

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE 2000 SONRASI ORDUNUN SİYASET ÜZERİNDEKİ
ETKİSİ VE BUNU BELİRLEYEN DİNAMİKLER**

Niran CANSEVER
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Hakan Mehmet KİRİŞ

**T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE’DE 2000 SONRASI ORDUNUN SİYASET ÜZERİNDEKİ ETKİSİ
VE BUNU BELİRLEYEN DİNAMİKLER**

**NİRAN CANSEVER
1030203057**

**DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Hakan Mehmet KİRİŞ**

ISPARTA - 2013

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ SAVUNMA
SINAV TUTANAĞI

Tez Savunması 1

Tarih: 28/6/2013

Enstitü Yönetim Kurulunun 13/6/2013 tarih ve 93389805/302.14.05-988 sayılı kararıyla oluşturulan jürimiz Anabilim Dalını Seçiniz Anabilim Dalı Kamu Yönetimi Bilim Dalı YÜKSEK LİSANS öğrencisi Niran (ÖZALP) CANSEVER'in "2000 Sonrası Ordunun Siyaset Üzerindeki Etkisi ve Bunu Belirleyen Dinamikler" başlıklı tezini incelemek ve değerlendirmek üzere 28/6/2013 tarihinde saat 11.0'da toplanmış ve adayın tez savunmasına almıştır.

Lisansüstü Yönetmeliği Madde 25 uyarınca adaya 20 dakika süreyle teziyle ilgili Ek'te sunulan sorular yöneltilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonunda adayın tezinin aşağıda belirtilen sebeplerle,

☒ **Tezin kabul edilmesine**
(Öğrenci, varsa jüri tarafından gerekli görülen düzeltmeleri yaparak, tezinin onaylı son şeklini bir (1) ay içinde Enstitü'ye teslim etmelidir.)

☐ **Tezde düzeltme verilmesine**
(Öğrenci, tezde gerekli görülen düzeltmeleri yaptıktan sonra üç (3) ay içinde savunmasını yineleyecektir.)

☐ **Tezin reddedilmesine**
(Öğrenci, yeni tez konusu belirlemelidir.)

*Tez adı değişikliği yapıldı/yapılmadı.
oy birliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.
Gereği için arz olunur.

Jüri	Adı Soyadı	İmza
Danışman :	Yrd. Doç. Dr. Hakan Mehmet KİRİŞ	
Üye :	Prof. Dr. Şaban SİTEMBÖLÜKBAŞI	
Üye :	Prof. Dr. Süleyman SEYDİ	

Ek : Herbir jüriye ait tez değerlendirme jüri raporları

Enstitü Yönetim Kurulu Kararı	Tarih:	Karar No:
Bu form danışman tarafından düzenlenerek 3 gün içerisinde ilgili Anabilim Dalı aracılığı ile Enstitüye teslim edilir.		

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Türkiye’de 2000 Sonrası Ordunun Siyaset Üzerindeki Etkisi ve Bunu Belirleyen Dinamikler” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Niran CANSEVER

(Niran CANSEVER, Türkiye’de 2000 Sonrası Ordunun Siyaset Üzerindeki Etkisi ve Bunu Belirleyen Dinamikler, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2013)

ÖZET

Ordu – siyaset ilişkisinin dengesi ve bu ilişkinin oluşumu özellikle siyasal iktidarın kurulmasında ve işleminde önemlidir. Dünyada gelişmiş ve gelişmekte olan pek çok ülkede tartışılan bu denge, Türkiye’de de özellikle çok partili siyasal hayatın temel gerçeklerinden biri olmuştur. Türkiye’de ordu hem doğrudan hem de dolaylı olarak siyasal hayata müdahale etmiş bir örnektir. Bu örnek çerçevesinde oluşan seçilmiş – atanmış ilişkisinin son dönemde geçirdiği değişim ve dönüşüm tez çalışmasının odaklandığı sorunsaldır. Bu doğrultuda Türkiye’de AB üyeliği sürecinin etkisiyle ve Soğuk Savaş sonrası küreselleşme ve demokratikleşme hareketlerinin hız kazanmasıyla siyasal dengeler de değişime uğramaktadır denebilir.

Özellikle son dönemde (2000 sonrasında) güvenlik algılamalarındaki değişim, demokrasi ve parlamenter sistemin ülkemizde gelişmesi gibi iç faktörler ile Soğuk Savaş’ın sona ermesi, Avrupa Birliği süreci ve küreselleşme gibi dış faktörler nedeniyle *ordunun siyaset üzerindeki etkisinin azalmaya* başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: *Ordu, Siyaset, Türk Siyasi Hayatı, Darbe, Müdahale Demokratikleşme, Sivilleşme*

(Niran CANSEVER, The Influence of the Military on Politics in Turkey in 2000s and the Determinant Dynamics, Master Thesis, Isparta, 2013)

ABSTRACT

Balance of relation between military and policy, and being the relation is important particularly respect to establishment of political power and waging. This balance is discussed on lots of countries are developed and developing around the world, was being one of main facts of especially multi-party political life in Turkey, too. The military is an sample interfere to political life both directly and indirectly in Turkey. Within the framework this sample changing and transformation is occurring by relations assigned to the selected last term is the problematic is focused on by this thesis. In this direction it can be said that political balance are changing with acceleration of globalization and democratization movements in the post-cold war and impact of the EU membership process in Turkey, too.

Began to decline in the military's influence on politics due to internal factors such as changes in perceptions of security democracy and the parliamentary system in the development of our country with external factors the end of the Cold War the European Union and globalization process especially in the last period.

Keywords: *Military, Politics, Turkish Political Life, Coup, Intervention Democratization, The Process of Civilizing*

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	vi
TABLOLAR	viii
ÖNSÖZ	ix
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM	6
ORDU KAVRAMI VE ORDUNUN SİYASETLE İLİŞKİSİ	6
1.1. Ordu Kelimesinin Etimolojik Kökeni	6
1.2. Ordunun İşlevleri.....	7
1.3. Orduların ve Askerlik Olgusunun Ortaya Çıkışı.....	8
1.3.1. Modern Öncesi Ordular ve Askerlik.....	8
1.3.2. Modern Orduların Ortaya Çıkışı ve Askerlik	11
1.4. Ordu - Siyaset İlişkisi	13
1.4.1. Militarizm Kavramı ve Militarist Rejimler.....	16
1.4.2. Pretoryenizm Kavramı ve Pretoryen Rejimler	23
1.5. Ordunun Siyasete Müdahalesi.....	27
1.6. Ordunun Siyasete Müdahalesinin Nedenleri.....	32
1.6.1. Ordunun Siyasete Müdahalesinin Ekonomik Nedenleri.....	34
1.6.2. Siyasi Kültürden Kaynaklanan Nedenler.....	35
1.6.3. Uluslararası Politikadan Kaynaklanan Nedenler	41
1.7. Ordu Siyaset İlişkisinde Ülke Deneyimleri.....	43
1.7.1. Az Gelişmiş ya da Gelişmekte Olan Ülkelerde Ordu-Siyaset İlişkisi	43
1.7.2. Gelişmiş Ülkelerde Ordu – Siyaset İlişkisi.....	47
1.8. Demokratikleşme ve Ordu.....	53
1.9. Demokratikleşme Sürecinde Askeri Reformlar ve Ordu	55
2. BÖLÜM	61
TÜRK SİYASAL HAYATINDA ORDUNUN TARİHSEL ROLÜ	61

2.1. Türk Ordusunun Tarihsel Kökenleri	61
2.2. Türk Ordusunun Üstlendiği Roller	63
2.3. Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Ordu Siyaset İlişkileri	64
2.3.1. Osmanlı Devleti'nde Ordunun Rolü	64
2.3.2. Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Ordunun Müdahaleleri	69
2.3.2.1. Kuleli Vak'ası	69
2.3.2.2. I. Meşrutiyetin İlanı ya da 30 Mayıs 1876 Askeri Müdahalesi	71
2.3.2.3. II. Meşrutiyetin İlanı veya Meşrutiyetin İadesi	72
2.3.2.4. 31 Mart Olayı	76
2.3.2.5. Halaskar Zabitân Hareketi	79
2.3.2.6. Bab-ı Ali Baskını	80
2.4. Tek Partili Dönemde Ordu Siyaset İlişkileri	82
2.5. Çok Partili Dönemde Ordu Siyaset İlişkileri	89
2.5.1. 27 Mayıs 1960 Doğrudan Askeri Müdahalesi	90
2.5.2. Talat Aydemir Olayları	97
2.5.3. 12 Mart 1971 Dolaylı Askeri Müdahalesi (Muhtırası)	102
3. BÖLÜM	107
1980 SONRASI TÜRKİYE'DE ORDU-SİYASET İLİŞKİLERİ	107
3.1. 12 Eylül 1980 Doğrudan Askeri Müdahalesi	108
3.2. Sivil Yönetimi Kontrol Mekanizması Olarak Oluşturulan Milli Güvenlik Kurulu	114
3.3. Askeri Müdahalenin Meşruiyet Kaynağı Olarak Yasal Mevzuat	116
3.4. 28 Şubat 1997 Dolaylı Askeri Müdahalesi	119
3.5. Türkiye'de Gerçekleşen Askeri Müdahalelerde Dış Güçlerin Etkisi	127
3.6. Türkiye'de Gerçekleşen Askeri Müdahalelerin Özellikleri	132
3.7. Türk Ordusunun Toplumsal Kökenleri	136
4. BÖLÜM	142
2000 SONRASI TÜRKİYE'DE ORDUNUN SİYASET ÜZERİNDE DEĞİŞEN ROLÜ	142
4.1. Dış Dinamikler	142
4.1.1. Soğuk Savaşın Bitmesi ve Uluslararası Ortam	142
4.1.2. Avrupa Birliğine Üyelik Süreci	147

4.1.2.1. Milli Güvenlik Kurulunda Yapılan Değişiklikler	149
4.1.2.2. Ordunun Sayıştay Denetimine Açılması	153
4.1.3. Küreselleşme ve Demokratikleşme	157
4.2. İç Dinamikler	160
4.2.1. Yeni Bir Siyasi Aktör Olarak AK Parti	160
4.2.1.1. 2000 Yılı Sonrası Ordu Siyaset İlişkilerinin Seyri.....	163
4.2.2. Ekonomik ve Sosyal Değişim.....	170
4.3. 27 Nisan 2007 Muhtırası	173
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	176
KAYNAKÇA	181
ÖZGEÇMİŞ	193
EKLER	195
EK 1	196
EK 2	197
EK 3	198
EK 4	200
EK 5	202

KISALTMALAR

AB:	Avrupa Birliği
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AGİT:	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AİHM:	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AKP:	Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)
AKT:	Aktaran
ANAP:	Anavatan Partisi
AP:	Adalet Partisi
AYİM:	Askeri Yüksek İdare Mahkemesi
BİO:	Barış için Ortaklık
BM:	Birleşmiş Milletler
CHP:	Cumhuriyet Halk Partisi
CIA:	Central Intelligence Agency (ABD Merkezi Haber Alma Teşkilatı)
CKMP:	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
DGM:	Devlet Güvenlik Mahkemesi
DP:	Demokrat Parti
DPT:	Devlet Planlama Teşkilatı
DYP:	Doğru Yol Partisi
EIU:	Economist Intelligence Unit
EMİNSU:	Emekli İnkılâp Subayları
FP:	Fazilet Partisi
GAO:	Government Accountability Office
HP:	Halkçı Parti
IMF:	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)

MBK:	Milli Birlik Komitesi
MC:	Milliyetçi Cephe
MD:	Madde
MDP:	Milliyetçi Demokrasi Partisi
MEB:	Milli Eğitim Bakanlığı
MGK:	Milli Güvenlik Kurulu
MHP:	Milliyetçi Hareket Partisi
MİT:	Milli İstihbarat Teşkilatı
MKB:	Milli Kalkınma Partisi
MP:	Millet Partisi
MSP:	Milli Selamet Partisi
NAO:	UK National Audit Office
NATO:	North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
RP:	Refah Partisi
RTÜK:	Radyo ve Televizyon Üst Kurulu
SHP:	Sosyal Demokrat Parti
SKB:	Silahlı Kuvvetler Birliği
SODEP:	Sosyal Demokrat Halkçı Parti
TBMM:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİP:	Türkiye İşçi Partisi
TRT:	Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu
TSK:	Türk Silahlı Kuvvetleri
TSKP:	Türk Silahlı Kuvvetleri Partisi
YAŞ:	Yüksek Askeri Şura
YÖK:	Yüksek Öğretim Kurulu
YTP:	Yeni Türkiye Partisi

TABLOLAR

Tablo 1. Askerin Siyasi Güce ve Seçilmiş Hükümete Göre Özerkliğe Müdahale Ettiği Çeşitli Yöntemler	28
Tablo 2. 1958–1974 Yılları Arasında Meydana Gelen Askeri Müdahaleler	32
Tablo 3. Siyasi Kültür Düzeyi ile Askeri Müdahale Düzeyi Arasındaki İlişki.....	36
Tablo 4. Çeşitli Müdahalelerde Kullanılan Yöntemler	37
Tablo 5. Öznel Sivil Denetim ile Nesnel Sivil Denetimin Karşılaştırılması	48
Tablo 6. Osmanlı Son Döneminde Üç Siyasal Değişimle Noktalanın Üç Ana Düşünce Akımı	73
Tablo 7. Türk Silahlı Kuvvetlerin 1919’dan Günümüze Rolü.....	107
Tablo 8. Askeri Müdahalelerin Karşılaştırmalı Özellikleri.....	133
Tablo 9. Subay Kesimin Baba ve Dede Meslekleri	138
Tablo 10. Subay ve Astsubay Babasının Öğrenim Durumu Karşılaştırması	138
Tablo 11. TSK Harp Öğrencilerinin Toplumsal Kökeni (1983).....	139
Tablo 12. Subayların Coğrafi Kökenleri (1983)	139
Tablo 13. Astsubayların Toplumsal Kökenleri	140
Tablo 14. Subay ve Astsubayların Baba Mesleğinin Ölçüt Alan Toplumsal Köken Farkı ile İlgili Karşılaştırma	141
Tablo 15. Subaylarla Astsubayların Babalarının Öğrenim Düzeyi.....	141

ÖNSÖZ

Türkiye siyasi tarihi incelendiğinde, ordunun siyaset üzerinde bazen artan bazen azalan, dolaylı ve dolaysız bir etkisi her zaman olmuştur. Ordunun siyaset üzerindeki bu belirleyici rolü, son on yıllık bir dönemde azalma göstermiştir. Bu çalışmada, ordunun azalan rolünün, aynı zamanda devletin militarist gücünün azalmasının iç ve dış nedenlerini ortaya koymaya çalıştım.

Tezimin ilk planlamasından bu yana bilgi, deneyim ve desteği ile her zaman yanımda olan, tez ile ilgili her sorun ve sıkıntıyı rahatça paylaşabildiğim; bilgisini, desteğini ve en önemlisi zamanını benden hiç esirgemeyen, sayın danışmanın Yrd. Doç. Dr. Hakan Mehmet KİRİŞ Hocama sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak, eğitim hayatım boyunca desteğini benden hiçbir zaman esirgemeyen, bana inanç ve güveni hep sonsuz olan, aileme çok teşekkür ederim. En son ve en büyük teşekkürü bu süreçte hep yanımda olan, akademik kariyerim konusunda beni en çok destekleyen sevgili eşim İbrahim Hüseyin Cansever'e gönderiyorum.

GİRİŞ

“On yurttaştan dokuzu benden nefret mi ediyor? Ne önemi var; eğer tek silahlı olan içlerinde, onuncusu ise.”

CROMWELL

Siyasal sistemde farklı gerekçelerle rol üstlenmiş olan silahlı kuvvetlerin, siyasete müdahalesinin önlenmesi ve bunun garanti edilmesi demokratikleşmeye çalışan ülkelerin bugün hâlâ en temel meselelerinden biri olmuştur.

Gelişmiş ülkelerde, dış politika ve savunma politikasında görece bir etkisi olan silahlı kuvvetlerin iç politikada ve yönetimde ise çok az rolü vardır. Gelişmiş ülkelerde kurumsallığın ve demokratik değerlerin yeterince olgunlaşmış olması, sivil toplumun güçlü olmasının sağladığı sivil kontrol ve profesyonelleşme düzeyinin yüksek olması gibi nedenler ordunun gündelik politikayla uğraşmasını engellemektedir. Oysa az gelişmiş ülkelerde gerek siyasal sistemlerin genellikle istikrarsız olması, kurumsallığın ve demokratik değerlerin yeterince olgunlaşmamış olması gerekse de sivil toplum alanının güçsüzlüğü gibi nedenlerle askerin siyasete müdahalesinin önlenmesi güçleşmektedir. Bu nedenle, 20. yüzyılda da askeri darbeler, yaygın biçimde, Latin Amerika, Ortadoğu ve Afrika ülkeleriyle Yunanistan ve Türkiye gibi Avrupa’ya yakın konumlanmış olmakla birlikte demokratik kurumsallaşma düzeyi daha düşük olan ülkelerde gözlenmiştir. Diğer bir deyişle Latin Amerika, Ortadoğu ve Afrika ülkelerinin yönetiminde askerler son derece etkili olmuşlar, siyasal sistemler askeri müdahaleler nedeniyle sık sık kırılma yaşamıştır.

Önemli bir demokratikleşme sorunu olarak sivil – asker ilişkileri son yıllarda Türkiye’nin gündeminde geniş ölçüde yer almaktadır. Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerini kapsayan uzun tarihsel sürecin etkilediği bu durum, dolaylı ve doğrudan müdahalelerin yaşandığı bir tarihsel süreç olmuştur. Bu arka plan günümüzdeki demokratikleşme çabalarını da derinden etkilemektedir. Dolayısıyla Türk siyasal hayatında Türk Silahlı Kuvvetleri önemli bir aktördür. Ordu; 1960, 1971, 1980, 1997 ve 2007 yıllarındaki müdahalelerle siyasal sisteme etki etmesinin yanında; sivil zamanlarda da mevcut kurumsal düzenlemelerle siyasal hayatta asli bir aktör olarak yer almıştır. Bu

durumun en önemli nedenlerinden biri Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren bir *güven(siz)lik sendromuna* sahip olmasıdır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren alt ve üst yapısal dönüşüm noktalarında ordunun sürecin bizzat içinde olması; bu sendromu pekiştirmiş görünmektedir. Bu durumun en önemli sonucu ise, ordunun siyasete asli bir düzenleyici aktör olarak yerleşmesi olmuştur. Bu çalışmanın ana ekseninde ordunun siyasal hayattaki konumu yer almakta ve bu konunun siyasal alana etkileri incelenmektedir.

Ordunun siyasal hayatın merkezinde yer alması, onun modernleşme sürecindeki öncü rolüyle ve Cumhuriyet'in kurucu ögesi olmasıyla yakından ilgilidir. Ulus – devletin oluşum sürecinde başat öge olarak yer alan ordu, *devleti korumak, rejimi kollamak* gibi bir göreve sahip olduğunu düşünmektedir. Bu bağlamda da askeri güvenlik bürokrasisi, resmi ideolojinin korunması ve yeniden üretilmesinde merkezi bir rol üstlenmiştir. Bunu yaparken de zaman zaman bir baskı aygıtı, çıkar grubu ya da siyasal parti gibi hareket etmekten kaçınmamıştır.

Ordunun *koruma ve kollama görevinde* kendini tek yetkili olarak görmesinin Türk siyasal hayatı üzerinde önemli etkileri olmuştur. Ordu, devleti kutsallaştırarak; kendini toplumdan farklı bir konuma yerleştirmiş böylece devlet mekanizması içinde özerkleşmiştir. Ancak Akça'nın belirttiği gibi, bu noktada ordunun özerkliği konusuna dikkatle yaklaşmak gerekir. Ordu her ne kadar siyaseten özerk bir konumda da olsa; “ordular toplum üstü/dışı kurumlar, aktörler değildir; sosyo – politik iktidar ilişkilerince hem belirlenirler hem de bunlar üzerine etkide bulunurlar.”¹ Bu nedenle ordu üzerine yapılan araştırmalarda ordunun siyaseten özerk olmasını sadece bir veri olarak almak ve bu veriyi toplumdan bağımsız şekilde değişmez bir öge olarak kabul etmek hatalı olur.

Bilindiği gibi ordu, devleti koruma görevinin hukuksal dayanağını kendi İç Hizmet Kanunu'nda bulunan *koruma ve kollama* yetkisinde bulur. Neredeyse tüm darbelerde de bu yetki ordu mensupları tarafından bir gerekçe olarak sunulmuştur. Bu bağlamda ordunun devleti koruma güdüsüyle hareket etmesi sırasında kullandığı iktidar tekniklerinin yani kontrol mekanizmalarının analiz edilmesi konunun anlaşılmasını daha mümkün kılmaktadır.

¹ İsmet Akça, “Ordu, Devlet ve Sınıflar: 27 Mayıs 1960 Darbesi Örneği Üzerinden Alternatif Bir Okuma Denemesi”, *Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, der. Enver Balta Paker, İsmet Akça, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Mayıs, 2010, s. 352.

Bu tez çalışması dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, ordu kavramının etimolojik kökenini ortaya koyup, ordu – siyaset ilişkisini militarizm ve pretoryenizm kavramları çerçevesinde açıklayıp, az gelişmiş (gelişmekte) ve gelişmiş ülkelerdeki ordu – siyaset ilişkilerinin nasıl olduğunu inceleyip bu ilişkiler bağlamında ordunun siyasete müdahalesinin nedenlerini ortaya koymayı amaçlamıştır. İkinci bölümde, Türk siyasal hayatında ordunun tarihsel rolü açıklanmıştır. Osmanlı Devleti’nin son döneminden itibaren 1980 yılına kadar, ordunun Türk siyasetinde rolü tartışılmıştır. Üçüncü bölümde, 1980 sonrası ordunun, Türk siyasetindeki rolü tartışılarak ordunun müdahaleden sonra siyaset üzerindeki rolünü sürdürebilmesi ve müdahalelerini meşru zemine oturtabilmesi için oluşturduğu yasal mekanizmalar tartışılmıştır. Son bölümde ise, son on yılda ordunun değişen rolü incelenme çalışılmış, orduyu bu değişime zorlayan iç ve dış dinamikler açıklanmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın Amacı: Bu tez çalışması, ordunun siyaset üzerindeki etkilerini ve bu bağlamda şekillenen asker – sivil ilişkilerini bilindik yaklaşım olan darbelerin analizi yoluyla değil, aynı zamanda darbe zamanları dışında da sosyoekonomik, kültürel ve siyasal unsurlar çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmada, ordunun siyaset üzerindeki etkisinin sürekliliği incelendiğinde, son on yılda yaşanan dönüşümlerin içeriği ve dinamikleri daha kolay anlaşılabilir.

Araştırmanın Yöntemi: Bu tez araştırmasında literatür taraması yöntemleri kullanılmış olup araştırma literatür taramasına (İkincil Veri Araştırması-Arşiv araştırması) dayalı kurumsal nitelikte bir çalışma olarak planlanmıştır. Öncelikle, çalışmada metodolojik açıdan doküman incelemesi yoluyla nitel veri toplama tekniği kullanılmıştır. Toplanan verilerin özgün (orijinal) formuna sadık kalınarak betimsel bir yaklaşımla veriler kullanılmıştır. İkinci olarak, bu verilerle bazı nedensel ve açıklayıcı sonuçlara ulaşmak amacıyla analizler yapılmıştır. Son olarak da elde edilen neden sonuç ilişkisine dayalı verilerle ve güncel gelişmelerin de eklenmesiyle söz konusu neden sonuç ilişkilerinin analizi yapılmıştır.

Elde edilen bilgilerle Osmanlı Devleti’nde ordunun modernleşmesinden günümüze kadar, orduların demokratik denetimi, militarizm, pretoryenizm gibi kavramlarla; darbe-siyaset ilişkisi, ekonomi-siyaset ilişkisi (alt yapı-üst yapı arası karşılıklı ilişki) ve ordu-toplum-siyaset-ekonomi ilişkileri gibi neden/sonuç ilişkilerinin

kullanıldığı sınıflandırmalar ele alınmıştır. Elde edilen tüm bu verilerin analizi ile son on yılda ordunun siyasal konumunun gerilemesinin nedenlerinin açıklanmasında da sıklıkla yorumlama yöntemi uygulanmıştır. Ordunun siyasal hayata müdahalesi militarizm ve pretoryenizm kavramları çerçevesinde açıklanarak ordunun siyasete müdahalesinin sosyoekonomik, siyasi kültür gibi iç nedenleri ve uluslararası politikadan kaynaklanan nedenleri incelenmiştir. Bu şekilde bu çalışmanın çıkış noktası olan *2000 sonrası ordunun siyaset üzerindeki etkisinin değişmesinin nedenleri* iç ve dış dinamiklerle açıklanmıştır.

Araştırmanın Sorunsalı: Araştırmanın sorunsalı şu noktalar üzerinde toplanmaktadır:

1. *Türkiye’de ordu, çeşitli sosyoekonomik ve kültürel nedenlerden dolayı siyaset üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir.*
2. *Türkiye’de ordu siyasete doğrudan olduğu kadar dolaylı da müdahale etme güç ve mekanizmalarına sahip olduğundan, sivil siyaset dönemlerinde de ordunun etkisi devam etmiştir.*
3. *Türkiye’de ordunun siyasete müdahil olmasında iç dinamiklerden daha fazla dış dinamiklerin ve uluslararası siyasetin etkisi vardır.*

Araştırmanın Kapsamı: Araştırmanın *zaman dilimi* olarak özellikle son dönemde ordu–siyaset ilişkisinde yaşanan değişimi ve buna etki eden dinamikleri ele alsa da, incelenen süreç genel hatlarıyla daha geniş bir dönemi kapsamaktadır. Şüphesiz Türk siyasal hayatındaki pek çok kurum Osmanlı Devleti’nin özellikle son döneminden Cumhuriyete miras kalmış ve gelişmiştir. Bu nedenle inceleme, genel hatlarıyla da olsa, Osmanlı Devleti’nin modernleşmeye başladığı, modern kurumların ortaya çıktığı ve bu kapsamda ilk modernleşen kurumlardan biri olarak ordunun öne çıkmasıyla oluşan siyasal kültürel ortamın ortaya konmasıyla başlatılmıştır. Bu dönemden günümüze kadar değişen asker sivil ilişkileri, iç–dış, sosyal, kültürel, siyasal, ekonomik dinamiklerin etkisiyle şekillenmiştir.

Tez çalışması *konu olarak* ordunun siyaset üzerindeki etkisi ve asker–sivil ilişkileriyle sınırlı tutulmuştur. Bu nedenle ordunun örgütlenmesi ve siyasal hayatın seçimler yahut diğer gelişmeler çerçevesinde akışı ancak konuyla ilintili olduğu düzeyde ele alınmıştır.

Araştırmanın Veri Kaynakları: Ordu siyaset alanında literatür taraması yapılarak ikincil veri analizi yöntemine başvurulmuştur. Ayrıca son dönemi daha sağlıklı

inceleyebilmek için gazete taramaları da yapıp gazete haberlerinden de faydalanılmıştır.

Araştırmanın Katkısı: Araştırma, ordunun Türk siyasal hayatı içindeki yerini tartışıp son dönemde yaşanan değişimi çeşitli yönleriyle ele almış ve bu değişimin iç ve dış dinamiklerini ortaya koymuştur. Ayrıca, bu değişim tartışılırken diğer ülke örnekleriyle genel hatlarıyla bir karşılaştırma yapılmıştır.

Araştırmanın Kısıtları: Güncel olaylar hem aktüel hem de hızlı geliştiği için henüz sağlıklı değerlendirme yapmak zor olacağından bu konu araştırmanın veri kısıtıdır. Bu çerçevede ancak çok genel değerlendirmelere yer vermekle yetinilmiştir. Türk siyasi hayatını kronolojik bir içerikle tartışmak da bu çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır. Bu yüzden Türk siyasal hayatı sadece ordunun müdahil olduğu yönleriyle ya da ordu ile olan etkileşimiyle ele alınmıştır.

1. BÖLÜM

ORDU KAVRAMI VE ORDUNUN SİYASETLE İLİŞKİSİ

1.1. Ordu Kelimesinin Etimolojik Kökeni

Ordu kelimesinin etimolojisine bakmak gerekirse bu kelime, başka dillere de girmiş en eski Türkçe kelimelerden biridir. Eski Türklerde Hakan'ın otağının bulunduğu ve oturduğu şehre verilen ordu ismi, bu anlamıyla kurulu bir düzeni anlatmaktadır. Orta Asya kaynaklı olan bu kelime; düzen, intizam, asayiş, sıra, emir, komuta, yol-yöntem, kural, takım-sınıf anlamlarında İngilizce'de *order*, Fransızca'da *ordre*, Almanca'da *ordnung* gibi günümüz batı dillerinde de yer almıştır.²

Ordu, sözlük anlamıyla; bir devletin ya da topluluğun askeri olanaklarının, silahlı kuvvetlerinin bütününe ifade eder.³ Ordu, devletin ya da topluluğun devamlılığını daimi kılabilmek için savunma ve saldırı harekâtları düzenlemek üzere donatılmış ve silahlandırılmış, eğitilmiş insanlardan meydana gelen ve disiplinin temel olduğu hiyerarşik topluluktur.

Askerlik yükümlülüğü altına giren şahıslar (erbaş ve er) için kullanılan ve kökeni Arapçadan gelen *asker* kelimesi ise, Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanununda, askerlik mükellefiyeti altına giren erbaş ve erlerle özel kanunlarla Türk Silahlı Kuvvetleri'ne intisap eden ve resmi bir kıyafet taşıyan şahıslar şeklinde tanımlamışlardır.⁴

Siyasal iktidar ilişkiler ve yapılarının analizinde kurumsal bir aktör olarak ordu da bir yönetim tekniği olarak *militarizm* önemli bir yer işgal eder. Bu nedenle militarizm kelimesinin de etimolojisine bakmak gerekmektedir. Fransızca karşılığı *militaire* (İngilizce: *military*) olan kavram, etimolojik olarak Latince'de *askerlik* ve *savaşa dair* anlamına gelen *militarise* dayanmaktadır. Dolayısıyla, militarizm kavramını

² Seydi Çelik, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Devlet*, Salyangoz Yayınları, 1. Basım, İstanbul, Ocak, 2008, s.29.

³ *Türkçe Sözlük*, Cilt:1, Türk Dil Kurumu Yayınları, 7. Baskı, Yayın No:505, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983, s. 903.

⁴ Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu, Madde 2.
<http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/1044.html> (23.03.2013)

Türkçe'ye *orduculuk* veya *askercilik* olarak çevirmek mümkündür. Ordunun siyasete müdahalesi bağlamında, ordu-siyaset ilişkisini en iyi açıklayan kavramdır.⁵

1.2. Ordunun İşlevleri

Savaşma sanatı insanoğlunun en eski uğraşdır. Ordular da buna bağlı olarak doğmuştur. Devlet öncesi topluluklarda savunma ya da saldırılara karşı klan ya da kabileyi dışarıdan gelecek saldırılara karşı korumak için görece profesyonel yeni bir sınıf doğmuştur. Bu sınıf yapacağı vazifenin niteliği gereği, kendine özgü iç kurallar ve katı bir hiyerarşik şekilde örgütlenmişlerdir.⁶

Günümüze kadar gelen ordu diye adlandırılan bu yeni sınıf, emir komuta zinciri içinde hareket etmiştir; yüzyıllar içinde toplumsal hayat içinde rol oynayan birey ve grupların aralarındaki ilişki biçimi ne kadar değişirse değişsin devletin ortaya çıkışından itibaren, ideal yönetim biçimleri ne denli tartışılırsa tartışılsın, orduların kurum içi işleyişleri ve hiyerarşi konusundaki hem fikirlilik değişmemiştir.⁷

Devletler orduları aracılığıyla kendilerini muhtemel düşman saldırılarına karşı korurlar; dış güvenliklerini sağlarlar. Bu yüzden ordu devletlere dışarıdan saldırı gelme ihtimaline karşı oluşturulmuş bir kurumdur.⁸ Türköne, uluslararası platformu bir oyun olarak nitelendirip bu oyunda da devletlerin kimi zaman birbirlerine karşı koz olarak kullandıkları kimi zamanda karşı tarafın hamlesine karşılık verebilmek için yararlandıkları kart olarak, ordu teşkilatını görmektedir.⁹

Ordunun, bir savaş aracı olarak, silahlanma tekeli elinde bulundurmasıyla zorlayıcı bir güç elde etmesi, rütbe hiyerarşinin çok keskin ve itaatkâr olması, sıkı örgütlenmiş ve yüksek disiplinli bir örgüt olması, kendine özgü bir kültür ve değerler sistemi ile personelini, savaşmaya, öldürmeye hatta ölmeye hazır tutan bir ekip ruhuna sahip olması orduya, diğer sivil örgütlerden nispeten farklı, hatta ezici bir avantaj sağlamaktadır. Buna karşın Polis teşkilatının hem sayıca az olması, hem de mali ve

⁵ Ayşe Gül Altınay, "Tabulaşan Ordu, Yok Sayılan Militarizm: Türkiye'de Metodolojik Militarizm Üzerine Notlar", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Dönemler ve Zihniyetler*, Ed. Ömer Laçiner, İstanbul, İletişim Yayınları, Nisan, 2009, ss. 1245-1257, s. 1246.

⁶ Cengiz Sunay, *Türk Siyasetinde Sivil Asker İlişkileri*, Orion Kitabevi, 2010, s. 13.

⁷ Sunay, s. 14.

⁸ Mümtaz'er Türköne, *Siyaset*, Opus Yayınları, 10.Baskı, İstanbul, Ekim, 2009, s. 414.

⁹ Türköne, s. 415.

teknolojik imkânlarıyla ordunun gerisinde olması gibi nedenlerle silahlanma deyince akla ordu gelir. Ayrıca, Heywood'a göre, orduda var olan katı bürokrasi, esnekliği kaldırıp yenilik yapmayı ve inisiyatif kullanmayı engellese de orduya, alışılmışın dışında örgütsel verimlilik kazandırır.¹⁰ Ordu, devletin güvenlik ve bütünlüğünden sorumlu, ulusal çıkarların korunduğu yer olarak görüldüğü için çoğunlukla siyaset üzerinde görülür ya da kendilerini öyle görürler.¹¹

Heywood'a göre ordunun toplumdaki en önemli rolleri şöyle sıralanabilir:¹²

- Ordunun bir savaş aracı,
- Siyasi düzen ve istikrarın güvencesi,
- Bir çıkar grubu,
- Sivil düzenin alternatifi olması.

Ordunun kendine has kurumsal bir yapısı vardır. Ordu yapısı gereği otoriterdir. Orduda bütün ilişkiler, güçlü bir hiyerarşi içinde, kumandan–er itaat ilişkisi çerçevesinde kuruludur. Ordu içindeki bu kumandanlık erlik ilişkileri birer kalıptır ve her asker ister istemez aldığı eğitim sebebiyle de, kendisine kişilik veren inanç ve düşüncelerini şekillendiren bu kalıba girer. Bu kalıplar askeri kanalize eder ve birbirine bağlar. Ordudaki hiyerarşi yetki ve görevler zinciri kişisellikten arındırılmış tamamen rütbeye bağlıdır. Yani bir yüzbaşıya, yüzbaşı olduğu için itaat edilir. Ordudaki herkesin görev ve yetki alanı kesin olarak belirlenmiştir. Söz konusu roller birbirlerine hiyerarşik biçimde bağlanmışlardır ve herkes rütbe olarak üstündekilerinin emirlerine uymak zorunda olup, rütbe olarak altındakilere de emir verebilmektedir.¹³

1.3. Orduların ve Askerlik Olgusunun Ortaya Çıkışı

1.3.1. Modern Öncesi Ordular ve Askerlik

1800'lerden önce profesyonel bir subay kadrosu yoktur. Modern öncesi orduları paralı askerler ve aristokratlar oluşturmuşlardır. 1900'lerde hemen hemen bütün

¹⁰ Andrew Heywood, *Siyaset*, Liberte Yayınları, 5. Baskı, Eylül, 2011, s. 478.

¹¹ Heywood, s. 478.

¹² Heywood, s. 479.

¹³ Agah Sabri Atay, *Çok Partili Dönemde Türkiye'de Ordunun Siyasal Rolü ve Devlet Yapısı İçindeki Yeri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 7.

lkelerde subay kadrolarıyla birlikte modern ordular ortaya çıkmaya başlamıştır.¹⁴ Bu durum Avrupa’da modern devletin ortaya çıkışıyla ilişkilendirilir. Yani modern silahlı kuvvetlerin ortaya çıkışı, Avrupalıların genellikle sürekli orduya dayanan bir askeri örgütlenme biçimi geliştirmeye başladıkları, Orta Çağı takip eden dönemde görülmektedir. Bu dönemde siyasi iktidarın merkezileşmesi ve kurumsallaşması, devlet aygıtını koruyacak bir mekanizmanın varlığını zorunlu kılmıştır. Düzenli ve profesyonelleşmeye dayanan ordular, başlarda hizmet karşılığı ücret alan yeni bir sınıfın komutasında *kılıç soyluları* olarak oluşturulmuş ancak ücretli ordular ağır masraflı olunca halk kitleleri de ordu yapılanmasına eklenmiştir. Bu şekilde 16. yüzyılda halk kitleleri de kimi zaman gönüllülük kimi zaman da zorunluluk esas alınarak ordu yapılanmasına dâhil edilmektedir.¹⁵

Batı toplumları dairesi içinde düzenli bir askerlikten ve ordudan söz edildiğinde Roma İmparatorluğu’na değinmek gerekmektedir. Roma İmparatorluğu askeri bir toplum olup eli silah tutan erkeklerinin tamamına yakını askerdı. Roma İmparatorluğu’nun sınırlarının, İtalya dışına taşması ile ordunun profesyonelleşmesi birbirine denk düşmektedir. Çünkü eski sistemde savaş için köylerden devşirilen askerin tek amacı bir an önce savaşın bitmesi ve köyüne geri dnebilmektir. Bu düşünce, imparatorluğun mantığına ve elinde sürekli bir askeri güç bulundurma gereksinimine uygun değildir. Roma İmparatorluğu’nun kuruluşu etkili bir askeri örgütlenmeyi zorunlu kılıyordu. Profesyonelleşen askerler savaşa girip çıktıkları komutana karşı sadakat duygusu gelişmeye başlamaktadır. O dönemde Roma ordusunda subaylık yapmak, aristokrat sınıfın işiydi; ancak *alaydan gelmeye* de imkân tanınıyordu.¹⁶

Roma ordusunun temel birimi, yüz kişiden oluşan ve bugünkü bölüğe tekabül eden *century* (yüzbaşı) dir. *Legion* adındaki bugünkü ordularda *alay* ya da *tugay*’a benzer bir mantıkla oluşturulur. *Bir avuç* anlamına gelen 120 kişilik *maniple*’ler vardır.  maniple bir *kohort*’u oluşturur. *Legion* da birkaç *kohort* bulunur. Bunun sayısı 3000’den 6000’e kadar çıkartılabilmektedir.¹⁷

¹⁴ Samuel P. Huntington, *Asker ve Devlet*, ev. K. Uğur Kızılaslan, Salyangoz Yayınları, 2. Basım, İstanbul, Nisan, 2006, s. 22.

¹⁵ Trkne, s. 414.

¹⁶ Murat Belge, *Militarist Modernleşme, Almanya, Japonya ve Türkiye*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2011, s. 126.

¹⁷ Belge, s. 128.

Augustus zamanında Roma Cumhuriyeti, imparatorluk haline dönüşürken askeri profesyonelleşme de aynı doğrultuda sürecini tamamlamıştır. Augustus zamanında askerlik on altı yıl olarak saptanmıştır. O dönemde, askerden kaçmak ciddi bir suçtur ve bu suçu işleyen köle statüsüne indirilmektedir. Bunun için devlet, belli bir fon ayırıp askerliğin uzun tutulmasını garanti altına almak için parasal tedbirlere başvurmaktadır.¹⁸

Avrupa’da 13. yüzyılda mutlak monarşilerin güçlenmesiyle ücretli askerlerin ortaya çıkışı paralellik gösterir. Güçlenen monarşiler kendileriyle aynı sistemin ürünü olan feodaliteyi tehlike görüp aristokratların gücünü kırmak için burjuvaziyle işbirliği yapıyor. Aristokratlarla baş edebilmek için paralı askerler tuttular bu işin maddi boyutunu özgürlük, ayrıcalık gibi karşılıklarla burjuvalar karşıladı. İsviçre, Katalanya, Almanya, İskandinav’ın birçok bölgesinden genç işsiz genç asker olmak için savaşmaları için ihraç edildi. Bu insanlar genel koşullarda onlar için dolgun sayılacak ücretlerle genç ve güçlü oldukları hayatlarının 12–15 yıllık dönemlerini orduya kiraya veriyorlardı.¹⁹

Böylece Feodalizmin yıkılışından 17. yüzyılın ilk yarısına kadar, kökenleri Yüzyıl Savaşlarına (1337–1453) dayanan *paralı subaylar* başat rol oynamıştır. Paralı askerler bir ölçüde birbirleriyle rekabet halinde olan bireyci kişilerdi; aralarında ne ortak standartlar ne de birlik ruhu mevcuttu. Disiplin ve sorumluluk da yoktu.²⁰ Paralı askerlik sistemi, Otuz Yıl Savaşlarıyla ve İsviçre’de Gustavus Adolphus ile İngiltere’de Oliver Cromwell’in disiplinli ordulara geçişiyle önemini yitirmiştir.²¹

Roma’ da bir de ünlü *Praetorian*, hassa muhafızları vardır. Zamanla bu birlikler, istedikleri gibi ayaklanan iktidara el koyan meşru yönetimden bağımsız davranan bir güç haline geldiler.²² Zamanla gerek merkezdeki, gerek uçlardaki ordular, gittikçe nüfuz ve etkilerini genişlettiler. Generaller sık sık imparatorluklarını ilan ettiler. Dolayısıyla bugün siyaset biliminde, İktidara el koyan iktidardan bağımsız hareket eden ordular için *Praetorian* sıfatının kullanılması bu döneme dayanmaktadır.²³

¹⁸ Belge, s. 127.

¹⁹ Belge, s. 130.

²⁰ Huntington, *Asker ve Devlet*, s. 22.

²¹ Huntington, *Asker ve Devlet*, s. 23.

²² Maurice Duverger, *Diktatörlük Üstüne*, Dönem Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 5.

²³ Belge, s. 127.

Ortaçağda ise savaşçı, toprak sahibi, yani aristokrat diye tanımlanan kişi aynı zamanda *şövalyedir*. Aynı zamanda bu *şövalyeler*, herkesin kendine has büyüklükte olan köylülerin çalıştıkları toprak parçalarının (*fief*), *lordlarıydı* ve bu lordlar birbirleriyle sıkı bir hiyerarşi içindeydiler. Bu hiyerarşide *şövalyeler* yani atlılar soylular arasında en alt basamakta yer alıyordu. Bu hiyerarşi sahip oldukları toprağın büyüklüğüne göre *Knight* (*şövalye*), *Baron*, *Kont*, *Vikont* ve *Marki* diye *Kral'a* kadar ulaşmaktadır. Ortaçağın aristokrati öncelikle bir savaşçıdır. *Fief'in* yani sahip olduğu toprağın, ekonomisini, tarımını normalde kâhyalar yapar; lord ya savaştadır ya da savaş talimindedir. Agincourt Savaşında, Fransa'nın İngilizleri mağlubiyete uğratmasıyla *şövalyelerinin* önemi azalmaya başladı; özellikle Yüzyıl Savaşları'nın son evresinde, ateşli silahların gelişmesiyle bireysel savaş uzmanı olan *şövalyelerin* sonunu getirdi. *Şövalyeler* Avrupa'da 20. yüzyıla kadar subaylık yapıp savaş olgusu içinde yer almışlardır; ancak *şövalye* tipi savaş sona ermiştir. Bunu ortaçağ boyunca yaşanan Haçlı Seferlerinde de görebiliriz.²⁴

1.3.2. Modern Orduların Ortaya Çıkışı ve Askerlik

Avrupa'da 17. yüzyılda Otuz Yıl Savaşlarında savaş teknolojisinde gelişmeler yaşandı. 17. yüzyılın başında Marin le Bourgeois çakmaklı tüfeği bulmuştur. Tüfeğin gelişmesiyle birlikte, savaşçının uzman olması ya da hedefi tutturmasının önemli kalmamıştı. Komutanla doğru zamanlamayı tutturarak, uygun yönde, uygun zamanda ateş açması yetiyordu. Bu gelişmelerle birlikte *şövalyelerin* sonu geldi. Aynı şekilde Osmanlı Devleti'nin de bu gelişmelerle birlikte, Acemi Oğlandan yetişme kapıkulu askeri fazlalık ve büyük maliyet haline gelmiştir.²⁵

1789 Fransız Devrimi ile birlikte büyük değişimler yaşanmıştır. Devrim aristokrasiye karşı yapıldığı için, subay kadroları alt üst olmuştur. Ayrıca aristokrat olmayanlarında, askerlikte daha ileri rütbelere yükselme imkânı taşımıştır. Subay kadrolarının dağılmış olması ve hem ülke içerisinde kargaşa hem de dışarıda tehdit olması sebebiyle, bütün Fransız yurttaşları savaşa çağırılmıştır. Halkın çoğunluğu devrimden ve sonuçlarından memnundu, o yüzden bu çağrı sonuçsuz kalmamış; halk savaşa itaat için değil, kendi kazanılmış haklarını korumak için savaşa gitmiştir.

²⁴ Belge, s. 128, 129.

²⁵ Belge, ss. 131, 132.

Belge'ye göre; bu durum, tarihte o zamana kadar görülmemiş, ortak bir ideolojiyle çarpışan, bunları yaşaması için ölmeye hazır, bir insan topluluğu yaratmıştır. Ücretli orduların, o zaman kadar görülmemiş manevi bir güçle oluşan, böyle bir ordunun karşısında durması zorlaşmıştır. Fransız orduları 1815'e kadar büyük zaferler kazanmıştır. Bu şekilde erkek yurttaşların asker olduğu belli süreyle askerlik yaptığı (universal conscription) aşamaya doğru gidilmiştir.²⁶ 1870'lerden sonra telgrafın ve demir yollarının icadı yeni ticaret yollarının bulunması gibi gelişmeler ışığında savaş teknolojisi, silah teknolojisi de gelişmiştir. Bir savaşın zaferle sonuçlanmasında stratejik planın ve silah teknolojisinin önemi artmıştır.²⁷

Belge, askerlik sistemine geçilmesini sadece Fransız Devrimi'nden sonraki ideolojik ortamla açıklamamaktadır. Belge'ye göre; aynı zamanda bu tarihlerde belli bir olgunluğa erişen maddi teknolojik süreçte bu sisteme geçilmesini sağlamıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde tüfeğe birden fazla şarjör takılabildiği için, her ateş sonrası tüfek doldurma zorunluluğu kalmamıştır. Keskin nişancı yerine toplan ateş gücünün yerinde kullanılması önem kazandığı için, bu teknolojiler, savaşan askerin artık uzman olma zorunluluğunu da ortadan kaldırmıştır. Bu teknik üzerine yüksek moral gibi manevi etken de önem kazanmıştır.²⁸

Fransa'nın 19. yüzyıldaki askeri başarıları Avrupa'nın bütün ülkelerinin kendi askerlik sistemlerini gözden geçirmeleriyle *herkese askerlik* (universal conscription) sistemi her yerde kabul edilmiştir. Belge'ye göre bu durum her erkek yurttaşın askerlik kurumuyla bir biçimde temas etmesi kuralını getirdiği için, militarizmin görece daha kolay tutunabileceği bir zemin yaratmıştır.²⁹

Askerlik mesleği, modern toplumun tasarımıdır. Profesyonellik, tarihsel anlamda Batı kültürünün ayrıştırıcı bir özelliği olmuştur. Sivillere ait önemli meslek kökenleri ortaçağın sonlarına dayanırken subaylık mesleği aslen 19. yüzyılın ürünüdür. Bir toplumsal şahsiyet olarak profesyonel subay, aynı sınai müteşebbis gibi, modern toplumun özgün bir niteliği olmuştur.³⁰ Günümüzde Porto Rico ve Andorra gibi bazı

²⁶ Belge, s. 132.

²⁷ Von Der Goltz, *The Nation in Arms*, çev. Philip A. Ashworth, W. H. Allen and Co, London, , 1887, s.1.

²⁸ Belge, s. 133.

²⁹ Belge, s. 134.

³⁰ Huntington, *Asker ve Devlet*, s. 86.

küçük ülkeler dışında hemen hemen tüm devletler kendi ordu teşkilatlarına sahiptirler.³¹ A. Heywood'a göre, Porto Rico'nun bu klasik düzenin dışında istisna kalmasının sebebi güvenliğinin Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ordusu tarafından sağlanmasıdır.³² Modern devletlerde bir kurum olarak ordu, devletin uzmanlaşmış ve görev alanı sınırlandırılmış bir kurumudur.

1.4. Ordu - Siyaset İlişkisi

Ordunun siyaset yapma, siyasete katılma ya da siyasal süreci etkileme gibi siyasetin belirlenmesine yönelik bir fonksiyonu olmadığı gibi, demokratik meşruiyet anlayışında orduya siyasal bir alan, tayin edilmemiştir; ancak ordular, daha önce de değinildiği gibi “toplum üstü/dışı kurumlar, aktörler değildir; sosyo-politik iktidar ilişkilerince hem belirlenir, hem de bunlar üzerinde etkide bulunurlar.”³³ Bu açıdan bakıldığında ordu, hemen hemen her ülkede siyasetin içinde kimi zaman dolaylı, kimi zaman ise doğrudan doğruya siyaseti belirleyen bir kurum olarak yer alır. Burada önemli olan ordunun siyasete dâhil olurken asli işlevlerinden ne düzeyde saptıklarıyla; siyasi alanda faaliyet diğer kişi ya da kurumlarla aralarında ortaya çıkan eşitsiz ilişki biçiminden kaynaklanmaktadır.³⁴ Belge'ye göre, modern dünyada askerler ve ordu, devletin kurumlarından biridir ve ordunun var olması ile devletin var olması eş anlamlıdır. Bu yüzden ordular, devlete kavramsal düzeyde bağlıdır ve devletin topluma bakışını benimser.³⁵

Ordu, kurum olarak devlet içinde fiziki güç sahibi olan bir organ olmasına rağmen, bu fiziki gücün kime karşı, hangi şekillerde kullanılacağı genellikle siyasal rejimin karakteri tarafından belirlenir. Ordunun her siyasal sistemde belli bir ağırlığı ve rolü vardır; ancak bu ağırlık ve rol, ülkelerin sosyoekonomik yapılarına göre değişiklik gösterir. Tarihe bakıldığında ordu, bir rejimi ayakta tutabildiği gibi, yönetici seçkinleri görevden uzaklaştırıp değiştirebilir veya rejimin kendisini de devirebilir. Tüm rejimlerde temel kaygı, ordu üzerinde sivil denetimin sağlanması olarak belirginleşmektedir. Çünkü demokratik iktidarlar farklı ideolojilere rıza ve hatta saygı

³¹ Türköne, s. 414.

³² Heywood, s. 478.

³³ Paker, Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti, s. 352.

³⁴ Sunay, s. 2.

³⁵ Belge, s. 157.

göstermek zorunda kalırlar. Askeri iktidarlar ise, yapılarının, yetiştirilme koşullarının ve eğilimlerinin sonucu olarak kendilerinkinden başka ideolojiye hoşgörüyü her zaman bakamazlar. Ancak, Kışlalı'ya göre, askeri iktidarlar kurumlaşıp askeri devlete dönüştükçe, ordunun içinde bir çoğulculuk gelişmeye başlar. Bazı durumlarda Güney Amerika örneklerinde olduğu gibi hava, deniz, kara kuvvetleri ayrı siyasi partiler görünümü kazanmaya başlar.³⁶

Silahlı Kuvvetler toplum ve hükümet tarafından hem toplumun hem de siyasî rejimin tehditlere karşı korunması amacıyla kurulmuş ve idame ettirilmektedir. Yine bu amaçla, yani koruma görevini etkili bir biçimde yerine getirmesi için güçlü olması gerekmektedir. Ancak güçlenen silahlı kuvvetlerin kendisi toplum ve siyaset için bir tehdit haline gelebilir. *Sivil-asker ilişkilerindeki denge* işte bu çelişkide yatmaktadır. Toplum, sivil iktidar ve asker, bu çelişkinin üstesinden nasıl gelecektir? Hemen hemen her toplumda çeşitli boyut ve biçimlerde tartışılan konu budur.

İki bin yıl önce Romalı şair Juvenal'in de sorduğu gibi: Muhafızların muhafızlığını kim yapacaktı? Bizi, koruyuculardan kim koruyacaktı? “Quis custodiet ipsos custodes?”³⁷

Duverger'e göre ordunun siyasete müdahale etmesini engellemek için iki zıt yol vardır: ya *siyasetten uzaklaştırma* ya da *kendi doktrinini aşılama*. Birinci durumda ordu sağır dilsiz duruma getirilir. Orduya, hükümetler arasında hiçbir zaman fark gözetmeme onların iyi mi yoksa kötü mü faydalı mı yoksa zararlı mı olduklarını çabalamamaları gerektiği öğretilir. Bu doktrini, görünüşte en fena rejimin, en zararlı olanın, askerlerin siyasete karışmasından daha fena, daha zararlı olmayacağı düşüncesi meydana getirir. Bu doktrine göre, ordunun kendi yöneticileri ve siyasetinden hoşlanmadıklarının hakkında hüküm vermesini kabul görmek onu devletin gerçek hâkimi yapmak demektir. Yine bu doktrine göre askerlerin vatandaş olmaları sebebiyle fikirlerini açıklayabileceklerini kabul edip üstünlük sağlamaya çalışmalarına izin vermek her türlü muhalefeti hatta devleti bile darmadağın edecektir; çünkü silahlar ellerinin altındadır. Orduyu hükümetin üzerinde görmek Duverger'e göre onu *pronunciamiento*³⁸ ordusu

³⁶ Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, s. 319.

³⁷ Heywood, s. 108.

³⁸ Özellikle Latin Amerika, Asya, Afrika ve Ortadoğu'nun az gelişmiş ülkelerinde öteden beri görülen kısa ömürlü askeri hükümet darbesidir.

yapar.³⁹ Fakat bu şekilde itaat da kolay değildir askerlerde birer vatandaşdır ve modern toplumlarda bütün vatandaşların katıldığı, herkesin gözü önünde cereyan eden politikaya ilgi duyarlar.

İkinci durumda ise, orduyu siyasetten uzak tutmak daha zordur. Bu doktrinde, bazı devletler orduyu siyasetten tecrit etmek yerine, subay ve erlerin sadakatini kazanmaya çalışırlar, onların eğitimini geliştirerek resmi doktrini aşıl原因arak onları siyasetin içine sokmaktadırlar. Totaliter devletler, kimsenin karşı koyamayacağı katı doktrinler üzerine kurulu oldukları için siyasi yönden kendi doktrinini aşıl原因amak bu devletlerde daha kolaydır; ancak çoğulculuk üzerine oturmuş demokratik devletlerde, askere bir doktrin aşıl原因amak sakıncalıdır, onu partinin aleti yapar.⁴⁰

Ordunun etkin ve denetim altında olması için ordunun sivil toplumdan ve siyasetten uzak durması gerekmektedir. Huntington, subayların siyasetle ilgilenmesinin profesyonelliklerine zarar verdiğine, profesyonelliklerini azalttığına, onları askerlik mesleğinden kopardığına ve mesleğin değerlerini, yabancı değerlerle değiştirdiğine inanmaktadır.⁴¹ Huntington'un meslek tanımı, bir kurum olarak ordu tanımlamasıyla tamamen uyumludur.

Demokratik çoğulcu toplumlarda ordu, genel çıkarların unutulduğu özel çıkarların ön plana geçtiği kuşkusunu taşımaktadır. Kışlalı'ya göre askeri mantık düzen mantığıdır; tek biçim ve uygun adım mantığıdır. Oysa siyasal mantık kaçınılmaz olarak tüm farklılıkları göz önüne alan almak zorunda olan bir mantıktır. Bu farklılıktan dolayı askeri mantıktan hareketle sivil toplumun sorunlarını çözmek ve ordu eliyle demokratik yönetim gerçekleştirmek olanaksızdır.⁴² Bu nedenle ordunun tektipçi otoriter yapısı sivil yaşamı düzenlemeye uygun olmadığı için, askeri darbelerden sonra darbecilere tepki olarak kendilerinden sonra genellikle istemedikleri güçlerin iktidara gelmesi sonucunu doğurmuştur.⁴³ Türk siyasal hayatı da bu varsayımı doğrulamaktadır. Örneğin, 27 Mayıs darbesinden sonra, 1965 seçimlerinde Adalet partisi (AP), 240 sandalye, 1969 seçimlerinde 256 sandalye alarak gittikçe güçlenmiştir. Oysa 27 Mayıs Müdahalesi

³⁹ Duverger, *Diktatörlük Üstüne*, s. 52.

⁴⁰ Duverger, *Diktatörlük Üstüne*, s. 53.

⁴¹ Huntington, *Asker ve Devlet*, s. 71.

⁴² Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, s. 317.

⁴³ Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, s. 319.

AP'nin öncülü olan Demokrat Parti'ye (DP) karşı yapılmıştır.⁴⁴ 12 Mart muhtırasının temel hedeflerinden biri genel olarak sol kanattı ama muhtıradan sonra Cumhuriyet Halk Partisinin (CHP), sol kanadı önce partiye daha sonra yapılan ilk genel seçimlerden sonra da oyların % 33,3'ünü alarak birinci parti olarak çıkmış ve uzun yıllardan beri ilk kez iktidara ulaşmıştır. Aynı şekilde, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinden sonra 1983 genel seçimlerinde de Kenan Evren'in bütün karşı propagandalarına rağmen Turgut Özal liderliğinde Anavatan Partisi (ANAP), 400 kişiden oluşan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne, (TBMM) 211 milletvekili çıkartarak, tek başına iktidar olmuştur.⁴⁵

Ordu, devleti oluşturan kurumlardan sadece biridir. Devlete bağlıdır ama devletin önemli parçalarından biridir. Bazı toplumlarda askerin, devlet yapısı içinde ağırlığı fazla, bazılarında daha az hissedilmektedir. Devlet yapısı içerisinde, hem de toplumda, *daha fazla ağırlığının* temelinde, yalın silah güç etkeninin yanında, manevi etkenler de önemli olmaktadır.⁴⁶

Ordunun kendi misyonundan kopup; siyasete, demokrasinin işlemesine topluma müdahale yöntemlerini *militarizm, pretoryenizm* başlıkları altında inceleyebiliriz.

1.4.1. Militarizm Kavramı ve Militarist Rejimler

Militarizm kavramı ilk olarak kendini anarşist olarak tanımlayan düşünür Fransız Pierre-Joseph Proudhon tarafından 1860'larda kullanılmaya başlanmış; bu kavram günümüze kadar bir yandan tarihsel olaylar, bir yandan da düşünsel gelişmelerle şekillenmiştir. Tarihçi Volker R. Berghahn'a göre militarizm tartışmalarının önemli bazı referans noktaları şöyledir:⁴⁷

1. 19. yüzyılda zorunlu askerlik pratiğinin gelişmesi ve yaygınlaşması,
2. I. ve II. Dünya Savaşı, Japonya ve Almanya'nın militarist saldırgan politikaları,

⁴⁴ Ergun Özbudun, *The Role of the Military in Recent Turkish Politics*, Center for International Affairs, Harvard University, November, 1966, s. 7.

⁴⁵ Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, s. 320.

⁴⁶ Belge, s. 157.

⁴⁷ Volker R. Berghahn, *Europa in the Era of Two World Wars: From Militarism and Genocide to Civil Society, 1900-1950*, Princeton University, United States of America, March/April, 2006.

(Akt.) Ayşe Gül Altınay, "Militarizm", 25.11.2005.

<http://www.savaskarsitlari.org/arsiv.asp?ArsivTipID=6&ArsivAnaID=29713> (14.11.2012)

3. *Liberalizm ve Marksizm'in farklı militarizm tanımlamaları, özellikle üçüncü dünya ülkeleri bağlamında yürütülen asker-sivil ilişkileri tartışmaları*

4. *Batı'da gelişen "askeri-sinai kompleks."*

Altınay'a göre, bu liste güncellenerek, nükleer silahların yaygınlaşması (1980'ler) ve silahlanma yarışı, Soğuk Savaş'ın sona ermesi, feminist ve post-yapısalcı militarizm eleştirileri, İsrail-Filistin çatışması ile Amerika Birleşik Devletleri'nin küresel askeri hegemonyası eklenebilir.⁴⁸

Militarizasyon kavramı ise, orduya ait değerlerin topluma aktarıldığı süreçtir. Militarizm ve militarizasyon (veya militaristleşme) kavramları kullanım farklılıkları gösterir. Çoğu zaman oluşumları incelerken *militarizm* kavramına, militarizmin yaygınlaşma ve kurumsallaşma süreçlerini incelerken ise *militarizasyon* (veya *militaristleşme*) kavramına başvurulmaktadır.

Akça militarizmi olgu yerine, sivil alanı şekillendiren bir yönetim tekniği olarak algılar. Akça'ya göre militarizm:⁴⁹

"Toplumsal ve siyasal iktidar ilişkilerini yönetmek ve sosyo-politik güçleri disipline etmek üzere içeriye veya dışarıya dönük fiziksel şiddet kullanımı veya kullanma tehdidinin yanı sıra bunu mümkün kılan her türlü siyasal, yasal, ideolojik ve iktisadi düzenlemelere dayanan bir yönetim tekniğidir. Militarizasyon ise; militarist tekniklerin karmaşık toplumsal ve siyasal iktidar ilişkileriyle ilişkisellik içinde fiiliyata geçtiği süreçtir."

Vagts'a göre militarizm:⁵⁰

"Asker kişinin sivil egemenliğini, devletlerin hayatında yer alacak ruh ve idealler, değer ölçekleri arasında askeri taleplerin aşırı önemi ve önceliğini vurgulaya gelmiştir... Savaşa değil de askeri erkâna hizmet etmek üzere oluşturulmuş ordu militaristtir... Militarizmin karşıtı huzuru sevmek, barışseverlik değildir, sivilliktir. Militarizm savaş sevgisinden bazen daha

⁴⁸ Altınay, "Militarizm", 25.11.2005.

⁴⁹ Akça, "Ordu, Devlet ve Sınıflar: 27 Mayıs 1960 Darbesi Örneği Üzerinden Alternatif Bir Okuma Denemesi" s. 351.

⁵⁰ Alfred Vagts, *A History of Militarism: Civilian and Military*, Meridian Books, First Printing, April, 1959, America, s.14, 15, 17.

çok bazen de daha az şeydir. Askeri kurumları ve yöntemleri sivil hayatın yöntemlerinin üzerine yükselten her türlü duyguyu, askeri zihniyeti, muhakeme ve davranış biçimlerini sivil alana taşıyan her türlü düşünme ve değerlendirme sistemini kapsamına alır.”

Tüm tanımların ortak noktası, ilk bakışta militarizm sadece savaş ya da savaşa hazırlık süreci ile ilgili görüntüsü verse de Vagts’a göre de militarizm barış zamanında, savaş zamanında olduğunda daha çok gelişir.⁵¹ O yüzden militarizm tartışılırken savaşlar ve askerler kadar barış dönemlerinde de asker sivil ilişkilerine, askeri değer ve pratiklerin toplumu ne kadar etkilediğine bakılmalıdır.

Belge’nin de görüşleri bu yöndedir.⁵² Ona göre, militarist ideolojide savaş ihtimali de önemlidir. Savaş ihtimalinin yüksek olduğu bölgelerde veya dönemlerde bu ideoloji daha çok gelişir ve güçlenir; ancak militarizm sadece savaş zamanında olan bir olgu değildir. Savaş olmadığı zamanlarda da, bu ideoloji aynı şekilde devam ettirilebilir. Böyle örneklerde genellikle ülke, dış düşmanla savaşmaktan çok, sahip olduğu nüfusu denetlemek için bu ideolojiyi geliştirmektedirler.

Heywood’a göre militarizm ise, iki anlamda kullanılabilmektedir. İlki, askeri güç kullanılarak amaçların elde edilmesidir. İkincisi ise, daha yaygın olarak, askeri önceliklerin, ideallerin ve değerlerin toplumun geneline yayıldığı, silahlı kuvvetlerin övüldüğü, yüceltilmiş yurtseverlik sevgisi anlayışı, savaşın meşru bir siyaset aracı olarak kabulü gibi kültürel ve ideolojik olgudur. Bazı hallerde militarizm, ordunun kendi meşru fonksiyonlarını suiistimal etmesi ve normalde sivil siyasacılara verilmiş olan görevleri gasp etmesiyle de tanımlanır. Yayılmacı devletlere baktığımızda yüksek düzeyde askeri harcama askeri diğerlerin siyaset yapma sürecine müdahil olması ve çoğunlukla orduya ait fikir ve değerlerin sivil toplum içinde de yayılması militarizm olarak nitelendirilir. Militarist rejimin klasik örneği Almanya’da Hitlerin Üçüncü Reich’iydi.⁵³

Meclis Araştırma Komisyonu Raporu’na göre militarizm;

“Yönetenlerde ve yönetilenlerde simetrik nitelikler gösteren konjonktürel olmakla birlikte kendisini kalıcı kılacak araçlara sahip olan,

⁵¹ Vagts, A History of Militarism: Civilian and Military, s.15.

⁵² Belge, s. 151.

⁵³ Heywood, s. 480.

*otoriter zihniyete dayanan, bilimsel ve siyasi her türlü ideolojiyle bütünleşme istidadına sahip bir mikro ideolojidir. Kendi hakkında sahip olduğu güçlü ve başarılı tarihsel imgeyle, yaşadığı koşulların ima ettiği zayıflık ve başarısızlık arasında sıkışmış; edilgen, özneleşmiş toplumlarda kendisine uygun bir ortam bulur. Bu nedenle militarizm bir iktidar ideolojisi olduğu kadar, bir toplumsal eziklik ideolojisidir.”*⁵⁴

Belge’ye göre militarizmin en önemli özelliği, askeri değerler dediğimiz olguları veya askeri norm ve kuralları, toplumun tamamına, yani asker olmayan kesime de kabul ettirmeyi amaç edinmiş bir düşünce olmasıdır. Militarizm topluma yönelik, yani topluma biçim vermeyi amaçlayan bir ideolojidir. Militarizm bir *ideoloji* olduğu kadar da bir *prattik*; bir toplumsal düzendir. Militarizm, sivilleri, kadınlarıyla toplumun tamamını, çocukluktan başlayarak, askeri değerler ve normlar çerçevesinde eğitmek, bu çerçevede davranmalarını beklemek, askerliği genel bir yaşama üslubu haline getirmektir.⁵⁵

Alman bir savaş pilotunun hikâyesinde, cephanesindeki ateş tükenen Alman savaş pilotu İngiliz uçağına özellikle çarpar ve birlikte düşerler, şans eseri Alman savaş pilotu kurtulur ve şunları söyler:⁵⁶

“Nişanlım evlenmek için Purlemerit nişanımı almamı şart koştu Almanlar bu nişanı vermek için bir pilotun on iki uçak düşürmesini istiyorlar. Benim düşürdüğüm uçak on ikinciydi. Artık nişanı alacağım ve evleneceğim.”

Alman militarizmini çok iyi anlatan bu hikâye militarizmin hedefine ulaştığı topluma da iyi bir örnektir. Militarizm sadece askeri bazı değerlerin övülmesi veya askerlerin kendilerine özgü değerlere uyarak yaşaması demek değildir. Belge’ye göre; bir toplumun militaristleşmesi, askerlikle ilgili bazı tartışılır değerlerin, herkesi kapsayan tartışılmaz değerler olduğunun sunulmasıyla, askerlikle alışverişi olmayan insanların, bunlara göre yaşamasının talep edilmesiyle başlar. Alman ordusu nişanı vermek için on iki uçak düşürülmesini isteyebilir, bunu bir komutan isteyebilir, bir

⁵⁴ Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, Kasım, 2012, s. 7.
<http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss427.pdf> (14.11.2012)

⁵⁵ Belge, ss. 147, 150.

⁵⁶ Belge, s. 262.

komutan *ölmelisin*, diyebilir; ancak toplumda bir nişanlı, *o nişanı almazsan seninle evlenmem* diyebiliyorsa, aynı şekilde; bir anne, *sütüm sana helal olmaz, düşmana saldırmazsan* diyebiliyorsa toplum militarize olmuş demektir.⁵⁷

Altınay'ın özellikle altını çizdiği gibi militarizm, diğer ideolojiler gibi normalleştiği ölçüde etkin olmaktadır. İçerdiği değerler ve varsayımlar normalleştikleri sürece sorgulanmazlar, kabul görürler; hatta olması gereken bir şey gibi görünmeye başlarlar.⁵⁸ Militarizmin başarısı, büyük ölçüde kendisini gizlemesine bağlanmaktadır. Bir başka deyişle, militarizm görünür olmadığı sürece, içselleştirilmiş yani hayatın içine girmiş demektir.⁵⁹ Militarist ideolojide, söz konusu olan, askerin toplumdaki her kurumda kendini hissettirmesidir. Ancak bunun gerçekleşmesi toplumun tamamen böyle şeyleri kabul edip sindirme derecesine bağlanmaktadır.

Belge'ye göre de, militarist terimini kullanabilmek için ordunun kendi yönetimini empoze etmesi tek başına yetmez aynı zamanda toplumun da orduya olumlu cevap vermesi gerekmektedir. Örneğin, Birmanya yıllardır askeri diktatörlükle yönetildiği halde Birmanya için militarist terimi kullanılmaz. Aynı şekilde askeri darbelerin olağanlaştığı Latin Amerika'da halkın gözünde askerin prestiji saygı değerliliği yoktur o yüzden Belge'ye göre, Latin Amerika'nında militarist olduğunu söylemek doğru değildir.⁶⁰

Aynı şekilde, bir toplumda askeri dediğimiz işlevlerin çok önemli olması, o toplumun ideolojisinin militarist olduğu anlamına gelmemektedir. Eğer militarist düşünce bir topluma yerleşmişse, o ülkede subaylar *ülkeyi sivillerden daha iyi yönetir* düşüncesini savunan birçok sivil çıkmaktadır. Sivillerin böyle düşünüyor olması ya da ordu karşısında bir güç bulamaması toplumda kendisine kurumsal yararlar sağlaması kolaylaştırmaktadır. Ordu için, yeni kuşakların, dolayısıyla tüm toplumun militarist ideolojisiyle donatılması için eğitimin, hukuki yapının militarizmin taleplerine uygun düzenlenmesinin önemi büyüktür.⁶¹

⁵⁷ Belge, s. 262.

⁵⁸ Altınay, "Tabulaşan Ordu, Yok Sayılan Militarizm: Türkiye'de Metodolojik Militarizm Üzerine Notlar", s. 1256.

⁵⁹ Ayşe Gül Altınay, "Bir Madde Olarak Militarizm", 30.08.12.

<http://www.yenicag.com.cy/yenicag/2012/08/30/bir-madde-olarak-militarizm-ayse-gul-altinay/> (11.0413)

⁶⁰ Belge, s. 165.

⁶¹ Belge, s. 166.

Ordunun halk üzerinde etkili olduğu toplumlara bakıldığında, ordu *ulusal kuruluş* aşamasında Türkiye, Almanya, Japonya gibi öncü güç olmuş ordulardır. Bir toplumun militarist olmasında, bu etken önemli olmuştur. Ulusun kuruluş aşamasında büyük çabalar harcamış ordular, toplumda kazandıkları prestijle, topluma kendi değerlerini daha kolay kabul ettirebilirler. Elbette, darbe yöntemleriyle iktidarı ele geçiren her ordu, bu prestije sahiptir, diyemeyiz. Ordunun doğrudan iktidarda olması demek, toplumun militarist olması anlamına gelmemektedir. Militarizmin başarısı toplumun gözünde ordunun prestijine bağlanmaktadır.⁶²

Kısacası *militarizm ve militaristleşmeyi*, askeri değer ve pratiklerin yüceltilmesi ve sivil alanı şekillendirmesi olarak tanımlayabiliriz. Bu şekillendirme darbe dönemlerinde bizzat askeri kesimin militaristleşme sürecinde etkin rol oynamasıyla gerçekleşirken, bazen de sivillerin aktif katılımını ve rızasını içeren ekonomik, kültürel, kurumsal, ideolojik boyutlarıyla militarizm süreçleri yaygınlaşmaktadır. Bütün bu boyutlarıyla militarizmi yaşayan toplumlar, askeri varsayımları sadece değerli değil, aynı zamanda normal görmeye başlamaktadırlar. Militarizmin etkinliğini mümkün kılan en önemli saiklerin başında militaristleşme sürecinde entelektüel, politik, ekonomik ve toplumsal düzlemde işleyen sessizliğin varlığı gelmektedir. Toplum, ordu ilişkisi ilginç bir ilişkidir. Militarist ideolojinin en güçlü yerleşmiş olduğu toplumlarda bile sürekli bir askeri yönetime pek rastlanmamaktadır. Ordu genellikle geri planda kalarak yönetimi etkilemektedir.

Klasik militarizm de ordu, yönetime bizzat el koymaz; gündelik politikanın içinde görünmemektedir. Ordu, militer ideolojisiyle devlet aygıtının işleyişine, özellikle eğitim sistemine nüfuz ettiğı için hükümet kadrolarının sivil olması, hatta çok partili siyasi hayatın olması, ordu için sorun yaratmamaktadır. Ordu siyasi çatışma alenen silahlı mücadeleye dönüşmedikçe sahneye çıkmamaktadır.⁶³

Militarist yönetimin iddiası, her zaman yaptığı düzenlemeleri çıkardığı yasaları, oluşturduğu kurumları haklı nedenlere oturmaktır ve askeri cunta objektif olarak herkes için en iyi olan amaçlarla maksimum bir vatanseverlik duygusuyla hareket ettiklerini düşünmektedirler. Bir militarist rejim, siyasi partinin varlığına müsaade ettiğı gibi bunu yasaklayabilir de, aynı şekilde seçimlerin düzenlenmesi de, tamamen militarist rejimin

⁶² Belge, s. 151.

⁶³ Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, Kasım 2012, s. 7.

inisiyatifindedir. Militarist rejimin bu özellikleri bazen onu *personalist regimes* yani bir tek kişinin yönetimde söz sahibi olduğu, kanun yerine bu tek kişinin kararlarının etkili olduğu, seçimlere sadece tek partinin girdiği ve bir başbakanın yaşamı boyunca, başbakan olduğu yönetim tarzından, daha katı yapan ayırıcı özelliğidir. Ülke ya sivil bürokrasinin rol oynayabildiği ya da iktidar olarak askerler tarafından seçilen yüksek rütbeli askerler tarafından yönetilmektedir. Militarist rejiminin tek kişi yönetiminden ayırıcı farkı, az ya da çok askeri profesyonelleşme ve bürokrasinin makul yasal değerlerinin olmasıdır. Az gelişmiş ülkelerde, küçük askeri bir grubun, askeri darbesinden sonra bunu tek kişinin yönetiminin takip ettiğini gösteren pek çok örnek vardır. 1971 yılında Uganda'da General Idi Amis'in, aynı şekilde Gana'da 1979 askeri darbesini takiben, 1981 yılında Jerry Rawlins'ın yönetimde kalmaları buna örnektir.⁶⁴

Militarist rejimlerin, kendilerini haklı bir nedene dayandırmalarında bir belirsizlik vardır; yani asker genellikle bürokrasiyle birlikte, kriz zamanlarında toplumda sosyal çatışmaları önlemek için arabuluculuk yaparak ulusu karşılaştıkları buhrandan, sosyal çatışmalardan koruyabilmektedir. Askeri diktatörlükler, kendilerini farklı farklı haklı nedenlere dayandırmaktadırlar. Askerler bazen rejimi ve sivil düzeni korumak için (demokrasi-Şili, monarşi-Tayland olduğu gibi), bazen de laiklik (Türkiye olduğu gibi), komünizm, terörizm ve bölücü isyanlar gibi tehlikelere karşı askeri müdahaleleri gerçekleştirdiklerini açıklamışlardır. Fakat militarist rejim için, en yaygın gerekçe sivil kuralların, yasaların ihlalinin ve bu ihlalin kalıcı olmasının önüne geçmektir. Askerler darbe yapmadan önce yeniden sivil hayata geçileceğinin şartını kabul ederek hareket etmektedirler. Birçok askeri rejim ve diğer politik rejimler arasındaki temel fark, kalıcı bir nedene dayandıklarını iddia etmeleridir. Şili'de, askeri cunta sonrası, yüksek rütbeli ordu komutanı olan General Pinochet'in Başbakan olması militarist rejim açısından bilinen en iyi örnektir.⁶⁵

Militarizm konusundaki çalışmalara bakıldığında iki farklı bakış açısıyla karşılaşılmaktadır. Bazı yazarların ordunun kendisini militarist bir kurum olarak ele aldığını ve orduların varlığına topyekûn karşı çıktığını, başka yazarların ise orduyu devletin diğer kurumlarından biri olarak değerlendirdiğini ve bu kurumun militarist ve

⁶⁴ Steffen Kailitz, "Democratization, Classifying Political Regimes Revisited: Legitimation and Durability", *Democratization*, Vol. 20, No. 1, January, London, 2013, ss. 39-60, s. 48.

⁶⁵ Kailitz, "Democratization, Classifying Political Regimes Revisited: Legitimation and Durability", s. 48.

militarist olmayan biçimlerde örgütlenebileceğini savunduğu görülmektedir. Örneğin, tarihçi Alfred Vagts, sivil militarizm ile askeri militarizmi birbirinden ayırarak, askeri militarizmi, ordunun askeri çıkarlar değil, askerlerin çıkarları yönünde hareket etmesi olarak tanımlamıştır. Bu görüşe göre, ordu bağlamında militarizm ancak askeri çıkarlardan sapıldığı ölçüde geçerlidir. Ordunun sivil hayata etki etmesi, askerlerin ve askeri değerlerin siyasette ve toplumsal hayatta yüceltilmesi ise sivil militarizm başlığında incelenmektedir.⁶⁶ Milliyetçilik, zorunlu askerlik ve toplumsal cinsiyet rolleri sivil militarizme verilen örnekler arasındadır. Milliyetçilik, militarizm değildir ancak bunlar birbirinden beslenen iki olgudur; ancak milletler militarize olduklarından milliyetçilik, sivil militarizm içinde değerlendirilmektedir. Militarizm milliyetçiliğin belkemiğini oluşturmaktadır.⁶⁷

Darbelerin ardından kurulan askeri rejimler altında hâkimiyet sürdüren milli güvenlik devlet formuna, sıkıyönetim ve olağanüstü hal gibi istisnai yönetim tarzlarının olağanlaşmasına, ordu gücünün toplumsal güçleri zapt etmek amacıyla asayiş görevini üstlenmesine, askeri-sınai komplekslerin kendine has biçimlerinden ideolojik-kültürel militarizmin gündelik hayattaki yaygınlığına kadar Türkiye’de militarizme pek çok şekilde rastlanmaktadır.

1.4.2. Pretoryenizm Kavramı ve Pretoryen Rejimler

Ordunun siyasete müdahalesi anlamında sıkça kullanılan bir diğer kavram ise *pretoryenizmdir*. Pretoryen (Praetorian) kavramı, Roma Ordusuna komuta eden General ya da *praetorun* arazideki çadırı (karargâhı) anlamındaki praetorium kelimesinden gelir. Komutanı korumakla görevli askerler, bu alan içinde bulundukları için, bunlara *pretoryen muhafızları* adı verildi. Romalı generallerin, değişik sınıftaki askerler arasından hem karargâhlarının (çadırlarını) hem de kendilerinin güvenliğini sağlayacak özel birlikler seçme alışkanlıkları vardı. Bu birlikler hem Piyade hem de Süvari sınıfından seçilirlerdi. Augustus M.Ö. 27 yılında Roma İmparatorluğu’nun ilk hükümdarı olunca, böyle bir oluşumun sadece savaşta değil, politik olarak da kullanışlı olabileceğine karar verdi. Böylece eyaletlerde bulunan lejyonların sınıflarından

⁶⁶ Altınay, “Militarizm”, 25.11.2005.

⁶⁷ Hande Özdamar, “1930-1945 Arası Dönemde Türkiye’de Militer Anlayış ve Yansıması”, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2007, s. 8.

praetorian muhafızlar devşirilmeye başlandı.⁶⁸ Başlangıçta Roma İmparatoru Augustus tarafından, iç muhaliflere karşı kendisini ve yönetimi koruması için oluşturulan, elit bir Roma pretoryen (Praetorian) muhafızlarını çok geçmeden cumhuriyetin bunalıma girmesi ve rejimin imparatorluğa dönüşmesine paralel olarak, devlet üzerinde güç kazanıp devlet içinde bağımsız bir öge olmuşlardır. Muhafızlar korumakla yükümlü oldukları imparatoru tahttan indiren ya da tahtta çıkaran, desteklerini en fazla para ödeyene yönlendiren bir elit ordusu haline gelmişlerdir. İmparator I. Konstantin pretoryen birliklerini IV. yüzyılın ilk çeyreğinde lağvetmiştir.⁶⁹

Günümüzde Pretoryen kavramının aldığı anlam başlangıçta ifade edilen kavramdan farklılaşmaya uğramıştır. Çağımıza uyarlanan kavram farklı yazar ve düşünürlerce farklılaşan bir çeşitlilik içinde kullanılmıştır. Pretoryen Rejimler (David c. Rappoport), Pretoryen Toplular (S. Huntington ve S. E. Finer), Pretoryen Cumhuriyetler (Allain Rouquie), Pretoryen Ordular (Elizabeth Picard), Pretoryen Devletler (William Hale), Pretoryen Diktatörlüğü (M. Duverger) ve pretoryenizm gibi çeşitli kullanımları ile pretoryen kavramı farklı yazarlarca farklı bağlamlarda kullanılmıştır.⁷⁰ Kullanılan kavramların farklı olmasıyla birlikte ifade edilen durum aynıdır. Duverger’e pretoryen diktatörlüğünü darbeci subayları ve onların iktidarını tanımlamak için kullanılmaktadır. Pretoryen diktatörlüğü askeri işgal ve sömürgeleştirmelerle gerçekleşmektedir. Pretoryen subaylar, kendi içlerindeki rejime yönelik kaygı ve halk-devlet için harekete geçtikleri düşüncesini pekiştirerek müdahale ve diktatörlüklerini meşrulaştırırlar.⁷¹

Pretoryen müdahale kavramı, geleneksel siyaset felsefesinde tiranlık anlamına gelirken, modern siyaset literatüründe, kamuyu ilgilendiren işlere askeri müdahaleyi belirten, bir şefin diktatörlüğünü desteklemek ve korumaya dayalı siyaseti ifade eden anlamlarda kullanılmaktadır. Pretoryenizm, “askerlerin fiilen güç kullanmak veya güç kullanma tehdidinde bulunmak suretiyle hâkim bir siyasi rol oynadıkları siyasi rejimleri

⁶⁸ Ahmet İnsel, “Pretoryen Güçler ve Rejim”, 25.02.2007.

http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=6776 (14.11.12)

⁶⁹ Hakan Güneş, “Modern Toplumlarda Ordu ve Devlet”, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2010, s. 143.

<http://www.belgeler.com/blg/26xa/modern-toplumlarda-ordu-ve-devlet-army-and-state-in-modern-societs> (27.09.11)

⁷⁰ Güneş, s. 143.

⁷¹ Duverger, *Diktatörlük Üstüne*, s. 46.

ifade” etmek için kullanılmaktadır.⁷² Hükümetleri kuran ve deviren, asli siyasal kararların alınmasında belirleyici olan askeri güçleri belirtmek için kullanılmaktadır. Bu açıdan Marx’a göre Fransa’da III. Napolyon⁷³, Duverger’e göre ise I. ve III. Napolyon, Robespierre, Cavaignac iktidarı için pretoryen diktatörlüktür.⁷⁴

Akça, *pretoryenizm* kavramını; ordunun ve/veya askerlerin formel veya enformel mekanizmalarla siyasal süreçlere müdahil olması ve siyasal alanda hakimiyet kurması şeklinde kendini gösteren bir militarizm biçimi, militarizmin bir formu şeklinde tanımlıyor.⁷⁵ Tıpkı militarizm gibi, ordunun siyasal sistemi, müdahale ya da benzeri yöntemlerle gözetim ve denetim altında tutmasını açıklamak için kullanılan pretoryenizm kavramı da, esasen askeri müdahalelerden çok sivil hükümet iktidamları ve yasama erkinin, tek iktidar sahibi olarak kabul edildiği normal dönemlerdeki asker etkisini açıklamak için kullanılmaktadır.⁷⁶

Huntington’un tanımına göre ise, *pretoryenizm* geniş bir toplumsal güç ve grupların doğrudan siyasete karıştığı durumlara işaret etmek için kullanılan kavramdır. Ona göre pretoryenizm çerçevesinde, siyasete müdahale edecek bu güç, sadece askeri güç değil aynı zamanda toplumsal güç ve gruplarda olabilir. Huntington’un kullanımında pretoryen toplumlar, düşük kurumlaşma düzeyleriyle yani etkili siyasi kurumlardan yoksun olmalarıyla ayırt edilebilirler.⁷⁷

Yine Huntington’a göre, pretoryen toplumlarda ordu, orta sınıf kesimden oluşmuştur ve pretoryen toplumlar oligarşik, radikal orta sınıfı, kitlesel-katılımcı olmak üzere üç aşamadan geçmişlerdir. Ordu, oligarşik dönemde ilericidir ve darbeleri de belirgin dönemler oluşturunca niteliktedir, radikal orta sınıfçı evrede ise katılımcıdır. Ancak istikrarsızlıklar artmış ise proleterya ve diğer halk kesimleri iktidar arayışına düşüyse, ordu bu sefer muhafız (guardian) rolüne bürünür ve halkçı hareketlere ittifak

⁷² Mustafa Erdoğan, “Türkiye’de Asker ve Siyaset”, *21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat*, II. Cilt, Aktüel Yayınları, Ed. Adnan Küçük, Ahmet Karadağ, vd., 1. Baskı, Ağustos, 2005, s. 240.

⁷³ Karl Marx, *İngiliz Orta Sınıfı*, Gazete Yazıları, Sel Yayıncılık, İstanbul, ss. 87-90.

⁷⁴ Duverger, *Diktatörlük Üstüne*, s. 33.

⁷⁵ Akça, “Ordu, Devlet ve Sınıflar: 27 Mayıs 1960 Darbesi Örneği Üzerinden Alternatif Bir Okuma Denemesi”, s. 351.

⁷⁶ Umut Karamollaoğlu, “Militarizm ve Pretoryenizm Ekseninde Modern Türkiye’de Ordu İktidarı ve Neo-Liberalizmin Ordu İktidarına Etkisi”, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2011, s. 17.

⁷⁷ Samuel P. Huntington, *Political Order in Changing Societies*, New Haven and London, Yale University Press, 1968, s.195.

yapan ya da bizzat bunları temsil eden hükümete karşı darbeler düzenler.⁷⁸ Pretoryen rejimlerde, askerler yönetim üstlenmeseler dahi yürütme organı üstünde egemenlikleri vardır. Müdahale, genellikle bu egemenliğin tehlikeye düştüğü anda başvurulacak bir yoldur.⁷⁹

Özellikle II. Dünya Savaşı'nın ardından bağımsızlığını kazanan Ortadoğu, Latin Amerika ve Kuzey Afrika gibi ülkeler için, bağımsızlık sonrası dönemlerine damgasını vuran temel paradigma *modernleşmedir*. Üstelik kalkınma hedefine ulaşmak için, bu modernleşme, salt iktisadi ve teknik alan ile sınırlı olunca, bu koşullar altında teknik bakımdan toplumun diğer kesimlerine oranla daha donanımlı ve ilerici bir özellik gösteren ordu, modernleşme görevini üstlenmektedir.⁸⁰

Aynı şekilde, bu ülkeler bağımsızlık savaşı sonrası ulus devletleşme, ideolojik ve kurumsal gelişmeleri, son derece çalkantılı ve hızlı yaşamak durumundadır. Türkiye'de çoğu durumda askeri ve siyasal irade iç içedir, pek çok Batı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, köklü sivil siyasal geleneğine sahip değildir. Bağımsızlık ile birlikte ihtiyaç duyulan modernleşme hamleleri yalnız sivil kanadın, ne teknik ne de donanım olarak başarabileceği bir iş olarak görülmemiştir. İşte pretoryen toplumların, sivil kurumlar vasıtasıyla, sivil siyasal kurumlaşma düzeyinin geliştirilmesi yetisinden yoksun olmaları sebebiyle pretoryen dönemlerde ordu, siyasetten başlangıçta tasarlanandan her zaman daha fazla görev üstlenmeye yatkındırlar. Daha da ötesi kuruluş ve başlangıç dönemleri geride kaldıktan sonraki dönemlerde, ortaya çıkan pretoryen gelişmelerde ordunun tutumu, çoğunlukla bir defaya mahsus olarak halkçı ve orta sınıfçı bir karakter taşımaktadır.⁸¹ Latin Amerika'dan Ortadoğu'ya tüm bir azgelişmişlik coğrafyası ilerici ve reformu darbelerin ardında, iç ama daha ziyade dış faktörler sebebiyle, gerici, statükocu darbeleri mutlaka yaşamıştır. Bu aradaki geçiş süreci ordunun yeniden yapılandırılması ve ilerici unsurların ordudan temizlenmesi operasyonlarının yukarıdan aşağıya işletildiği dönemlerdir. Mısır'da, Nasır'ın hemen sonrasındaki ordu içi düzenlemeler, Peru'da 1967 darbesi ve benzeri pek çok örnek gösterilebilir.⁸²

⁷⁸ Huntington, *Political Order in Changing Societies*, ss. 201-224.

⁷⁹ Erdoğan, "Türkiye'de Asker ve Siyaset", s. 740.

⁸⁰ Güneş, s. 148.

⁸¹ Güneş, s. 149.

⁸² Güneş, ss. 148-150.

1.5. Ordunun Siyasete Müdahalesi

Weber'e göre, devletin diğer toplumsal kurumlardan farklı olmasını sağlayan temel özelliği, belirli bir toprak parçası üzerinde yönetsel görevlileri yasal olarak meşru fiziksel güç kullanma tekeline sahip olan kurumsallaşmış nitelikte siyasal bir girişim olmasıdır. Yani devlet ülkesi içerisinde şiddet kullanma ve şiddet araçlarına sahip olma yetkisine sahip tek kurumdur.⁸³ Devletler polis ve ordu teşkilatlarını kullanarak iç ve dış güvenliklerini sağlamaktadırlar. Polis teşkilatı hem sayıca az olması, hem de mali ve teknolojik imkânlarıyla ordunun gerisinde kaldığı için ordular gibi siyaset üzerinde etkili olamamışlardır. Ordular hükmettikleri yüz binler, sahip oldukları mali ve teknolojik imkânlar, silahlarla ve kendilerine özgül yapılanmalarıyla tüm devletlerde, siyaset üzerinde az ya da çok etkide bulunurlar.

Çağdaş toplumlarda yalnızca ordu ileri teknolojiye dayalı silahlara sahiptir. Modern bir ordunun karşısında sivil güçlerin yapabileceği şeyler çok sınırlıdır. Kışlalı'ya göre, eğer Birinci Dünya Savaşı sırasında Rus ordusu maddi ve manevi çökmüş olmasaydı Lenin ve arkadaşlarının 1917 devrimini gerçekleştirmeleri zor olacaktı.⁸⁴ Modern ordular güçlerini yalnızca silahlarından değil, aynı zamanda tek merkezden yönetilen, disiplinli örgütlenmelerinden almaktadırlar. Sivil kurum ve kuruluşların daha da laçkalaştığı bunalım dönemleri askerlerin disiplinli örgütünü bir kat daha önemli ve güçlü kılmaktadır. Duverger de bu konuda kendi tabiatı sebebiyle ordunun sürekli bir hükümet darbesi tehlikesi teşkil ettiği söylemektedir.⁸⁵

Serra, ülkeleri demokrasiye geçiş dönemleri ve demokrasinin sağlamlaştırma dönemleri diye iki döneme ayırarak bu süreçte ordunun siyaset üzerindeki rolünün hangi aşamalardan geçtiğini incelemiştir. (Tablo: 1)

⁸³ Max Weber, *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, çev. Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, 1. Basım, Mart, İstanbul, 2011, s. 98.

⁸⁴ Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, s. 308.

⁸⁵ Duverger, *Diktatörlük Üstüne*, s. 49.

Tablo 1. Askerin Siyasi Güce ve Seçilmiş Hükümete Göre Özerkliğe Müdahale Ettiği Çeşitli Yöntemler

7. Ordunun demokratik sivil denetimi	 Demokrasiyi Sağlama Dönemleri
6. Ordunun, kendi içindeki ideolojik denetimi elinde tutması	
5. Sivil üstünlüğün resmen ancak kısmen kabulü	
4. Örgütsel ve operasyonel özerkliklerin savunucuları	
3. Hükümet politikalarını, reformları sınırlayarak ve belirli eylemleri veto ederek kısıtlayan güçler	 Demokrasiye Geçiş Dönemleri
2. Ulusal temellerin koruyucuları	
1. Ordunun siyasi gücü denetimi	

Kaynak: Narcis Serra, *Demokratikleşme Sürecinde Ordu, Silahlı Kuvvetlerin Demokratik Reformu Üzerine Düşünceler*, çev. Şahika Tokel, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2011, ss. 59-61.

1. *Siyasi gücün denetimi*; burada bir ordu mensubu genellikle devlet başkanıdır. Askeri karar alma organları mevcuttur ve pek çok siyasi görev askeri temsilcilerin elindedir.
2. *Ulusun temellerinin koruyucusu olarak ordu*; silahlı kuvvetler kendilerini devlet yönetiminin bir parçası saymayıp kendilerini siyasetin ve partilerin üstünde görürler.
3. *Hükümet politikaları üzerinde ordu kısıtlamaları*; silahlı kuvvetler reformları sınırlandırır ya da belirli icraatlar veto edilir. Bu durumda ordu genellikle tam otonomi sahibidir ve siyasi meselelere ve devlet yönetime doğrudan müdahale eder.
4. *Örgütsel ve operasyonel özerkliklerin savunucuları*; bu ordu siyasete ve devlet yönetimine müdahale etme ihtimalini kaybettiğinde ya da kaybederken yaşanan bir durumdur. Böyle bir durumda askerler tasarruflarının olduğunu kabul ettikleri alanlara sivil otoritenin müdahalelerini engelleyerek tepki göstermektedirler. Bu durum Latin Amerika'da daha sonra askeri rejimlerden geçişte yazılı olmayan anlaşmalarda kendini göstermiştir. Kolombiya da buna örnek teşkil etmektedir. 1958'de Başkan Lleras Camargo'nun Teatro Patria'da Genelkurmay'a hitaben yaptığı konuşma da bu tutuma örnektir:

“Silahlı Kuvvetler politikaya girdiğinde ilk zarar gören kendi birliği olur, çünkü rütbelere arasındaki anlaşmazlıkların yolu açılmıştır....Silahlı Kuvvetler’in ulusun nasıl yönetileceği konusunda kafa yormasını istemiyorum. Fakat politikacılarında herhangi bir şekilde silahlı kuvvetlerin teknik işlevlerinin, eğitimlerinin, yönetmeliklerinin ve personelin nasıl yönetileceği konusunda karar almalarını istemiyorum.”⁸⁶

5. *Sivil üstünlüğün resmen ancak kısmen kabulü*; ordu sivil üstünlüğünün ortaya koyduğu yasalara karşı aykırı davranmasa da muhtıra yayınlamasa da her zaman bu emirlere uymaz kendi inisiyatifi doğrultusunda hareket etmektedir. İspanya’nın demokrasiye geçiş sürecinde hükümete başkaldırma girişiminde bulunanlara asgari mahkûmiyet verildiğinde Askeri Yargıtay’ın, 23 Şubat 1981 darbe girişiminden sorumlu olanları affetme girişimi karşısında komutanların davranışları buna örnek teşkil etmektedir.
6. *Ordu üzerinde ideolojik denetimin muhafazası*; genel olarak ordu kendi örgütlenmesi ve operasyonel konularda ki denetime karşı çıkmış gibi görünmeseler de, özellikle askeri eğitimin ve subay olma koşullarının kontrolüyle, mesleki profillerini ve değerlerini savunmaktadırlar.
7. *Silahlı kuvvetler üzerinde demokratik sivil denetim*; bu durumda askeri politikayı yürütme belirlemektedir. Uygulamayı bakan yürütür, silahlı kuvvetler üzerinde denetim ve liderlik sağlar; yasama yürütmeyi ve orduyu denetler; askeri yargı, demokratik sistemde tek ve üniter olan yargı sistemine entegre edilmiştir. Bu durumun sağlanması çatışmalarının sonlanması anlamına gelmemektedir. Demokratik durumda bile, silahlı kuvvetlerin hükümet politikalarını etkileme ve ordunun kurumsal çıkarlarını koruma girişimleri gibi askeri özerklik alanının sınırlanması meselesi devam etmektedir. ABD gibi yerleşmiş demokrasilerde dahi hükümetlerin aktif bir askeri politikaya ihtiyaçları vardır.

⁸⁶ Thomas Bruneau, “Civil-Military Relations in Latin America: The Hedgehog and the Fox Revisited,” *Revista Fuerzas Armadas y Sociedad*, Ano, 19, No: 1, 2005, ss. 111-131, s. 115. (Akt.), Narcis Serra, *Demokratikleşme Sürecinde Ordu, Silahlı Kuvvetlerin Demokratik Reformu Üzerine Düşünceler*, çev. Şahika Tokel, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2011, s. 60.

Tüm ülkelerde asıl görevi düşmanlara karşı ülkenin güvenliğini sağlamak olan ordunun, yönetim mekanizmasına müdahale ettiği ve çeşitli şekillerde siyasal yapıyı etkilediği görülmektedir. Bu etkinin boyutu ve sınırları ise ülkenin rejimine göre değişmektedir. Dünyanın pek çok yerinde halen karşı karşıya bulunulan sorun ordunun siyasete müdahale etmesi ve bu müdahalenin demokratik siyasetin mecra değiştirmesine sebep olmasıdır. Otoriter ve totaliter rejimlerin hüküm sürdüğü pek çok ülkede ordu, siyaset mekanizması üzerinde etkilidir ancak; ordu-siyaset bağlamında asıl sorun kendini demokratik olarak nitelendiren bazı rejimlerin halkın seçilmiş temsilcilerinden *rol çalması*⁸⁷ nedeniyle doğar.

Genel olarak askerlerin sivil politikadaki rolünü ne şekilde müdahale ettiklerini iki ayrı başlıkta değerlendirebiliriz.⁸⁸

1. Doğrudan Müdahale: Ordunun işlerin kötüye gittiği düşüncesiyle silahlı birliklerini kullanıp, sivilleri ülkenin idaresinden almasıdır. Tablo 2’de dünyada meydana gelen doğrudan müdahale örneklerine yer verilmiştir.
2. Dolaylı Müdahale: Ordunun bazen kendi görev anlayışları ve siyasal ilgileri doğrultusunda bazı amaçları gerçekleştirmek veya kurumsal çıkarları korumak amacıyla hükümetlerin mali, iktisadi, toplumsal ve kültürel siyasetlerini dolaylı baskı yoluyla etkilemeleridir. Örneğin, Türkiye’de 28 Şubat 1997 ve 12 Mart 1971’de meydana gelen askeri müdahaleler, dolaylı askeri müdahalelerdir.

Ordunun siyasi temsilcilerden rol çalmasının yani ordunun siyasete müdahalesinin en büyük örneği *hükümet darbesi* ya da *cuntalardır*. Bir ülkede silahlı kuvvetlerin yönetime zorla el koyması askeri yönetimlerin bir versiyonu olan *askeri darbe* ya da *askeri cuntalar*, hâlihazırda mevcut olan hükümetin, hazırlanmış bir plan çerçevesinde genellikle ordu mensubu olan küçük bir grup tarafından ani bir darbeye zor kullanılarak, devrilmesi veya değiştirilmesi eylemi olarak tanımlanmaktadır. Cunta kelimelisi İspanyolca konsey ya da heyet anlamına gelen junta kelimesinden gelmektedir.⁸⁹ En yaygın biçimde *Askeri Darbelerin Laboratuvarı*⁹⁰ Latin Amerika’da

⁸⁷ Türköne, s. 413.

⁸⁸ Gül Tuba Dağcı, *Osmanlıdan Cumhuriyete Ordu Siyaset İlişkisi*, İlgı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Şubat, 2006, s. 24.

⁸⁹ Heywood, s. 484.

görülen cunta (1930-1960 arasındaki zaman diliminde 402'ye yakın darbe ve darbe girişimi olmuştur.), üyeleri genellikle kara, deniz ve hava kuvvetlerini temsil eden, bir subaylar komuta konseyinde toplanan ortaklaşa askeri hükümet biçimidir. Cunta içinde tek bir askeri ferdin üstünlük elde ettiği askeri diktatörlüktür. Örneğin, Arjantin'de 1978-83 arasında, Yunanistan' da 1974-80 arasında Alpay Papadopoulos, Şili'de 1973 darbesinden sonra General Pinochet ve 1993-98 arasında Nijerya'da General Abacha ön plana çıkmıştır. Gana'da havacı Tegmen Jerry Rawlings'ın, 1980'de Liberya'da Çavuş Samuel Doe'nun hükümet darbesinde, on başı veya çavuşların ya da kıdemsiz subaylar iktidarı ele geçirmiştir. Afrika'da da yaşanan askeri müdahalelerde durum buydu.⁹¹

Huntington, hükümet darbesinin ayırıcı özellikleri şöyle sıralamaktadır:⁹²

- a. İllegal politik bir işbirliği ile şiddet ya da şiddet kullanma tehdidiyle var olan hükümetin değiştirilmesi çabasıdır.
- b. Kullanılan şiddet genellikle azdır.
- c. Katılımcıların sayısı fazla değildir.
- d. Bu grup zaten siyasal sistem içinde kurumsal güç tabanını ellerinde bulundurlar.

Askerin siyasete müdahalesi ve bu müdahalenin şekli ve nedeni ülkeden ülkeye değişmektedir. Cuntacılar tarafından hükümetlerin, ekonomik ve sosyal sorunları çözmekte başarısız oldukları iddiası, askeri darbelerin başlıca sebebi olarak gösterilmektedir. Ancak en sık kullanılan gerekçe, yerleşik düzeni ve rejimi korumaktır. Sivil kurumlara ve kişilere karşı bir güvensizlik vardır. Bunun nedenini askerlerin erken yaşlardan itibaren belli bir eğitimden geçerek bu eğitim boyunca asker sivil farkının gerek eğitsel gerek de etik açıdan farklı olduğunun altının çizilmesiyle açıklanmaktadır. Onlar yönetime el koyarken ülkeyi ulus adına yüce bir görevi ifa ettiklerine inanmaktadırlar. Ordu, kendinden üstün saydığı bir ilkeye, kişiye kavrama ulus gibi bir varlığa bağlı olduğunu iddia ederek iktidarını onun adına kullanmaktadır.⁹³

⁹⁰ Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, s. 320.

⁹¹ Heywood, s. 484.

⁹² Huntington, *Political Order in Changing Societies*, s. 218.

⁹³ Belge, s. 152.

1960'larda ve 1970'lerde demokrasilerden küresel düzeyde ki uzaklaşma çok açık ortadadır. 1962'de dünyada 13 yönetim hükümet darbesinin ürünüydü. 1975'te bu sayı 38'e yükseldi. 1958'de dünyadaki en işler 32 demokrasiden üçte biri, 1970'ler boyunca rejim değişikliklerinin en yaygın biçimde uygulandığı ülkeler olmuştur.⁹⁴

1958–1974 yılları arasında Asya'nın 15, Afrika'nın 22 ve Latin Amerika'nın 13 ülkesinde sayısız gelen askeri müdahaleler meydana gelmiştir. (Tablo: 2) Bu nedenle ordunun siyasete müdahalesinin nedenleri üzerinde durulması gereken bir konudur.

Tablo 2. 1958–1974 Yılları Arasında Meydana Gelen Askeri Müdahaleler

ASYA		LATİN AMERİKA		AFRİKA			
Birmanya	1958-62	Venezuela	1958-61	Sudan	1958-59*-64-69-71	Sierra Leone	1967-68-71
Irak	1958-59*-63*-63-65*-66*-68	El Salvador	1960-61-72*	Etiyopya	1960-74	Mali	1968
Pakistan	1958	Brezilya	1961-64	Zaire	1960-65	Libya	1969
Tayland	1958 1971	Ekvator	1961-63-66-72	Cezayir	1963-65-67*	Somali	1969
Türkiye	1960-62*-63*-71	Arjantin	1962-66-71	Dahomey	1963-65-65-67-69-72	Fas	1971-72*
Lübnan	1961	Peru	1962-63-68	Togo	1963-67-70*	Uganda	1971-74
Güney Kore	1961	Dominik Cumhuriyeti	1963	Kongo	1966*-68-69*-72	Volta	1966-74
Suriye	1961-62*-62-63*-63-66*-70	Guatemala	1963	Gana	1966-67*-72	Nijerya	1966-66
Yemen	1962-67-74	Honduras	1963	Gabon	1964*	Madagaskar	1972
Vietnam	1963-64*-65	Bolivya	1964-69-70-71*-74*-74	Burundi	1965*-66-72	Ruanda	1973
Endonezya	1965*	Panama	1968-69*	C. A. R	1966	Nijer	1974
Kamboçya	1970	Şili	1973*-73				
Afganistan	1973	Uruguay	1973				
Laos	1960-63						
S. Yemen	1962-67-74						

Kaynak: Eric A. Nordlinger, *Soldiers in Politics Military Coups and Governments*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1997, s. 272. (* Başarısız Darbe Girişimi)

1.6. Ordunun Siyasete Müdahalesinin Nedenleri

Finer, sahip olduğu durgunlaştırılmış statüyle ordunun hem sayıca kalabalık ve güçlü olduğunu, hem de silah tekeli elinde bulundurduğundan dolayı, kurumsal olarak sivil kurumlardan kaç kat üstün olduğunu söyleyerek, ordunun bu güçle neden yönetimi ele geçirdiğini sorgulamak yerine, neden her zaman yönetimi ele geçirmedini sorgulamayı doğru bulmuştur.⁹⁵

Güçlü olmak o gücün farklı alanlarda kullanılmasının gerekçesini oluşturmaz; bu yüzden ordunun siyasete müdahalesinin nedenlerini başka koşullarda aramak

⁹⁴ Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, Kasım, 2012, s. 7.

⁹⁵ S. E. Finer, *The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics*, 2nd Enlarged Edition, Penguin Books, 1975, s. 5.

gerekmektedir. Halkın sivil kurumlara bağılılık düzeyi, ordunun maddi ve manevi hoşnutsuzluğu, doğrudan müdahaleye karşı koyacak bir gücün, bir alt yapının olmaması, ülke ekonomisinin durumu, iç ve dış destekler, ülkenin yasal mevzuatının müdahaleye sebep verecek şekilde düzenlenmesi, ordunun yapısı ve ideolojisi gibi birçok faktör ordunun siyasete müdahalesinin dayanaklarını oluşturmaktadır.

Nordlinger'e göre, sivil hükümet başarısız olup, bunun sonucunda meşruiyetini kaybettiği zaman, asker müdahale eder.⁹⁶ Politikacıların üstesinden gelemediği, başkaldırı, kanlı ayaklanmaların, yoğun toplumsal çatışmaların yaşandığı ülkelerde asker müdahalesi fazla olur. Irak, Sudan, Nijerya, Endonezya, Burma ve Pakistan gibi ülkelerde yaşananlar bunun kanıtıdır.⁹⁷ (Tablo: 2)

Heywood'a göre, askeri darbeler özel şartlarda meydana gelmektedir. Bunlar: iş başındaki hükümete desteği azaltan ekonomik gerilik, mevcut kurumların ve yönetici elitin meşruluklarını kaybetmesi, ordu ile sivil liderlerin çatışması durumunda askeri rejim lehinde bir uluslararası konjonktürdür.⁹⁸

Dağcı ise, orduyu müdahaleye sevk eden faktörleri şu şekilde sıralamıştır:⁹⁹

1. Siyasal yönetim mekanizmasının etkisini yitirmesi
2. Ülkedeki ekonomik durumun bozulması ve bunların sonucunda otoritelerin meşruiyetini yitirmesidir.
3. Siyasal başarısızlık veya siyasal yönetim mekanizmasının etkisini yitirmesi ile ülkede iç güvenliğin bozulması
4. Siyasal siyasal şiddet ve terörün artması karşısında güvenlik güçlerinin etkisiz kalması
5. Aşırı siyasal kutuplaşma
6. Yasama organının yasama işlevini etkili bir biçimde yerine getirememesi
7. Yürütme organı tarafında alınan kararların etkili biçimde uygulanmaması

⁹⁶ Eric A. Nordlinger, *Soldiers in Politics Military Coups and Governments*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1997, s. 64.

⁹⁷ Nordlinger, s. 151.

⁹⁸ Heywood, s. 499.

⁹⁹ Dağcı, s. 25.

8. Partiler arasında olduğu kadar iktidar partisi içindeki görüş ayrılıkları ve çatışmalar
9. Çevrenin taleplerini siyasal otoritenin karşılayamaması
10. Bürokrasinin bozulması

Ayrıca kamuoyunun siyasi sisteme ve liderlere duyduğu güven ve inanç önem taşımaktadır. Kamuoyu, siyasi sisteme ve liderlere duyduğu inancı kaybettiğinde, ordunun sivil hayata müdahale olasılığı artmaktadır ya da sivil toplumun ordu üzerinde denetim kurduğu bir süreci hayata geçirmek zorlaşmaktadır.

1.6.1. Ordunun Siyasete Müdahalesinin Ekonomik Nedenleri

Ekonomik durumun askerlerin siyasete müdahale etmesinde oynadığı rol bilinmektedir. Hem ülke ekonomisinin kötü gidişatı, hem de ordunun kendi içinde maddi doyumsuzluğu, ordunun siyasete müdahalesini kolaylaştırıcı etki yapmıştır. Ülkenin genel ekonomik durumunun kötü gitmesi, ordu içinde ekonomik nedenlerden ötürü oluşan huzursuzluklar, ordunun siyasete doğrudan müdahalesinde kolaylaştırıcı etki yapmaktadır. Türkiye’de, subayların 1960 öncesindeki geçim sıkıntıları ve sivil kesim karşısındaki durumu 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesini kolaylaştırıcı etkenler arasında sayılabilir. Nijerya’da petrol fiyatlarının düşmesiyle birlikte ekonominin kötü gidişatı 1983 yılında dört yıllık sivil yönetimin devrilmesini tetiklemiştir.

Heywood’a göre, askeri darbelerin sıklığı ile ekonomik az gelişmişlik arasında çok açık bir ilişki vardır. 1960’dan bu yana büyük çoğunluğu üçüncü dünyadan olan 56 ülke, askeri hükümet tecrübesi yaşamıştır. Aynı şekilde 1970’lerde Latin Amerika’da, yaygın yoksulluk, derin sosyal eşitsizlik halkın iş başındaki hükümete güvenini zayıflatarak ordunun ekonomik gelişmeyi sağlama vaadiyle adım atmasını kolaylaştırmıştır.¹⁰⁰ Ancak, ekonomik faktörler ordunun iktidarı devralmasını tek başına açıklayamaz. Hindistan ciddi seviyede maddi yoksulluğa maruz olmasına rağmen silahlı kuvvetleri siyasi tarafsızlığını korumuştur ve sivil hükümetlerin otoritesine açıkça karşı çıkmamıştır. Heywood’a göre, bu durum Hindistan’ın uzun süre İngiliz sömüründe kalmasından kaynaklanmaktadır.¹⁰¹

¹⁰⁰ Heywood, s. 489.

¹⁰¹ Heywood, s. 489.

Ekonomi alanında yaşanan sıkıntılar ve bununla ilgili sivillere duyulan güvensizlik, özellikle az gelişmiş ülkelerde halkın ve ordunun sürekli ekonomik açıdan sıkıntılar yaşaması, askeri darbeyi meşrulaştırıcı rol oynamıştır. Hatta ekonomideki bozukluklar ve hayat şartlarının ağırlığı nedeniyle, yoksulluk içinde yaşayan halk da, askeri darbeleri teşvik edici bir rol oynamıştır. Öyle ki halk kitleleri, askeri rejimler devrilip, yerine sivil yöneticiler iş başına geçtiğinde, orduyu adeta darbe yapması için teşvik etmiştir. Örneğin, Şili’de Allende hükümeti zamanında, iktidardan memnun olmayan kadınlar, Silahlı Kuvvetler Başkomutanı Pratss’ın arabasının önüne atlayıp, darbe yapmadığı için kendisine baskı yapmışlardır ve halk ayaklanmayan askerlere, mısır koçanları atmıştır. İktidarın yanında olan Pratss baskılara dayanamayıp müdahaleyi (11 Eylül 1973)¹⁰² yapmış ve 17 yıl sürecek askeri Pinochet diktası (1973-1990) böylece kurulmuştur.¹⁰³

Bir başka bakış açısına göre de; burada asıl önem taşıyan öge ülke ekonomisinin basit ya da karmaşık yapıya sahip olmasıdır. Askeri darbelerin daha çok geri kalmış ülkelerde ortaya çıkışındaki en nedenlerden birisi de budur. Yani, ekonominin gelişmişlik düzeyi, askerlerin kolay kolay içinden çıkamayacakları kadar karmaşık bir yapı oluşturuyorsa, askeri müdahale riski azalmaktadır.¹⁰⁴

1.6.2. Siyasi Kültürden Kaynaklanan Nedenler

Bir toplumda ordunun siyasetle ilişkisinin yönünü yine o toplumun siyasi kültürü belirlemektedir.¹⁰⁵ Ülkenin sahip olduğu devlet geleneği, toplum yapısı, toplumun orduya yüklediği görev, ordunun kendine yüklediği misyon, ordunun yapılanması, ordunun aldığı eğitimle siyasete halka bakış açısı, subay kesiminin toplumsal kökeni gibi siyasi kültürden kaynaklanan birçok etken de ordunun siyasete müdahalesine sebebiyet veren faktörlerdir. Ayrıca askeri müdahaleler *siyasal kültür* düzeyi düşük toplumlarda görülür, bir ülkede halkın sivil kurumlara bağlılık derecesi yani siyasal kültür düzeyi ne kadar ne kadar yüksekse ordunun siyasete karışma olasılığı

¹⁰² 1973 Şili Darbesi, 11 Eylül 1973 tarihinde sosyalist başkan Salvador Allende’nin devrilip General Augusto Pinochet’in iktidara geldiği askeri darbedir. ABD’nin onayı ve desteği ile yapılan bu darbeyle dünyanın seçimle başa gelmiş ilk sosyalist hükümeti devrilmiş ve yerine 17 yıl sürecek bir diktatörlük kurulmuştur.

¹⁰³ Türköne, s. 423.

¹⁰⁴ Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, s. 310.

¹⁰⁵ Sunay, s. 26.

o kadar düşük olmaktadır. Bu tip ülkelerde ordu bir şekilde siyasete bulaşsa da ardından yeterli halk desteği bulamamaktadır.¹⁰⁶

Tablo 3. Siyasi Kültür Düzeyi ile Askeri Müdahale Düzeyi Arasındaki İlişki

Siyasi kültür düzeyi	Siyasi kültürün özelliği	Askeri müdahale düzeyi
Olgunlaşmış	Meşruiyet çok yüksek ve ordu tarafından müdahale edilemiyor.	Nüfuz
Gelişmiş	Meşruiyet önemli ve müdahaleye direnme söz konusu	Tehdit
Düşük, Zayıf	Meşruiyet kısmen önemli fakat akışkan	Sivil yönetimi değiştirme
Asgari, Minimal	Meşruiyet önemli değil	Sivil rejime son verme

Kaynak: S.E. Finer, *The Man on Horseback: The Role of The Military in Politics*, 2nd Enlarged Edition, Penguin Books, 1975 s. 126.

Finer'e göre siyasi kültür düzeyiyle, askeri müdahale düzeyi arasında ters yönlü ilişki vardır. Finer siyasi kültür düzeyi ile askeri müdahale düzeyi arasındaki ilişkiyi tablolastırarak anlatmıştır. (Tablo: 3) Askeri müdahale düzeylerini *nüfuz*, *tehdit*, *yönetimi değiştirme* ve *yönetime el koyma* şeklinde sınıflandırarak, bunların sırasıyla *olgunlaşmış*, *gelişmiş*, *düşük* ve *asgari* seviyede, siyasi kültür düzeylerine karşılık geldiğini savunuştur. Siyasi kültür düzeyi zayıf olan ülkelerde ordu, yönetimi tehdit etme, yönetimi değiştirme, yönetime tamamen el koymaya kadar geniş yetkilere sahiptir. Asgari seviyede siyasi kültür düzeyine sahip olan ülkelerde, yönetimin meşruiyetine gereken önem verilmemesi, yetersiz eğitim sivil siyasi bilincin yetersiz olması sebebiyle, daha çok yönetimi değiştirme ve doğrudan yönetime el koyma şeklinde bir müdahale görülmektedir.¹⁰⁷

Finer'in, ülkenin sahip olduğu siyasi kültür düzeyiyle ilişkilendirerek sınıflandırdığı ordunun siyasete müdahale çeşitlerinin, belli karakteristik özellikleri vardır. (Tablo: 3) Olgunlaşmış demokratik siyasi kültürlerde müdahale yöntemi olan, nüfuz etmede askeri güçler, normal anayasal yollara başvurarak sivillerle rekabete girip, çeşitli hileler yaparak sivil yöneticilere müdahale etmektedirler. Gelişmiş demokratik siyasi kültüre karşılık gelen, tehdit yoluyla müdahale etmede, çeşitli hile ve rekabetin yanında, askeri güçler sivil yetkililere gözdağı vermektedirler. Zayıf ve minimal siyasi kültürlerde, ordunun siyasete müdahalesi olarak sivil yönetimi değiştirmek ya da sivil

¹⁰⁶ Atay, s.44.

¹⁰⁷ Finer, s. 124.

rejime son vermek için kullandığı metotlar ise sivil yöneticilerin karşı mücadelelerini başarısız kılmak, sivil yöneticilerle uyumsuzluk, tehdit gibi çeşitli dayatmalar yapmaktır. Bunları yaparak ordu, mevcut yönetimi değiştirip yönetime tamamen el koyabilmektedir.

Tablo 4. Çeşitli Müdahalelerde Kullanılan Yöntemler

Müdahale Çeşitleri	Müdahale Metodu
Etki	Normal anayasal yollarla
Tehdit	Sivil yöneticilerle rekabet ve hile
	Sivil yöneticilere gözdağı
	Sivil yöneticileri uyumsuzluk ve şiddetle tehdit etme
Sivil yönetimi değiştirme	Sivil yöneticilerin karşı mücadelelerini başarısız kılma
Sivil rejime son verme	Şiddet

Kaynak: S.E. Finer, *The Man on Horseback: The Role of The Military in Politics*, 2nd Enlarged Edition, Penguin Books, 1975s. 127.

Moskos'a göre,

“Kurumsal bir askeri örgüt kırılğan sivil kültüre sahip toplumlarda antidemokratik değerler geliştirebilir ve böylece sivil üstünlüğün temel dokusunu parçalayabilir. Silahlı kuvvetler bir kurum olarak güçlü bir kolektif ruha sahip olduklarında, kendi değerlerinin bir bütün olarak toplumun değerlerinden üstün olduğuna inandıklarında, örgütlenme kabiliyetleri çoğunlukla sivil idareninkinden üstün olduğunda ve iç disiplinleri, yönetim ve toplum karşısında tek vücut hareket edebilmeleri için onlara bir potansiyel sunduğu için askerin siyasete karışması söz konusu olur.”¹⁰⁸

Silahlı kuvvetlerin karakteri, ordunun tarihi ve gelenekleri, özel alayları, birimleri, siyasi kültür ve rejim gibi iç ve dış faktörler tarafından biçimlenmektedir.¹⁰⁹ Subay birliklerinin, askerlerinin yetiştiği sosyal sınıftan yetiştirilme tarzından, aldığı eğitim kadar sosyal bir birey olarak toplumda yaşama tarzına kadar her şey, askerlerin

¹⁰⁸ Charles Moskos, *La nueva organizacion militar: institucional, ocupacional o plurl?*, Ed. Banon, rafael ve Olmeda, Jose Antonio, 1985, s. 152. (Akt), Serra, s. 74.

¹⁰⁹ Heywood, s, 479.

tutum ve davranışlarını etkilemektedir. Nordlinger'a göre, askeri müdahalede büyük önemli etkisi olduğu düşünülen, subay birliklerinin sosyal karakterini ve bunun değişiklik göstermesinin nedenini, askeri kuruluşun örgütsel özellikleri, subay sınıfının geçmişi, sahip olduğu sosyal statü ve sınıfı, miras aldığı dini, ırkı, dili, profesyonel askerliğe dönüşüm aşamasında aldığı eğitim ve öğretimi gibi faktörler içermektedir.¹¹⁰

Genellikle subay birlikleri baskın bir şekilde orta sınıftan oluşur. Oldukça yaygın olarak subayların dörtte biri orta sınıftan gelmektedir ve toplumda bu sınıf, toplam nüfusun sadece altıda birini oluşturmaktadır. Brezilya, Peru, Şili, Arjantin, Mısır, Irak, Türkiye, Hindistan ve Nijerya gibi ülkelerde, subay birliklerinin ataları da orta sınıfın ağırlığına sahiptir. 1941 ve 1943 yılları arasında, Brezilya'da askeri akademiye giren askeri öğrencilerin, %20'si yüksek gelir seviyesine ait aileden, %76'sı orta gelir düzeyindeki aileden (orta sınıftan), %4'ü de alt gelir düzeyindeki ailen gelmektedir. 1960'larda üst sınıf oranı %6'ya düşerken, alt sınıfın oranı %9'a yükselmiş ve orta sınıf yüzde %78'e çıkarak baskınlığını sürdürmüştür. Afrika ve Orta Doğu karşılaştırıldığında orta sınıfın ağırlığı düşmekte, Latin Amerika ve Asya'da ise büyük bir oranda subay birlikleri orta ve üst sınıftan oluşmaktadır. Nordlinger, orta sınıfın bu baskınlığın sebebini, üst gelir düzeyine sahip aileler oğullarına sosyal, finansal, eğitim ve diğer avantajları sağlayarak sivil sektörde onların daha üst pozisyonlara yükselmelerini beklemelerine bağlamaktadır. Üst sınıfın gözünde subaylık prestiji düşük bir meslektir. Askeri akademiye girmek ilkokulu tamamlamak ya da ortaokula devam etmek gibi belli bir eğitim seviyesi gerektirdiği için, alt sınıf aileleri çoğu zaman kıt gelirleri nedeniyle çocuklarına bu eğitimi de verememekte ve alt sınıf için subaylık mesleği sosyal statü atlamaları açısından orta sınıf kadar kolay olmamıştır. Orta sınıf için subaylık mesleği statüsü geliri açısından çok tercih edilmiştir. Çocuğunu ortaokula kadar okutabilen orta sınıf ailesi için, askeri akademi, çocuğunu parasız rahat bir şekilde üniversite okutmanın ve sosyal statüsü, geliri olan bir iş sahibi yapabilmenin yolu olmuştur.¹¹¹ Ordunun, siyaset dışı tutulması veya zaman zaman siyaseti belirleyecek

¹¹⁰ Nordlinger, s. 31.

¹¹¹ Nordlinger, s. 33.

düzeyde siyasete katılması, devlet-toplum ilişkilerinin, devletten topluma doğru belirlendiği, siyasal gelenekle ilgili bir olgudur.¹¹²

Devlet ve toplum arasındaki ilişkilerin belirlendiği bir önemli boyut da ideolojik alandır. Siyasal meşruiyet anlayışı devlet ve toplum bilinci, siyasal kültür gibi çeşitli faktörlerin etkileşiminden oluşan bir alandır. Eğer siyasetin meşruiyeti bir devlet ideolojisi tarafından belirleniyorsa, burada devletin içindeki kurumlar bu ideolojinin işlevsel olması açısından siyasete katılmaktan geri kalmazlar. Bu durumda siyasal meşruiyet bir *demokratik meşruiyet krizi* içinde bulunuyor demektir.¹¹³ *Dengeli bir demokratik kültür* başarıyla tesis edildiğinde ordu, siyasete doğrudan pek müdahale edememektedir; çünkü ordu genellikle yalnızca mevcut kurumların ve yönetici elitin meşruluğuna itiraz edebileceğini, başarılı olabileceğini hissettiği zaman müdahale etmektedir.¹¹⁴ Bu yüzden başarılı askeri rejimlerin çoğu Latin Amerika, Afrika, Güney Doğu Asya gibi uzun bir sömürge geçmişine sahip olan ülkelerde ortaya çıkmaktadır. Bu sadece demokratik siyasete alışılmamış olunmasından kaynaklanmamaktadır, aynı zamanda yeni siyasi kurumların pek fazla yerleşmemiş olmasıyla ve hatta sömürge geçmişten kalan bölgesel etnik gerilimlerle ilgilidir. Bunun en iyi örneği, 1960'da İngiltere'den bağımsızlığını kazanıp sürekli askeri darbelerle karşılaşan Nijerya'dır. Sömürge hükümeti ülke içinde, kuzey, doğu ve batı arasındaki ulusal ve etnik ayrılıkları siyasileştirerek milliyetçi hareketi, zayıflatıp bölmeye çalışmıştır. Bu durum Nijerya'yı, bölünmüş bir siyasi elite ve siyasi istikrar için hayati olan toplumsal uzlaşmayı sağlanamaz duruma getirmiştir. Artan etnik gerilimlerin sonu olarak artan iç düzensizlikle 1966'da ordu iktidarı devralmıştır.

Subay kesiminin toplumsal kökeni de ordunun siyasal eğilimlerin oluşmasında önem taşımaktadır. Ordunun dış dünyaya açılmasından, çağdaş teknolojileri kullanmasına kadar etki yapmaktadır. Hava, deniz ve kara kuvvetlerini oluşturan subaylar arasındaki tutum farklılıklarında bu etkinin rolü büyüktür. Askeri sosyoloji araştırmalarına göre, karacı subaylar genellikle daha muhafazakâr, katı ve daha disiplin yanlısıyken havacı ve denizci subaylar, daha liberal, daha dışa açık, sivillerle ortak bir dil kullanmaya daha yatkındırlar. Bu farklılık onların yetişme biçimlerinin, kullandıkları

¹¹² Vedat Bilgin, "Ordu, Siyaset ve Demokrasi", *Ordu Devlet ve Demokratikleşme*, S. 56, Güz, 1996. <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=298> (14.08.12)

¹¹³ Bilgin, "Ordu, Siyaset ve Demokrasi".

¹¹⁴ Heywood, s. 489.

tekniklerin, yaptıkları işin genel olarak içinde bulundukları koşulların farklılığından kaynaklanmaktadır.¹¹⁵

Bu noktada, askeri eğitim de önem taşımaktadır. Askerlere verilen eğitim boyunca, askerlerin rejimin değerlerinin içselleştirmeleri amaçlanır, neredeyse tüm askerler aynı eğitimden geçip aynı ilke ve değerleri içselleştirdikleri için olaylar ve olgular arasında benzer tepkiler verebilmektedir. Askerlerin organik bir bütünlüğün parçası oldukları, her an ülkeleri için savaşmaya, ölmeye hazır oldukları için her anlamda sivillerden farklı oldukları mesajı verilmektedir.¹¹⁶ Duverger'e göre, eğitimleri boyunca askerlere millet ve devletin ayrılmaz olduğu siyasi rejimin canlandığı devleti savunmanın milleti savunmak olduğu öğretilir.¹¹⁷ Bu farklılık duygusu az gelişmiş ülkelerde daha belirgin hissedilmektedir. Hatta askerler ve siviller arasında kopmaya kadar götürmektedir. Örneğin, bu daha çok Latin Amerika ülkelerinde görülen bir durumdur, Latin Amerika'da askerliğe girişte ortaöğretim şartı aranır. Bu durum pek çok halk çocuğunun asker olamaması sonucunu doğurmaktadır. Aynı şekilde Peru'da, asker olabilmek için azami 1.60- 1.65 boy uzunluğu şartının aranması, Bolivya'da *iyi bir aileye sahip olma* şartının olması, askerler ve siviller arasında bahsettiğimiz kopukluğa sebep olur.¹¹⁸ Duverger'e göre subaylar daima asker sivil karşıtlığının iyi ifadelendirildiği kapalı bir topluluk meydana getirmeye eğilimlidirler. Genellikle askeri eğilimli ülkelerde belli bir moral ve fikri ayrılmayı adet edinmektedirler. Askerin eğitimi ve bunlara kabul ettirilen disiplin, milletin geri kalan kısmından onları ayırmaktadır.¹¹⁹ Asker ve siviller arasındaki bu kopukluk, askerlerin kendilerini, sivillerin çözemeyeceği sorunları çözen, rejimin tehlikeye girmesini önleyen devletin asli unsuru olarak görmelerine neden olduğundan askerlerin siyasete müdahalelerine meşruiyet zemini hazırlamaktadır.

Huntington, ordunun siyasete müdahalesi konusunda; disiplinli, saygın, göreceli olarak en yaygın ve etkili örgütlenmeyle en nitelikli personele sahip ve birlik ruhunun egemen olduğu bir kurumun siyasete müdahale olasılığının yüksek olacağından söz

¹¹⁵ M. Ali Birand, *Emret Komutanım*, Milliyet Yayınları, 9. Baskı, Mart, 1987, ss. 175, 178, 183.

¹¹⁶ Türköne, s. 417.

¹¹⁷ Duverger, *Diktatörlük Üstüne*, s. 52.

¹¹⁸ Türköne, s. 422.

¹¹⁹ Duverger, *Diktatörlük Üstüne*, s. 55.

etmektedir.¹²⁰ Genellikle tüm toplumlarda, orduya girişten ordudan ayrılmaya kadar tüm süreçler çok sıkı kurallara bağlanmıştır. Silahlı kuvvetlerin kendisine ait birtakım kuralları vardır, orduda diğer kamu görevliliklerinden daha titiz davranılır. Ayrıca kişinin uyması gereken davranış kalıplarından, kıyafetlerine kadar birçok şey ordu kurumu tarafından belirlenir ve şekillenir, bundan ötürü askerlik mesleği, ordu mensubu kişinin tüm hayatını kapsamaktadır. Bunun da ötesinde ast üst ilişkileri ve hiyerarşinin çok net ve katı olması, beraberinde emirlere ve bu emirleri veren üstlere karşı, kesin itaati getirmektedir. Bu yüzden, ordu kendisini ilgilendiren meselelerde, diğer siyasi ve toplumsal kurumlara göre daha türdeş hareket ettiğinden, siyasete müdahale söz konusu olduğunda, ordu emir-komuta içerisinde davrandığı için tek vücut olur ve bu da gücünün kırılmamasına ve parçalanmamasına neden olmaktadır.¹²¹

1.6.3. Uluslararası Politikadan Kaynaklanan Nedenler

Ordunun, kendisine karşı koyabilecek bir gücün bulunmadığının bilincinde olması da siyasete doğrudan karışmasının ön koşullarındandır. Ordudan siyasete yapılan bir müdahale hareketine yine ordu içinden, ya da dışından bir gücün karşı koyması caydırıcı bir etki yapabilir. Söz konusu caydırıcı güç, ülke içinden olabileceği gibi ülke dışından da olabilir.

Ordunun kuracağı rejimi destekleyecek toplumsal sınıf veya sınıfların, ordunun müdahalesine yardımcı olacak sivil kadroların varlığı önemli olmakla birlikte yeterli olmadığından, ülke ekonomisinin ve ordunun silah ve donanımının dış yardımı gerektirmesi ölçüsünde, müdahalenin dış desteği önem kazanır. Özellikle büyük devletlerin etki alanına giren bölgelerde, o devletlerin genel eğilim ve çıkarlarına ters düşen bir askeri müdahalenin yapılması, yapılsa dahi uzun dönemde başarıya ulaşabilmesi zorlaşmaktadır.¹²²

Şili’de, serbest seçimle iktidara gelen ilk Marksist devlet başkanı¹²³ olan Salvador Allende yönetiminin iktidara gelmesinden üç yıl sonra yaşanan 11 Eylül 1973 darbesinde, Washington’daki Amerikan yönetiminin etkili rol oynadığı söylenmektedir.

¹²⁰ Huntington, *Political Order in Changing Societies*, s. 222.

¹²¹ Türköne, s. 416.

¹²² Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, s. 310.

¹²³ <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/3089846.stm> (17.11.12)

Allende'nin, Amerikan şirketlerinin elinde olan, bakır endüstrisini devletleştirmesinden dolayı Salvador Allende yönetimine olan hoşnutsuzluğu daha da artmıştır. ABD başkanı Nixon'un ulusal güvenlik danışmanı daha sonra dış işleri bakanı olan Henry Kissinger'in 5 Kasım 1970 tarihinde raporunda Allende'nin iktidara gelmesini, *bu yarımkürede karşılaştığımız en büyük sorunlardan biri* olarak tanımlanıyordu.¹²⁴ Bu sebeple Amerika'nın, Allende'yi devirmek için çalışmalar yaptığı iddia edilmektedir.

1970'ler boyunca CIA (Central Intelligence Agency- ABD Merkezi Haber Alma Teşkilatı), Allende'nin rakiplerini mali yardım yapmak suretiyle desteklemiş ve Allende'nin seçilmesini engellemek istemiştir. Bunu başaramayınca da askeri darbe ile Allende'nin yönetiminden kurtulmaya çalışmıştır. 16 Ekim 1970 tarihli CIA raporunda, Şili'de darbe yapılması için çalışmalara başlanması emrediliyordu. Amerika Birleşik Devletleri, 1964-1970 yılları arasında Şili'ye yaklaşık bir milyar dolarlık ekonomik yardım yapmıştı. 1970'te Allende'nin başa gelmesiyle bu yardımlar kesilmiştir. 1972-73 yıllarında bakır fiyatlarının düşmesiyle bu yardımların kesilmesi birleşince Şili ekonomisinde büyük sorunlar baş göstermiştir.¹²⁵ 9 Ekim 1973'te Nixon ile danışmanı Kissinger arasında telefon görüşmesinde Nixon, darbenin başarıya ulaşmış olmasındaki mutluluğu dile getirmiş ve *darbenin başarılı olması için gerekli koşulları yarattıklarını* söylemiştir.¹²⁶

Görüldüğü üzere, askeri darbeler aynı zamanda güçlü devletlerin zayıf devletler üzerindeki emellerini gerçekleştirebilmeleri için tercih edilen bir yol olarak da karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, CIA'in Şili darbesine destek vermesi gibi. Ayrıca, NATO'nun (North Atlantic Treaty Organization-Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) askerî kanadından 1974'te çıkan Yunanistan'ın, karşılığında Türkiye'ye hiçbir taviz verilmeden 1981'de veto edilmeden tekrar NATO'ya kabulü (20 Ekim 1980) de; ancak 12 Eylül 1980 darbesinden sonra mümkün olabilmektedir.¹²⁷

¹²⁴ <http://blog.milliyet.com.tr/victor-jara--salvador-alende--venceremos---/Blog/?BlogNo=291684> (17.11.12)

¹²⁵ <http://infinitectualacademydotcom.wordpress.com/category/infinitectual-university/page/6/> (17.11.12)

¹²⁶ <http://www.haberlink.com/haber.php?query=53352> (17.11.2012)

¹²⁷ http://www.turkishgreek.org/index.php?option=com_content&view=article&id=108:yunanistann-nato-askeri-kanadna-doenuue-notamlarn-kaldrılması&catid=55:karilikli-algilamalar&Itemid=73 (19.11.12)

Belge'ye göre, darbe karşısında en etkili direnç uluslararası konjonktür olmamalıdır, ülkenin içinde oluşan bilinç ve direnç olmalıdır. Ordu üzerinde en etkili olacak olan budur.¹²⁸

Yukarıda değinilenlerin ardından, öyle görünüyor ki, ordunun siyasete müdahalesinin tek dayanağı olarak, silahlı güce sahip olması gösterilemez. Değinilen nedenlerde birlikte, askeri müdahalenin başarıya ulaşması için silah sadece bir etkidir. Ordu emri altında yüzbinler, sahip olduğu büyük bütçe ve diğer imkânlarla, devlet içinde büyük bir teşkilattır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde ordunun profesyonelleşme derecesi düşük olduğu için ordu kolaylıkla siyasallaşmakta gündelik siyasal konulardan etkilenmektedir. Ayrıca askerin sivillerden farklı bir eğitim alması ve fikirlerinin devlet çevresine şekillenmesi, bunların rejimi koruyacak asli unsur olarak kendilerini görmelerine neden olmaktadır.

1.7. Ordu Siyaset İlişkisinde Ülke Deneyimleri

1.7.1. Az Gelişmiş ya da Gelişmekte Olan Ülkelerde Ordu-Siyaset İlişkisi¹²⁹

Demokratik anlayışın tam olarak hâkim olamadığı ülkelerin hemen hemen tamamında ordunun siyaset üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Ancak bu etkinin nedenleri araçları ve demokrasiye geçiş süreci her ülkede ülkenin siyasi yapısına ve demokratik kültürüne göre farklılaşmaktadır. Bazı ülkelerde ordular, siyasetçilerin kalkınmadaki yetersizliklerini ya da siyasetçilerin yozlaştıklarını ve demokrasiyi gerçekleştireceklerini söyleyip buna göre hareket ederken, bazı ülkelerde ülkenin çıkarlarını korumak söylemiyle hareket etmektedirler. Ayrıca bazı ülkelerde askerler kısa müdahale sürecinin ardından yönetimi sivillere terk ederken bazı ülkelerde uzun periyodlarla yönetimi sivillere terk etmemektedirler.¹³⁰

Kendi içinden veya toplumdan etkili bir karşı çıkışla karşılaşmadan başarıya uğrayan darbelerde, darbeciler iktidarda uzun süre kalmayacaklarını niyetlerinin bu

¹²⁸ Belge, s. 169.

¹²⁹ Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler kavramlarının kullanılması bakımından görüş farklılıkları vardır. Birleşmiş Milletlere göre, az gelişmiş toplumlar deyimi kötüleyici bir kavram olarak kabul edilmekte onun yerine gelişmekte olan ülkeler deyimi tercih edilmektedir. Duverger ve birçok yazara göre, bu kullanım doğru değildir. Çünkü çağdaş toplumların hepsi gelişmekte olan toplumlar olduğundan, az gelişmiş ülkelerin aynı zamanda gelişmekte olan ülkeler olarak adlandırılması doğru değildir.

¹³⁰ Türköne, s. 419.

olmadıklarını toplumda var olan sivillerinde rahatsız olduğu sorunları çözer çözmez yönetimi sivillere bırakacaklarını ilan ederler.¹³¹ Türkiye tarihinde yaşanan üç darbede de bu söylenmiştir ve tutulmuştur da; ancak bu her darbe için geçerli değildir. Mısır'da 1952'de birkaç sorun çözülüp seçime gidileceği söylenmişti; ancak 11 Şubat 2011 tarihinde Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek çekilmek zorunda kalınca, görevini yine orduya ve anayasaya devretmiştir.¹³² Böylece 2011 yılında ülke, sivil yönetime geçiş sürecine girmekle birlikte, Temmuz 2013'de ordu, Mısır Cumhurbaşkanı Mursi'nin görevine son vererek siyasete tekrar müdahale etmiştir.

20. yüzyılda da askeri darbeler, yaygın biçimde, Latin Amerika, Şili, Arjantin, Afrika, Yunanistan ve Türkiye gibi özellikle gelişmekte olan ülkelerde gözlenmiştir. Bu çeşitli şekillerde gerçekleşebilir. Ordu bazen sivil siyasetçileri tamamen iktidardan uzaklaştırıp ülkenin fiili yönetimini tamamen eline alırken, bazen de kendi kontrolü altında ve kendi tercihleri doğrultusunda sivil yönetimini tercih edebilmektedir. Hatta bazen sivil yöneticiler iş başındayken ordu, devreye girerek bazı kararların alınmasını bazı işlemlerin yapılmasını isteyebilmektedir.¹³³ Örneğin, Türkiye'de 28 Şubat 1997'de olduğu gibi. Özellikle 1960–1970 yılları arasında dünyada görülen 93 darbe ve devrimin 92'si geri kalmış ülkelerde gözlenmektedir. Az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin hangi özelliklerinden dolayı askerlerin siyasete müdahale ettiği, bu noktada önem taşımaktadır.¹³⁴

Az gelişmiş ülkelerin ayırıcı özelliklerinden biri, siyasal rejimlerinin genellikle istikrarsız oluşudur. Rejimin istikrarlı olmasından kasıt, onun zamana karşı özellikle kriz ve çatışma dönemlerinden geçerek direnebilmesi ve dayanıklılığıdır. İstikrarsız rejimler ise, çok az kurumsal derinliğe ve meşruiyete sahiptir; dolayısıyla belirsizlik ve baskı dönemlerinde kolayca çöken rejimlerdir.¹³⁵ Ayrıca otoriter rejimler de, az gelişmiş ülkelerin doğal rejimleri gibi görünmektedir. Kuşkusuz az gelişmiş ülkelerin tümünün,

¹³¹ Belge, s. 168.

¹³² 23 Temmuz 1952'de Mısır'da Kral Faruk'a karşı, askeri darbe yapılmış ve ardından asker devlet adamı Cemal Abdül Nasır 1970 yılında ölene kadar, iktidara kalmıştır. 1970'te başkan Cemal Abdül Nasır'ın ölümü üzerine onun yerine, 1952 askeri darbesinde rol oynayan, 1960-1969 yılları arasında meclis başkanlığı yapan Muhammed Enver Sedat, iktidarı devralmıştır. 6 Ekim 1981'de Enver Sedat'a yapılan suikastın ardından Mısır Devlet Başkanlığı'na ve Ulusal Demokratik Parti'nin liderliğine seçilen Mübarek; 1987, 1993, 1999 ve 2005 yıllarında yapılan ve muhalefetin katılımının kısıtlandığı seçimlerde arka arkaya dört kez iktidara gelmiştir.

¹³³ Türköne, s.420.

¹³⁴ Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, s. 311.

¹³⁵ Atay, s. 24.

bu tip rejimlerle yöneldiğini söyleyemeyiz; ancak çoğunda böyle bir yönetim eğilimi bulunmaktadır. Söz konusu ülkelerde kent ölçeğinde görülen mikro demokrasi, ulusal devletin koşullarına yansımamıştır, bunun yanında temsili ve özgürlükçü kuramlarda işlemeyecek kadar hassastır. Bu ülkelerde demokrasi, geleneksel dengenin henüz çözülmediği çok az gelişmiş ülkeler ya da artık modern bir dengeye ulaşmaya başlayan sanayi düzeyine hemen hemen ulaşmış toplumlar dışında, ardında diktatörlüklerin geliştiği birer görüntü olmanın ötesine geçememiştir.¹³⁶

Az gelişmiş ülkelerde hem sermaye sahipleri, hem de emekçi kesimler güçsüzdür. Bu iki sınıfın güçsüzlüğü, geri kalmışlık ölçüsünde ve bunalım dönemlerinde artan bir şekilde, ordunun rejim içindeki ağırlığını artırmaktadır. Sivil seçkinlerin güçsüzlüğü, asker seçkinlerin önemini büyüttüğü gibi, karşı koyacak denge oluşturacak bir gücün yokluğu askeri darbeleri ve darbelere dayalı yönetimleri kolaylaştırır. Ayrıca, güçlü partilerin, sendikaların, derneklerin, etkili kitle iletişim araçlarının bulunmayışı karşısında ordunun önemi çok artmaktadır.¹³⁷ Öte yandan Duverger'e göre, rejime karşı çıkılan bir ülkede, askeri darbe tehlikesi fazladır. Rejimin kabul görüldüğü ülkelerde diğer yurttaşlar gibi subay ve askerlerde kurulu hükümeti kabule değer görmektedirler. Bunun için Büyük Britanya, Birleşik Devletler ve Kuzey Avrupa'da ordu bir tehlike oluşturmazken, iktisadi gelişme ve yenileşmenin yapı buhranları ve meşruluk çabaları içinde geçen Latin Amerika, Asya, Ortadoğu ve Afrika devletlerinde bir tehlike oluşturmaktadır.¹³⁸

Ayrıca darbelerin önlenmesinde, orta sınıfın varlığı önemli bir işleve sahiptir. Bu açıdan baktığımızda, az gelişmiş ülkeler güçlü bir orta sınıftan yoksundur. Bu ülkelerde, genellikle varlıklı kesimle yoksul kesim arasında dengesizlik vardır. Kışlalı, 19. yüzyılda İspanyol ordusunun, Fransız ordusundan daha liberal olmasına rağmen yüzyıl boyunca İspanya'da darbe olmasının sebebini, İspanya'da güçlü bir orta sınıf olmamasına bağlamaktadır. Bir anlamda ordu, orta sınıfın boşluğunu dolduruyor, kendisini onun yerine koymaktadır. Buna karşılık bütün 19. yüzyıl boyunca ve daha sonraları fırsat çıktığı halde, Fransız devriminden kalan güçlü bir orta sınıf olduğundan dolayı, Fransız ordusu, siyaset sahnesine çıkmamıştır.¹³⁹

¹³⁶ Duverger, *Siyaset Sosyolojisi*, s. 302.

¹³⁷ Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, s. 311.

¹³⁸ Duverger, *Diktatörlük Üstüne*, s.54.

¹³⁹ Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, s. 312.

Duverger'e göre birçok yarı-gelişmiş ülkede askeri okullar, sosyal katlarda yükselmeleri için halk çocuklarına daha doğrusu küçük burjuvazi çocuklarına açık bir kapı niteliği taşır. Seçkinler topluluğu haline gelen ordu kışlalarda yakınlaşıp bağ kurup düşünmek ve harekete geçmek için gerekli vakti bulmaktadırlar. 19. ve 20. yüzyılın Latin Amerika'daki büyük sayıdaki hükümet darbeleri bu şekilde doğmuştur. Ortadoğu ve Uzak Doğu'daki darbeler de bu şekilde meydana gelmiştir.¹⁴⁰

Sayılan bütün şartlardan daha önemlisi Duverger'e göre toplumsal gelişme düzeyidir. Toplumun gelişme düzeyi, sosyal şartlardan daha önemlidir. Duverger' in diktatörlük kuramına göre; askeri diktatörlüklerin, yani askeri darbelerin esas olarak yarı sanayileşmiş toplumlarda görülme olasılığı, sanayileşmiş ülkelere göre fazladır; ancak bunun devrimci nitelik taşıması yarı sanayileşmiş ülkelerin modernleşme çabalarının ilk safhasında mümkün olabilmektedir. 19. ve 20. yüzyılda, Latin Amerika'nın durumu buydu. Gelişmiş, sanayileşmiş ülkelerde askeri diktatörlükler ilerleme aracı olmamaktadır.¹⁴¹

Yukarıda sayılan nedenler dolayısıyla, Latin Amerika, Ortadoğu ve Afrika ülkelerinin yönetiminde askerler son derece etkili olmuşlardır, demokratik rejim askeri müdahaleler nedeniyle sık sık kesintiye uğramıştır. 1930–1960 arasındaki zaman diliminde Latin Amerika ülkelerinde 40'a yakın darbe olmuştur. Bu dönemde Küba'da Batista, Kolombiya'da Pinilla, Paraguay'da Stroessner, Dominik Cumhuriyeti'nde Trujillo, Venezüella'da Jimenez, Peru'da Odria, Guatemala'da Armas, El Salvador'da Lemus, Nikaragua'da Somoza, Ekvator'da İberra diktatörlükleri hüküm sürmektedir. Aynı zaman diliminde, bu diktatörlüklere karşı sık sık ayaklanmalar, protesto gösterileri olmuştur. Bu protesto gösterileri ve ayaklanmalarla bazen diktatörlükler yıkılmakta; ancak kurulan demokratik rejimler de uzun ömürlü olmayıp, yerini kısa sürede askeri rejimlere devretmektedir. Çoğu zaman, askeri dikta rejimlerini devreden unsurlar içinde en güçlü kesim yine askerlerdir. Askeri müdahale sırasında, ordu içinde gruplaşmalar olduğu için, siyasi iktidarı ele geçiren askeri kesime karşı, dışarıda kalan askerler muhalefet eder ve fırsat ararlar. Örneğin, 1962–63 yıllarında Arjantin'de sivil Frontizi iktidarını deviren diktacı *Golpistalar* olarak adlandırılan subay grubu, "...düzeni ve demokrasiyi korumak için, uzun vadeli bir diktatörlük kurma" iradesini açıklamış;

¹⁴⁰ Duverger, *Diktatörlük Üstüne*, s. 89.

¹⁴¹ Duverger, *Diktatörlük Üstüne* s. 90.

ancak onlarla iktidarı paylaşmayacaklarından endişe eden, ordudaki diğer gruplar tarafından şiddetli tepkilerle karşılaşmışlardır ve iki kere karşı karşıya gelmişlerdir. Golpistalar ordu içindeki, kariyerlerini koruma kaygısıyla iktidarı sivillere bırakmışlardır. Aynı şekilde Şili’de sosyalist Allende hükümeti yanlısı Başkomutan Pratts ordu içinde kendisine yükselen muhalefet nedeniyle istifa etmek zorunda kalmıştır.¹⁴² Azgelişmiş ülkelerde sık sık görülen kısa süreli hükümet darbeleri, sivil yöneticilerin, ordunun eğilimlerini dikkate alma zorunluluğu doğurur. Darbeyi izleyen dönemde, politize olmuş böyle bir kurumun, etkisini ve gölgesini hiç bir sivil iktidar görmezlikten gelememiştir.¹⁴³

1.7.2. Gelişmiş Ülkelerde Ordu – Siyaset İlişkisi

Gelişmiş Batı ülkeleri dışında kalan diğer pek çok ülkede ordu, daha kolay siyasete müdahale edip devlet örgütü üzerinde söz sahibi olurken, gelişmiş ülkelerde dış politika ve savunma politikasında görece bir etkisi olan silahlı kuvvetlerin, iç politikada ve yönetimde çok az rolü vardır. Bunun en önemli sebebi, gelişmiş ülkelerde, sivil toplumun güçlü olmasının sağladığı sivil kontrol, ordunun gündelik politikayla uğraşmasını engellemekte ve askerler meslek alanında kalmaktadırlar. Bu ülkelerde genel olarak idari ve siyasi ilişkilerin kontrolü, sivil siyasetçilerin elindedir. Ordunun rolü, siyaset kurumunun belirlediği, muhtemel bir savaş durumunda uygulanacak, stratejileri içeren savunma konseptini uygulamaktan ibarettir.¹⁴⁴

Gelişmiş demokratik ülkelerde, ordunun politikaya karışmamasının diğer bir sebebi de silahlı kuvvetlerin profesyonelleşme derecesinin yüksek olmasıdır. Türköne’ye göre; profesyonel ordu milli unsurlardan oluşur; ancak askerlik hizmeti zorunluluğa değil, gönüllülüğe ve meslek esasına dayanmaktadır. Ülkenin isteyen ve gerekli şartları sağlayan vatandaşlar, orduya katılır ve geçimlerini bir meslek olarak yaptıkları askerlikten sağlarlar.¹⁴⁵

Gelişmiş demokratik ülkeler dışında, silahlı kuvvetlerin sahip olduğu güç ve nüfuz dolayısıyla genellikle, siyasette belirleyici olabileceği düşünülmüştür. Bu durum,

¹⁴² Türköne, s. 421.

¹⁴³ Atay, s. 14.

¹⁴⁴ Türköne, s. 416.

¹⁴⁵ Türköne, s. 416.

Latin Amerika, Afrika ve Asya'nın bazı kısımları dışında, dünyada çok sık görülen bir durum değildir. Batılı liberal demokrasiler ve geleneksel komünist devletler nispeten askeri darbelerden uzak durmuşlardır; ancak Fransa'da dördüncü cumhuriyetin çökmesine neden olan 1958 ve başarısız olan 1961, Portekiz'de *ulusu hükümetten kurtarmak* için iktidarı ele geçiren ordunun 1974 darbesi ve İspanya'da 1981'de başarısızlıkla sonuçlanan darbe bunun istisnalarıdır.¹⁴⁶

Gelişmiş sanayileşmiş, demokratik ülkelerde asker-sivil ilişkilerini incelemekten önce ordu karşısında siyasi kontrolü yani *sivil denetimi*¹⁴⁷ sağlayan metotlar açıklamak, söz konusu ülkelerin bu konuda benimsedikleri modelleri incelemek gerekmektedir. Huntington orduyu siyasetten uzak tutmanın yolu olarak *nesnel* (askeri profesyonelliğin azami seviyeye çıkartılması) ve *öznel* (sivil gücün azami seviyeye çekilmesi) metotları geliştirmiştir.

Tablo 5. Öznel Sivil Denetim ile Nesnel Sivil Denetimin Karşılaştırılması

ÖZNEL SİVİL DENETİM	NESNEL SİVİL DENETİM
Amacına, orduyu sivilleştirerek, onu devletin bir aynası haline getirerek ulaşır.	Amacına, orduyu askerileştirerek onu devletin bir aracı haline getirerek ulaşır.
Çeşitli yapılardan oluşur.	Sadece bir yapı mevcuttur.
Silahlı kuvvetlerin, siyasete katılmasını önkabul olarak alır.	Karşı tezi, ordunun siyasete karışmasıdır.
Özünde bağımsız askeri alanın reddi vardır.	Özünde, özerk askeri profesyonelliğin tanınması vardır.
Tarihte öznel denetim talebi, askerlik alanındaki gücünü azamileştirmekten doğmuştur.	Tarihte nesnel denetim talebi, bizzat askerlik mesleği içinden doğmuştur.

Kaynak: Samuel Huntington, *Asker ve Devlet*, çev. K. Uğur Kızılaslan, Salyangoz Yayınları, 2. Basım, İstanbul, Nisan, 2006, ss. 86-92. Uyarlanmıştır.

Özellikle nesnel sivil denetimin başarılabilmesi, askerlik mesleğinin ortaya çıkmasıyla mümkün hale gelmiştir; çünkü bu denetimde askeri gücün azalması orduyu profesyonelleştirerek, onu siyasi açıdan steril ve tarafsız kılarak sağlamaktadır. Bu yaklaşım ordunun siyasi gücünün sivil gruplara oranla en düşük düzeye çekilmesi sonucunu doğurmaktadır.¹⁴⁸

Bu konudaki bir diğer metot Eric Nordlinger'in ortaya koyduğu *liberal* ve iç girme, işleme nüfuz etme anlamlarındaki *penetration* kavramlarıdır.¹⁴⁹ Heywood bu modeli *sızma* model olarak adlandırmıştır.¹⁵⁰

¹⁴⁶ Heywood, s. 486.

¹⁴⁷ Huntington, *Asker ve Devlet*, s. 86.

¹⁴⁸ Huntington, *Asker ve Devlet*, s. 91.

¹⁴⁹ Nordlinger, ss. 12- 15.

¹⁵⁰ Heywood, s. 486.

Liberal modelde, sivil denetim açıkça askerlerin uzmanlık ve sorumluluklarında doğan farklılıkları üzerine inşa edilmiştir. Ordu kendi alanında profesyonelleştirilerek siyaset dışında tutulur. Bu model mümkün olduğunca askerin siyasetten uzak tutulmasına dayanır.¹⁵¹ Sızma modelde, sivil hükümet politik düşüncelerini, ideolojilerini orduya aşılıyarak onların sadakatini ve itaatkârlığını kazanarak orduyu kontrol altına almaktadır. Askerlere kariyerleri boyunca yoğun bir şekilde hükümetin ideolojileri aşılanır ve askerin siyasi düşünce ve inançları devletin ideolojisi yönünde şekillendirilir. Bu şekilde siviller ve askerler arasındaki potansiyel çatışmanın kaynağı ortadan kaldırılır.¹⁵²

Liberal ya da *nesnel* sivil denetim yönteminde, basitçe ordu yönetimden uzak tutulur. Bu modelde; ordu genellikle halka hesap veren sivil liderlere bağlıdır, ordunun tavsiye sunduğu durumlarda veya askeri harcama vs. gibi askeri ilgilendiren alanlarda bile siyasa üretme sivil siyasacılara ait olmalıdır. Ayrıca silahlı kuvvetler mensupları iktidardaki ve muhalefetteki partilerden uzak kalarak katı bir siyasi tarafsızlık içinde olmaları gerekmektedir. Ordu yalnızca bir çıkar grubudur ve sivil liderlerin aldığı kararlara itiraz etme yetkileri yoktur.¹⁵³

Sızma ya da *öznel* metotlar tıpkı Duverger'in *kendi doktrinini aşılama* teorisinde olduğu gibi, silahlı kuvvetleri siyasi liderliğin değerleri ve ideolojik amaçlarıyla doldurarak orduyu siyasi liderin kontrolüne alır. Diğer yandan, *liberal* ya da *nesnel* metotlar ise, orduyu sivil liderlere tabi olmasını ve hesap vermesini sağlayarak orduyu siyasetin dışında tutmaya dayanır. *Liberal* ya da *nesnel* model silahlı kuvvetlerin siyasetten dışlanmasıyla işlediği halde, *sızma* ya da *öznel* model sistematik şekilde orduyu siyasetten uzak tutan şeklindeki zıt iki yaklaşımdır.¹⁵⁴

Bu *liberal* ya da *nesnel* sivil-ordu ilişkilerinin en iyi örnekleri batı demokrasilerinde görülmektedir. ABD, liberal sivil-asker ilişkileri modelini uygulayan ülkeler arasında örnek olarak sayılmaktadır. 1775-83 yılları arasında Amerikan Bağımsızlık savaşında ve cumhuriyetin doğuşunda askeri gücün rolü çok büyük olmasına rağmen ABD'de, silahlı kuvvetlerin siyasetten uzak durmuştur. İlk durumda Amerikan bağımsızlık savaşında, Amerikan birliklerinin lideri, ikinci durumda

¹⁵¹ Nordlinger, s. 12.

¹⁵² Nordlinger, s. 15.

¹⁵³ Heywood, s. 486.

¹⁵⁴ Heywood, s. 499.

ABD'nin ilk başkanı olan George Washington'un, sivil meselelere askerlerin müdahale etmesini uygun görmemesiyle ordu siyasetten uzak tutulmuştur. 1953-61 döneminde, ABD Başkanı olan Eisenhower'ın döneminde, eski bir ordu lideri ve savaş kahramanı olmasına rağmen silahlı kuvvetler, sivil siyasa yapıcılarının üstünlüğünü kabul etmişlerdir. ABD'de sivillerin kontrolü orduyu siyasi olarak güçsüz yapmaz, bu durumda ordu siyasete doğrudan doğruya müdahale etmeyip iyi hazırlanmış etkili lobicilik faaliyetleriyle rutin olarak ABD savunma ve dış siyasetinde etkiye sahip olmuşlardır.¹⁵⁵

Benzer sivil-asker ilişkileri modeli İngiltere'de görülmektedir. İngiltere'de silahlı kuvvetlerin savunma bakanı üzerinden, başbakana ve kabineye olacak şekilde kraliyete karşı sorumludur. 17. yüzyıldaki İngiliz iç savaşından asker devlet adamı olan Oliver Cromwell'den bu yana ordu İngiliz siyasi hayatına doğrudan bir etkide bulunmamıştır. İngiltere'de de ordunun profesyonelliği büyük ölçüde onun siyasetten uzak durma kararına dayanmaktadır.¹⁵⁶

Gelişmiş ülkelerde sivil siyasetçiler gerek hukuken gerekse de fiilen ordunun üzerinde yer almaktadır. Örneğin, ABD'de silahlı kuvvetlerin başkomutanı ABD başkanıdır; ancak bu yetki beraberinde sorumluluğu da getirir. Siyasetçiler hukuken ordunun komuta kademesinin başında bulundukları için ordunun eylemlerinden de sorumludurlar.

Burada asıl sorun askerlerin gündelik siyasete karışmaları ve yönetim üzerinde etkileri ile ilgilidir. Söz konusu ülkelerde, demokratik rejim dahi olsa, askerlerin yönetime çeşitli şekillerde katıldığı görülmektedir. Bugün dünyanın neredeyse tüm ülkelerinde ordu, savunma siyasetinin özellikle de dış politikanın oluşturulmasında oldukça önemli rol oynamaktadırlar. Bunun sebebi de dış politikanın ülkenin dış güvenliği açısından büyük önem taşıması ve ülkenin, karşılaşacağı olası tehlikelerle ve tehdit unsurlarının ortaya konulması açısından silahlı kuvvetlerin, dış politika ilkelerinin belirlenmesi sürecine katılmasının, faydalı olabileceği düşünülmektedir. Örneğin, ABD'de dışişleri ve milli savunma bakanlıkları aynı kampüs içinde pentagondadır ve bu iki bakanlık eş güdümlü çalışır, devletin mili güvenlik ile ilgili açıklamaları doğrudan

¹⁵⁵ Heywood, s.486.

¹⁵⁶ Heywood, s.486.

pentagon tarafından yapılmaktadır.¹⁵⁷ Gelişmiş ülkelerde de askerin ülke yönetimine katılmasını sağlayan araçlar mevcuttur. Pek çok ülkede ordunun, bütçelerinin güçlendirilmesi gibi bazı istekleri yerine getirilir; hatta bu isteklerden, savunma bütçesi tabulaşmıştır. Yine ABD’de bütçenin kongreye gelmesi aşamasında üst düzey komutanlar bütçe içindeki paylarının arttırılmasını talep etmekte ve bunun için, medyanın kullanılması yoluyla kamuoyu etkileyerek siyasi iktidara baskı yapılması gibi geniş çapta bir propaganda faaliyetlerine girişildiği bilinmektedir.¹⁵⁸

Belge’ye göre, sürekli göçe dayanan hayat koşullarından dolayı ABD, tarihinin hiçbir döneminde militarist olmamıştır. Halkın hemen hemen hepsi özellikle kırdan yaşayanların, Kızılderili olsun, haydut olsun avcı olsun hepsi silahlıydı ve silah kullanma fırsatı buluyorlardı. Avrupa’da ise silah kullanmak yalnız aristokrasiye özgü bir ayrıcalık olarak kabul edilmişti; sıradan insanların avlanması bile suç sayılıyordu.¹⁵⁹

ABD tarihinde, ülkenin ilk başkanı George Washington (1789-1797), yedincisi Andrew Jackson, on sekizincisi Ulysses Grant bir general ve sonra Eisenhower’a kadar askerlikten başkanlığa gelen isim görülmemektedir. ABD tarihinde 43 başkan içinde bu rakam çok abartılı görülmemektedir; zaten bu başkanlardan hiçbiri militarist davranmamıştır.¹⁶⁰

Amerikan’ın yakın tarihinde sivil-asker çatışmasına en çok, general MacArthur’un Kore Savaşında, Japonya’yı yenen adam olarak son derece yüksek prestij sağlamasıyla yaklaşılmıştır. Kore savaşı başladığında MacArthur yeniden İkinci Dünya Savaşında olduğu gibi komutan olmuştur. Çin’in, Kuzey Kore yanında savaşa katılmasıyla MacArthur, Çin’i bombalamaya karar vermiştir. Başkan Truman bunun yeni bir dünya savaşına neden olacağını düşünmüştür. Başkan Truman, MacArthur ile bu konuda anlaşamayınca, onu görevden almıştır.¹⁶¹

Britanya, ABD, Fransa gibi ulus devlet kurulma aşamasında, burjuvazinin devrim yaparak iktidar olduğu bu üç ülkede, devrim sonrası kurulan rejimlerde askeri yapının sivil siyasi iktidara alternatif olmasına, imkân ve izin verilmemiştir. Söz konusu

¹⁵⁷ Türköne, s. 416.

¹⁵⁸ Sait Yılmaz, “ABD Silahlı Kuvvetleri Çıkamazda”, 06.06.2008.

<http://www.beykent.edu.tr/WebProjects/Web/egitim.php?CategoryId=830&ContentId=646&phpMyAdmin=26b1ab37aa748d52c4747d623bec741b> (30.05.2013)

¹⁵⁹ Belge, s. 89.

¹⁶⁰ Belge, s. 90.

¹⁶¹ Belge, s. 90.

üç ülkenin de başlıca özelliği, burjuvazinin bu işi yapabilecek kadar gelişmiş ve güçlenmiş olmasıdır.¹⁶²

Ülke Sayıştayları, savunma ve güvenlik alanlarında farklı konularda denetim yapmakta ve hazırladıkları raporlar kamuoyuyla paylaşılmaktadır. Örneğin, İngiltere (Ulusal Denetim Dairesi) Sayıştay'ı (UK National Audit Office- NAO), Amerikan Sayıştay'ı (Government Accountability Office-GAO), ve Fransız Sayıştay'ı (Cour des Comptes), savunma ve güvenlikle ilgili konularda farklı konularda denetimler gerçekleştirmişlerdir. Özellikle maliyeti yüksek silah alımları, silah sistem geliştirmeleri, bakım onarım ve personel giderleri ile ilgili birçok denetim faaliyeti gerçekleştirmişlerdir. Denetimler sonucunda gerek kamuoyu ile paylaşılan ve gerekse gizli oturumlarda ele alınan raporlar kamu kaynağının daha etkin ve verimli kullanılmasına farkındalığın artmasına katkı sağlamıştır. Bu Sayıştaylar saydamlık ve hesap verme sorumluluğu çerçevesinde gerçekleştirdikleri denetimlerini kendi ülke menfaatleri ile gizlilik ve güvenlik kaygılarını dikkate alarak gerçekleştirmişlerdir. Ancak gizlilik ve güvenlik kaygıları denetimlerin etkili bir şekilde gerçekleştirilmesine engel teşkil etmemiştir.¹⁶³

İngiltere Sayıştay'ı (NAO) Savunma Bakanlığı bütçesi üzerinde yaptığı rutin denetimlerin yanı sıra, savunma alanında yapılan projeleri de denetlemekte ve genellikle büyük savunma projeleri hakkında her yıl bağımsız bir rapor üretmektedir. Bu raporlar, diğer denetim raporları gibi kurumsal internet siteleri aracılığıyla tüm dünya ile paylaşılmaktadır.

Amerikan Sayıştay'ı (Government Accountability Office-GAO), Amerikan Kongresi'nin talepleri doğrultusunda savunma ve güvenlik konularına ilişkin birçok konuda denetim yapmış ve hem Kongre hem de karar vericiler açısından önemli sonuçlar içeren raporlar ortaya koymuştur.¹⁶⁴ Silah alım ihalelerinden balistik füze sistemlerine, Afganistan işgalinden gelecek savaş sistemleri programına (Future Combat

¹⁶² Belge, s. 86.

¹⁶³ Hasan Altındal, "Türk Silahlı Kuvvetlerin Türkiye Büyük Millet Meclisi Adına Sayıştay Tarafından Denetimi: Değişen Anayasa ve Yasal Düzenlemeler Çerçevesinde Bir Değerlendirme", *Sayıştay Dergisi*, S. 79, Ekim-Aralık, 2010, ss. 3-30, ss. 7-8.

¹⁶⁴ http://www.gao.gov/browse/date/custom?&rows=10&o=10&now_sort=issue_date_dt+desc&o=80 (30.05.2013)

System-FCS) kadar geniş bir yelpazede denetimlerini gerçekleştiren GAO, yayınladığı açıklamalar ve raporlar ile de kamuoyunu bilinçlendirmiştir.¹⁶⁵

Fransız Sayıştay'ı (Cour des Comptes), her yıl ordu teçhizatlarına ilişkin denetim sonuçlarının değerlendirildiği büyük silah yatırımları, silah endüstrisi, ordudaki profesyonelleşme ve askeri hastaneler Fransız Sayıştay'ının hazırladığı savunma ve güvenlik konularına ilişkin önemli raporlar hazırlamaktadır.¹⁶⁶ Aynı şekilde, Almanya Sayıştay'ı ise (Bundesrechnungshof), Eurofighter savaş uçağı sistemlerinin geliştirme çalışmalarına Almanya'nın katılımının yüksek maliyetleri olduğunu belirten bir rapor hazırlayarak parlamentoya sunmuştur.¹⁶⁷

1.8. Demokratikleşme ve Ordu

Birçok ülke için özellikle demokratikleşme sürecinde ordu ve sivil siyasetçilerin ilişkisi önem taşımaktadır. Dahl'a göre; bir devletin demokratik bir şekilde yönetilmesi için açıkça iki koşul gerekmektedir:¹⁶⁸

1. Ülkede, askeri organizasyonlar ve polis organizasyonları olacaksa bunlar sivil denetime tabi olmalıdır. Bu yeterli değildir; çünkü demokratik olmayan birçok rejim de sivil denetimi sağlayabilir.
2. Askeriyeyi denetleyen sivilleri ve polis örgütünün de demokratik sürece tabi olması gerekmektedir.

Bu konuda Przeworski'de, 1991'de yazdığı bir çalışmada şunları söylemektedir:

*“....Silahlı kuvvetler, sivil denetimden bağımsız kaldığında askeriye sorunu demokratik kurumlar için kalıcı bir istikrarsızlık kaynağıdır.”*¹⁶⁹

Aynı şekilde bu konuda Valenzuela'da askerin özerkliğinin, devletin demokratikleşmesiyle bağdaşmadığını söylemektedir. Demokrasinin sağlamlaştırılması için, askerin alanının daraltılması gerektiğini savunan yazar, şunları eklemektedir:

¹⁶⁵ Altındal, s. 7.

¹⁶⁶ Altındal, s. 7.

¹⁶⁷ Altındal, s. 8.

¹⁶⁸ Robert Dahl, *Democracy and its critics*, New Haven, Londra, Yale Üniversitesi, 1989, s. 245. (Akt.), Serra, s. 33.

¹⁶⁹ Adam Przeworski, *Democracy and the Market, Political and Economic Reform In Eastern Europa and Latin America*, Cambridge Üniversitesi Press, Cambridge, 1991, s. 188, (Akt.), Serra, s. 34.

*“Tam demokratik bir rejim, anayasasında ve diğer temel kanunlarında, askeri hamiliği öneren herhangi bir karşılık olmaksızın, ordunun seçilmiş hükümet yetkilerine tabiiyetinin resmî temellerini içermektedir.”*¹⁷⁰

Huntington’a göre, nasıl ordunun demokratikleşmenin hedefi olduğu ülkelerde zamanla yeni yönetimler askeri darbe girişimlerini azaltırlarsa, aynı şekilde ordunun demokratikleşmeyi başlattığı diğer ülkelerde de zamanla yeni yönetimler ordunun ayrıcalıklarını azaltırlar. Türkiye, Brezilya, Şili, Portekiz, Nikaragua ve diğer ülkelerde güçlü askeri kurumlar, anayasal bir demokraside anormal sayılabilecek iktidar ve ayrıcalıkları, geçiş sonrası dönemde de sürdürmeye teşebbüs etmişlerdir.¹⁷¹

Serra, İspanya’da ve diğer pek çok ordu ve siviller arasında yaşananlardan yola çıkarak, ülkede demokratikleşmeyi sağlamlaştırma sürecinde en fazla zarar verebilecek öğenin, kendisini hami güç olarak ileri süren ya da kendi özerk alanını yaratarak hükümetten siyasi karar alanını alan, ordu olduğunu söylemektedir. Silahlı kuvvetler, kendisini ulusun özünün ve kalıcı çıkarlarının garantörü olarak gördüğünde hami rolünü üstlenir ve bu konumla, seçilmiş hükümet üzerinde baskı kurarlar. Bu hami güce örnek olarak, 1974 Portekiz Anayasası’na, askeriye tarafından dâhil edilen Devrim Konseyi verilebilir ya da Latin Amerika’da Bolivya örneğinde Silahlı Kuvvetler İç Hizmet Kanununda, ordunun bağımsızlık ve cumhuriyeti temsil etmesi dolayısıyla özgürlüğün, ilerlemenin, toprak ve ruhsal bütünlüğün koruyucusu olduğunun yazması örnek verilebilir.¹⁷²

Demokrasiye geçiş sürecinde orduya iki farklı görev düşer: Ordunun siyasi işlerin dışında tutulması ve askeriye içindeki itirazların bertaraf edilmesi ile sivil hükümetin askeri ve savunma meselelerindeki yetkilerinin kabul edilmesi.

Diamond da bunu açıkça şöyle ifade eder:

¹⁷⁰ J. Samel, Valenzuela, Democratic Consolidation in Post-Transitional Settings: Notion, Process, and Facilitating Conditions, 1992, s. 87. (Akt.) Serra, s. 35.

¹⁷¹ Samuel P. Huntington, *Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma*, çev. Ergun Özbudun, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara, 1993, s. 231.

¹⁷² Serra, s. 26.

*“Orduyu kenarda tutmak için yapılması gereken en önemli şey demokrasiyi işler kılmak, demokrasinin kurumsal iskeletini ve problem çözme kapasitesini geliştirmektir.”*¹⁷³

Ancak ordunun aşırı kurumsallaştığı ülkelerde, ordu anayasal düzenin garantörü olarak görüldüğü için orduların aşırı kurumsal nitelikleri demokratik geçiş için problem oluşturur. Latin Amerika’da pek çok ülkede ve İspanya’da demokrasiye geçişten önceki otoriter rejimde ordu garantör rolü oynamıştır. Çünkü derin kurumsal doğaları daha mesleki nitelikteki başka konumlara kaymadıkça silahlı kuvvetlerin demokratik rejime uyum sağlamaları mümkün değildir. Orduları demokratik rejime entegre etme süreci, orduların demokratik yönetime onun içsel parçasıymış gibi dahil olması anlamını taşır. O yüzden kurumsal konumlarından daha mesleki konumlara ilerlemeleri, ordunun demokratik reformunun her aşaması için hayati önem taşımaktadır.¹⁷⁴

1.9. Demokratikleşme Sürecinde Askeri Reformlar ve Ordu

Serra’ya göre, darbeler hasta bir demokrasinin semptomlarıdır. Nasıl tıpta sadece semptomlarla değil, hastalığın kendisiyle savaşıyorsa, politikada da bu yapılmalıdır. Bu şekilde güdülen amaç, askeriyei demokratik devletin yapısına dâhil etmek olur; tüm demokrasilerde normal olan, silahlı kuvvetlerin hükümete bağlılık ilişkisini kurmayı ima eder. Bu politikalar sağlamlaştığı ölçüde askeri darbeler tehdit olmaktan çıkmaktadır.¹⁷⁵

Bu açıdan çoğu yazara göre, demokratikleşmenin önemli ölçütlerinden biri olarak görülen, asker sivil ilişkileri bağlamında, demokratikleşme sürecinde askeri reformlar önem taşır.

Askeri reformlar demokratik reformların ayrılmaz bir parçasıdır. Demokratikleşmeye geçiş, olumlu olursa askeri alandaki reformları da ilerletmek mümkündür. Örneğin, İspanya’da yasal reformlar kurumların dönüşümü özellikle demokratikleşmeye geçişin¹⁷⁶ ilk dört yılında çok hızlı gelişmiştir. Ancak hükümet

¹⁷³ Larry Diamond, F. Marc Platter (ed.), *Civil- Military Relations and Democracy*, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 1996, s. 87. (akt.), Serra, s. 58.

¹⁷⁴ Serra, s. 75.

¹⁷⁵ Serra, s. 41.

¹⁷⁶ İspanya’da demokrasiye geçiş süreci, İspanya’nın Francisco Franco diktatörlüğünden liberal demokratik yönetime geçişini kapsar. Geçiş süreci Franco’nun 20 Kasım 1975 günü ölmesiyle başlar,

özellikle temel dayanağı olan içteki birliğin zayıflamasıyla UCD'nin (Union del Centro Democrático-Merkezi Demokratik Birlik), muhalefetin ve askeriye'nin karşı çıkışı büyümüştür. 2005'e kadar Şili'deki en güçlü iki demokratik seçenek arasında uzlaşma olmaması orduyu seçilmiş sivil otoriteye tabi kılacak anayasal reformları yavaşlatmıştır. Latin Amerika'da da pek çok geçiş sürecinin yavaş işlemesi ve başkanlık sisteminin zayıflığı silahlı kuvvetlerin haklarını ve ayrıcalıklarını kaybettikleri süreci tersine çevirmiştir.

Serra'ya göre askeri reform üç cephede gerçekleştirilmelidir. Bunlar: bir tarafta hükümet ve demokratik kurumlar, diğer tarafta silahlı kuvvetler ve toplum. Yine yazara göre, demokratik temelde, askeri reformların başarılı olabilmesi için 1980'lerde çalışılan basit doğrusal hükümet-ordu ilişkisinden, kurumlar-sivil toplum-ordu üçgenine geçilmelidir.¹⁷⁷

Serra, demokratikleşme yolunda yapılması gereken askeri reformları, şöyle sıralamaktadır:¹⁷⁸

1. Ordunun siyasete müdahale kapasitesini azaltmak için yapılması gereken reformlar, alınması gereken önlemler:
 - Ulusal savunmayla ilgili mevzuat düzenlenmeli, savunma bakanlığına özel bir önem verilmelidir. Tüm silahlı kuvvetlerde görülen Devlet Başkanıyla doğrudan bağlantı kurma yerine, Başbakan'ın bazı rollerini Savunma Bakanına devretmesi onu yetkilendirmesi gerekmektedir.
 - Eğer varsa ortak askeri karar alma organlarının, Başbakana, Hükümete ya da Bakana rapor sunan danışma organlarına dönüştürülmesi. Ordu kurumsal konumundan daha profesyonel konuma kaydırılmalıdır.
 - Savunma ve askeri planlama prosedürlerinin belirlenmesi.
 - Kademeli olarak büyüyüp Avrupa'daki sağlamlaştırılmış demokrasilerde yer alanlara benzeyecek bir Savunma Bakanlığının yaratılması ve örgütlenmesi

sürecin tamamlanması ise 1978 yılında kabul edilen Anayasa ile tamamlayan tarihçiler olmakla beraber, 23 Şubat 1981 günü Antonio Tejero'nun başarısız darbe girişimini veya 28 Ekim 1982 günü İspanyol Sosyalist İşçi Partisi'nin (PSOE) seçim zaferini sürecin tamamlandığı olay olarak kabul eden tarihçiler de bulunmaktadır.

¹⁷⁷ Serra, s. 55.

¹⁷⁸ Serra, ss. 88-109.

- Devlet ve askeri istihbarat sistemlerinin, sivil denetimi garanti edecek şekilde tanımlanması. Bazı ülkelerde bu öncelikli konudur. Örneğin, Fujimori ve Montesinos'tan sonra Peru'da ve Miloseviç'ten sonra Sırbistan-Karadağ'da.
 - Askeri yargı reformunda gerekli reformlar yapılmalı. Askeri yargı sisteminin demokratik bir sisteme entegrasyonu çabuk gerçekleşen bir süreç değildir.
 - Yönetimin aslen sivil sektörlerinde askeri varlığın azaltılması; diktatörlük yönetimi dönemlerinde, sadece siyasi karar alma sürecinde ve hükümet görevlerinde değil, aynı zamanda silahlı kuvvetlerin sorumluluk alanlarının oldukça dışında kalan kamu hizmetlerinde de askeri varlığın önemli oranda artırıldığı gözlenmiştir.
 - Ayrıca, bu dönemde istihbarat servislerinin denetimi, ordunun siyasete karışma kapasitesini azaltan programın bir parçası olarak düşünülmelidir. Genel olarak bu istihbarat servislerinden birkaç tane yaratılıp bir tanesinin doğrudan Savunma Bakanlığına, diğerlerini İçişleri Bakanı'nın denetimine vermek tavsiye edilmektedir.
2. Mesleği dönüştürmek için önlemler;
- Askeri personelin politikaya seçilmiş bir görevle ya da bir siyasi partiye üyelik yoluyla girişinin düzenlenmesi ve siyasi hayat ve askerlik mesleğin kesin çizgilerle birbirinden ayrılması gerekmektedir.
 - Harp okullarının müfredatına insan hakları dersinin eklenmesi ve aynı zamanda bu haklara pratikte, özellikle de vicdanı retle ilgili durumlarda, saygı gösterilmesinin daha fazla talep edilmesi gerekmektedir.
 - Laik değerlerin veya başka dinlere hoşgörü kriterleri
 - Demokratik ülkelerin ordularıyla etkileşimi ve daha profesyonel ordularla doğrudan iletişimin teşviki
3. Askeri özerkliği azaltmak için önlemler;
- Demokrasiyi yerleştirecek yasal reformlar yapılmalıdır.

- Askeri politikayı tasarlamak önemlidir; Askeri politika, yürütmenin devlet yönetimi içinde orduyu idare ettiği faaliyetlerin, önlemlerin ve bunların toplumla ilişkilerinin toplamıdır. Bu politika, amacı mevcut ya da gelecek tehditlere karşı ülkede güvenlik sağlamak olan savunma politikasından belirgin biçimde farklıdır. Askeri politika savunma politikasının temel bileşenidir ve savunmaya ait kaynakları hesaba katarak, basitçe kara, deniz ve hava kuvvetlerinden oluşan askeri potansiyelin örgütlenmesini, hazırlığını ve gerçekleştirilmesini belirler. Başbakan yoluyla da savunma Bakanı, savunma politikasından sorumludur. Savunma Bakanı askeri politikayı hazırlar ve uygular. Burada bahsedilen askeri politika, savunma politikasının bir parçası değildir; ordudan çok daha geniş bir anlam çerçevesinde, sivil asker ilişkilerinin koşullarını yaratan belirli bir modelini yaratan politika anlamındadır. Bunu yürütecek olan kişi, sivil bir Savunma Bakanı olmalıdır. Başbakan reform döneminde bakanla birlikte hareket etmeli ve onu desteklemelidir. Sağlamlaştırılmış demokrasilerdekine denk gelecek şekilde Savunma Bakanının güçlendirilmesi de önemlidir. Latin Amerika ve pek çok örnek ülkede Savunma Bakanlığının varlığı olmakla birlikte bunların askeri politikayı idare edecek yasal, idari ve siyasi araçları yoktur. Etkili bir Savunma Bakanlığı oluşturulması ordularının tam anlamıyla kendilerine ait gördükleri karar alma süreçlerinin ortadan kaldırıldığı bir süreçtir. Bu süreçte iki aşama gereklidir:
 - a. İlki, savunma politikası önceliklerini belirlemeye, medyayla ilişki kurmaya ve istihbarat servislerini denetlemeye çalışacak, bakan etrafında doğrudan kendi ofisine bağlı bir çekirdek oluşturmaktır. Bu çekirdek aynı zamanda bütçe içinde kademeli bir denetim mekanizması kurmalıdır.
 - b. İkinci aşamada ise, bütçe görevlerini üstlenmek, silahlar ve mühimmat konusunda yetkin olmak, askeri görevlerin belirlenmesi ve personel politikasının yürütülmesi konusunda yeterliliğe sahip olması gerekmektedir.

- Askeri hakların ortadan kaldırılması gerekmektedir. Ordunun idari anlamdaki problemlerin varlığı çözüldükten sonra askeri yargının durumu ve askerin elinde bulunan şirketlerin durumlar da çözülmelidir. Askeri yargı sistemi için:
 - a. Askeri yargı, sivillere uygulanmamalıdır.
 - b. Asker tarafından teşebbüs edilen tüm suçlara karşı değil, askeri suçlarla ilgilenmelidir. Yoksa bu kurumsal tasarruf haline gelir.
 - c. Tek bir yargı sistemine entegre edilmeli ve diğerlerinden bağımsız bir yargı alanı oluşturmamalıdır.
 - d. Genelkurmay, yargıya etkide bulunmamalı, üyeleri yargıç olamamalı, mahkemeye katılmamalı hatta hükümlere müdahale etmemelidir.

Geçmişinde askeri vesayet gelenek haline gelen, yedi yıl (1976-83) askeri diktatörlükle yönetilen Arjantin’de, 2003 yılında Devlet Başkanı seçilen Nestor Carlos Kirchner’in göreve başlamasıyla birlikte, ülkenin sivilleşmesi yönünde önemli adımlar atıldı. Siyasete müdahale eden Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanları görevden alındı, elli generalin orduyla ilişkisi kesildi. 2007’de yerine seçilen eşi Cristina Elzabet Fernandez de Kirchner şu anda Devlet Başkanı sıfatıyla aynı zamanda Arjantin ordusunun *Başkomutanı*. Eşinin hız kazandırdığı sivilleşme ve orduyu demokratikleşme hareketini, bir başka kadınla, Arjantin’in ilk kadın savunma Bakanı Dr. Nilda Garre ile birlikte sürdürmektedir. Bu süreçte savunma bakanı ve başbakanın eşgüdümlü çalışmasıyla hükümet, 1984’ten sonra açılan cunta davalarında mahkûmiyet almış; ancak henüz karar bağlanmamış ve 1990 yılında başbakanlık affıyla serbest kalan cuntacıların, 2003’de daha önceki mahkeme kararlarına dayanarak cuntacıları cezadan muaf tutmanın anayasaya aykırı olduğunu ortaya koyarak bir dizi girişimlere başlamışlardır. Muafiyet sağlayan yasaların geçersizliğini savundular, insanlığa karşı işlenen suçlara özel yargılama usulleri geliştirdiler. Muhalefet yasalarını ortadan kaldıran hükümetin bu siyaseti Ulusal Kongre tarafından da onaylanmış oldu. Yüce Divan’dan destek buldular. Böylece, yargı sürecinin önündeki sınırlamalar kalkmış oldu. Devletin, yasama, yürütme ve yargı organları birlikte mücadele etmişlerdir. Silahlı kuvvetlerin arşivlerinde belgeler açığa çıkarıldı. 2006’dan bu yana 1976-83 döneminde

yapılan insan hakları ihlalleri konusu kamuoyunda tartışılır hale geldi. Gerçekleştirilen davalar halka açık bir şekilde yapıldı.¹⁷⁹

Ayrıca, Arjantin’de kara, deniz ve hava kuvvetleri artık sadece işinde uzman kadrolar yetiştiren ve ulusun askeri ayağını oluşturan yapılar haline getirildi. Mevcut hükümet orduyu modernize ederken bir askerinde *silah kullanmak için eğitilmiş bir vatandaş* olduğu fikrini benimsedi. Kirchner, durumu şöyle özetliyor: “Genç ordu mensupları demokratik değerlerle yetiştirilerek; rollerinin iç politikaya müdahale değil, savaşa hazırlanmak olduğunun farkına vardılar.”¹⁸⁰

¹⁷⁹ Newsweek, “Arjantin Deneyimi”, 7 Şubat, 2010, ss. 34-35.

¹⁸⁰ Newsweek, , “Arjantin Deneyimi”, 7 Şubat, 2010, ss. 36-37.

2. BÖLÜM

TÜRK SİYASAL HAYATINDA ORDUNUN TARİHSEL ROLÜ

2.1. Türk Ordusunun Tarihsel Kökenleri

Ordu kavramının, Türkler de Hakan'ın otağının bulunduğu ve oturduğu şehre verilen isim olarak en eski kavramlardan biri olduğuna değinilmişti. İlk defa en eski Türk kaynaklarından olan Orhun Yazıtlarında, bazen üstü örtülü şekilde de kullanılan kavram o yıllarda *ordu karargâhı*, *hakanın oturduğu şehir* anlamlarında kullanılmıştır. Kavram, Dede Korkut Hikâyelerinde de çağdaş Orta Asya Türk lehçelerinde, Divan-ı Lügat-ül Türk'te de bu anlamlarda kullanılmıştır. Başlangıçta askeri içeriğinin yanında siyasi anlamı da olan kavram, zaman içinde giderek sadece askeri bir kavram olarak kullanılmıştır.¹⁸¹

En eski Türk topluluklarında savaş bir çeşit *üretim biçimidir*. Göçebe bir yaşam hâkim olduğundan dolayı yeterli geçim düzeyi sağlanması zorlaşmıştır. Balıkçılık, avcılık ve toplayıcılık iklim koşullarının elverişsiz olması sebebiyle önemini kaybetmiştir. Hayvancılık ise otlak gereksinimi sebebiyle hem aynı soydan halklar için hem de komşu toplumlar arasında sürekli bir savaş kaynağı olmuştur. Varlığını sürdürmek için ek gelirlere ihtiyaç duyan toplumlar, öz üretim açığını kapatmak için savaşa, karşılıksız ve sınırsız (yağma, haraç, hediye, vergi...) hizmet (tutsak) sağlayan bir sektör gibi işlevler yüklemişlerdir. Bu eski Türk yazıtlarında görülmektedir. Çoğu zaman mezar taşı olan bu yazıtlarda, savaş olgusu anlatılmaktadır. Kültekin ve Bilge Han yazıtlarında, 150'ye yakın savaş olayı vardır.¹⁸²

Eski Türklerde askerlik olgusu önem taşımaktadır. Bozdemir, yaptığı çalışmada bunu ortaya koymuştur. İncelenen 43 (Orhun ve Yenisey) yazıttan 1290 sözcükten, başlıca ekonomik etkinliklerle ilgili sözcük sayısı önem sırasına göre, 38'i hayvancılıkla, 22'si avcılıkla, 12'si tarımla ilgiliyken, 44'ü göçebelikle, 36'sı sivil devlet yönetimiyle 142'si askerlikle ilgilidir. Askerlikle ilgili sözler bütün sözcük

¹⁸¹ Öztürk, s. 26.

¹⁸² Mevlüt Bozdemir, *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, Ankara Üniversitesi Yayınları: 489, Ankara, 1982, s. 12.

öbeklerinden büyük farkla başta gelmektedir.¹⁸³ Göçebe Türk toplulukların toplum yapıları, *savaş ekonomisi* temelli örgütlendiği için, tarihin her aşamasında önemli askeri uygarlıklar yaratmışlardır. Ön-Türklerde toplumun ordudan ayrı bir varlığa sahip olamaması göçebe ekonomisi koşullarında merkezi bir devlet yapısını ortaya çıkarmıştır.¹⁸⁴

Türklerin ilk benimsediği dinlerden olan Şamanizm savaşı, kahramanlığı, ölmeyi öldürmeyi yüceltir. Bu dine göre, her savaşçının öldürdüğü düşman, öldükten sonra kendisinin hizmetine girmektedir. Bu yüzden Türklerin mezarlarının çevresinde öldürdüğü düşman sayısı kadar taş (balbal) dikildiği ve savaşçıların ne kadar düşman öldürmüştü o kadar kahramanlaştırıldıkları saptanmıştır. Orhun yazıtlarında da geçtiği üzere: “*Yetmiş yaşıma erdim, yetmiş er öldürdüm. Doyamadım.*” , ölme öldürme olgusu savaşın kaçınılmaz yasası olarak görülmüş olağanlaşmıştır.¹⁸⁵

İslam dininin benimsenmesiyle 10. yüzyıldan itibaren Türklerin savaş geleneklerini zayıflatan, yerleşik düzene geçmişlerdir. Başkenti Buhara olan İran-Samani devleti Orta Asya’dan gelen Türkleri ya *paralı asker* olarak ya da savaş tutsağı olarak kullanır; bu şekilde İran askeri Türkleşirken, Türk askeride İslamlaşmıştır.¹⁸⁶

Asya Hun İmparatorluğu’nda, İmparator Mete tarafından MÖ. 209 yılında ilk defa teşkilatlı bir ordu kurulmuş olup bu tarih Türk ordusunun ve Türk Kara Kuvvetlerinin kuruluş tarihi olarak kabul edilmiştir. Mete Han tarafından kurulan ilk daimi Türk ordusu 10’lu teşkilat sistemine göre oluşturulmuştur. Bu teşkilatta en büyük birlik 10.000 kişilikti ve bu birliğe *tümen* adı veriliyordu. Tümenler de 1000’li, 100’lü ve 10’lu olmak üzere kademeli olarak küçülen birliklere ayrılıyordu. Söz konusu bu teşkilat, ufak değişikliklerle bütün Türk devletlerinde varlığını sürdürmüştür.¹⁸⁷

1071 yılında Malazgirt Zaferi’yle Anadolu topraklarına giren Türkler, Anadolu Selçuklu Devleti’ni kurmuşlardır. Türklerde deniz kuvvetlerinin tarihi Anadolu Selçuklu Devleti ile başlamıştır. 1071 Malazgirt Zaferi’nden sonraki on yıl içinde öncü Türk beyleri, Ege ve Marmara kıyılarına ulaşmıştır. Türkleri açık denizlerle tanıştıran ilk

¹⁸³ Bozdemir, s. 14.

¹⁸⁴ Suat Parlar, *Silahlı Bürokrasinin Ekonomi Politikası*, Mephist Yayınları, Genişletilmiş 2. Baskı, 2005, s. 7.

¹⁸⁵ Bozdemir, s. 21.

¹⁸⁶ Bozdemir, s. 29.

¹⁸⁷ Yılmaz Öztuna, *Türk Tarihinde Ordu Faktörü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, Eylül, 2007, s. 6.

öncü beyi Emir Çaka (Çağa Bey) Bey olmuş ve ilk Türk donanması onun zamanında (1081) denize indirilmiştir. 19 Mayıs 1090 tarihinde Çaka Bey'in Bizans donanmasını yendiği Koyun Adaları Zaferi, Türk Deniz Kuvvetlerinin kuruluş tarihi olarak kabul edilmiştir. Gelibolu Deniz Üssü'nün 1401 yılında tamamlanması ile birlikte *Kaptan-ı Derya/Kaptan Paşa* terimi de Osmanlı Deniz Kuvvetlerinde yerini almıştır. Saruca Paşa Türk deniz tarihinin ilk Kaptanıderyası olmuştur. Osmanlı donanması Kanuni Sultan Süleyman zamanında ise en parlak dönemini yaşamıştır.¹⁸⁸ Türk Ordusuna havacılık teşkilatının girişi ise, 1 Haziran 1911'de kurulan *Tayyare Komisyonu* ile olmuştur. Bu tarih günümüzde Hava Kuvvetlerinin kuruluş günü olarak kutlanmaktadır. Bu komisyon, Balkan Harbi'ne girilmesinden sonra dağılmış, harp sonrasında ıslahat çalışmalarına yeniden başlanmıştır.¹⁸⁹

Ordu kavramı, askeri içeriği itibarıyla, Silahlı Kuvvetlerdeki hiyerarşik örgütlenmenin bir basamağını yani; Kara Kuvvetleri içinde ordu, kolordu, tümen, tugay, alay, tabur, bölük, takım ve manga şeklinde sıralanan hiyerarşik yapının en üst basamağını ifade etmesine rağmen; 1961 yılına kadar Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri ile Jandarma Genel Komutanlığından oluşan bütünü ifade etmede de kullanılmıştır.¹⁹⁰

Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) kavramı ise, görece yeni bir kavramdır. 10 Haziran 1935 tarih ve 2771 sayılı Ordu Dâhili Hizmet Kanununu yürürlükten kaldıran, 4 Ocak 1961 tarihli, 211 sayılı TSK İç Hizmet Kanunuyla bir bütün olarak silahlı kuvvetleri ifade etmede, ordu kavramı yerine TSK kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Bu kanun değişikliğinden sonra ordu kavramı sadece kara kuvvetleri içindeki hiyerarşik örgütlenmenin belirli bir basamağını ifade eder olmuştur. Ancak, çok eskilere dayanan ve yerleşmiş bir kavram olması sebebiyle hala, Silahlı Kuvvetleri bir bütün olarak ifade etmede bu kavram kullanılmaktadır.¹⁹¹

2.2. Türk Ordusunun Üstlendiği Roller

Türkiye'de gerçekleşen askeri müdahaleleri anlamak için öncelikle Türk ordusu insan unsurunu kurumsal bileşeninin en önemli ögesini oluşturan subaylığı devraldığı

¹⁸⁸ http://www.tsk.tr/1_tsk_hakkinda/1_1_tarihce/tarihce.htm (06.03.13)

¹⁸⁹ http://www.tsk.tr/1_tsk_hakkinda/1_1_tarihce/tarihce.htm (06.03.13)

¹⁹⁰ Öztürk, s. 26.

¹⁹¹ Öztürk, s. 26.

tarihsel mirası irdelemek gerekmektedir. Türk ordusunun tarihsel mirasında üç özellik göze çarpmaktadır:

1. Birincisi, ordunun devletle özdeşleşmesidir. Yukarıda değinildiği gibi ilk Türk topluluklarından itibaren askerlik toplumun temel ve bireysel özelliğidir. Ordu tamamen toplumla bütünleşmiş bir *Ordu-Millet* geleneği yaratılmıştır.¹⁹²
2. İkincisi, yaygın kanaate göre, Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecinde ordu mensuplarının Batının teknik ve düşünce kalıplarıyla modernleşmenin öncülüğünü üstlenmeleridir. Cumhuriyeti kuran kadro, askerlerden oluşmaktadır.
3. Üçüncüsü, Cumhuriyetin ilk yıllarında ordunun günlük politikanın dışında gibi durup; ancak ülke güvenliğinin tehlikede olduğunu düşündükleri anda müdahale edebilecek şekilde kendilerine geliştirdikleri (Koruma ve Kollama) yeni rolüdür.

2.3. Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Ordu Siyaset İlişkileri

2.3.1. Osmanlı Devleti'nde Ordunun Rolü

Hemen her devlette olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda da önemli bir fonksiyonu yerine getiren ordu, sistem içinde en aktif kurum olarak belirmiştir. Osmanlı toplumu sürekli genişleyen bir toprak politikası izlediği için, askerlik temelinde örgütlenmiştir. Anadolu öncesi Türk toplumlarında olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de savaş bir geçim kaynağıydı.¹⁹³

Osmanlı askeri teşkilatı Anadolu Selçuklu, İlhanlılar ve Memluk askeri teşkilatına benzer özellikler göstermektedir.¹⁹⁴ Osmanlı Devleti'nin askerlik sınır (uç), taşra ve merkez olmak üzere üç örgütte kurumsallaşmaktaydı.¹⁹⁵

¹⁹² Bozdemir, s. 5.

¹⁹³ Bozdemir, s. 50.

¹⁹⁴ Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlı Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2007, s. 43.

¹⁹⁵ Bozdemir, s. 50.

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde asker ihtiyacı, daha uç beylerinden halktan gelen gönüllülerden sağlanmaktaydı. Orhan Bey döneminde fetihler arttığından dolayı düzenli bir orduya ihtiyaç duyulduğu için vergi muafiyeti karşılığında Türk gençlerinden *yaya* ve *müsellem* adı verilen bir askeri grup oluşturulmuştur. Osmanlı beyliği balkanlarda hızla yayılmaya başlayınca yaya ve müsellemler askeri ihtiyacı karşılamaya yetmediler.¹⁹⁶ Bu askeri birlik *Kapıkulu Ocaklarının* kuruluşuna kadar bizzat savaşlarda kullanıldı. Devlet giderek merkezi bir yapı kazanınca merkezde hükümeti daimi koruyacak bir askeri gruba ihtiyaç duyuldu.¹⁹⁷

Rumeli yönünde fetihlerin genişlemesiyle elde edilen esirlerin sayısı artmıştır. I. Murad döneminde kanun gereği padişahın hakkı olan esirlerin beşte biri merkeze gönderilmeden hizmet edebilecek duruma gelmeleri için Anadolu'daki Türk ailelerine verilerek burada üç dört yıl içinde İslamiyetin esaslarını Türkçe konuşmayı öğrenerek istenilen düzeye getirilerek *kapıkulu ocaklarının* (acemi ocağı ve yeniçeri ocağı) temellerini oluşturmuşlardır.¹⁹⁸

İlk defa Çelebi Mehmet döneminde uygulanmaya başlayan ancak II. Murad döneminde kanunlaşmış uygulamaya konan *devşirme sistemi*, Timur'a karşı mağlup olunan Ankara savaşından sonra seferlerin azalmasıyla birlikte esirlerin azalması sonucu geçilen bir sistemdir.¹⁹⁹ Devşirme sisteminde Kapıkulu ocaklarının ihtiyaçları belirlenip Divan-ı Hümayun'a bildiriliyor buradan çıkan karara göre belli bölgelerdeki Hristiyan ailelerin beş ile yirmi yaş arasındaki çocukları devşiriliyordu.²⁰⁰

Söz konusu devşirilen kapıkulu askerlerinin en ünlüsü, Osmanlı Devleti'nin en önde gelen askeri grubun merkez kolunu oluşturan, piyade olarak savaşan *yeniçerilerdir*. Yeniçerilerin devşirilmesinin sebebi, devlet nüfuzunu kullanarak kendi soyuna rant aktarımı yapmaması ve giderek hanedana rakip olacak kadar güçlü bir taşra hanedanının oluşmasının önüne geçmektir; ikinci nedeni ise, kökünü bilmeyen askerin varoluşlarını tamamen devlete ve onun bekasına bağlayacağı düşüncesidir.²⁰¹

¹⁹⁶ Erhan Afyoncu, vd., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, Yeditepe Yayınları, 2. Baskı, Temmuz, İstanbul, 2010, s. 2

¹⁹⁷ Afyoncu, s. 2.

¹⁹⁸ Halaçoğlu, s. 44.

¹⁹⁹ Halaçoğlu, s. 47.

²⁰⁰ Bozdemir, s. 56.

²⁰¹ Çelik, s. 52.

Yeniçeriler Fatih döneminden sonra tüfek kullanmaya başlayınca Osmanlı ordusunun en vurucu gücü olmuştur.²⁰²

Osmanlı ordusunun en büyük kısmı ise Türk köylüsünden oluşan, taşra ordusu olan, *tımarlı sipahilerden* oluşuyordu. Tımar sistemi sayesinde devlet kalabalık bir askeri gücü merkezi hazineye yük olmaksızın finanse edebiliyordu. Daha çok atlılardan oluştuğu için *sipahi* diye anılan bu ordu, hem üretici hem de savaşçı olduğu için devletin en büyük iç gelir getiricisi olmuştur. Devletin en küçük ekonomik ve yönetsel birimi olan tımarın başındaki sipahi her şeyden önce askerdı ve savaş zamanına tımandan topladığı erler ile savaşa katılır barış zamanında ise onları eğitirdi. Osmanlı Devleti'nin, sivil iş ve askeri işin iç içe olduğu söylenebilir.²⁰³

16. yüzyılın sonlarına doğru askeri sistemler değişmiştir. Atlı askerler yerini tüfekli askerlere bırakmıştır. Osmanlı Devleti 1593-1606 yılları arasında Avusturya ile yaptıkları savaşlar sonucunda tımarlı sipahilerin silah ve çarpışma açısından uygun olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu yüzden Yeniçerilerin sayısı artmıştır. Bu yüzyılda tımarlı sipahilerin sayısının azaldığını, yeniçerilerin ise sayısının arttığını görülmektedir. Kanuni döneminde 24 bin olan kapıkulu askeri sayısı 17. yüzyıl başlarında 40 bine ulaşmıştır, aynı dönemde tımarlı sipahi sayısı ise 80 binden 20 bine düşmüştür.²⁰⁴

Yeniçerilerin yönetime ortak oldukları ve bu oranda devlet içindeki statülerinin de yükseldiği gözlenmektedir. 16. yüzyılda yeniçeri ağaları devlet statüsü olan beylerbeyi rütbesine yükseltilmiştir.²⁰⁵ 17. yüzyıldan itibaren yeniçeriler padişahın hassa/kapıkulu ordusu olmaktan çıkmış, padişahı denetleyen ve kendi menfaatleri için çalışan bir güç haline gelmiştir. Yeniçeri ocağını kaldırmak isteyen Genç Osman öldürülmesi de bu gücü ortaya koymaktadır.²⁰⁶

Ayrıca yeniçeri ocağının devlet merkezinde bulunması sebebiyle yönetime müdahale etme gücünü fiilen elinde bulunduran tek kuvvettir. Ancak herhangi bir müdahalesine meşruiyet kazandırabilmesi ulemanın desteğine bağlı olduğu için, bu iki

²⁰² Afyoncu, s. 4.

²⁰³ Öztürk, s. 34.

²⁰⁴ Afyoncu, s. 5.

²⁰⁵ Ümit Özdağ, *Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Ordu Siyaset İlişkisi*, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul, Eylül, 2006, s. 22.

²⁰⁶ Özdağ, s. 25.

kurum, yeniçeri ocağı ortadan kaldırılana kadar geleneksel bir ittifak içinde çalışmışlardır.²⁰⁷

Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'nın artan askeri üstünlüğüyle baş etmek için 17. yüzyıldan itibaren ıslahat ve yeni reformlar yapmıştır ama bir türlü istediği sonuca ulaşamamıştır. Özellikle 18. yüzyılın sonu, 19. yüzyılın başlarında sultanlar reformlarla kurumları modernleştirmeye başladıklarında ilk olarak orduyu ele almışlardır.

Yeniçeriler ulema denilen din adamlarıyla ittifak kurarak askeri reformları engellemişlerdir.²⁰⁸ 18. yüzyılda da III. Selimin Nizam-ı Cedit ordusunu kurmasını engelledikleri gibi, II. Mahmud'un talimli asker yetişmesine de karşı çıkmışlardır. Halkın ve ulemanın desteğin alan II. Mahmud 1826'da Avrupa tarzında Asakir-i Mansure-i Muhammedîye adında yeni bir ordu kurarak yeniçeri ocağını ortadan kaldırmıştır.²⁰⁹ Yeniçeri ocağını ortadan kaldırması ve yerine yeni bir ordu kurması tarihte *hayırlı olay (Vaka-i Hayriye)*²¹⁰ olarak anılmaktadır.²¹¹ 1834'te Harp Okulu açıldı. Mühendishane Berri-i Hümayun ve Mühendishane-i Bahri-i Hümayun genişletilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti 19. yüzyılda da girdiği birçok savaşı kaybetmiştir.²¹²

19. yüzyılda orduyu güçlendirmek için Batıdan uzmanlar da çağırılmıştır. II. Mahmud'tan II. Abdülhamit'e kadar askeri okullarda, Fransız sistemi uygulanırken, II. Abdülhamit'ten sonra, 1881'den itibaren, dünyanın en iyi askeri sistemi olarak kabul edilen Prusya modeline geçilmiştir.²¹³ II. Abdülhamit 1882'de Almanya'dan Yarbay Kohler ve 1883'de General Colmar Von der Goltz'u (1883- 1916) getirmiştir.²¹⁴

II. Abdülhamit, küçük şehirlere kadar Askeri Ortaokul, lise ve Harp Okulları açtırmıştır. Bu okullarda subaylar küçük yaşlardan başlayarak askeri disiplin içinde toplumdan uzak eğitim almaya başladılar. Askeri disiplin ve hiyerarşinin çok sıkı ve sert

²⁰⁷ Dağcı, s. 13.

²⁰⁸ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, 10. Baskı, Şubat, 2012, s. 10.

²⁰⁹ Doğan Akyaz, *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi*, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2009, s.19.

²¹⁰ 16 Haziran 1826 tarihinde, İstanbul'da Osmanlı padişahı II. Mahmut tarafından Yeniçeri Ocağı'nın topa tutularak yok edilmesi ve sağ kalanların ise idam edilmesi ile sonuçlanan olaylara verilen isimdir.

²¹¹ M. Şükrü Hanoğlu, "Civil-Military Relations in the Second Constitutional Period, 1908-1918", *Turkish Studis*, 12:2, ss. 177-189, 2011, s. 177.

²¹² Özdağ, s. 33.

²¹³ Şaban İba, *Ordu Devlet Siyaset*, Çiviyazıları, 1. Basım, Temmuz, 1998, s. 32.

²¹⁴ Zeynep Güler, "Osmanlı Ordusunun Modernleşmesinde Von Der Goltz Paşa'nın Rolü", Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin, 2007, s. 147.

olduğu bu okullarda yeni bir askeri sınıf oluşmaya başlamıştır. İba'ya göre, bu yeni sınıf Prusya Askeri Eğitim Sisteminin bir sonucuydu ve gelecekte imparatorluğun kaderini belirlemiştir.²¹⁵ 1890'dan itibaren imparatorluk Alman Milliyetçiliği ve Militarizminden etkilenmiştir. Ordunun örgütlenmesinden, orduda kullanılan silahlardan, kıyafetlere, eğitim uzmanlarına kadar her şey de Alman Sistemi egemen olmuştur. İba'ya göre, Prusya Militarizminin katı merkezîyetçilik ve disiplini, vatana karşılıksız bağlılık, komutana gözü kapalı inanç ve itaat vb. askeri gelenekleri Türk Ordusunun İlkeleri haline gelmiştir.²¹⁶

Aynı şekilde 20. yüzyılın başlarında da askerin yetiştirilmesi ve eğitimi için batıdan yardım alındı, uzmanlar çağrıldı. 14 Aralık 1913'de II. William tarafından Alman General Liman von Sanders, orduyu güçlendirmesi için Osmanlı Devleti'ne gönderilmiştir.²¹⁷ Burada dikkat çeken, generaller Osmanlı Devleti'nin de orduyu iyileştirirken özellikle orduyu siyasetten uzak tutmaya çalışmışlardır. Bunu en iyi II. William'ın General Sanders'i İstanbul'a gönderirken onu özellikle orduyu siyasetten uzak tutması konusunda uyarmıştır. Alman Kayzer'i Sander'e şöyle demiştir:

*“Jön Türklerin veya Eski Türklerin iktidarda olması sizi ilgilendirmesin, sizin yapacağınız sadece ordu ile ilgilenmektir. Türk subay zümresini siyasetten uzak tutun. Siyasetle uğraşmak onların en büyük hatasıdır.”*²¹⁸

Sonuç olarak, Batı'yı örnek alan askeri okullar ve akademiler kurulmuştur. Ahmad'a göre bu kurumlardan kendini devletin ve imparatorluğun selametine adanmış subaylar kuşağı doğmuştur. 19. yüzyılın son çeyreğinde bu subaylar siyasallaşmışlardır.²¹⁹

Çelik'e göre, Osmanlı Devleti'nin gerilemenin önüne geçmek için modernleşme çabalarıyla birlikte ilk önce orduda batılılaşma başlamış *Batılılaşma* siyasetiyle birlikte, batı modeline inanmış bir kurmay sınıfı aynı zamanda sosyal olarak da Batı tipi bir toplum yaratma misyonunu üstlenmiştir. Bu durum asker için siyasete karışmanın bir

²¹⁵ İba, s. 32.

²¹⁶ İba, s. 35.

²¹⁷ William Hale, “The Turkish Republic and its Army,” 1923-1960, *Turkish Studies*, 12:2, ss. 191-201, s. 191.

²¹⁸ Liman von Sanders, *Türkiye’de Beş Yıl*, çev. Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, Mayıs, 2011, s. 9.

²¹⁹ Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, s. 10.

gerekçesini oluşturmuştur.²²⁰ Bu belirgin olarak 19. ve 20. yüzyıllarda kendisini göstermiştir.

2.3.2. Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Ordunun Müdahaleleri

Osmanlı Devleti döneminde askerin siyaset üzerinde etkili olması sonucu gelişen olaylar şu şekilde sınıflandırılmaktadır:

1. 1859 Kuleli Vak'ası
2. 30 Mayıs 1876 Askeri Müdahalesi (I. Meşrutiyet)
3. 1908 II. Meşrutiyet veya Meşrutiyetin İadesi
4. 31 Mart Olayı (13 Nisan 1909)
5. 1912 Halaskar Zabitan Hareketi
6. 1913 Bab-ı Ali Baskını

2.3.2.1. Kuleli Vak'ası

Modern Türkiye tarihinde ordunun siyasete ilk müdahalesi olarak 1859 yılında gerçekleşen *Kuleli Vak'ası* gösterilmektedir.²²¹ Tanzimat döneminde ordu siyaset ilişkilerinin boyutunu göstermesi bakımından kuleli vak'ası dikkate değer görülmüştür.²²² Birçok yazara göre bu olay, yukarıda değinilen tarihsel sürecin bir sonucu olarak artık yeni ordunun Osmanlı siyaset sahnesinde yeni bir güç olduğunun göstergesi olmuştur.²²³

Yeniçeri ocağı kaldırılıp o dönemde isyan edip padişahı tahttan indiren bağımsız güçlerin güç kaybetmesinden sonra padişahlara karşı girişilen mücadelelerde gizli örgütlenmeler artmıştır. Tanzimat çabalarının da başarısızlığa uğramasıyla, içlerinde askerlerinde yer aldığı aydınlar yeni çözüm yolları aramaya başlamışlardır. Mutlakiyeti yıkıp meşruiyet yönetimi kurma fikri giderek artmış ve taraftar toplamıştır.²²⁴

²²⁰ Çelik, s. 31.

²²¹ Parlar, s. 14.

²²² Begüm Burak, "Osmanlıdan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri", İstanbul Üniversitesi, *History Studies*, Volume 3/1, ss. 45-67, 2001, s. 47.

²²³ İba, s. 29.

²²⁴ Özdağ, s. 33.

1839'da başlayan Tanzimat dönemi uygulamalarının bazı kesimlerde ortaya çıkardığı hoşnutsuzluk, 1853'te başlayan Kırım Savaşı'ndan sonra devletin mali durumunun sarsılması, buna karşılık toplumun yüksek tabakasında görülen alafranga adetlerin doğurduğu lüks yaşama özentisine karşı artan rahatsızlık ve 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı'nda gayrimüslimlere tanınan haklara karşı oluşan tepkiler, sultan Abdülmecit'e karşı darbe teşebbüsüne yol açmıştır.²²⁵

Babıali'yi basıp Abdülmecit'i devirmek ve ülkede ki düzeni değiştirmeyi amaçlayan 1859 başlarında kurulan, kendilerine *Fedailer Cemiyeti* adını veren²²⁶ örgütlenmelerden ilki, Süleymaniyeli Şeyh Ahmet, Hüseyin Daim Paşa, Arif Bey, Binbaşı Rasim, Cafer Dem Paşa tarafından kurulmuş alt ve orta rütbeli subaylardan oluşan yaklaşık 45-50 kişilik örgüttür.²²⁷ Hükümet 14 Eylül 1859'da bu topluluğu Kılıç Ali Paşa Cami'nde yaptıkları toplantı sırasında basmıştır. Yapacakları müdahalenin duyulması üzerine, amaçlarına eyleme dönüştürmeden bu örgüte katılanlar tutuklanmış (41 kişi) veya Avrupa'ya kaçmışlardır.²²⁸

Medrese öğrencileri, küçük memurlar, subaylar, askerler ve din adamlarından oluşan örgüt üyeleri, Çengelköy'deki Kuleli Kışlarında tutuklu oldukları için bu olay Türk tarihine *Kuleli Olayı* olarak geçmiştir.²²⁹ 1826'da yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla siyasetten uzaklaştırılan ordunun, siyasete geri dönüş çabalarının ortaya çıktığı ilk olay Kuleli Olayı'dır diyebiliriz.

Örgütün üst düzey yöneticileri Süleymaniyeli Şeyh Ahmet, Hüseyin Daim Paşa, Arif Bey, Binbaşı Rasim, Cafer Dem Paşa idama, diğer üyeler de kalebend ve sürgün cezalarına çarptırılmışlardır. Cafer Dem Paşa sorgusundan sonra Kuleli Kışlasına getirilirken kayıktan atlayıp intihar etmiştir. Sultan Abdülmecit idam cezalarını müebbet kalebendliğine çevirmiştir. Sultan Abdülaziz tatta çıktıktan sonra Kuleli Olayı mahkûmlarının çoğunu affetmiştir.²³⁰

²²⁵ Afyoncu, s. 252.

²²⁶ Burak, s. 47.

²²⁷ Dağcı, s. 14.

²²⁸ Afyoncu, s. 243.

²²⁹ Öztürk, s. 38.

²³⁰ Afyoncu, s. 254.

Kuleli Olayını Bozdemir, *batı düşmanı ve İslamcı bir hareket*²³¹ olarak değerlendirirken, İğdemir, *küçük bir isyana ve suikasta teşebbüs*²³² olarak değerlendirmiştir. Öztürk'e göre, bu olay Türk tarihinde önceden düzenlenmiş ilk siyasi çıkış olup, meşruiyet hareketi öncesinde askerlerin karıştığı dikkate değer siyasi olaylardan biri olarak görülebilir.²³³

Akyaz'a göre, bir yandan Batı düşmanı, bir yandan İslami görünümüne sahip kuleli olayı anayasal bir hükümet istemekle birlikte, bir bakıma ordunun siyasete müdahale geleneğini de başlatmıştır.²³⁴

Kayalı'ya göre ise, Kuleli Olayı ordunun siyasal hayata iktidar olmak için müdahale edebilecek hale gelmek üzere olduğunu göstermiştir.²³⁵ Bu olayla ordu yeni bir siyasal güç kaynağı olmuştur.²³⁶ Afyoncu'ya göre ise, Kuleli Olayı bastırıldığı halde Yeni Osmanlılar (Genç Osmanlı) hareketine örnek olmuştur.²³⁷

2.3.2.2. I. Meşrutiyetin İlanı ya da 30 Mayıs 1876 Askeri Müdahalesi

1865 yılı Haziran ayında, taraftarları daha çok aydın, kara ve deniz subayları ile genç öğretmenler, memurlar edebiyatçılar ve gazeteciler olan, Genç Osmanlılar adıyla anılan gizli bir örgüt kurulmuştur. Genç Osmanlılar halka ait egemenlik hakkının belli bir gruba verilmesi gerektiğini, kişisel özgürlüğü tehdit etse de bunu en iyi yönetim şekli olduğunu doğunun dinsel ilkeleriyle batının bilimsel başarılarının birleştirilmesi gerektiğini savunmuşlardır.²³⁸

Bu grubun çalışmalarından sonra, *ordu darbesiyle*²³⁹ 30 Mayıs 1876'da Abdülaziz işbaşından uzaklaştırılmış, yerine V. Murad padişah olmuştur. V. Murad akli dengesi bozuk olduğu için, 3 Ağustos 1876'da tattan indirilerek yerine anayasayı ilan edeceğini vadeden II. Abdülhamit getirilmiştir.²⁴⁰ II. Abdülhamit 23 Aralık 1876'da

²³¹ Bozdemir, s. 70.

²³² Uluğ İğdemir, *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, Ankara, 1982, s. 70.

²³³ Öztürk s. 39.

²³⁴ Akyaz, s. 27.

²³⁵ Kurtuluş Kayalı, *Ordu ve Siyaset*, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2012, s. 33.

²³⁶ Bozdemir, s. 70.

²³⁷ Afyoncu, s. 254.

²³⁸ Öztürk, s. 39.

²³⁹ Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Şubat, 2010, s. 75.

²⁴⁰ İba, s. 31.

vaadini yerine getirerek bir ferman ile anayasayı (I. Meşrutiyeti- Kanun’u Esasiyi) ilan etmiş ve ilk Meclis-i Meb’usan-ı açmıştır.²⁴¹

30 Mayıs 1876’da Sultan Abdülaziz’i tahtan indirip yerine V. Murad’ın getirilmesi, Genç Osmanlılar Cemiyeti başkanı Mithat Paşa, Serasker Hüseyin Avni Paşa, Harbiye Mektebi Nazırı Süleyman Paşa, Şûra-yı Devlet Reisi Redif Paşa yeni Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi’den oluşan kişilerin öncülüğünde yapılan darbe, askeri darbe olarak nitelendirilmektedir.²⁴² Darbeden 5 gün sonra Abdülaziz intihar gibi gösterilerek öldürülmüştür.²⁴³ Türkiye’nin bundan sonra karşılaşacağı tüm darbelerde olduğu gibi 1876 darbesinde de bir dış etkinin olduğu söylenmektedir. Çünkü Abdülhamit döneminde, cuntadaki rolü yüzünden yargılanacağını haber alan Mithat Paşa İngiliz Konsolosluğuna sığınmıştır.²⁴⁴

Özdağ’a göre, söz konusu olan ordunun ve donanmanın ayaklanması değil, Serasker Hüseyin Avni ve Süleyman Paşa’nın emrindeki birkaç subayla saraya yaptığı baskın ile Padişahı tutuklayarak gerçekleştirdiği bir saray darbesidir.²⁴⁵ İshak’a göre ise, Mithat Paşa önderliğinde gerçekleşen bu darbe, *darbelerle gelen anayasalar* geleneğinin başlangıcıdır.²⁴⁶

2.3.2.3. II. Meşrutiyetin İlanı veya Meşrutiyetin İadesi

Bozdemir’e göre, Osmanlı Devleti’nin son döneminde Kemalizm ile birlikte üç siyasal değişimle noktalanmış üç ana düşünce akımı görülmektedir: I. Meşrutiyete sebep olan Genç Osmanlılar, II. Meşrutiyete sebep olan Jön Türkler ve Cumhuriyetin ilanına öncü olan Kemalistler (Tablo: 6). Bütün bu gelişmeler ordunun siyaset üzerinde etkili olmasıyla gelişmiştir.

²⁴¹ Öztürk, s. 40.

²⁴² Afyoncu, s. 261.

²⁴³ Öztuna, s. 49.

²⁴⁴ Süleyman Paşa ve Henry Elliot, *Emperyalizmin Hükümet Darbesi Abdülaziz’in Tahttan İndirilmesi*, çev. Faruk Yılmaz, Berikan Yayınevi, Ankara, 2007, s. 25.

²⁴⁵ Özdağ, s. 34.

²⁴⁶ İshak Demir, “Demokrasi ya da Darbeler Tarihi”, 26.09.2009, <http://www.tarihvebugun.org/2009/09/turkiyede-demokrasi-gelenegi.html> (23.03.13)

Tablo 6. Osmanlı Son Döneminde Üç Siyasal Değişimle Noktalanmış Üç Ana Düşünce Akımı

Düşünce Akımları	Siyasal Değişimler	İçerikleri
Genç Osmanlılar	1876 I. Meşrutiyet	Osmanlı
Jön Türkler	1908 II. Meşrutiyet	Türk-Osmanlı
Kemalistler	1923 Cumhuriyet	Türk

Kaynak: Mevlüt Bozdemir, *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, Ankara Üniversitesi Yayınları: 489, Ankara, 1982, s. 71.

Akyaz’a göre, her ne kadar Kuleli Olayıyla ordunun siyasete müdahale etme geleneği başlamış olsa da, siyasal yaşama ilk açık müdahale 1876 Kanuni Esasinin ilanında görülmektedir. Padişah tehdit edilerek ilan edilen I. Meşrutiyet, her şeyden önce ordunun etkin olduğu bir olay olarak düşünülmektedir. Açılan meclis kısa sürede kapatılmış olmasına rağmen ordunun siyaset üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önemlidir.²⁴⁷

II. Abdülhamit’in 1877’den sonra (93 Harbi denen Osmanlı Rus savaşının patlak vermesiyle) anayasayı yürürlükten kaldırıp meclisi dağıtmasıyla, Osmanlı Devleti sınırları içinde ve dış memleketlerde, üyelerinin çoğu asker olan gizli cemiyetler kurulmuştur. Abdülaziz döneminde Genç Osmanlılar diye adlandırılan aydınlar, II. Abdülhamit döneminde Jön Türkler olarak adlandırılmıştır.²⁴⁸

1876–1908 arası *ordu-siyaset-devlet* odaklı Osmanlı Devleti incelendiğinde ordunun dominant rolünün oluşum süreci gözlenmektedir. Bu dönemde, askeri okullar kanalıyla mektepli subay kesiminin yoğunluk kazanan istibdat karşıtı duruşu ve siyasileşmesi sebebiyle yönetime muhalif sesler ordu desteğiyle vücut bulmuştur.²⁴⁹ 1876’da olduğu gibi subayların desteği olmadan sultanın otoritesine karşı durmanın, çözülme döneminde de olsa zor olduğu görülmektedir.

Taraftarları daha çok askerler, bürokratlar ve aydınlar olan Jön Türkler, anayasanın yeniden yürürlüğe konulmasını meşruti rejime dönülmesini, parlamentonun toplanmasını ve devletin tüm uyruklarına eşit haklar verilmesini amaçlamışlardır.²⁵⁰ Ancak istibdat rejiminin yıkılması konusunda birleşmelerine rağmen yöntem konusunda farklı fikirler taşıyıp ikiye bölünmüşlerdir. Eylül 1908’de Abdülhamit’in yeğeni, Prens Sabahattin tarafından kurulan, dini ve etnik azınlıklara özerklik verilmesini ve dış

²⁴⁷ Akyaz, s. 28.

²⁴⁸ Öztürk, s. 40.

²⁴⁹ Burak, s. 48.

²⁵⁰ Tevfik Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi*, İmge Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, Ekim, 1999, s. 54.

yardımı savunan *Teşebbüsü Şahsi ve Âdemi Merkeziyet*, karşı görüşü savunanlar ise *Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti* (tıbbiyede kurulan) adı altında örgütlenmişlerdir.²⁵¹ Harbiye de de benzer örgütler kurulmuş ve 1895’de Ahmet Rıza liderliğinde *İttihat ve Terakki Cemiyeti* olarak adını değiştirmiştir.²⁵²

Bu dönemde orduyu siyasilere iten sebeplerin başında iktisadi ve sosyo-politik nedenlerin olduğu görülmektedir. Maaşların düşüklüğü, yönetimin alaylı subayları kayırması, terfi şikâyetleriyle devletin siyasal toplumsal yönetsel hali askerleri hoşnutsuz kılmaktaydı. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ordu ilişkilerinde ise, cemiyetin ordusu değil de ordunun cemiyeti söz konusuydu.²⁵³

Ayrıca, askeri alanda yapılan reformlardan sonra özellikle II. Meşruiyetin ilanından sonra orduda, ordunun birliğini bozan *alaylı* ve *mektepli* çatışmaları başlamıştır.²⁵⁴ Ahmad’a göre özellikle II. Abdülhamit ordu içinde, modern askeri okullarda eğitim gören mektepli profesyonellerle, esas olarak Sultan’a bağlılıkları nedeniyle yüksek görevlere getirilen alaylı subaylar arasında bir bölünme yaratmıştır.²⁵⁵ II. Abdülhamit’in tahta çıktığı yıllarda küçük rütbeli subayların yarısından fazlası alaylı (yani erlikten gelen) iken, II. Abdülhamit’in son yıllarında alaylı subay sayısı mekteplilerin onda birine düşmüştür.²⁵⁶ Teknik sınıflarda ve üst rütbelerde ise alaylı subay kalmamıştı. Askeri bilgiyle Avrupa Entelektüel kültürüyle donatılmış mektepliler, subaylar arasında bir azınlık oluşturuyor ve siyasal etkinlikleri yüzünden padişahlarda güvensizlik duygusu uyandırıyordu.²⁵⁷ 1894’te toplam subay kadrosunun %85’i alaylı subaylardan oluşmaktaydı ve üçte biri okuma yazma bilmiyordu. Mektepli subayların bu alaydan yetişme subaylara tepkileri büyüktü.²⁵⁸ Mektepli subaylar hiyerarşik basamakları tırmadıkça komutanlık için önündeki alaydan gelme yaşlı subay kadrosun kendisine engel oluşturduğunu gördükçe, alaylı subaylarla mektepli subayların çatışmaları artmıştır. Mektepli subaylar bu engeli yüzbaşı, binbaşı rütbelerine gelince

²⁵¹ Öztürk, s. 41.

²⁵² Karpaz, Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset, s. 105.

²⁵³ Burak, s. 48.

²⁵⁴ Akayaz, s. 30.

²⁵⁵ Ahmad, Modern Türkiye’nin Oluşumu, s. 14.

²⁵⁶ İba, s. 32.

²⁵⁷ Levent Ünsaldı, *Türkiye’de Asker ve Siyaset*, Kitap Yayınevi, 1. Basım, Kasım, İstanbul, 2008, s. 27.

²⁵⁸ William Hale, *Türkiye’de Ordu Siyaset*, çev. Ahmet Fethi, Hill Yayınları, İstanbul, 1996, s. 37.

anlıyorlardı. Alaylı subaylardan Teğmenlerden 58, Üsteğmenlerden 62, Yüzbaşılardan 65 ve 80 yaşında Binbaşılardan vardı. Bu tıkanıklık genç subayların önünü tıkıyordu.²⁵⁹

Öztuna ve Gökdemir'e göre, küçük rütbeli subaylar yılda altı defa maaş alırken üst rütbeli subayların yılda on iki kez maaş almaları yani subay maaşları arasında büyük dengesizlikler bulunması da alt rütbeli subayların, Abdülhamit'in karşısında yer almalarını pekiştiren etkenlerdendir.²⁶⁰ Bu şekilde, küçük rütbeli subaylar ve kamu görevlileri gizli *İttihat ve Terakki Cemiyeti* altında II. Abdülhamit'e karşı birleşip 1878'de kaldırılan anayasayı yeniden yürürlüğe koymayı amaçlamışlardır.²⁶¹

Türköne'ye göre, İttihat ve Terakki ülkeyi Kurtuluş Savaşı'na götürecek ve cumhuriyetin kurulmasını sağlayacak askeri eliti de yetiştirmiştir.²⁶² 1902 ve 1906 yılları arasında Jön Türk hareketi çok hızlı yayılmıştır, yeni örgütler ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri de 1906 yılının sonlarında Şam'da Mustafa Kemal'inde bulunduğu küçük bir subay grubunun kurduğu *Vatan ve Hürriyet Cemiyetidir*.²⁶³

II. Abdülhamit'in istibdadına son vermek için bütün Jön Türkler birleşerek 1908 yılının Temmuz'unda özellikle küçük subay gruplarının ön ayak olduğu silahlı bir isyan başlatarak Makedonya'nın birçok kentini ele geçirip meşruiyeti ilan etmişlerdir. Ordunun İstanbul'a yürümesinden çekinilerek 33 yıl sonra, 24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet yönetimi yeniden kurulmuş, Teşkilat-ı Esasiye yeniden yürürlüğe konulmuştur.²⁶⁴ Öztuna ve Gökdemir, bu olayı *Yumuşak Darbe* olarak adlandırmışlardır.²⁶⁵ Öztürk'e göre, küçük rütbeli subayların %75'inin Jön Türklere katılmış olduğu dikkate alınırsa, askerlerin II. Meşruiyetin ilanında ve dolayısıyla o dönem Türk siyasi hayatındaki rolü ortaya çıkmaktadır.²⁶⁶

1908'den sonra, askerler basında ve parlamentoda yeniden ana güç olarak ortaya çıkmışlardır.²⁶⁷ II. Meşruiyetin ilk seçimlerinde 1908'de, İttihat ve Terakki büyük çoğunluk sağladığı halde, meşruiyeti iktidar olmak için yaptığı izlenimini vermemek

²⁵⁹ Akyaz, s. 29.

²⁶⁰ Yılmaz Öztuna, Ayvaz Gökdemir, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler*, Tercüman Yayınevi, İstanbul, 1987, s. 29.

²⁶¹ Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s. 14.

²⁶² Türköne, s. 432.

²⁶³ Öztürk, s. 41.

²⁶⁴ Öztürk, s. 42.

²⁶⁵ Öztuna ve Gökdemir, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler*, s. 29.

²⁶⁶ Öztürk, s. 42.

²⁶⁷ Hanioğlu, s. 178.

için, hükmet kurma görevini almamıştır. Ancak, bulunduğu yerden bütün siyasal faaliyetleri kontrol etmiş ve giderek siyasal sürece daha fazla karışmıştır.²⁶⁸

1908'den sonra da sivil bürokrasinin etkinliği azalmış seçkinler arasında ordu ön sırayı almıştır.²⁶⁹ Çelik'e göre, II. Meşruiyetinin ilanından sonra asker tamamen siyasetin içine girmiştir. II. Meşruiyetinin ilanından sonra askıya alınmış olan siyasi hayat yeniden canlanarak hemen her kesimden toplumsal aktörler siyasete ve yönetime katılmaya başlamıştır. Bütün bu aktörlerin yanında ordu da siyasete ve yönetime aktif olarak katılmaya başlamıştır.²⁷⁰

2.3.2.4. 31 Mart Olayı

II. Meşrutiyet dönemin ilk siyasi bunalımı, 13 Nisan 1909'da İstanbul'da, yönetime karşı yapılmış büyük bir ayaklanma olan, 31 Mart olayıdır. Rumî Takvime göre 31 Mart 1325'te başladığı için 31 Mart olayı denmiştir.

31 Mart Olayı denilen ayaklanma İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı bir harekettir. Ayaklanmanın niteliği ve kimler tarafından yapıldığı üzerine değişik iddialar öne sürülmekle birlikte, İttihat ve Terakki'ye karşı şiddetli bir muhalefet oluşturan Ahrar Fırkası ve onun dinsel kolu olan İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin düzenlediğine ilişkin görüşler vardır.²⁷¹

Ayaklanmanın nedenlerini anlamak için öncesinde gelişen olaylara bakmakta yarar vardır. Aralık 1908 seçimlerini İttihat ve Terakki Cemiyeti kazanan grup oldu ve ağırlığını arttırdı.²⁷² 1908 yılının son üç ayında Osmanlı Hükümeti'nin esas çabası dış politika ile ilgili olmuştur. İç politikada ise, başkaldırmaya başlayan irtica ve taassubu kontrol altına almak, seçim işlerini hükümetin tam tarafsızlığı içinde bir sonuca erdirmek, ordu içinde taassup kışkırtmalarıyla başlayan mektepli, alaylı subay tartışmalarını çözümlmek, yıllardan beri hizmet sürelerini tamamlamış fakat hâlâ silah altında tutulan erlerin konumu, bunun yanı sıra yeniden asker toplanılmasıyla ortaya çıkan hoşnutsuzluklar ve birçok subayın yasak olmasına rağmen siyasal çalışmalara

²⁶⁸ Öztürk, s. 42.

²⁶⁹ Kayalı, s. 33.

²⁷⁰ Çelik, s. 32.

²⁷¹ İba, s. 38.

²⁷² Ünsaldı, s. 32.

katılmasıyla meydana gelen sıkıntılı durumlar ile uğraşmak zorunda kalması gibi birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır.²⁷³

31 Mart olayının ortaya çıkışında daha önce de değinilen alaylı, mektepli çatışması büyük rol oynamıştır.²⁷⁴ Ayrıca cemiyetin laik siyasetinden rahatsız olan dinci çevrelerde 31 Mart gecesi harekete geçmişlerdir. Hoşnutsuzluk ortamı içinde, reformlarla işsiz kalanlar, şariat isteyenler, mektepli subayların görevden alınmasını isteyenler birlikte hareket etmişlerdir.²⁷⁵ İsyancılar, ittihatçıların görevden alınmasını, hükümetin istifa etmesini ve şariatın hâkim kılınmasını istiyorlardı.²⁷⁶ Amaçları, mecliste çoğunluğu elinde bulunduran, fakat henüz hükümeti kuracak durumda olmayan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni tasfiye edip İstanbul'dan uzaklaştırmaktı.²⁷⁷

Ordudaki harbiye mezunu mektepli subaylarla alaylı subayların çatışması sonucu hassa ordusundan 1400 alaylı subay tasfiye edilmiştir. Bu durum alaylı subaylarla, mektepli subaylar arasındaki atışmayı pekiştirmiş ve karşı harekete geçmelerine yol açmıştır. Cemiyetin asıl dayanağı durumundaki Mektepli subayların İttihat ve Terakki Cemiyeti ile özdeşleştirilmesi, alaylıların aynı zamanda cemiyete de düşman olmalarına sebep teşkil ediyordu.²⁷⁸

Ayrıca ordunun siyasetle meşgul olması muhalefetin hoşnutsuzluğunu arttırıyordu. Harbiye Nazırı ve Erkan-ı Harbiye reisi verdiği nutuklarda, ordunun asla siyasetle uğraşmamasını tavsiye ediyordu.²⁷⁹ 6 Nisan 1909'da İttihat ve Terakki Cemiyeti karşıtı olan muhalefetin sözcülüğünü yapan Serbesti Gazetesinin başyazarı olan Hasan Fehmi'nin öldürülmesi ve katilin bulunamaması İttihat ve Terakki Cemiyetini zan altında bırakmıştır.²⁸⁰ Bütün olaylara bağlı olarak ortaya çıkan gelişmeler sonucunda 13 Nisan 1909 günü Avcı Taburları, üniversite (Darülfünûn)

²⁷³ Necdet Aysal, "Türkiye'de İslami Düşüncenin Örgütlenmesi ve Hedefleri", Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2004, s. 94.

²⁷⁴ Satılmış Gökbayır, "Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 Seçimleri Siyasi Programı", Çankırı Karatekin Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 3, S. 1, ss. 61-96, 2012, s. 85.

²⁷⁵ Öztürk, s. 43.

²⁷⁶ Dağcı, s. 16.

²⁷⁷ İba, s. 38.

²⁷⁸ Zekeriya Türkmen, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 20.

²⁷⁹ Türkmen, s. 21.

²⁸⁰ Çavdar, s. 110.

öğrencilerinin de katılmasıyla meşrutiyete karşı bir ayaklanma başlamıştır.²⁸¹ İsyan, Mahmut Şevket Paşa'nın komutasında, Selanik'ten gelen içinde Mustafa Kemal'inde yer aldığı *Hareket Ordusu* tarafından bastırıldı.²⁸²

İttihatçılara karşı olan isyanın genişlemesini engellemek için hükümet istifa etmiş, kabine değişip ittihatçılar görevden uzaklaştırılmıştır.²⁸³ Mektepli subaylar ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen isimleri ya saklandı veya İstanbul dışına kaçmak zorunda kalmışlardır. Ayaklanmayı desteklediği düşünülen II. Abdülhamid tahttan indirilmiş ve yerine V. Mehmet Reşat tahta çıkarılmıştır.²⁸⁴ Olaydan sonra, ilk olarak alaylı subayların ordudan tasfiyesi gerçekleştirilmiş ve 7500 subay emekliye ayrılmıştır. Tasfiye o kadar geniş çapta tutulmuştu ki, 1911 Ocak ayında subay sayısı 10.189 eksilerek 16.121 olmuştur.²⁸⁵

Çelik'e göre, askeri bürokrasi içinde bulunduğu materyalist iklimin ve Jön Türk hareketinin etkisiyle, askerin siyasal alana yaptıkları müdahalelerinin önemli niteliklerinden biri de *laiklik* olmuştur. 31 Mart olayından sonra Türk siyasi hayatına giren *irtica* kavramı girmiş ve o günden sonra askerin siyaseten müdahalelerin ve Cumhuriyet döneminde uygulanacak sıkıyönetimlerin önemli gerekçesini olmuştur.²⁸⁶

31 Mart isyanı bastırılmıştır; ancak beraberinde başka sorunlar getirmiştir. Ahmad'a göre ise, bu olaya kadar sadece asker siyasette ikinci dereceden söz sahibiyken ve sadece küçük rütbeli subaylar cemiyete üye iken, bu olaydan sonra yüksek rütbeli subaylarda cemiyete üye olmaya başlamış ve askerin siyasetteki rolü gittikçe artmıştır. Yani ordu tamamen politize olmuştur.²⁸⁷ 1826 yılında yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra siyasetten çekilip yerini sivil bürokrasiye bırakan ordu, 1908 yılında 31 Mart Olayı ile yeniden siyasette etkili olmaya başlamıştır.²⁸⁸

Yüksek rütbeli askerlerin cemiyetin karar ve yönetim organlarında yer almaya başlaması sonucu siyasal gereklerle askeri gereklerin birbirine karışması cemiyette bir

²⁸¹ Türkmen, s. 19.

²⁸² Öztuna, s. 68.

²⁸³ Dağcı, s. 16.

²⁸⁴ Türkmen, s. 155.

²⁸⁵ Gökbayır, s. 85.

²⁸⁶ Çelik, s. 31.

²⁸⁷ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki*, Kaynak Yayınları, 4. Basım, 2007, ss. 74-77.

²⁸⁸ Oya Çitçi, "Ordu-Siyaset İlişkileri: 1920-1938", *Amme İdaresi Dergisi*, c. 39, S. 4, Aralık, 2006, ss. 17-44, s. 20.

rahatsızlık meydana getirmiştir. Cemiyet yüksek rütbeli subayların siyasete karışmamasını ancak küçük rütbeli subayların kendilerini desteklemelerini istemiştir. Bu kararı kabul ettiremediği için askerlerin cemiyete alınmaması kararını almıştır.²⁸⁹ Cemiyetin çoğu asker olunca devam eden savaşlarında etkisiyle olaylara hep salt askeri açıdan bakmaları, cemiyetteki herkesin de bu şekilde düşünmelerini istemeleri sivil yöneticilerle asker yöneticiler arasında çatışmaya neden olmuştur. Devam eden savaşlarında etkisiyle askerlerin siyasal alandaki ağırlığı sivillerin etkinliğini bastırmıştır. Cemiyet İngiltere yanlısı bir tutum sergilerken askerler Almanya yanlısı bir tutum sergilemişlerdir. Bu dönemde askerlerin siyasal süreç içinde aktif bir konumda bulundukları ve siyasetle iç içe oldukları söylenebilir.²⁹⁰ Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu raporuna göre, 1908’de Hareket ordusunun 31 Mart isyanını bastırması ile modern ordunun bugünlere ulaşan devletin sahibi olma misyonu da başlamıştır.²⁹¹

2.3.2.5. Halaskar Zabitan Hareketi

Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki’nin 1909’da yapılan umumi kongresinde ordunun siyasetin içinde olması konusundaki endişesini dile getirmiştir. Ordunun siyasetten ayrılması gerektiğini, başka türlü millete dayanan bir parti kuramayacaklarını, askerlerin siyasete girmelerini engelleyecek kanunlar çıkarılması gerektiğini dile getirmiştir.²⁹²

Sonunda İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin karşısında 11 muhalefet partisinin birleşmesiyle 1911 yılında Hürriyet ve İtilâf Fırkası doğmuştur. İki siyasi parti arasındaki cepheleşme, orduya da sığıncı olarak İttihatçılara karşı muhalefet eden, İttihat ve Terakkinin gücüne karşı ordunun siyasetten çekilmesini isteyen subaylar tarafından 1912 yılı Mayıs-Haziran ayları içerisinde *Halaskar Zabitan* (Kurtarıcı Subaylar) grubu kurulmuştur.²⁹³

Subaylar İttihatçılar ve Halaskârlar diye ikiye ayrılmıştı.²⁹⁴ Bu grup tamamen İttihat ve Terakkinin orduya dayanan hâkimiyeti karşısında, yine ordunun içinde oluşan

²⁸⁹ Ahmad, *İttihat ve Terakki*, ss. 84-92.

²⁹⁰ Öztürk, s. 44.

²⁹¹ Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, Kasım, 2012, s. 16.

²⁹² Dağcı, s. 18.

²⁹³ Dağcı, s. 18.

²⁹⁴ Öztuna, s. 70.

muhalefetten meydana gelmiştir.²⁹⁵ Silahlı kuvvetlerin siyasete karışmasını istemeyen bu grubun çalışmaları sonunda Temmuz'da, cemiyet iktidardan düşürülmüştür. Balkan savaşlarında silahlı kuvvetlerin siyasetle uğraşmasının doğurduğu olumsuz sonuçlar görüldüğü için, bu dönemde İttihat ve Terakkiye karşı sert önlemler alınmıştır.²⁹⁶

2.3.2.6. Bab-ı Ali Baskını

31 Mart olayında İttihat ve Terakki Cemiyeti çoğunluğu elinde bulundurarak meclise egemendi; ancak 31 Mart olayından sonra otoritesini kaybedip, iktidardan uzaklaştırıldığı için hükümette etkin değildi. Bu nedenle İttihat ve Terakki Cemiyeti, 23 Ocak 1913'te düzenlediği baskınla Kâmil Paşa hükümetine zorla istifa ettirmiş²⁹⁷ ve Mahmut Şevket Paşa başkanlığında yeni bir hükümet kurmuştur.²⁹⁸ Bu olay tarihe yakın çağ tarihimizin ilk ve tek kanlı darbesi *Bab-ı Ali Baskını* olarak geçmiştir.²⁹⁹

İttihatçılar, bunu yaparken Balkan Savaşı'nın kötü gidişatını ve Edirne'nin düşecek bir konuma gelmesini, propaganda aracı olarak kullanıp halkı kışkırtmışlardır.³⁰⁰ Sonuçta Edirne İttihat ve Terakki iktidardayken 30 Mayıs 1913'de Lozan Antlaşmasıyla Bulgaristan'a bırakılmıştır.

Enver, Talat ve Cemal Paşa Bab-ı Ali Baskınında aktif rol oynamıştır.³⁰¹ İttihat ve Terakki asker önderlerinden Enver Paşa'nın başkanlığında bir grup subay ve arkalarında Talat ve Mithat Şükrü Beyler gibi İttihatçılar Başbakanlık ve Osmanlı hükümetinin toplantı salonu olan Bab-ı Aliyi basarak Harbiye Nazırı Nazım Paşa ve yaverlerini öldürmüşlerdir. Daha sonra Sadrazam Kâmil Beye zorla istifa mektubu yazdırarak saraya götürmüşlerdir ve darbeyi tamamlamışlardır.³⁰²

1914'te anayasada değişiklik yapılması yoluna gidilmiş yapılan değişikliklerle Padişah karşısında yürütmenin güçlendirilmesi ve meclise hâkim olunmaya çalışılmıştır.³⁰³ İktidarını sağlamlaştıran İttihat ve Terakki 1918 yılına kadar tam bir

²⁹⁵ Türkmen, s. 156.

²⁹⁶ Öztürk, s. 44.

²⁹⁷ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. M. Kırıatlı, Ankara, 1984, s. 224.

²⁹⁸ Afyoncu, s. 282

²⁹⁹ NTV Tarih, "Darbelerin Miladı Bab-ı Ali Baskını", Sayı: 48, Ocak, 2013, s. 26.

³⁰⁰ Afyoncu, s. 278.

³⁰¹ Çavdar, s. 128.

³⁰² NTV Tarih, "Darbelerin Miladı Bab-ı Ali Baskını", s. 26.

³⁰³ Öztürk, s. 45.

egemenliğe sahip olmuştur. Sürekli savaşların olduğu Osmanlı Devleti'nin son döneminde siyasal süreç büyük ölçüde askerlerin eline geçmiştir. Özellikle İttihat ve Terakki içinde Enver, Talat ve Cemal Paşalar ülkeyi yönetimi hakkında büyük söz sahibi olmuşlardır. Bu nedenlerden dolayı, Osmanlı Devleti'nin son dönemi Enver, Talat ve Cemal Paşa yönetiminde *filili bir askeri diktatörlük*le yönetildiği ileri sürülmüştür.³⁰⁴

Çavdar'a göre, bir hükümet darbesi olan Bab-ı Ali baskını cüretkâr bir girişimdir. Bu cesaretle de İttihat ve Terakkinin gözüpek militan gücünün eseridir.³⁰⁵

Özetle, Osmanlı Devleti'nin tarihine baktığımız zaman şu hükümet darbelerini görülmektedir:

1. 1512 yılında Yavuz Sultan Selim babası II. Bayezit'e karşı darbe yapmış ve saltanatı ele geçirmiştir. (Klasik Dönem)
2. 1622 yılında II. Osman (Genç Osman) darbe ile tahttan indirilmiş yerine IV. Murat tahta çıkmıştır. (Klasik Dönem)
3. 1807 yılında III. Selim darbe ile indirilmiş yerine IV. Mustafa tahta çıkmıştır.
4. 1808 yılında IV. Mustafa darbe ile tahttan indirilmiş yerine II. Mahmut tahta çıkmıştır.
5. 1876 yılında Abdülaziz darbe ile tahttan indirilmiş yerine V. Murat tahta çıkarılmıştır.
6. Bu olaydan 3 ay sonra V. Murat tahttan indirilmiş yerine II. Abdülhamit tahta çıkmıştır.
7. 1909 yılında II. Abdülhamit darbe ile tahttan indirilmiş yerine V. Mehmet (Mehmet Reşat) padişah olmuştur. (31 Mart Olayı)
8. 1913'te baskınla Kâmil Paşa hükümetine zorla istifa ettirmiş ve Mahmut Şevket Paşa başkanlığında yeni bir hükümet kurmuştur. (Bab-ı Ali Baskını)

³⁰⁴ Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, s. 224.

³⁰⁵ Çavdar, s. 127.

2.4. Tek Partili Dönemde Ordu Siyaset İlişkileri

Ordunun, siyaset dışı tutulması veya siyaseti belirleyecek düzeyde siyasete katılmasının siyasal gelenekle ilgili bir olgu olduğuna değinilmişti. Cumhuriyetin kurucu kadroları, bütünüyle imparatorluğun askeri ve sivil kadrolarından geldiği için, Türkiye Cumhuriyeti, tarihsel bir imparatorluğun siyasal yapısından, yeni bir yapıya geçerken, imparatorluktan devralınan *siyasal kültürün* temelleri üzerinde varlık kazanmıştır. Bu nedenle siyasal aktörler, sivil merkezli olmak yerine, bürokratik merkezli gelişmişlerdir. Osmanlı Devletinden gelen merkez -çevre arasındaki uzaklık bu dönemde varlığını sürdürmüştür.³⁰⁶

Belge'ye göre, bu dönemde militarizm milletin modernleşmek için seçtiği ya da seçmek zorunda olduğu örgütlenme tarzıdır.³⁰⁷ Kışlalı'ya göre ise, ordu konumu gereği geri kalmış ülkelerde genellikle çağdaş teknolojiye ve düzenli bir örgütlenmeye ilk açılan kurum olmaktadır. Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminde çağdaş mühendislik, tıp, veterinerlik, yabancı dil eğitimi ilk kez topluma askerler aracılığıyla girmesi bunun ilk örneklerindendir. Eğer, ordu çağdaş eğitimden, bilimden, teknolojiyen faydalanamazsa devletin varlığını sürdürmesi zorlaşmıştır. Osmanlının ilk ressamı bile, Avrupa'da eğitim gören subaylar ve paşalardı. Mehter takımının yerine de askeri bando kurulmuştur.³⁰⁸

Birinci dünya savaşı sonrası dönemde, direniş hareketinin liderliğini üstlenen subaylar, bürokratlar, toprak sahipleri, kısaca çoğu subay olan Jön Türkler, 1923'de Cumhuriyet'in kuruluşunda da başrolde olmuşlardır.³⁰⁹ Gerçekten de Cumhuriyetimizi kuran kadro Osmanlı Devleti'nin son döneminde Harbiye Mektebinde yetişen genç subaylardır. Bu subaylar daha sonraları bakan, başbakan, meclis başkanı, genelkurmay başkanı ve cumhurbaşkanı olup uzun yıllar devleti yönetmiştir.

Saltanatın kaldırılıp arkasından cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra, meclisteki muhafazakârlar halifenin etrafında toplanmaya başlamışlardır. Başbakan İsmet Paşa, Milli Savunma Bakanı Kazım Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ve Mustafa

³⁰⁶ Nilüfer Narlı, "Civil-Military Relations in Turkey", *Turkish Studies*, Vol. 1, No. 1, Spring, 2000, ss. 107-127, s. 108.

³⁰⁷ Belge, s. 154.

³⁰⁸ Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, s. 320.

³⁰⁹ Burak, s. 49.

Kemal 15 Şubat 1924'de İzmir'e gittiklerinde ordu komutanları ile birlikte hilafetin kaldırılmasını kararlaştırmışlardır. İzmir'de verilen karar hemen yürürlüğe konulmuş ve 1 Mart 1924'de Meclisin açılışından iki gün sonra 431 sayılı kanunla halifelik kaldırılarak Osmanlı ailesinin bütün üyeleri yurt dışına çıkarılmıştır. Aynı gün 429 sayılı kanunla Şer'iye, Evkaf ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye vekillikleri kaldırılmış, 430 sayılı kanunla da, eğitim ve öğretimin birleştiren, Tevhidi Tedrisat kabul edilmiştir.³¹⁰ Öztürk'e göre, çağdaşlaşmanın ve cumhuriyet yönetiminin önünde büyük engel olarak görülen halifelik ordunun desteği ve girişimleri sonucu kaldırılmıştır.³¹¹ Daha sonra, ordunun politikadan ayrılması girişimlerine başlanmıştır. 1921 anayasası yerine daha tutarlı ve yeni bir anayasa hazırlanması yoluna gidilmiştir. Yeni rejimi ve görevlerini daha ayrıntılı tanımlayan 105 maddelik yeni anayasa, TBMM tarafından 20 Nisan 1924'de kabul edilip, 24 Mayıs'ta yürürlüğe girmiştir. 1924 anayasası hem tek parti hem de çok parti döneminde 37 yıl boyunca yani 27 Mayıs 1960'a kadar yürürlükte kalmıştır. Akşin'e göre, 1924 anayasası çok partili dönemde de uygulanabilecek bir anayasa özelliği taşımaktadır.³¹²

1924 anayasasının 40. maddesinde, Başkomutanlığın TBMM'nin manevi varlığından ayrılmayacağı ve cumhurbaşkanı tarafından temsil olunacağı, Başkomutanlık görevinin barışta Genelkurmay Başkanı, savaşta ise Bakanlar Kurulu önerisi ile cumhurbaşkanınca atanacak kimse tarafından yerine getirileceği öngörülmüştür.³¹³ Yürütme yetkilerinden olan Başkomutanlık görevini fiilen meclisin yerine getirmesi mümkün olmadığından, bu görevi bizzat meclisin atayacağı bir kişi ya da cumhurbaşkanınca yerine getirilmesinin sakıncalı yanları olduğu değerlendirildiği için 1924 anayasası ile Başkomutan savaş zamanında meclise karşı sorumlu bulunan Bakanlar Kurulunun teklifi üzerine Cumhurbaşkanınca göreve getirilmesi kabul edilmiştir.³¹⁴

Anayasa ve Seçim Kanunlarına göre askerler aynı zamanda milletvekili olabildiklerinden kurtuluş savaşı sonrasında pek çok komutan aynı zamanda

³¹⁰ Sina Akşin, *Yakınçağ Türkiye Tarihi 1*, Milliyet Kitaplığı, Doğan Gazetecilik, İstanbul, s. 135.

³¹¹ Öztürk, s. 56.

³¹² Akşin, *Yakınçağ Türkiye Tarihi 1*, s. 138.

³¹³ <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm>, 01.04.2013.

³¹⁴ İlhan Arsel, *Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları*, Ankara, 1962, ss. 367, 368.

milletvekiliydi.³¹⁵ Savaş zamanında meclis deki milletvekillerinin aynı zamanda komutan olması yarar sağlamıştır. Meclis hilafetin kaldırılması gibi kararları mecliste etkili muhalefetin varlığına rağmen Mustafa Kemal'in önderlik ettiği komutanların yardımıyla almıştır. Ancak savaş sonrası dönemde mecliste deki komutanlarla çeşitli sebeplerden dolayı Mustafa Kemal ile anlaşmazlığa düşüp muhalefet etmeye başlamışlardır.³¹⁶ 30 Ekim 1924'te aynı zamanda milletvekili olan ordu ve kolordu komutanlarına birer telgraf göndererek, bunlardan askeri görevlerini bırakmalarını ve milletvekilliğinden ayrılmasını istemiştir.³¹⁷

Böylece Başkomutanlık 144 sayılı kanunla Mustafa Kemal'e bırakılmış, 1924 Anayasasının kabulünden sonra da cumhurbaşkanı ölünceye kadar Mustafa Kemal tarafından temsil edilmiş ve bu süre içinde Mustafa Kemal Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak aracılığıyla ordu üzerinde tam bir egemenliğe sahip olmuştur.³¹⁸

27 Mayıs 1928 tarih 1981 sayılı *Ordu ve Jandarma Kadroları Haricindeki Hidematı Devlette Müstahdem Orduya Mensup Muvazzaf Zabıt Ve Muvazzaf Askeri Memurları Hakkındaki Kanun* ile askeri bürokrasi ile sivil bürokrasi birbirinden ayrılıyordu. Kanun, hiçbir subayın ve askeri memurun ordu dışında görev alamayacağı hükmünü getiriyordu. Ancak, gerektiği takdirde hükümet kararı ve Milli Savunma Bakanlığı kadrolarında gösterilmek koşulu ile sivil görevlere atanacaklar bu maddenin kapsamı dışında kalıyorlardı. Emeklilik ve istifa hakkına sahip olan subaylar orduya dönmek istemezlerse emekli veya istifa etmiş sayılıyorlardı. Ayrıca Milli Savunma bütçeleri Genelkurmay tarafından hazırlanıyordu.³¹⁹

1930 yılında ise 1631 sayılı *Askeri Muhakeme Usul Yasası* çıkarılacak ve bu yasa 1963'e kadar 33 yıl yürürlükte kalarak Askeri Yargı, askerlik hizmetinin gereklerine göre özel olarak düzenlenmeye başlamıştır. 18 Haziran 1935 tarih ve 2771 sayılı *Ordu Dâhili Hizmet Kanunu* çıkarılmıştır. İba'ya göre, bu kanunla cumhuriyet rejiminin koruyucu ve kollayıcısı ve toplumun en dinamik gücü olan ordunun aynı zamanda Kemalist ideolojinin sarsılmaz bekçisi olma sürecini tamamlamıştır.³²⁰

³¹⁵ Öztürk, s. 57.

³¹⁶ Öztürk, s. 58.

³¹⁷ Şükrü Karatepe, *Tek Parti Yönetimi*, İz Yayıncılık, 4. Baskı, İstanbul, 2011, s. 27.

³¹⁸ Özdağ, Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Ordu Siyaset İlişkisi, s. 52.

³¹⁹ İba, s. 144.

³²⁰ İba, s. 147.

12 Ocak 1944³²¹ tarih 4580 sayılı *Genelkurmay başkanlığı Vazife Ve Selahiyetlerine Dair Kanun* ile Genelkurmay Başkanlığı, Başbakanla bağlanıp Başbakanlığa karşı sorumlu tutularak Genelkurmay Başkanlığının görev ve yetkileri tanımlanmıştır. (md:1) Bu kanun Genelkurmay Başkanı'nın Bakanlıklarla yapacağı doğrudan görüşmeleri önceden Başbakan tarafından belirlenmesi ve gerektiğinde değiştirilmesi hükmü getirdiğinden dolayı (Md:3) Genelkurmay Başkanlığının özerkliğini ortadan kaldıran ilk adım olmuştur.³²² Daha sonra ikinci önemli adım olarak 30 Mayıs 1949 tarih 5396 sayılı *Milli Savunma Bakanlığının Kuruluş ve Görevlerine Dair Kanun* olmuştur. Söz konusu kanunla Genelkurmay Başkanlığı, Milli Savunma Bakanlığına bağlanmıştır. (Md.1) Genelkurmay Başkanı, Milli savunma bakanının teklifi ile bakanlar kurulu tarafından atanacağı hükmü getirilmiştir. Aynı şekilde Kuvvet Komutanları ile Ordu Komutanları Orgeneraller ile Oramiraller, Genelkurmay Başkanı'nın görüşü alınarak Milli Savunma Bakanı'nın teklifi ve Bakanlar Kurulunun kararı ile atanacağı hükmü getirilmiştir. (Md. 4) bu yeni durum ile Türkiye'de ilk kez askeri otoriteyi sivil otoriteye tabi hale getirmiştir. 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesine kadar Genelkurmay Başkanlığı yasa ile Milli Savunma Bakanlığına bağlı olarak kalmıştır.³²³

Bu dönemde hükümetlerin tamamı Mustafa Kemal'in milli mücadele sırasındaki arkadaşları tarafından kurulmuştur. Fethi Okyar ve Celal Bayar'ın kısa süreli hükümetleri dışında, Cumhuriyet'in ilanından Mustafa Kemal'in ölümüne kadar hükümetler hep İsmet İnönü'nü Başkanlığında kurulmuştur. Söz konusu kişilerin askeri bir geçmişe sahip olmaları ve kurtuluş savaşı sırasında önemli görevleri yerine getirmiş olmaları nedeniyle, Cumhuriyetin ilk yıllarında askerlerin etkili konumlarını sürdürdükleri söylenebilmektedir.³²⁴

Milletvekilliğini tercih ederek ordudan ayrılan bir kısım komutanlar diğer muhaliflerle birleşerek 17 Kasım 1924'de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurmuşlardır. Kısa sürede kişisel ve ideolojik nedenlerle muhaliflerin odak noktası

³²¹ 1922 tarihinden 1944 yılında yaş haddinden emekli olana kadar Genelkurmay Başkanlığı görevini Fevzi Çakmak yerine getirmiştir.

³²² Özdağ, Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Ordu Siyaset İlişkisi, s. 143.

³²³ Ümit Kardaş, "Askeri Gücün Anayasal Bir Yargı Alanı Yaratması ve Yürütme Erkini Etkin Bir Şekilde Kullanması", *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu*, der. Ahmet İnsel, Ali Bayramoğlu, Birikim Yayınları, 4. Baskı, 2009, İstanbul, s. 296.

³²⁴ Öztürk, s. 59.

haline gelmiştir.³²⁵ 13 Şubat 1925'te Şeyh Said isyanının ortaya çıkmasıyla Mart 1925'te hükümete geniş yetkiler veren Takriri Sükûn Kanunu çıkarılmış, İstiklal Mahkemeleri kurulmuş ve ayaklanma 31 Mayıs 1925'te bastırılmıştır. Ayaklanmayla ve muhaliflerle ilişkisi olduğu düşünülen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası da 5 Haziran 1925'te kapatılmıştır.³²⁶

Bu dönemde Mustafa Kemal, 1925-1935 yılları arasında ordunun da desteğini alarak bir dizi girişimler de bulunmuştur. 1925 yılında tekke ve zaviyeler kapatılmış, 1 Ocak 1926'dan itibaren uluslararası takvim uygulamasına geçilmiş, aşar vergisi kaldırılmış, fes yerine şapka giyilmesi kabul edilmiş, Mecelle yerine Medeni Kanun kabul edilerek aile ilişkileri ve kadının aile ve toplumdaki yeri düzenlenmiştir. 3 Kasım 1928'de Arap alfabesi kaldırılarak Latin alfabesi kabul edilmiş, aynı yıl İslamı devletin dini kabul eden madde anayasadan çıkarılmış, oy hakkını kazanan kadınlar 1930'da belediye seçimlerine katılmış, 1935'te de 15 kadın TBMM'ne üye seçilmişlerdir.³²⁷

1929 yılında tüm dünyayı, dolayısıyla Türkiye'yi de etkileyen ekonomik bunalımdan sonra Mustafa Kemal ve arkadaşları hükümeti denetleyici bir güç olarak ikinci bir siyasal partiye ihtiyaç olduğunu düşünmüşlerdir. Mustafa Kemal'in teşvikiyle 12 Ağustos 1930'da Fethi Okyar tarafından Serbest Cumhuriyet fırkası kurulmuştur. Yeniden ortaya çıkan ayaklanma ve karışıklıklardan dolayı Fethi Okyar kendisi partiyi fes etmiş ve bu parti denemesi de başarısızlıkla sonuçlanmıştır.³²⁸ Serbest Fırka denemesinin başarısızlığa uğramasından sonra, Türkiye'de, 1945 yılına kadar başka bir siyasal parti kurulmamış, Cumhuriyet Halk Partisi tek parti olarak varlığını sürdürmüştür. Devlet ve parti yönetiminde asker kökenli kişilerin etkinliği bu dönemde de devam etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyete devreden en örgütlü ve güçlü kurum ordu olmuştur. Kurtuluş Savaşını örgütleyen, Cumhuriyeti ilan eden kadro da asker kökenlidir. TSK'nın ulus-devletin oluşum aşamasında oynadığı büyük rol, ordunun devletin en önemli unsuru değil kendisi olduğu yönündeki inancı beslemiştir. Harbiye marşı “kanla ırfanla kurduk biz bu Cumhuriyeti cehennemler kudursa ölmez niğahbanıyız” derken bu bakışı yansıtmaktadır. Aynı zamanda TSK bu süreçte

³²⁵ Akşin, Yakınçağ Türkiye Tarihi 1, s. 140.

³²⁶ Karatepe, s. 29.

³²⁷ Akşin, Yakınçağ Türkiye Tarihi 1, ss. 152-154.

³²⁸ Karatepe, ss. 33-36.

çağdaşlaşmaya karşı direnen *iç güçlere* karşı mücadelenin de önderliğini üstlenmiştir. Tanel Demirel'e göre, modernleşme hareketini baltalamak isteyenlerin dini motifleri kullanarak destek sağladıklarına inanan Cumhuriyetin kurucu elit kadroları, laiklik ilkesi ile muhaliflerin önüne geçmek istemiştir. Hızlı radikal dönüşüm ülküsü, silahlı kuvvetlere de aktif bir rol biçilmesini gerekli kılmıştır. Mustafa Kemal Atatürk bunu, "Büyük milli disiplin okulu olan ordunun; ekonomik, kültürel, sosyal savaşlarımızda bize aynı zamanda en lüzumlu elemanları da yetiştiren büyük bir okul haline getirilmesine, ayrıca itina ve himmet edileceğine dair şüphem yoktur." diyerek ifade etmiştir.³²⁹ Dolayısıyla bundan sonra Silahlı Kuvvetler dar anlamda sadece devletin koruyucusu değil modernleşme projesinin teminatı olarak görülmesi gelenek halini almıştır.

Ordu, kurtuluş savaşında oynadığı rol ve daha sonra Kemalist devrimin en önemli destekleyicisi olarak siyasetin içinde yer almış ve önemli bir belirleyicisi olmuştur.³³⁰ Özdağ'a göre, *Kemalist devrimin koruyucu* gücü olmuştur.³³¹ Akyaz'a göre, Cumhuriyet rejimin yerleşmesi için vatandaşın yetiştirilmesi için orduya okul işlevi yüklenmiştir.³³² Aynı şekilde Dağcı'ya göre ise, bu dönemde Atatürk orduyu arkasına alarak inkılaplarını yaptığı için ordu, hem devlet hayatında hem de toplum hayatında önemli rol oynayan bir kurum olarak gelişmiştir.³³³ İba'ya göre ise, tek parti döneminde ordu, devlet içinde özerkleşmiş ve cumhuriyetin koruyucu ve kollayıcı gücü haline gelmiştir.³³⁴

Duverger'e göre, ordu bazen birtakım sosyal güçlerin, diğerlerine karşı sözcülüğünü yapmak zorunda kalmaktadır; hatta birtakım şartlar altında ordunun müdahalesi devrimci bir nitelik sahibi dahi olacaktır. Bu açıdan Mustafa Kemal'in, Peron'un Nasır'ın hatta Franko'nun rejimleri ona göre sosyolojik diktatörlüktür.³³⁵ Findley'e göre de Atatürk belli koşullarda asker aracılığıyla belli başarıları gerçekleştirmek için bir noktaya kadar askerle hareket etmiştir ve asker kimliğini kullanmıştır; ancak Hitler, Mussolini ve Stalin gibi hem asker hem de devlet adamı

³²⁹ Tanel Demirel, "Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Toplumsal Meşruiyeti Üzerine", *Toplum ve Bilim*, S. 93, 2002, ss. 29-54, ss. 40, 41.

³³⁰ Akyaz, s. 34.

³³¹ Özdağ, Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Ordu Siyaset İlişkisi, s. 87.

³³² Akyaz, s. 35.

³³³ Dağcı, s. 21.

³³⁴ İba, s. 113.

³³⁵ Duverger, *Diktatörlük Üstüne*, s. 54.

sıfatını taşıyan devlet adamları gibi sürekli üniformayla görülmemiştir. Findley'e göre, Atatürk, cumhurbaşkanı olduğunda üniformasını çıkaran ve arada sırada katıldığı tatbikatlar dışında giymeyen bir mareşaldi.³³⁶ Ayrıca Siyasete girmek isteyen askerlerin ordudan istifa etmesi gerektiğini düşünmüş ve bunun gereğini yapmıştır. Atatürk döneminde askeri bütçe, sivil öncelikler lehine sınırlanmıştır.

Findley'e göre, Türkiye 1930'larda, 1913 öncesinde ki Jön Türk rejimine kıyasla daha az demokratikti; ancak ülke parlamenter seçime dayanan, yönetim biçimini hiç terk etmemiştir. Türkiye o dönemde gerçekte olmasa bile temenni de batı tarzı bir cumhuriyetti. Almanya, İtalya, Japonya veya SSCB gibi aşırı örneklerle sapmamıştır. Findley'e göre, Japonya ile yapılacak bir karşılaştırma bu noktada önemlidir: Ekonomik olarak daha gelişmiş olan Japonya 1920'lerdeki demokratikleşme yolundan ayrılarak 1930'larda militarizme ve yabancı ülkelere yönelik saldırganlığa yönelip İkinci Dünya Savaşında harap olurken Türkiye farklı bir yol izlemiştir. Atatürk, faşist militarizmi kabul etmemiştir.³³⁷

İba'ya göre ise, 1949 yılında çıkarılan yasa ile Genelkurmay Başkanlığı Milli savunma Bakanlığına bağlandığından dolayı hiçbir ordu komutanı ya da yüksek rütbeli subay Başbakanın muhatabı olmadığından Türkiye devlet-ordu-hükümet ilişkileri bağlamında en demokratik dönemi yaşamıştır.³³⁸ Atatürk ve İnönü cumhurbaşkanlıkları döneminde Türkiye'de kurulan sivil-asker ilişkileri, askerlerin iktidar partisinin düşüncelerine maruz kaldıkları ve siyasi uyum sağarlarsa ödüllendirildikleri *totaliter-nüfuz edici modelle* ilişkilendirilir. Totaliter-nüfuz edici bir rejimde siyasi subaylar doğrudan kontrol mekanizması olarak sık sık askeri birliklerle birlikte olurlar ve siyasi partiler, askere komuta etmektedirler. Hale göre, bu dönemde Türkiye tek partili bir devlettir ve ordu da destek unsuruydu. Subaylar Kemalizm ideolojisiyle aşılansın; ideolojik bağılıkları ödüllendirilip, karşıtlık cezalandırılmıştır.³³⁹

³³⁶ Carter V. Findley, *Modern Türkiye Tarihi 1789-2007*, Timaş Yayınları, 1. Baskı, Ekim, İstanbul, 2011, s. 261.

³³⁷ Findley, *Modern Türkiye Tarihi 1789-2007*, s. 261, 262.

³³⁸ İba, s. 170.

³³⁹ Hale, *Türkiye'de Ordu Siyaseti*, s. 258-261.

2.5. Çok Partili Dönemde Ordu Siyaset İlişkileri

Birinci bölümde değinilen pretoryen kavramı, Türk siyasal hayatının çok partili sisteme geçişi ile beraber 1950'lerden günümüze kadar geçen süreci belki de tanımlayabilecek en iyi kavramdır. Türk militarizminin genişlediği ve kurumsallaştığı 27 Mayıs 1960 darbesinden itibaren, ordunun iktidar ilişkilerini etkileme ve belirlemedeki tartışmasız mutlak gücü, ordunun ancak pretoryen eğilimleri ile açıklanmaktadır.

Çok partili dönemde yani 1946'dan günümüze yaşanan dolaylı ve dolaysız askeri müdahaleler şu şekilde sıralanmaktadır:

1. 27 Mayıs 1960 Doğrudan Askeri Müdahalesi
2. Talat Aydemir Olayları
3. 12 Mart 1971 Dolaylı Askeri Müdahalesi
4. 12 Eylül 1980 Doğrudan Askeri Müdahalesi
5. 28 Şubat 1997 Dolaylı Askeri Müdahalesi-Postmodern Darbe
6. 27 Nisan 2007 Dolaylı askeri Müdahalesi- e-muhtıra

Lewis'e göre, 27 Mayıs 1960'da hükümet, askeri darbe ya da yandaşlarının deyimiyle tümör tedavi ameliyat çağrışımı yapan *müdahale* terimi türetildi ve bundan sonra Türk siyasetine yansıtılmaya başlandı.³⁴⁰ Bu türden müdahale 1960, 1971, 1980 ve 1997 yıllarında yaşandı. 1960 ve 1980 (doğrudan) askeri müdahaleleri iktidardaki bütün siyasileri devirip yerine yeni bir siyasi düzen kurmaya yönelikken 1971 ve 1997'de ise (dolaylı) askeri güçlerin, devlet yönetimindeki siyasiler üzerindeki baskısı perde arkasından olmuştur. Türk siyasi hayatının çok partili döneminde, onar yıl aralıklarla gündeme gelen askeri müdahaleler, tek parti ideolojisinin sembolü haline gelmiştir. Değişen dünya şartlarında tek parti ideolojisinin dışına çıkma girişimleri, askeri darbelerle bastırılmış, ara rejim dönemlerinde ise tek parti ideolojisini güçlendiren ordunun siyasete müdahil olmasına yardımcı olan yasal düzenlemeler yapılmıştır.

³⁴⁰ Lewis, Demokrasinin Türkiye Serüveni, s. 15.

2.5.1. 27 Mayıs 1960 Doğrudan Askeri Müdahalesi

1950 sonrası dönemde Türkiye’de ordu siyaset ilişkilerine değinilirken, aynı dönemde uluslararası ortam ve bu ortamda Türkiye’nin Avrupa ülkeleri ve ABD ile olan ilişkileri de önem kazanmaktadır. Türkiye’nin dış politika İkinci Dünya Savaşı boyunca İnönü hükümetinin izlediği politika ve Alman ve İtalyan faşist rejimlerinden etkilenmiş olması sebebiyle, savaş sonrası Türkiye için tehlike arz eden Sovyetler Birliği karşısında desteğine ihtiyacı olan ABD ve İngiltere Türkiye’nin yanında yer almamıştır. 1945-1950 arası dönemde, İkinci Dünya Savaşı’nın bitimiyle başta ABD olmak üzere batılı devletler uluslararası ortamda Türkiye’yi yalnız bırakmışlardır.³⁴¹ Bu dönemde Türkiye SSCB’nin komünist ideolojiyle yönetilmesinden, ABD’de giderek artan komünist düşmanlığından faydalanarak ABD’nin desteğini almak için o günkü yöneticiler bunu bir olanak olarak değerlendirmişlerdir. Türk kamuoyu bu yönde biçimlendirilmiştir.³⁴²

İkinci dünya savaşının son yıllarına doğru batılı müttefikleriyle işbirliğini artıran Türkiye’de tek parti yönetimi eleştirilmeye başlanmıştır. 1940 yılında çıkarılan Milli Koruma Kanunu, 1942 yılında çıkarılan Varlık Vergisi hükümete karşı hoşnutsuzluğu tetiklemiştir.³⁴³ Çeşitli siyasal gelişmeler ışığında Meclisin yıllık açılışında 1 Kasım 1945’te Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün “tek eksiğimiz hükümet partisine muhalif bir hükümet partisinin olmamasıdır” şeklinde muhalefet isteğini içeren konuşması, çok partili hayata geçişi hızlandırmış ilk olarak 18 Temmuz 1945’te Milli Kalkınma Partisi (MKB) arkasından da 7 Ocak 1946’da Demokrat Parti³⁴⁴ siyasal hayata girmiş böylece çok partili hayat başlamıştır.³⁴⁵

1950 seçimleri beklenenin aksine sonuçlandı. 14 Mayıs 1950 seçimlerinde DP oyların %53,35’ini alarak mecliste 408 sandalye kazanmıştır.³⁴⁶ 1950 seçim sonuçları CHP’de, devlet bürokrasisinde ve ordu içinde adeta şok etkisi yaratmıştır. Bir hükümet

³⁴¹ Çetin Yetkin, *Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika*, Kilit Yayınları, 5. Basım, Ankara, Kasım, 2011, s. 11.

³⁴² Yetkin, s. 49.

³⁴³ Findley, *Modern Türkiye Tarihi 1789-2007*, s. 266.

³⁴⁴ CHP içinden kopmuştur. 7 Haziran da CHP Meclis Grup Başkanlığına *dörtlü tahrir* olarak bilinen altına da *Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan*’ın imzaları bulunan genel olarak ülkede ve partide siyasal liberalleşme talep eden bir önerge veren grup yaklaşık bir yıl sonra Demokrat Parti’yi kurmuştur.

³⁴⁵ Hale, *Türkiye’de Ordu Siyaset*, s. 85.

³⁴⁶ Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, s. 132.

için seçimleri kaybetmek ve muhalefet ile yer değiştirmek demokrasisi oturmuş toplumların olağandışı bir durum değildir. Ancak bu Türkiye’de geçiş yeniydi hatta bölgede benzer tarihi gelenekleri paylaşan diğer ülkelerde de durum buydu.³⁴⁷ Seçimlerden hemen sonra, 4 generalin İnönü’yü ziyaret ederek *emirlerine amade bulunduklarını* ifadede ettikleri yönünde spekülasyonlar ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine dönemin Genelkurmay Başkanı Abdurrahman Nafiz Gürman, Celal Bayar’ı ziyaret ederek ordunun seçim neticelerine hürmet edeceğini, seçimlerin nizami şekilde yapıldığını ve ordudan endişe edilmemesi gerektiği şeklinde konuşma yapmıştır.³⁴⁸

8-9 Haziran gecesi bir albayın Adnan Menderes’i ziyaret ederek darbe yapılacağını ihbar etmesi üzerine hükümet ordunun komuta heyetinden büyük çapta bir tasfiye hareketine girişmiştir. 6 Haziran 1950’de DP hükümeti, genelkurmay başkanı, genelkurmay ikinci başkanı, deniz ve hava kuvvetleri komutanları ile ordu komutanlarını değiştirip ayrıca 15 general ile 150 albayı da kısa süre içerisinde emekliye sevk etmiştir.³⁴⁹

2 Mayıs 1954’te yapılan genel seçimlerde DP oyların %58,42’sini alarak oy oranını arttırarak mecliste 503 sandalye kazanmıştır.³⁵⁰ DP zamanla sivil bürokrasi üzerinde de denetim kurmuştur. Seçimlerden sonra Başbakan Adnan Menderes hakkında çeşitli spekülasyonlar çıkmıştır. Özellikle kendisiyle görüşmek isteyen generalleri saatlerce kapısında beklettiği ve hükümet taraftarı olmayan yüksek rütbeli subaylara karşı sürekli bir tavır içinde olduğu yönünde haberler yayılmıştır. Başbakan’ın “Paşalar saltanatını yıkacağım, ben orduyu yedek subaylarla idare ederim” şeklinde cümleler kurduğu da çıkan haberler arasındaydı.³⁵¹ Aynı yıl, İsmet İnönü, TBMM’nde konuşmasında konuşmasını kesen DP’lilere, “Arkadaşlar, şartlar tamam olduğunda ihtilal, milletler için meşru bir haktır. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam...Şartlar tamam olduğunda milletler için ihtilal meşru haktır.” demiştir.³⁵²

³⁴⁷ Bernard Lewis, *Demokrasini Türkiye Serüveni*, çev. Hamdi Aydoğan, Esra Ermert, YKY Yayınları, s. 9.

³⁴⁸ İba, s. 164.

³⁴⁹ Dağcı, s. 39.

³⁵⁰ Sunay, s. 105.

³⁵¹ <http://www.emekliassubaylar.org/component/k2/item/374-turkiyede-assubayligin-tarihsel-gelisimi-2> (20.05.2013)

³⁵² Yalçın Bayer, “Sizi Ben Bile Kurtaramam”, 07.05.2010.

<http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/14647203.asp> (20.05.2013)

Dış politikadaki dengeler sebebiyle ABD'yi iyice yanına alan DP, içinden doğduğu CHP'ye özgü alışkanlıklarla ve meclisteki sayısal üstünlüğü sebebiyle muhalefete karşı uzlaşmaz bir tutum içine girerek orduyu komuta kademesiyle daha uzun süre denetleyebileceği düşünülmüştür. Oysa ordu içinde ve özellikle orta rütbedeki subaylar arasında huzursuzluk gelişmiş komuta kademesine ve hükümete karşı tepkiler ve hızla cunta örgütlenmeleri başlamıştır.³⁵³

Hızlı kapitalistleşme nedeniyle ülkede ekonomik durum kötüleşmeye ve bundan etkilenen kesimlerin (bu kesimlerin içinde subaylarda vardı) huzursuzluğu artmaya başlayınca, hükümetin muhalefetle ilişkileri de hızla gerginleşmiştir.³⁵⁴ 27 Ekim 1957 erken seçimlerinde oy oranını düşürerek DP oyların %47,7'sini almıştır.³⁵⁵

20 Aralık 1957'de Kurmay Binbaşı Samed Kuşçu'nun ihbarı ile *9 Subay Olayı* gerçekleşmiştir. Hükümet tarafından 9 subayın hükümeti devirmek için bir teşkilat kurdukları ve bu yönde gizli toplantılar yaptıkları 16 Ocak 1958'de kamuoyuna açıklanmıştır. Bu yüzden ihbar edilen 3 albay, 1 yarbay, 4 binbaşı, 1 yüzbaşı, askeri mahkemede 4 ay süren yargılama sonunda serbest bırakılmışlardır.³⁵⁶

Emekli olmak üzere izne ayrılan Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel, Mili savunma bakanı Ethem Menderes'e "Aziz Vekilim" diye başlayan bir mektup vermiştir. Mektupta, ülkede olan olayları özetledikten sonra cumhurbaşkanı ve hükümetin değişmesi gerektiğini söyleyip acilen alınması gereken önlemleri 15 madde halinde sıralamıştır. Gürsel emekliliğe sevk edilmiş ve zorunlu izinle İzmir'e gitmiştir.³⁵⁷ Söz konusu mektup dönemin ilk muhtırası olarak kabul edilmektedir.³⁵⁸ Bu mektubun üzerine aradan bir ay geçmeden askeri müdahale gerçekleşmiştir.

27 Mayıs 1960 sabahı askeri marşlar çalınarak Ankara radyosundan saat 7.00 sularında Kurmay Albay Alparslan Türkeş tarafından "Saygıdeğer Vatandaşlar.. TSK ülke yönetimine el koymuştur. Siyasi partilerin uzlaşmaz tutumlarının ülkemizi düşürdüğü kabul edilemez durumdan kurtarmak için, Silahlı Kuvvetler bu kararı

³⁵³ İba, s. 172.

³⁵⁴ Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, s. 19.

³⁵⁵ Sunay, s. 108.

³⁵⁶ Öztuna, Gökdemir, Türkiye'de Askeri Müdahaleler, s.106.

³⁵⁷ http://www.belgehaber.com/haber.php?haber_id=3346 (10.05.2013)

³⁵⁸ İba, s. 175.

almıştır...” şeklinde³⁵⁹ başlayan bir bildiri okunmuş ve kendilerine *Milli Birlik Komitesi (MBK)* adını veren bir grup subay yönetime el koymuştur. Türk Silahlı Kuvvetleri’nden (TSK) bir grup albay ve daha alt rütbeli subayların gerçekleştirdiği 27 Mayıs 1960 darbesi DP yönetimine ve parlamentoya olduğu kadar ordu hiyerarşisine karşı yapıldığı için sonrakilerden (12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980) farklı anlam taşımaktadır.³⁶⁰ Müdahale için emir komuta hiyerarşisinin sürmesi gerektiğinden cuntacılar ihtilalden sonra zorunlu izindeki Orgeneral Cemal Gürsel’i askeri uçakla İzmir’den Ankara’ya getirmişlerdir. Gürsel, MBK’nin daveti ile başkanlık görevini üstlenmiş ve ihtilal lideri olarak kabul edilmiştir.³⁶¹ Kendisiyle yapılan 16 Temmuz 1960 tarihli bir gazete görüşmesinde ise, “Şebeke zaten hazırды. Ben şahsen ordunun siyasete katılmasını istemiyor ve genç arkadaşlarımin (ihtilal) girişimlerine engel oluyordum. İşler öyle bir seviyeye geldi ki, ordunun siyasete karışmasına karşı olmama rağmen, onları görevlerinde serbest bıraktım. Şimdi bütün hedefim, adalet ve ahlak prensiplerine dayalı bir idareyi yeniden kurmaktır.” açıklamasında bulunmuştur.³⁶²

Dönemin Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun Menderes’e itaatkâr bir Genelkurmay Başkanıdır, o yüzden onun kontrolünde bir darbe olma ihtimali düşünülmemiştir. Erdelhun da Yassıada’da idamla yargılanmıştır. Genelkurmay başkanının demokrasiye taraftar olması meseleyi çözmemiştir, darbecilerin profiline baktığımızda da subayların rütbelerinin daha düşük olduğunu ve yaş ortalamasının 41 olduğu görülmektedir. Darbe, emir komuta içinde yapılmadığından, darbecilerin başında bilinen bir general olmadığından Cemal Gürsel’i işin içine katmışlardır.

Rüştü Erdelhun, 1960 Mayıs ayında darbe hazırlığı bilgisini alınca, Ankara dışından takviye kuvvet getirilmesini emretmiştir. Ancak cuntacı ekip, Paşa’ya göre, *takviye kuvvet rahatsızlık oluşturur* fikrini Savunma Bakanı Ethem Menderes vasıtasıyla Başbakan Adnan Menderes’e aşlamışlardır. Böylece Genelkurmay Başkanı’nın bu hamlesini boşa çıkarılmıştır.³⁶³

³⁵⁹ Ali Arslan, “Türkiye’nin Siyasi ve Toplumsal Modernleşme Sürecinde Ordu ve Askeri Elitler”, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, c. 6, S. 1, Bahar, 2003, ss. 5–28, s. 15.

³⁶⁰ Akşin, *Yakınçağ Türkiye Tarihi* 1, s. 228.

³⁶¹ Akyaz, ss. 111-112.

³⁶² İnci Kayar, “Başbakanlarımız ve Türkiye’de Siyaset II”, 04.06.2012.

<http://incikayar.blogspot.com/2012/06/basbakanlarimiz-ve-turkiyede-siyaset-ii.html> (10.05.2013)

³⁶³ “Türkiye’yi Derinden Sarsan O Mektup”, 28.05.2012.

<http://www.timeturk.com/tr/2012/05/28/bir-devrin-zulmu-aydinlaniyor.html> (30.05.2013)

Bunun üzerine dönemin Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun, 27 Mayıs darbesini önlemek için darbeden bir gün önce, cuntayı yapanlarında aralarında olduğu subayları, Genelkurmay Karargâhında toplayarak, subaylara, seçilmiş iktidarları silahlı kuvvetlerin değil, ancak milletin değiştireceğini anlatır. Farklı ülkelerde askerinin siyasete müdahalesiyle ilgili örnekler verir. Mesleği askerlik olan kişilerin siyasete karışmasının hep hüsrarla sonuçlandığını vurgular. Japon askerlerinin kışkırtmasıyla Pearl Harbor baskınının yapıldığını hatırlatır. “Japonlar bu baskını yapmakla Amerika ile harbe tutuşmuş ve neticesinde mağlup olup kayıtsız şartsız teslim olmuşlardır.” der. Belki ders alırlar umuduyla, Yunanistan silahlı kuvvetlerinin Geminis Hükümeti’ne müdahale etmesiyle İstiklal Harbi’nde yenildiklerini ve İtalyan ordusunun Mussolini ile faşizme kayması neticesinde silahlı kuvvetlerin siyasete girdiğini anlatır. Ne var ki, Karargâhta toplantıya çağırdığı bazı cuntacı subaylar kararlarını çoktan vermiştir ve 12 saat sonra kendisini de tutuklayacaklardır.³⁶⁴

Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun, darbeden 12 saat önce subaylara şu konuşmayı yapmıştır.³⁶⁵

“1912’de Balkan Harbi’nde Silahlı Kuvvetler İttihatçı ve İtilafçı diye ikiye bölündü. Emir komuta ve idarenin muhal olması neticesinde Osmanlı İmparatorluğu parçalandı. Bütün bu misaller askerlerin mesleklerinden gayri bilmedikleri ve rejimin kendilerine vermediği hakları zorla alarak ya aşırı milliyetperverlik ya da birden, sıfırdan yüze çıkabilmek için yaptıkları hareketlerdir. Anayasa iç hizmet kanunu ile silahlı kuvvetler, millet iradesi yetkisine verilmiştir. Parlamento ve onun icra ettiği hükümetin elindeki bir kuvvettir. Demokratik rejimlerde parlamento ve hükümet, milletin seçimi ile meydana gelir. Partiler içerisinde en çok rey alan iktidara geçer. Bugün Demokrat Parti iktidardır. Silahlı Kuvvetler parti diye değil, seçimle gelmiş bir iktidar hükümetinin emrindedir. Yarın seçimleri Halk Partisi kazanırsa ordu onun başkanına da itaat etmeye ve emirlerini yapmaya mecburdur. Seçimle gelen hangi iktidar veya partinin herhangi bir kusuru olursa onu millet takdir eder. Ve seçmez, düşürür.”

³⁶⁴ “Rüştü Erdelhun: Savunma Bakanı’nı ikna edip Başbakan’ı kandırdılar”, Zaman Gazetesi, 28.05.2012. http://www.zaman.com.tr/gundem_rustuierdelhunsavunmabakaniniiknaedipbasbakanikandirdilar_1294327.html (30.05.2013)

³⁶⁵ “Rüştü Erdelhun: Savunma Bakanı’nı ikna edip Başbakan’ı kandırdılar”, Zaman Gazetesi, 28.05.2012.

Darbeden sonra, MBK içinde iki farklı grup ortaya çıkmıştır. Birinci gruptakiler, darbe başarıya ulaştıktan sonra ülkeyi askeri yönetime göre idare etmek istiyorlardı. İkinci gruptakiler ise CHP lideri ve ikinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün ile hukuki ve siyasal düzenlemeler yapıldıktan sonra seçimlere gidilmesini ve parlamentoya iktidarın teslimini düşünüyorlardı. Birinci gruptaki 21 subaydan 14'ü 13 Kasım 1960'da tasfiye edilerek yurt dışına sürgüne gönderilmişlerdir. Bu tasfiye, tarihe *14'ler Olayı* olarak geçmiştir. Söz konusu tasfiyede dikkat çeken nokta birinci gruptaki subayların çok genç olması ve tasfiye edilen subayların 14 subayın yaş ortalaması 36 iken geriye kalan 7 subayın yaş ortalaması ise 38'dir. Ayrıca tasfiye edilen subaylar arasında hiç general yoktur. İkinci gruptaki subayları yaş ortalaması ise 45'dir.³⁶⁶

Ayrıca orduda bozulan hiyerarşi piramidini düzeltmek amacıyla Ağustos 1960'ta, yirmi beş yılını dolduran subayların hükümet tarafından re'sen emekliye sevkini sağlayan 42 sayılı kanun gereğince 235 general ve amiral ile 5000'e yakın subay silahlı kuvvetler bünyesinden çıkarılmışlardır. *Emekli İnkılâp Subayları (EMİNSU)* adı verilen kişilerin emekli edilmeleri³⁶⁷ Akşin'e göre, ordunun reorganizasyonu ve gençleştirilmesi kadar MBK'nin silahlı kuvvetler üzerindeki otoritesini meşrulaştırmasına da hizmet etmiştir.³⁶⁸

Aynı şekilde çeşitli nedenlerle 28 Ekim 1960'da 147 öğretim üyesi üniversitelerden atılmıştır. Bu tasfiye eylemi subayların tasfiyesinden daha çok tepki almış ve tarihe *147'ler Olayı* olarak geçmiştir. Söz konusu öğretim üyeleri 28 Mart 1962'de çıkarılan yasa ile üniversitelere yeniden dönmüşlerdir.³⁶⁹

27 Mayıs 1960 tarihini dikkate değer kılan, söylemsel olarak dominant pozisyon kazanan dili, yasalar, kurumlar, aygıtlar, stratejiler ve pratikler üzerinden sürdürmeyi sağlayacak bir dönemi başlatmış olmasıdır. Bu tarihte askeri, sivil denetimden bağımsızlaştıran düzenlemelerden, bu ayrıcalıklı pozisyonu değiştirmeyi bir suç haline getiren kanunlara kadar birçok uygulama hayata geçirilmiştir.³⁷⁰ Sivil yönetime müdahale eden darbecilerin ya da subayların amacı, demokrasinin aksayan yönlerini

³⁶⁶ Erol Maraşlı, *Darbe İçinde Darbe, Ondörtler Olayı*, Bilgeoğuz Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2010, ss. 124-126.

³⁶⁷ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, Boyut kitapları Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, Kasım, 2004, ss. 307, 310.

³⁶⁸ Akşin, *Yakınçağ Türkiye Tarihi* 1, s. 235.

³⁶⁹ Maraşlı, s. 122.

³⁷⁰ Ali Balcı, *Türkiye'de Militarist Devlet Söylemi*, Kadim Yayınları, Ankara, 2011, ss. 57-58.

düzeltilip yönetimi tekrar sivil yöneticilere bırakmak olmuştur. Fakat sivil yönetime geçilmesini isteyen aynı subaylar, siviller ile birlikte yeni dönemin siyaset mekanizmalarını kararlaştırırken Türkiye'nin siyasal gelişmesinde ordunun 1908'den beri süren olağandışı rolünü meşrulaştırıcı arayışa girdiklerinden sivil yönetimi etkileyecekleri bir mekanizma yani *hükümetler üstü bir kurul* şeklinde işleyen *Millî Güvenlik Kurulunu (MGK)* oluşturarak anayasaya eklemişlerdir. (Md:111)³⁷¹ MGK ile ordu zirvesi yani Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları parlamentonun dışında, hükümetin üstünde, cumhurbaşkanının başkanlığındaki yarı askeri komitede anayasa göre temsil hakkı elde etmişlerdir. Dolayısıyla askerler istemese de *siyasetin içinde olacakları bir mekanizma yaratılmış* ve yasa ile güvence altına alınmıştır. Akşin'e göre MGK rejim üzerinde *askeri kontrol sistemi* gibi davranmaktadır.³⁷²

Kendisine mahsus ayrıcalıkları olan, bazı yazarların deyimiyle *bir zümre teşkil eden* bir kurum olan ordu, darbelerden sonra, anayasal sistem içerisindeki vesayetçi konumunu korumak için sivil kontrol mekanizmaları oluşturmuşlardır. Türkiye'de silahlı kuvvetlerin hukuki statüsünü düzenleyen mevzuata bakıldığında zaman vesayetçi konumunun nasıl sisteme yansıdığını görebiliriz. Millî Güvenlik Kurulunun anayasal konumunun dışında, *Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu*, *Genelkurmay Başkanının Görev ve Yetkilerine Ait Kanun*, *Millî Savunma Bakanlığı Görev ve Teşkilatı Hakkında Kanun*, *Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanunu*, *Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu* ve bunlara benzer birçok mevzuatın, esas itibarıyla 1960 darbesinden sonraki ortamda silahlı kuvvetlerin sistem içerisindeki konumunu pekiştirmek üzere yaptığı düzenlemelerdir.³⁷³

Findley'e göre, DP'nin ülkeye verdiği en büyük zarar orduyu neredeyse zorla siyasete sokarak Atatürk döneminden bu yana titizlikle korunan sivil yönetim geleneğini kalıcı bir şekilde zedelemiş olmasıdır.³⁷⁴

³⁷¹ <http://www.anayasa.gen.tr/1961ay.htm> (20.05.2013)

³⁷² Akşin, Yakınçağ Türkiye Tarihi 1, s. 228.

³⁷³ Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, Kasım, 2012, s. 27.

³⁷⁴ Findley, s. 309.

2.5.2. Talat Aydemir Olayları

14'lerin tasfiyesinden sonra 1960 yılının Aralık ayında İstanbul'da 66. Tümen Komutanı Faruk Güventürk ile Harp Akademiklerim Komutanı Faruk Gürler'in başını çektiği albaylar ile Ankara'da başını Harp Okulu Komutanı Kurmay Albay Talat Aydemir'in çektiği albaylar cuntasının ortaklaşa oluşturduğu *Silahlı Kuvvetler Birliği (SKB)* kurulmuştur.³⁷⁵ Bu subaylar 14'lerin tasfiyesin MBK'nı istikrara kavuşturmak ve MBK'nin hareketini bütün Silahlı Kuvvetlere yayılmış olması yüzünden Silahlı Kuvvetlerin yıpranmasını önlemek amacıyla Silahlı Kuvvetler Birliğini kurmuşlardır.³⁷⁶ Ordu içinde Millî Birlik Komitesi kadar etkili olmaya başlayan Silahlı Kuvvetler Birliği, seçimlerin millî iradeyi tam olarak yansıtmadığı ve yeni bir darbenin gerektiğini savunmuştur.

Adnan Menderes'in idamından üç hafta sonra 15 Ekim 1961'de seçimlerinde Demokrat Parti'nin oy tabanının *mirasçıları* Ragıp Gümüşpala Başkanlığında Adalet Partisi, Osman Bölükbaşı Başkanlığında Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ve Ekrem Alican Başkanlığında Yeni Türkiye Partisi oyların %62'sini alarak 277 milletvekili çıkarmışlardır. Buna karşı Cumhuriyet Halk Partisi 173 milletvekili çıkarabilmiştir.³⁷⁷ Bu seçim *Menderes'in zaferi*³⁷⁸ olarak nitelendirilmiş ve AP, DP'nin devamı olarak görüldüğü için asıl ordu özellikle de SKB cuntası bu durumdan rahatsız olmuştur.³⁷⁹

CHP birinci parti olmasına rağmen tek başın hükümeti kuramamış ve ilk kez ülkenin koalisyonlarla idare edileceği anlaşılmıştır. İnönü seçimlerden sonra tek başına iktidara gelip, Cumhurbaşkanı olup, Başbakanlığı da genel sekreteri İsmail Rüştü Aksal'ı getirmeyi düşünürken, AP ve YTP ile koalisyon kurmak zorunda kalmıştır. AP ve YTP de her ne kadar bu koalisyona gönülsüz olsalar da askeri darbe tehdidi karşısında evet demek zorunda kalmışlardır. Bu şekilde, İnönü başkanlığında hükümet kurulmuştur.³⁸⁰

³⁷⁵ İba, s. 187.

³⁷⁶ Öztürk, s. 74.

³⁷⁷ Akşin, Yakınçağ Türkiye Tarihi 1, s. 242.

³⁷⁸ Akşin, Yakınçağ Türkiye Tarihi 1, s. 242.

³⁷⁹ George S. Harris, "Military Coups and Turkish Democracy, 1960-1980", *Turkish Studies*, 12:2, ss. 203-213, July, 2011, s. 205.

³⁸⁰ Sunay, s. 136.

21 Ekim 1961’de yani TBMM’nin açılışını üç gün kala, 10 general ve 18 albay toplanmış ve en geç 25 Ekim’e kadar yönetime el koyacağını kararlaştıran *21 Ekim Protokolü* olarak adlandırılan gizli belgeyi imzalamışlardır.³⁸¹ Söz konusu protokol metni şöyledir:³⁸²

Türk Silahlı Kuvvetleri mensupları aşağıda açık imzaları bulunanlar, 21 Ekim 1961 günü saat 14:30’da toplanmışlar ve gündemlerinde mevcut olan konuları müştereken müzakere etmişler ve ittifakla aşağıdaki karara varmışlardır.

- a. TSK 15 Ekim 1961 günü yapılmış olan seçimlerden sonra gelecek yeni TBMM toplantısından evvel fiilen duruma müdahale edecektir.*
- b. İktidarı, milletin hakiki ve ehliyetli mümessillerine tevdi edeceklerdir.*
- c. Bütün siyasi partiler siyasetten men edilecek, seçim neticeleriyle Milli Birlik komitesi feshedilecektir.*
- d. Bu kararın tatbiki 25 Ekim 1961 tarihinden sonraki bir gün tehir edilmeyecektir.*
- e. İş bu zabıt varakası üç nüsha olarak tanzim edilmiş ve bütün üyeler tarafından aynı anda imza edilmiştir. 21 Ekim 1961 saat: 18.00*

Protokolü imzalayan subayların 25 Ekim 1961 tarihinde 12. dönem TBMM toplanmadan önce kararları uygulamak istemelerinin sebebi, parlamento açıldıktan sonra harekete geçip *anayasayı ihlal suçu* işleyeceklerini ancak bu tarihten önce yönetime el koyarlarsa anayasayı ihlal suçu işlemeyecek olmalarını düşünmeleridir.³⁸³ Fakat SKB onursal başkanı durumunda bulunan Cevdet Sunay ve çevresi tarafından benimsenmeyen protokol askıya alınmış ve siyasi parti liderleriyle uzlaşmışlardır.³⁸⁴

24 Ekim’de Çankaya’da her iki taraf için de orta yolu bulan, Ragıp Gümüşpala (AP), Ekrem Alican (Yeni Türkiye Partisi-YTP), İsmet İnönü (CHP), Osman Bölükbaşı

³⁸¹ “El Koyarız Protokolü”, 21.12.1999, Milliyet, s. 14.

<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1999/12/21> (03.06.2013)

³⁸² Kurtul Altuğ, *27 Mayıs’tan 12 Mart’a*, Yılmaz Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 192-193.

³⁸³ “Köşke Bomba Koyarım”, 21.12.1999, Milliyet, s. 14.

<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1999/12/21> (03.06.2013)

³⁸⁴ Akşin, *Yakınçağ Türkiye Tarihi* 1, s. 244.

(Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi), Cevdet Sunay, Cemal Gürsel ve Generallerin önünde *Yassıada mahkumlarına af çıkarılmayacağına, Emekli İnkılap Subaylar Derneğine bağlı subayların orduya geri alınmayacağına, 147'lerin üniversiteye alınmayacağı ve Cemal Gürsel'in cumhurbaşkanı seçilmesi için çalışacaklarına dair 4 maddelik Çankaya protokolü* olarak adlandırılan bir protokol imzalanmıştır.³⁸⁵

25 Ekim 1961'de 12. dönem TBMM toplanmış ve askeri rejim sona ermiştir. Ancak cumhurbaşkanı seçimi bunalımı yaşanmıştır. Adalet Patisi Ali Fuat Başgil aday göstermek istemiş CHP bu koalisyona yanaşmamıştır. 26 Ekim 1961'de yapılan seçimle tek aday Cemal Gürsel cumhurbaşkanlığına getirilmiştir. O dönemde Ali Fuat Başgil'in MBK üyeleri tarafından ölümle tehdit edilerek adaylıktan çekildiği, Orgeneral İrfan Tansel'in Cumhurbaşkanı Başgil olursa Çankaya'yı bombalayacağını söylediği yönünde haberler vardır.³⁸⁶

Ülke neredeyse 1965 seçimlerine kadar SKB tarafında yönetilmiştir.³⁸⁷ Harp Okulu Komutanı Albay Talat Aydemir DP iktidarına karşı ordu içinde ilk muhalefeti başlatan isimler arasında yer almasına rağmen 27 Mayıs darbesinin gerçekleştiği tarihte yurt dışında bulunması sebebiyle darbeye aktif olarak katılamamıştır. 22 Şubat 1962 gecesi Albay Talat Aydemir örgütlediği Harp Okulu öğrencileri ile yeni bir darbe yaparak yönetimi ele geçirmeye çalışmışlardır. Daha sonra hükümetle anlaşılan Albay Talat Aydemir ve diğer subaylar affedilmeleri şartıyla teslim olmuşlardır.³⁸⁸

Ordu içinde bölünme başbakan İnönü, hükümet ortağı YTP'nin genel başkanı Ekrem Alican'ı ve Genelkurmay başkanını endişelendirmiştir. Bunun üzerine Ekrem Alican Harp Okuluna gitmiş ve Aydemir ile görüşmüştür. Fakat Aydemir'i girişimi derhal durdurma konusunda ikna etmeyi başaramamıştır. Aydemir, girişimi durdurmak için dört talep öne sürmüştür. Taleplerini şöyle sıralamıştır:³⁸⁹

1. Orduda yapılmış olan tüm tayinlerin derhal durdurulması ve subayların eski görevlerine iade edilmesi,

³⁸⁵ Sunay, s. 127.

³⁸⁶ "Köşke bomba koyarım", 21.12.1999, Milliyet, s. 14.

³⁸⁷ Sunay, ss. 126-127.

³⁸⁸ Türköne, s. 439.

³⁸⁹ Diren Çakmak, "Türkiye'de Asker Hükümet İlişkisi: Talat Aydemir Örneği", Gazi Üniversitesi, *Akademik Bakış*, c. 1, S. 2, Yaz, 2008, ss. 35-68, s. 44.

2. Parlamentonun beklenen demokrasiyi yerleştireceğinden ümidin kesilmiş olduğu gerekçesiyle cumhurbaşkanının parlamentoyu derhal feshetmesi,
3. Seçim kanununda değişiklikler yapılması ve bu çerçevede okuma yazma bilmeyenlerin oy kullanmasının engellenmesi, okuma yazma bilmeyenlerin oy kullanmasının önüne geçmek için oy pusulalarının el yazısı ile doldurulması zorunluluğunun getirilmesi, çoğunluk sistemine geri dönülmesi,
4. Hükümetin yeni parlamento oluşuncaya kadar Ankara'dan ayrılıp Eskişehir'e gitmesi ve çalışmalarına Eskişehir'de devam etmesi,

Bu talepler, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ve Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay tarafından reddedilmiştir. Başbakan İsmet İnönü bu konuda şöyle demiştir: “Taviz vermeyeceğim. Taviz bir milleti yıkar. İsterse gelsin Talat Efendi cumhurbaşkanı olsun. Ben gider Mecliste tek başıma oturur beklerim. Taviz verirsek millet affetmez.”³⁹⁰

22 Şubat Darbe girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasının sebebi, ordu üst yönetiminde bulunan generallerin 27 Mayıs'tan sonra ikinci, bir darbe fikrine karşı çıkmaları ve ordunun büyük bir kısmının, komutanlarına sadık kalmasıdır.³⁹¹ 1962 yılında girişilen bu darbe girişiminin temelinde yatan nedenin arkasında, asta karşı küçük düşmektense üste karşı kafa tutmayı göze alan bir psikolojik tavır yatmaktadır.³⁹²

22 Şubat darbe girişiminin bastırılmasında en fazla hükümet ve ordu üst yönetimi fayda sağlamıştır. Ordu açısından hiyerarşik düzen ve disiplinin sağlanması yolunda önemli bir adım atılmıştır. İsyanın bastırılmasında kararlı rol oynayan İnönü ise, hem siyasi muhalifler hem de koalisyon ortağı karşısında konumunu güçlendirmiştir. İnönü Aydemir'i kastederek niyetlerinin doğrudan yönetimi devirmeye dönük olduğunu söylemiştir. Buna rağmen subayları Askeri Mahkemeye göndermeden emekli edip orduyla ilişkilerini kesmiştir. Bu durum, 27 Mayıs'tan itibaren yapılan birçok protokol ve toplantıların soruşturulmasını gerektireceğinden, içlerinde CHP ile yakın ilişki içinde

³⁹⁰ Çakmak, s. 44.

³⁹¹ Akyaz, s. 208.

³⁹² Sunay, s. 132.

olan general ve subayları hem de birçok kişiyi sivil işin içine sokacağından dolayı İnönü bu şekilde davranmıştır.³⁹³

Söz konusu subaylar, 22 Şubat olayından yaklaşık bir yıl sonra *21 Mayıs 1963*'te aynı girişimde bulunmuşlardır. Aydemir emekliye ayrıldıktan iki üç ay sonra yeniden ordu içinden ve dışından örgütlenmeye başlamıştır. 21 Mayıs iddianamesinde üç grubun ihtilal hazırlıklarından bahsedilmiştir. Bunlar, 22 Şubatçılar, 14'ler ve 11'ler (Hava Cuntası)³⁹⁴ olup 21 Mayıs'a kadar birbirleriyle birleşmek için yoğun çaba göstermişlerdir.³⁹⁵ 22 Şubatçılardan, 21 Mayıs darbe girişimine katılanlar bunu ordu lehine yaptıklarını ileri sürmüşlerdir. Aydemir'in iddiasına göre ordudaki genç kuşaklarla CHP'ye hizmet eden generaller arasında derin bir uçurum vardır. Bunun olası bir darbe durumunda felakete dönüşeceğini düşündüğünden kendi girişimini bunu düzeltmeye yönelik olduğunu iddia ederek bir fedakârlık olarak görmüştür. Aydemir'in bu girişimi engellenmiş Talat Aydemir, Fethi Gürcan ve 5 subay daha idam edilmiş, 29 sanık müebbet almış, 78 sanık ise çeşitli hapis cezalarına çarptırılmıştır.³⁹⁶

Talat Aydemir önderliğinde yapılan bu darbe girişimleri, kalıcı bir askeri diktatörlüğü amaçlamış ve her iki darbe girişimlerinin temel özelliği ordunun hiyerarşik sisteminin dışında örgütlenmiş olmasıdır. Her iki müdahale de İnönü ve ordu içindeki hükümete ve hiyerarşiye bağlı subaylar tarafından önlenmiştir. Bastırılmaları ordu üst yönetimi ile siyasiler arasında varılan uzlaşma ile mümkün olmuştur.

Darbe girişiminin başarısızlığa uğratılmasının ordu bakımından en önemli sonucu 27 Mayıs ile bozulan askeri disiplinin görünürde de olsa yeniden tesis edilerek hiyerarşinin tepe noktalarda güçlendirilmesi olmuştur. Ordu üst yönetiminin Aydemir ve Gürcan'ın idam cezasına çarptırılmasına gönülsüz oldukları ileri sürülse de disiplin ve hiyerarşinin kurulması açısından son çare olarak buna onay verdikleri görülmektedir. Bu şekilde alt rütbedeki potansiyel darbeci subaylara mesaj verilmiştir.

Bundan sonraki darbe girişimlerinde belirgin farklar ortaya çıkmaktadır. Artık örgütlenmeler ordu mensuplarının profesyonel kaygıları ya da kişisel ihtirasları veya

³⁹³ Akyaz, s. 209.

³⁹⁴ Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel'in görevden alınıp Washington'a bir göreve yollanması girişimi karşısında Hava Kuvvetlerinde küçük çaplı bir ayaklanmadır.

³⁹⁵ Talat Aydemir, *Talat Aydemir'in Hatıraları*, Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayın, İstanbul, 1968, ss. 269- 336.

³⁹⁶ Milliyet Gazetesi, "Verilen Cezalar", 06.09.1963, s.1.
<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1963/09/06> (01.05.2013)

farklı ideolojinin uygulanmasına yönelik vurgu farklılıklarından çok dönemin ideolojik kutuplaşmalarına uygun olarak rejimin niteliğine odaklanmaktadır.

2.5.3. 12 Mart 1971 Dolaylı Askeri Müdahalesi (Muhtırası)

Aydemir olaylarından sonra 1965 seçimlerine kadar ortalık biraz durulmuştur. Ancak bu durgunluk *12 Mart 1971 Muhtırasına* kadar sürmüştür. 12 Mart 1971’de Türk Silahlı Kuvvetleri seçilmiş bir hükmetti devirmesinden 11 yıl sonra ikinci bir kez siyasete müdahalede bulunmuştur. Bu noktada bu süreçte yaşananlar önem taşımaktadır.

Hale’ye göre, 12 Mart Muhtırası için üç öge bir araya gelmiştir. Bu ögelerden birincisi, Demirel’in iktidarını yitirdiğine ve hükümetin bozulan kamu düzeninin ve siyasi terörizmdeki artışın üstesinden gelemeyeceğine üst düzey komutanların inanmasıdır. İkinci öge, birçok subay toplumsal huzursuzluğun ve büyüyen devrimci Marksist hareketlerin salt zorla sona erdirileceği inancına sahip olması ve ancak 27 Mayıs’taki gibi toplumsal ve ekonomik reformizmin gerçekten uygulamaya konulması halinde huzursuzluğun ortadan kalkacağına inanmalarıdır. Üçüncüsü ise, Silahlı Kuvvetler içerisinde liberal demokratik sistem içinde gerçek hiçbir ilerlemenin sağlanamayacağı sonucuna varan kimi grupların olmasıdır.³⁹⁷

1964 yılı sonlarında Gümüşpala’nın ölümünden sonra AP Genel Başkanlığa Süleyman Demirel gelmiştir. 1965 yılının Ocak ayında hükümetin bütçe görüşmeleri sırasında hükümetin bütçesinin reddi konusunda muhalefet partileri anlaşmıştı. 4 yıl boyunca süren İnönü hükümetlerin sonuncusu Şubat 1965’te sona ermiştir. Gürsel hükümeti kurma görevini AP milletvekili olan Suat Hayri Ürgüplü’ye vermiştir.³⁹⁸

10 Ekim 1965’te yapılan, 27 Mayıs Askeri Müdahalesinden sonra ikinci genel seçimlerde, AP %52,87 oyla 240 milletvekili, CHP ise %28,75 oyla 134 milletvekili kazanmıştır. Bu sonuç, CHP için 1950 seçimlerinden sonra en ağır yenilgi olmuştur. Küçük partileri gözetken, *Milli Bakiye Sistemi* uygulandığı için diğer partilerden Millet Partisi (MP) 31, YTP 19, Türkiye İşçi Partisi (TİP) 15, Cumhuriyetçi Köylü Partisi (CKMP) 11 milletvekillikleri kazanmışlardır.³⁹⁹ 1969 seçimlerinde de milli bakiye sisteminden, büyük partilerin lehine olan *nisbi temsil* esasına geçildiği için AP başarı

³⁹⁷ Hale, Türkiye’de Ordu Siyaset, s. 161.

³⁹⁸ Akşın, Yakınçağ Türkiye Tarihi 1, s. 249.

³⁹⁹ Akşın, Yakınçağ Türkiye Tarihi 1, s. 250.

kazanmıştır, dolayısıyla Silahlı Kuvvetlerin muhtıra verdiği 1971 yılında iktidarda Süleyman Demirel'in Başkanlığında AP bulunmaktadır.

1967'de Demirel iktidarına karşı ilk cunta ve müdahale söylentileri başlamış ordu içinde çeşitli cuntacı örgütlenmeler hızlanmaya başlamıştır. Özellikle bu dönemde artan öğrenci, işçi ve köylü hareketleri hava ve deniz kuvvetlerinde genç subayları etkilemiştir. Tarihe *Kanlı Pazar*⁴⁰⁰ olarak geçen 16 Şubat 1969 olayı çatışma olgusunun kitlesel mahiyete dönüşmesinin ilk örneği olarak görülebilir.⁴⁰¹ Mayıs 1970'de basın cunta girişimlerinden söz etmeye başlamış ve 2 Mayıs'ta, 1 Mayısçı iki Albay tutuklanmıştır. 1971 yılına gelindiğinde Türkiye geniş toplumsal çalkantıların olduğu bir döneme daha girmiştir.⁴⁰² 1960 sonların da hükümet ve ordu arasında ki gerginlik üst düzeye tırmanmıştır. Öğrenci gösterileri, işçi grevleri, Amerika karşıtı gösteriler artmıştır.⁴⁰³ Böyle durumlarda askerden askeri olmayan görevleri yerine getirmesi istenmektedir. Böylece, silahlı kuvvetleri siyasi bir aktör haline gelmesini kolaylaştıran bir etken, devreye girmektedir. Ülke içindeki sivil asayişsizlik ve kamu düzeni bozulmalarının bastırılması istenildiğinde silahlı kuvvetlerin siyasileşmesi hızlanmaktadır. Türkiye'de askeri müdahaleler hep sıkıyönetimlerden sonra vuku bulmuştur.⁴⁰⁴

Rejim krizinden kurtulmak için gizli ya da açık yollarla başlıca formüller tartışılıyordu. En demokratik formül erken seçimdi ancak parlamentonun bölünmüşlüğü nedeniyle pek sıcak bakılmıyordu. Diğer bir formül ise Demirel'in önerisi olan sıkıyönetimdi. Bu formül MGK'nda Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç tarafından destekleniyordu. Kuvvet Komutanlarından Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur ve Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler Deniz Kuvvetleri Komutanı Celal Eyiceoğlu ile parlamentoda CHP ve Milli Birlik Grubu ise karşı çıkıyordu.⁴⁰⁵

⁴⁰⁰ ABD 6. Filosunu protesto etmek isteyen 15 bin kişilik gruba, yine 15 bin kişilik başka bir grubun saldırmasıyla yaşanan olaylarda 2 kişi ölmüş özellikle sol yazarların Kanlı Pazar diye adlandırdıkları olayın yankısı diğer büyük illere de sıçramış benzer olaylar diğer illerde de meydana gelmiştir.

Bkz. *Kanlı Pazar*, Hayatın Tanığı Programı, 16.02.2013.

<http://video.cnnturk.com/2013/haber/2/16/kanli-pazar-hayatin-taniginda> (17.02.2013)

⁴⁰¹ Sunay, s. 157.

⁴⁰² Kayalı, s. 179.

⁴⁰³ Narlı, "Civil-Military Relations in Turkey", s. 113.

⁴⁰⁴ Erdoğan, "Türkiye'de Asker ve Siyaset", s. 240.

⁴⁰⁵ İba, s. 209.

24 Şubat'ta toplanan MGK'nda hükümetin sıkıyönetim önerisi kabul edilmemiş erken seçime de gidilmeden özel bir müdahale biçimine gidilmiştir. 5 Mart'tan beri müdahaleye hazır vaziyette bekleyen ve 9 Mart gecesi müdahale günü olarak harekete geçen hava, deniz ve kara kuvvetlerindeki genç ve orta rütbeli subaylar hareketi aynı gün kendi aralarında toplantı yapan M. Batur ve F. Gürler cuntası tarafından durdurulmuştur. 9 Mart, 27 Mayısla başlayan ve ordu hiyerarşisi dışında kalıcı askeri diktatörlük kurma girişiminin son örneğidir.⁴⁰⁶

Öztuna ve Gökdemir'e göre, 12 Mart öncesinde planlanan 9 Mart cuntasında bu tür işlere bulaşmak istemeyen üst düzey komutanlar 27 Mayıs askeri müdahalesinde olduğu gibi yine yüzbaşılardan binbaşılardan emrine girmemek için sivil otoriteye müdahale etmişlerdir.⁴⁰⁷ 11 Mart'ta toplanan Genelkurmay Başkanı M. Tağmaç Kuvvet Komutanlarını toplantıya çağırarak toplantıda emir komuta zinciri içerisinde ne yapılması gerektiği üzerinde konuşan komutanlar, Tağmaç'ın Cumhurbaşkanı Sunay ile görüşükten sonra, gece bir kez daha toplanarak darbe değil ama darbe ihtimalini taşıyan hiyerarşik bir müdahaleye karar vermişlerdir.

Bununla ilgili olarak hazırladıkları bir muhtırayı, 12 Mart 1971 günü Türk Silahlı Kuvvetleri adına Genelkurmay Başkanı Orgeneral *Memduh Tağmaç*, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral *Faruk Gürler*, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral *Muhsin Batur* ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral *Celal Eyiceoğlu* imzalarıyla radyonun 13.00 haber bülteninde okunmuş birer kopyasını da Cumhurbaşkanı ve Meclis Başkanına gönderilmiştir.⁴⁰⁸ Söz konusu muhtıra metni şu şekildedir:⁴⁰⁹

“(madde 1) Parlamento ve hükümet, süregelen tutum, görüş ve icraatıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve anayasasının öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.....(madde 3)Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyetini

⁴⁰⁶ İba, s. 210.

⁴⁰⁷ Öztuna, Gökdemir, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler*, s. 139.

⁴⁰⁸ Öztürk, s. 81.

⁴⁰⁹ Hale, *Türkiye'de Ordu Siyaseti*, s. 160.

korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya karardır.”

Muhtıra ülkedeki anarşi durumunu sona erdirebilecek ve reformları Atatürkçü bir görüş doğrultusunda hayata geçirebilecek güçlü bir hükümetin kurulması önerisiyle dolaylı olarak Demirel hükümetinin istifasını talep etmiştir.⁴¹⁰ Demirel ise, yaptığı açıklamada ordunun müdahalesinin Anayasa ve hukuk devletiyle bağdaşmadığını söylese de, açık bir şekilde gelişen darbe sürecine karşı hiçbir şekilde güçlü bir muhalefette bulunmamıştır. Ayrıca, muhtıranın sol’a karşı yapıldığını anlayan sağ aydınlar ve basın, muhtıranın ülkeyi *anarşiden kurtarıp demokrasiyi iyi işletmek için* verildiğini savunmuşlardır.⁴¹¹

Muhtıra hemen etkisin, göstermiş Demirel istifa etmiş yerine CHP’nin sağ kanadından sayılabilecek Nihat Erim görevlendirilmiştir.⁴¹² Nisan ayında MGK büyük şehirlerde dâhil olmak üzere ülkenin pek çok yerinde sıkıyönetim ilan etmiş bu şekilde tutuklamaların yoğun olduğu bir program işletmeye başlamıştır. 5000 kişi tutuklanmış, 1976 yılına kadar Devlet Güvenlik Mahkemeleri’nde (DGM) 3000’den fazla insanın davası görülmüştür.⁴¹³ Söz konusu muhtıra metnine bakıldığında önceki ve sonraki askeri müdahalelerde olduğu gibi yine kanunlar dayanak gösterilmiştir. Türkiye siyasetinde *12 Mart Rejimi* diye adlandırılan dönem 12 Mart 1971 günü Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanı beş generalin gerçekleştirdikleri muhtıra darbesi ile başlayıp Nisan 1973’te darbecilerin Orgeneral Faruk Gürler’in cumhurbaşkanlığı seçiminde saf dışı bırakılması ile sona eren dönemdir. Silahlı kuvvetler komutanları emir komuta zincirinde verdikleri muhtıra ile başlayan ve parlamentonun değil ama çok partili siyasetin fiilen askıya alındığı dönemdir. Nihat Erim’in de dediği gibi, “demokrasinin üzerine şal örtüldüğü” dönemdir.⁴¹⁴

12 Mart Askeri Müdahalesi 27 Mayıs’ın getirdiği hükümet-ordu ilişkileri sisteminin pratik bir uygulamasıydı. Çünkü artık devletin militarizasyon için önemli adımlar atılmış, *ordunun özerkliği* anayasal ve yasal güvenceye bağlanmış ve *Milli Güvenlik Devletinin* temelleri atılmıştır. Ordu hiç kimsenin çağrısını beklemeden görev

⁴¹⁰ Lewis, Demokrasinin Türkiye Serüveni, s. 19.

⁴¹¹ Balcı, Türkiye’de Militarist Devlet Söylemi, ss. 97-99.

⁴¹² Karpat, Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset, s. 295.

⁴¹³ Lewis, Demokrasinin Türkiye Serüveni, s. 19.

⁴¹⁴ İsmet Berkan, *Asker Bize İktidarı Verir mi?*, Everest Yayınları, İstanbul, 2. Basım, Mart, 2011, s. 18.

ve sorumluluk bilinciyle istediği her an emir komuta zinciri içerisinde müdahale edebilecek hak ve yetkilere kavuşmuştu. Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanları kendi aralarında anlaşarak önce 9 Martçıları durdurmuş ardından da açık bir mektupla hükümeti çekilmeye zorlamışlardır.

Komutanlar meclisi feshetmeden güdümlü hükümetlerle asıl yürütme gücünü ellerinde tutarak yarı-askeri bir yönetim kurmuş ve muhtıranın 3. maddesini uygulama tehdidiyle parlamento üzerinde baskı kurarak, cumhurbaşkanına ve kendi aralarındaki yoğun çelişkilere rağmen ülkeyi iki buçuk yıl yönetmişlerdir.⁴¹⁵ Silahlı Kuvvetler muhtıra ile yönetimi doğrudan ele almadan, perde arkasından siyasal sistem üzerinde belirleyici bir rol oynamıştır.

Karpat'a göre, 12 Mart müdahalesi gücünü ordunun devletçi elitistlerle ve CHP'yle işbirliği geleneğinden almıştır. Müdahalenin görünürdeki gerekçesi laikliğin ve Atatürk inkılaplarının korunmasıydı. Anayasada belirtilen sosyal ve ekonomik reformların hızlanacağı söyleniyordu. Ancak kalıcı hiçbir sonuç alınamamıştır.⁴¹⁶

Ordunun siyasete müdahalesine aktif olarak direnemeyen siyasi partiler 1973 Cumhurbaşkanlığı seçimlerde o dönemde Genelkurmay Başkanı olan Faruk Gürler'in, Cumhurbaşkanlığına aday olması söz konusu olduğundan dolayı Genelkurmay Başkanının, cumhurbaşkanı olmasının gelenek halini almasını engellemek için siyasi partiler (AP-CHP) kendi aralarında uzlaşarak Senato'da bulunan Emekli Amiral Fahri Korutürk'ün cumhurbaşkanı seçilmesini sağladılar.⁴¹⁷ Korutürk'ün asker olduğu göz önüne alınırsa siyaset üzerinde, asker etkisi devam etmektedir diyebiliriz. Ancak, Gürler'in cumhurbaşkanı seçilmemesinin genelkurmay başkanlığının cumhurbaşkanı olmak için bir aşama gibi durmasına sebep olan gelenek kırılmıştır.⁴¹⁸

⁴¹⁵ İba, s. 205.

⁴¹⁶ Karpat, Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset, s. 294.

⁴¹⁷ Türköne, s. 441.

⁴¹⁸ Öztürk, s. 84.

3. BÖLÜM

1980 SONRASI TÜRKİYE’DE ORDU-SİYASET İLİŞKİLERİ

1980 sonrasında gerek Türkiye’de gerekse de dünyada önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu durum elbette ki, ordunun rolünü etkileyen ya da yeniden şekillendiren etkenleri ortaya çıkarması bakımından dikkate değerdir. Bu bölümde Birand’ın Türk Silahlı Kuvvetleri’nin tarihsel süreçteki rolünü sınıflandırdığı tablosu⁴¹⁹ güncellenerek ele alınmış ve bu çerçevede 1980 sonrasına odaklanan bir tartışma yürütülmüştür.

Tablo 7. Türk Silahlı Kuvvetlerin 1919’dan Günümüze Rolü

1919- 1929	Bu periyodu, Cumhuriyetin kurulma çalışmalarının yapıldığı, inkılâpların yapıp yerleştirilmeye çalışıldığı dönem olarak adlandırabiliriz. 1919’dan başlatmamızın sebebi, 1919 Sivas Kongresi ile başlayan yönetimi kurma çabalarının yanı sıra askeri anlamda da bazı uygulamalara gidilmesidir. Bu yıllar da, İstiklal Savaşı ve Cumhuriyeti kurma çabalarında TSK başrolü oynuyor, adeta ordu devlet görünümü var.
1930- 1940	Ordu, muhaliflere ve isyanlara karşı, cumhuriyeti ve devrimleri koruma misyonunu üstleniyor. Devletin elindeki tek unsur tek güç olarak ordu yine başat rol oynuyor.
1941- 1950	Atatürk’ün ölümüyle statüsünün değiştiği yıllar olması ve 2. Dünya Savaşı’nın sıkıntılarının TSK’ya da yansması sebebiyle ordu, bu dönemde kapalıdır.
1951- 1960	Ordunun aktif olduğu yıllardır; bir yandan Amerika tarafından donatılması, bir yandan Kore Savaşı’na katılması, bir yandan NATO’ya girişi, diğer yandan da 27 Mayıs İhtilali.
1960- 1974	Ordu bu dönemde, TSK’nın devlet statüsü içindeki yerini değiştirip yetkilerini Milli Savunma Bakanlığı’ndan kendi eline alıyor, siyasete yeniden müdahale ediyor, ekonomik durumunu düzeltiyor ve Kıbrıs Harekâtına katılıyor.
1975- 1980	Bu dönemde, Amerikan yardımlarının bir yandan şekil değiştirip eski hibeler yerine ağır koşullu krediye dönüşmüş, diğer yandan da askeri müdahale gerçekleşmiştir.
1980- 1990	Bu dönemde TSK’nın modernizasyon çerçevesinde yeniden inşasının başlamış, Plan ve Program çerçevesinde Milli Hedeflerin, Stratejilerin ve Milli Silahlanma Politikaları ilk defa saptanmış ve en önemlisi ordunun siyasetten uzaklaştırma çabalarının artmıştır. Bu dönemde ordu da, siyasete dolaylı yollardan etki etmenin yollarını yasal çerçeveye sağlamaya çalışıyor ve iktidara bu şekilde nüfuz etme yolları arıyor. Yine bu süreçte ordu islam ve Kürt kimliğini meseleleri çevresinde siyasi roller edinmeye çalışmıştır.
1990- 2000	1980 sonrasında siyasete dolaylı müdahale için oluşturduğu mekanizmayı uygulamaya geçirdiği, dönemdir. Ordunun müdahalesinde laiklik ilkesinin koruyuculuğu irtica ile mücadele söylemlerinin sıkça yer aldığı dönemdir. Yine bu süreçte ordu islam ve Kürt kimliğini meseleleri çevresinde siyasi roller edinmeye çalışmıştır.
2000-Sonrası	Orduyu siyasetten uzaklaştırma çabalarının hız kazandığı dönem olmuştur. Bu amaçla, AB sürecinin de ivme kazandırmasıyla yasal düzenlemelere gidilmiştir. Ordunun siyasal hayattaki asli konumda ciddi bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu süreçte Silahlı kuvvetler hem değişen uluslararası ortamın etkisi hem de küreselleşme ile birlikte demokratikleşme ve sivilleşme hareketlerinin etkisiyle (zoruyla) dönüşüm yaşamıştır. Bu dönemde, 2002’den 2006 yılının sonuna kadar ordunun laikliğin ve üniter devletin korunması gibi sorunlarda hükümete baskı yapmayı sürdürürken, yine de hükümetinin meşruiyetini ve tartışmalı konularda bile politika belirlemenin hükümetin yetkisinde olduğunu kabul ettiği kontrollü bir anlaşmazlık dönemidir. 2007 yılı ise, 27 Nisan’da e-muhtıra ile ordu komutanlarının hükümete açıkça meydan okuduğu bir dönemdir. Sonrasında ise ordu ile AK Parti hükümetiyle arasında gerginlik devam etse bile komutanların geri planda kalmaları gerektiğini kabul ettikleri bir döneme girilmiştir. ⁴²⁰

Kaynak: M. Ali Birand, *Emret Komutanım*, Milliyet Yayınları, 9. Baskı, Mart, 1987, ss. 423, 424. Uyarlanmıştır.

⁴¹⁹ Birand, *Emret Komutanım*, s. 423, 424.

⁴²⁰ William Hale, *Türkiye’de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm, AKP Olayı*, çev. Ergun Özbudun, Doğan Kitap Yayıncılık, İstanbul, 1. Baskı, Eylül, 2010, s. 141.

3.1. 12 Eylül 1980 Doğrudan Askeri Müdahalesi

Ülkemizde askerlerin etkin rol oynayıp ülkemizin uzunca bir süre sıkıyönetimle yönetilmesine rağmen 1980'e kadar ülke geniş şiddet olayları içinde çalkalanmıştır. Sağ, sol olayları artmış insanlar birbirlerini öldürmeye başlamış, anarşi ve terör yoğunlaşmış ülkedeki huzursuzluk ve siyasi istikrarsızlık artmıştır. 1979 yılının ağustos ayından 1980 yılının ağustos ayına kadar olay ve ölü sayısı aylık yüzün altına düşmemiştir. 1980 yılının Ağustos ayında 860 olay olmuş, 358 kişi ölmüş ve 468 kişi yaralanmıştır.⁴²¹ 1980 öncesi, 1 Mayıs 1977 Olayları⁴²², 22 Aralık Kahramanmaraş Katliamı⁴²³, Çorum ve Sivas Olayları, Ankara Bahçelievler Olayları⁴²⁴, 16 Mart'ta Üniversitedeki katliam olayları⁴²⁵, Abdi İpekçiden, Cavit Orhan Tütengil'e kadar birçok kişinin öldürülmesi vb. olaylar yaşanmıştır.⁴²⁶ Birçok Parlamento üyesi hatta bakan, Silahlı Kuvvetlerin kademelerindeki Komutanları ziyaret ederek "İçinde bulunduğumuz durumu ancak siz düzeltebilirsiniz" diyerek Silahlı Kuvvetlerin müdahale etmesini istemişlerdir.⁴²⁷ 1980 yılının haziran ayında Çorum'daki kanlı çatışmalardan sonra Ankara dönen Finansal Times Gazetesi Muhabiri şu yorumu yapmıştır: "Ankara'daki politikacılar Çorum halkı kadar bölünmüş ve nefret dolu görünüyorlar. Ülke iç savaşa giderken, batan bir gemide kabin kavgası yapan yolcular gibiler."⁴²⁸

1978 yılında Genelkurmay Başkanı olan Kenan Evren Kuvvet Komutanlarıyla görüştüktan sonra 2. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Haydar Saltık'ı çağırarak bir

⁴²¹ İba, s. 234.

⁴²² *Kanlı 1 Mayıs*, 1 Mayıs 1977 İşçi Bayramında, 34 kişinin hayatını kaybettiği 136 kişinin yaralandığı olaydır.

⁴²³ *Maraş Katliamı*, 19 Aralık ile 26 Aralık 1978'de Kahramanmaraş'ta meydana gelen Alevilere yönelik katliamdır. Yedi gün süren olaylar sırasında 150 Alevi öldürülmüş, Alevilere ait 200'ün üzerinde ev yakılmış, 100'e yakın işyeri tahrip edilmiştir. Yirmi üç yıl süren davalar sonunda 22 kişi idam, 7 kişi müebbet hapis, 321 kişi de 1-24 yıl arasında ceza almıştır. Katliamda önemli rol oynayan 68 kişiye ise ulaşılamamıştır.

Bkz. "Maraş Katliamı MİT Planıydı", Radikal Gazetesi, 22.11.2011.

http://www.radikal.com.tr/turkiye/maras_katliami_mit_planiydi-1073231 (01.06.2013)

⁴²⁴ 8 Ekim 1978 günü Abdullah Çatlı ve 6 kişinin Ankara'nın Bahçelievler mahallesinde Türkiye İşçi Partisi üyesi Latif Can, Efraim Ezgin, Hürkan Gürses, Osman Nuri Uzunlar, Serdar Alten, Faruk Ersan ve Salih Gevence isimli gençleri öldürmesine *Bahçelievler Katliamı* denmiştir. Kurbanların biri havluyla boğularak, dördü kafa hizasından kurşuna dizilerek, diğer ikisi de Eskişehir yolunda öldürülmüştür.

⁴²⁵ 16 Mart 1978 yılında İstanbul Üniversitesi'ne bomba atılmıştır. Bunun sonucunda 5 öğrenci ölmüş, 50'ye yakın öğrenci yaralanmıştır. Üniversite bir süreliğine öğretime ara verilmiştir.

Bkz. Mümtaz'er Türköne, "Ergenekon'un 16 Mart Katliamı", Zaman Gazetesi, 23.10.2008.

http://www.zaman.com.tr/mumtazer-turkone/ergenekonun-16-mart-katliami_752373.html (01.06.2013)

⁴²⁶ Jan Devletoglu, *İngiliz Arşivlerinde 12 Eylül'ün Ayak Sesleri*, Doğan Kitap Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, Eylül, 2010, ss. 22, 37, 91, 150, 191.

⁴²⁷ *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 1, Milliyet Yayınları, 1990, s. 276.

⁴²⁸ Metin Münir, Financial Times, 10 Temmuz 1980. (akt.) Hale, *Türkiye'de Ordu Siyaseti*, s. 200.

çalışma grubu kurmasını istemiştir. Bu çalışma grubuna başka bir görev göstererek ama asıl görevlerinin bir müdahale zamanının gelip gelmediğini araştırmak ve araştırma grubundan bu süreçte ikaz mı yoksa askeri darbenin mi uygun olduğunu araştırıp raporla sunmalarını istemiştir. Hatta gizlilik açısından raporun daktilo değil de el yazısıyla yazılmasını istemiştir. Söz konusu *Saltık Çalışma Grubu* 11 Eylül 1979'dan itibaren çalışmaya başlamıştır.⁴²⁹

Bu süreçte 14 Ekim 1979'da, mecliste boşalan senatörlükler için beş ilde ara seçim yapılmış ve seçimler sonunda 5 ilin, 5 senatörlüğünü de AP almıştır. CHP'nin bu yenilgisinin hemen ertesi günü CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit istifa etmiştir. 25 Ekim'de Milli Selamet Partisi (MSP) ile Milliyetçi Hareket Partisinin (MHP) dışarıdan desteğiyle Süleyman Demirel Başkanlığındaki AP azınlık hükümeti (III. Milliyetçi Cephe- MC) kurmuştur. Demirel hükümeti meclisten 229 kabul, 228 ret, 1 çekimser güvenoyu almıştır.⁴³⁰

Saltık Çalışma grubu, Evren'e mevcut düzenle anarşinin ve bölücülüğün önlenemeyeceği, mevcut TBMM'nin çeşitli problemleri halledemeyeceği, yönetime el konulmazsa ve bir kurucu meclisin kurulması için geç kalınırsa, silahlı kuvvetlerinde bir iç savaş içine sürüklenme tehlikesiyle karşı karşıya kalacağına dair bir ön rapor hazırlayarak Evren'e sunmuşlardır.⁴³¹ 21 Aralık 1979'da Evren, İstanbul'daki 1. Ordu Karargâhı'ndan komutanlarla bir toplantı yapmış ve muhtemelen iktidarın bütünüyle ele alınması konusunda uzlaşamadığı için *12 Mart formülünün* tekrarlanması kararlaştırılmıştır.⁴³²

Bunun üzerine 27 Aralık 1979 tarihinde Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e hitaben yazılmış, altında Kenan Evren, Kuvvet Komutanları ile Jandarma Genel Komutanlarının imzaları olan bir mektup gönderilmiştir. Mektupta özetle, ülkenin içinde bulunduğu durumdan Anayasal kuruluşlar ve siyasi partilerin, Atatürkçü milli bir görüşle tedbirler almaları gerektiği yazmaktadır.⁴³³ Bu mektuba ilişik olarak Türk Silahlı Kuvvetlerinin görüşünü aksettiren bir mektupta ise, özetle ülkenin siyasi ekonomik ve sosyal sorunlarına bir çözüm getiremeyen, anarşi ve bölücülüğün ülke

⁴²⁹ Kenan Evren'in Anıları, ss. 283, 284.

⁴³⁰ Akşin, Yakınçağ Türkiye Tarihi 1, s. 278.

⁴³¹ Kenan Evren'in Anıları, s. 296.

⁴³² Hale, Türkiye'de Ordu Siyaset, s. 201.

⁴³³ Sunay, s. 221.

bütünlüğünü tehdit eden boyutlara varmasını engelleyemeyen ve siyasi çekişmeler nedeniyle uzlaşamayan siyasi partiler uyarılmış ve herhangi bir düzelme olmadığı takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanununun verdiği yetkiyle Atatürkçü bir görüşle anayasanın ilkeleri doğrultusunda müştereken duruma el atacaklarından bahsedilmiştir.⁴³⁴

2 Ocak 1980 günü bu uyarı mektubunu Cumhurbaşkanı Korutürk tarafından, Demirel ve Ecevit'e verilmiştir. Ecevit, bu mektubun 12 Mart'tan farklı olmadığını söyleyip CHP'nin hiçbir döneminde demokrasiyi koruma açısından bir uyarı mektubunu almadığını söyleyerek kendisini muhtıranın muhatabı olarak görmemiştir. Demirel ise, "35 günde ne yapılabilirse onun azamisini yaptık" diyerek kendisini muhtıranın muhatabı olarak görmüştür. 7-9 Ocak tarihlerinde Evren ile iki kez görüşen Demirel, komutanların önerdiği AP-CHP işbirliğine yanaşmamıştır. 11 Ocak günü Cumhurbaşkanı ve Komutanların baskısıyla bir araya gelen Demirel ve Ecevit bir CHP-AP koalisyonuna ya da mecliste iki partinin işbirliğine yanaşmamaktadır.⁴³⁵

12 Kasım 1979–12 Eylül 1980 tarihleri arasında görev yapan MSP, MHP, AP (III. MC) dönemindeki en önemli olay bir dizi ekonomik tedbir içeren bir tür onarım programı olan 24 Ocak Kararlarıdır.⁴³⁶ İthal İkameci Ekonomi politikalarından serbest piyasa ekonomisine geçiş olarak değerlendirilen 24 Ocak kararları, Milton Friedman'ın Şili ve diğer ülkeler için hazırladığı IMF (International Monetary Fund-Uluslararası Para Fonu) tarafından desteklenen ve benzer birçok ülkeye dayatılan ekonomik tedbirler Türkiye'de de uygulamaya geçmiştir.⁴³⁷

Saltık Çalışma Grubu tarafından hazırlanan 25 dosyadan oluşan nihai rapor 4 Mart'ta Kuvvet Komutanlarına ve 15 Mart'ta yurtdışından dönen Evren'e sunuluyor. Raporu okuyan Evren, Saltık'a, "Evet durum gittikçe vahim bir hal alıyor. Eninde sonunda bu işi temizlemek bize düşecek, bundan hiç şüphem yok. Ancak henüz o noktaya gelmedik. Daha beklemek zorundayız. Hazırlıklarınızı yürütünüz." emrini vermektedir.⁴³⁸

⁴³⁴ Sunay, ss. 222, 223.

⁴³⁵ İba, ss. 242, 243.

⁴³⁶ Akşin, Yakınçağ Türkiye Tarihi 1, s. 279.

⁴³⁷ İba, s. 244.

⁴³⁸ Kenan Evren'in Anıları, s. 391.

6 Nisan'da Korutürk'ün görev süresi sona ermiş ve yerine kimin seçileceği sorunu ortaya çıkmıştır. Anayasaya göre cumhurbaşkanı seçimleri on beş gün önceden başlaması ve adayların mecliste 2/3 oranında oy almaları gerekmektedir. Bu durumda AP ve CHP'nin anlaşması gerekmektedir. Ancak, AP cumhurbaşkanı olarak Saadettin Bilgiç'i CHP ise Muhsin Batur'u aday gösterdiğinden dolayı iki aday da gerekli oyu alamadığı için Senato Başkanı İhsan Sabri Çağlayangil aylarca Cumhurbaşkanı vekili olarak görev yapmıştır.⁴³⁹

4 Haziran da *Bayrak Harekâtı Emri* Taslağı, (Darbe Planı) Saltık tarafından Evren'e sunulmuştur. 1 Temmuz günü yeniden toplanan Askeri Cunta, müdahale günü olarak 11 veya 12 Temmuz'u kararlaştırmışlardır. Fakat 8 Temmuz'da Evren'in evinde toplanan Kuvvet Komutanları, Jandarma Genel Komutanı ve 2. Başkan, 3 Temmuz'da CHP'nin hükümeti düşürmek için verdiği güven oylamasının 214'e karşı 227 oyla reddedilmesi, Ağustos'ta toplanacak olan Yüksek Askeri Şura'da terfilerin sorun yaratacağı ve IMF ile 8, 9, 10 Temmuz'da Paris'te yapılacak borç erteleme görüşmelerinin 22 Temmuz'a ertelenmesi gibi nedenlerle yapılacak askeri müdahale eylül ayına ertelenmiş, 12 Eylül Cuma günü saat 03.00'da yapılmasına karar verilmiştir.⁴⁴⁰

Darbe tarihi yaklaştıkça darbecileri daha da ikna eden olaylar yaşanmaya devam etmiştir. 31 Ağustos Zafer Bayramı kutlamalarına katılmayı reddeden MSP lideri Necmettin Erbakan bir hafta sonra 6 Eylül'de Konya'da açıkça İslami devlet kurma çağrılarında bulunmuş ve kitlesel bir gösteri düzenlemiştir. Hale'e göre, ordu için İslami köktencililiği daha da tehlikeli hale getiren şey Erbakan'ın Demirel hükümetine karşı Ecevit ile ittifak halinde olmasıydı.⁴⁴¹ Ecevit ise, 6 Eylül'de Petrol İş Sendikasının bir toplantısında siyasi mücadeleyi futbol maçına benzetip işçileri "tribünlerden sahaya inmeye davet ettiği konuşması Evren ve diğer ordu mensupları için işçileri sokağa açıkça davet olarak nitelendirilip darbe son meşru gerekçeleri olmuştur.⁴⁴²

12 Eylül 1980 sabahı saat 03.00'da TRT'den okunan bir bildiriyle TSK bir kez daha devlet erkini ele geçirmiştir. Emir komuta zinciri içinde ve emirle gerçekleştirilen askeri müdahale sanki 12 Mart 1971 Muhtırasının 3. Maddesinin uygulanması gibiydi.

⁴³⁹ Hale, *Türkiye'de Ordu Siyaset*, s. 204.

⁴⁴⁰ Sunay, ss. 237, 238.

⁴⁴¹ Hale, *Türkiye'de Ordu Siyaset*, ss. 205, 206.

⁴⁴² Hale, *Türkiye'de Ordu Siyaset*, s. 206.

Kara, deniz, hava ve jandarma genel komutanı ve genelkurmay başkanından oluşan 5 kişilik 12 Eylül Askeri Cuntası kendilerini Milli Güvenlik Konseyi olarak yetkilendirmişlerdir.⁴⁴³ 16 Eylül günü darbenin amaçlarını Konseyin başkanı aynı zamanda Genelkurmay ve Devlet Başkanı sıfatıyla Kenan Evren şöyle açıklamıştır: Milli birliği korumak, anarşi ve terörü önleyerek can ve mal güvenliğini tesis etmek, devlet otoritesini hâkim kılmak ve korumak, sosyal barışı, milli anlayış ve beraberliği sağlamak, sosyal adalete ferdi haklara insan haklarına dayalı laik cumhuriyet rejimini işler hale getirmek ve makul sürede yasal düzenlemeleri yaparak sivil yönetime geçmek.⁴⁴⁴ Ordu harekete geçmesinin nedenini siyasal sistemin çökmesi gerekçesiyle açıkladı ve niyetlerinin demokrasiyi yeniden kurmak olduğunu söyledi. Lewis, bu duruma, “Ünlü bir Fransız sözü, savaş generallere bırakılmayacak kadar önemlidir, der. Türk generallerin görüşüne göre ise, demokrasi politikacılara bırakılmayacak kadar önemlidir.” diyerek yorum getirmiştir.⁴⁴⁵ Bu dönemde olağanüstü bir tutuklama dalgası başlamıştır. Darbeden ilk altı hafta içinde 11.500 kişi tutuklanmış bu sayı 1980 sonuna gelindiğinde 30.000’e ulaşmış, bir yıl sonra tutuklananların sayısı 122.600 olmuştur.⁴⁴⁶

TSK’ndeki darbeyi yapmaya kararlı olanlar arasında görüş ayrılığı yoktu ve öncekilerden farklı olarak astlarına karşı denetimi tam olarak kurmuşlardı. 1960 ve 1971 müdahalelerindeki gibi orta rütbeli subayların komplo ve harekete geçme hazırlıkları 1979 - 1980 yılları arasında olmamıştır. Bunun en önemli göstergesi de önceki iki müdahalede olduğu gibi 1980 darbesinde silahlı kuvvetlerde tasfiye işlemi yapılmamış olmasıdır.⁴⁴⁷

1960 darbesinden sonra olduğu gibi, Danışma meclisi ve Milli Güvenlik Konseyinden oluşan Kurucu Meclis oluşturulmuş ve bu meclis yeni anayasa ile birlikte siyasal partiler ve seçim kanunlarını yapmakla görevlendirmişlerdir. Hazırlanan yeni anayasa 7 Kasım 1982’de halkoyuna sunulmuş ve vatandaşın bir an önce sivil yönetime geçme istediğinden dolayı Silahlı Kuvvetlerin yönetimi altında yapılan bu halk oylamasında anayasa, %91,4 oyla kabul edilmiştir.⁴⁴⁸ Ayrıca Kenan Evren 1 Temmuz

⁴⁴³ Ahmad, Modern Türkiye’nin Oluşumu, s. 214.

⁴⁴⁴ “Bozulan Demokrasiyi İşletmeye Geldik”, Cumhuriyet Gazetesi, 17.09.1980.
<http://www.cumhuriyetarsivi.com/monitor/index.xhtml>. (01.06.2013)

⁴⁴⁵ Lewis, Demokrasinin Türkiye Serüveni, s. 19.

⁴⁴⁶ Türköne, s. 442.

⁴⁴⁷ Hale, Türkiye’de Ordu Siyaset, s. 201.

⁴⁴⁸ Lewis, Demokrasinin Türkiye Serüveni, s. 20.

1983 yılında Genelkurmay Başkanlığı görevini Orgeneral Nurettin Ersin'e devredene kadar hem Genelkurmay Başkanı hem de Cumhurbaşkanı sıfatını taşımıştır.⁴⁴⁹

İba'ya göre, 12 Eylül müdahalesi 27 Mayıs'la başlayan askeri müdahaleler döneminin ve bu dönem boyunca yaşanan militarizasyon sürecinin bir sonucu olmuştur. Ordunun devleti ve toplumu yukarıdan aşağıya doğru yeniden düzenleme ve denetleme fonksiyonunun somut bir biçimidir.⁴⁵⁰

12 Eylül 1980'den yönetimin sivil iktidara bırakıldığı Aralık 1983'e kadar 669 yasa çıkaran askeri rejim, adeta devleti militarist düzelmede yeniden restore etmiştir. Cumhuriyet tarihinin en yoğun yasa yapma sürecinin izlediği bu dönemde devletin merkeze alındığı, hiyerarşik ve mutlak denetimi mümkün kılan yasal ve kurumsal bir yapı oluşturulmuştur. Büyük ölçüde askerin belirleyici olduğu bu restorasyon sürecinin sonucu ise *muhafazakâr, denetim ağırlıklı, otoriter ve hiyerarşik* bir devlet yapılanması oluşmuştur. 12 Eylül rejimi yapılanmasının temsilini bulduğu, diğer bir ifadeyle militarist söylemin etkin bir şekilde üzerine sindiği en önemli yasal düzenleme 1982 Anayasası olmuştur. Hiçbir siyasi temsilcinin içinde yer almadığı ve tümüyle bürokratlardan oluşan *Danışma Meclisi* tarafından hazırlanan 1982 Anayasası; devlet dışındaki tüm kurumlar ve kişilere mesafeli bakan, devletin bu kurumlar ve kişileri denetimine öncelik veren, bu denetimi mümkün kılan merkezi kurumları öngören, devlet dışındaki kurum ve kişiler arasındaki yatay bağ/bağlantıları kesen, kişi ve kurumları hiyerarşik bir şekilde devlete bağlayan ve özgürlüklerin istisnalarla sınırlandırıldığı bir anayasa olmuştur. Kısacası 1982 Anayasası militarist söylemin temel özelliklerini içinde barındıran yasal bir metin olarak görülebilir.⁴⁵¹

Anayasanın 118. Maddesi, MGK'nın tavsiye alanı olan *millî güvenlik alanını* tanımlamış ve *toplumun huzur ve güvenliği* olan sivil alanı, açık bir şekilde millî güvenlik alanına dâhil etmiştir. Bunun yanı sıra, *tavsiye eder* ibaresi ile değiştirilerek Bakanlar Kurulu'nun MGK kararlarına olan bağlılığı daha da artırılmıştır. Dikkat çekici olan bir husus, bu ibarenin Anayasa taslağında *hükümetin uymakla yükümlü olduğu tavsiyeler* şeklinde geçmiş olmasıdır. Söz konusu ifade, dünyadan gelecek tepkiler göz

⁴⁴⁹ Öztürk, ss. 87, 88.

⁴⁵⁰ İba, s. 261.

⁴⁵¹ Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, Kasım, 2012, s. 26.

önüne alınarak yumuşatılsa da, ifşa ettiği en önemli şey, *dikkate alır* ifadesinin askerin gözünde bir tavsiyeden çok, emir olarak görüldüğüdür.⁴⁵²

Darbeden 3 yıl sonra güdümlü bir sivilleşme süreci başlamış ve sivil hayata 1983 seçimleriyle geçilmiştir. Söz konusu seçimlere katılabilmek için partinin MGK tarafından veto edilmemesi gerekmektedir. O yüzden seçimlere sadece Turgut Özal Başkanlığındaki ANAP, emekli Orgeneral Turgut Sunalp'ın kurduğu Milliyetçi Demokrat Partisi (MDP) ve Necdet Calp'ın Genel Başkanlığını yaptığı Halkçı Parti (HP) katılabilmektedir. Evren'in, Sunalp'ın kurduğu MDP'yi işaret etmesine rağmen daha sivil görüntüsü olan ANAP %45 oy alarak seçimleri kazanmıştır.⁴⁵³

3.2. Sivil Yönetimi Kontrol Mekanizması Olarak Oluşturulan Milli Güvenlik Kurulu

Her askeri müdahaleden sonra, müdahaleyi yapanlar Türkiye'de demokrasinin aksayan yönlerini düzelttikten sonra ülkenin yönetimini tekrar sivillere bırakacaklarını vadederek yönetime el koymuşlardır. Yönetimi tekrar sivillere bırakırken de siyasete dolaylı olarak müdahale edebilecekleri mekanizmaları oluşturarak çekilmişlerdir. Söz konusu mekanizmaların en önemlisi *Milli Güvenlik Kuruludur*.

MGK ve MGK Genel Sekreterliği, ilk defa 1924 anayasası ile Yüksek Müdafaa Meclisi ve Umumi Kâtipliği (1933-1949) adı altında kurulmuştur. Daha sonra 1950 yılında Milli Savunma Yüksek Kurulu ve Genel Sekreterliği (1949-1962) olarak değiştirilmiştir. İlk kez 1961 anayasası ile de Milli Savunma Yüksek Kurulu, Milli Güvenlik Kurulu olarak değiştirilip anayasal bir kurum haline gelmiştir.⁴⁵⁴ *Savunma* yerine iç ve dış politikayı da kapsayan *Güvenlik* kelimesi kullanılmaya başlanmıştır.⁴⁵⁵ Anayasa hazırlanırken Milli Birlik Komitesinin eğilimi devletin idari sistem içerisinde silahlı kuvvetlere daha fazla özerklik kazandırılması yönündedir.

1960 darbesinden sonra 1961 anayasasının 111. maddesine dayanılarak 11.12.1962 tarih ve 129 sayılı kanun ile oluşturulan anayasal kurum haline gelen MGK, söz konusu kanunla sivillerin çoğunlukta olduğu bir *danışma kurulu* statüsü

⁴⁵² Balci, Türkiye'de Militarist Devlet Söylemi, ss. 121-123.

⁴⁵³ Karpat, Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset, s. 305.

⁴⁵⁴ İba, s. 185.

⁴⁵⁵ Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası 2001-2012*, Cilt III, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2013, s. 79.

kazanmıştır.⁴⁵⁶ Kurul, cumhurbaşkanı, başbakan, devlet bakanları ve başbakan yardımcıları, milli savunma, içişleri, dışişleri, maliye, ulaştırma ve çalışma bakanları ile gündemine göre başbakanın davet edeceği diğer bakanlar, genelkurmay başkanı, kara, deniz, hava, kuvvet komutanlarından oluşmuştur.

1971’de yapılan anayasa değişikliği ile *tavsiye edici* kararlarını bakanlar kuruluna bildiren bir otoriteye dönüşmüştür. 1982 anayasasının 118. maddesi ile milli güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulaması ile ilgili kararların alınması ve gerekli koordinasyonun sağlanması konusundaki görüşlerini bakanlar kuruluna bildirme yanında; devletin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliği konularında kabul edilen tedbirlerin bakanlar kurulunca *öncelikle görüşülmesi* kabul edilmiştir.⁴⁵⁷

1961 anayasasına göre, 1982 anayasasında sivil-asker ayrımında askeri bürokrasi lehine, sivil bürokrasi aleyhine bir denge oluşturulduğu görülmektedir. 1961 anayasasına göre, kurul üyesi olmayan Jandarma Genel Komutanı, 1982 anayasasıyla kurul üyesi konumuna gelmiştir. Bu şekilde kurulun sivil üye sayısı azaltılmış, Jandarma Genel Komutanı eklenerek asker üye sayısı arttırılmıştır. Başbakanın dışında Bakanlar Kurulundan sadece Milli Savunma, İçişleri, Dışişleri Bakanları Kurulun üyesi olarak sayılmıştır. Siviller açısından baktığımızda 1961 anayasasına göre, bir gerilemeden söz edilebilmektedir.⁴⁵⁸ 9.11.1983 tarih ve 2945 sayılı yasa ile Kurulun yetkileri daha da genişletilmiş ve asker artık kışla ile yetinen bir bürokrat memur olmaktan çıkmış, güvensiz siyasetçilere işi bırakamayacak siyasetin önemli bir aktörü haline gelmiştir.⁴⁵⁹

1982 anayasasında öncelikle görüşülür ifadesi, *öncelikle dikkate alınır* ifadesiyle değiştirilmiştir. Bu şekilde devletin en yüksek karar organı denebilecek, TBMM karşı sorumlu olmayan ağırlığını askerlerin oluşturduğu bir yürütme konseyi oluşturulmuştur.

⁴⁵⁶ http://www.mgk.gov.tr/Turkce/tarihce_3.html (20.05.2013)

⁴⁵⁷ <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa.htm> (20.05.2013)

⁴⁵⁸ <http://www.mgk.gov.tr/Turkce/kanun.html> (20.05.2013)

⁴⁵⁹ Osman Demir, Âdem Üzümcü, “Türkiye’de Yaşanan Ara Rejimlerin Sebepleri Üzerine Bir İnceleme”, *Gazi Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 2002, ss. 155-182, s. 175.

2001 yılında AB üyeliği sürecinin de etkili olmasıyla, 4709 sayılı yasayla anayasanın 118. maddesinde⁴⁶⁰ daha sonra değinilecek olan bazı değişiklikler yapılmıştır.

3.3. Askeri Müdahalenin Meşruiyet Kaynağı Olarak Yasal Mevzuat

Türkiye 1950 yılındaki demokratik seçimlerle çok partili hayata geçiş yaptığı dönemden sonra, millet iradesine dayanan demokratik düzen neredeyse her on yılda bir askeri müdahalelerle kesintiye uğramıştır. İlki 27 Mayıs 1960'da olmak üzere; 12 Mart 1971'de (muhtıra), 12 Eylül 1980'de, 28 Şubat 1997'de (postmodern darbe) arka arkaya askeri müdahalelere tanık olmuştur.

Hiçbir kanun maddesi, hukukun ruhuna ters geldiğinden dolayı darbeyi meşru görmez, ancak Türkiye'de askeri müdahaleyi yapanlar bunu hep yasal bir dayanağa dayandırmaya çalışmışlardır. Darbe gerekçesi olarak *1935 tarihli ve 2771 sayılı Ordu Dâhili Hizmet Kanunu'nun* 34. Maddesi gösterilerek bunun anayasal bir hak olduğu yönünde açıklamalar yapılmıştır. Söz konusu madde: "Ordunun vazifesi, Türk yurdunu ve teşkilatı esasiye kanunu ile tayin edilmiş olan Türk Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumaktır. Ordu, askerlik sanatını öğrenmek ve öğretmek ile vazifelidir. Bu vazifenin ifası için lazım gelen tesisler ve teşkiller kurulur ve tedbirler alınır." şeklindedir. *Ordunun vazifesi* tarif edilirken, askeri alanı aşan bir çerçeve çizilmiştir. Söz konusu madde ile *yurdu korumak* dışında *Cumhuriyeti kollamak ve korumak* da *ordunun vazifesi* olarak tayin edilmiştir. Cumhuriyeti koruma ve kollama görevi de ilk defa Adnan Menderes Hükümetinin devrildiği Türkiye'nin ilk sonuca ulaşan darbesi olan 27 Mayıs 1960'da icra edilmiştir. Darbeyle 1924 Anayasası ortadan kaldırılmış ve hiçbir hukuk devletinde görülmeyen bir içtihat yaratılarak bir anayasa, bir yasa hükmüne (34. madde) dayanarak feshedilmiştir.

34. madde, askerin demokratik rejime, seçimden halk desteğini alarak çıkmış yönetimlere müdahale etmesine *yasal dayanak* sağlamak, darbecilere *yasal koruma* ve *cesaret* vermek üzere yürürlüğe girmiştir. Korunması gereken değerler tehlikeye düştüğünde harekete geçmenin, sadece bir hak değil aynı zamanda asli bir görev olduğunu öğreten bu *koruma ve kollama* misyonu askeri müdahalelerin kaçınılması

⁴⁶⁰ <http://www.anayasa.gen.tr/1982ay.htm> (20.05.2013)

gereken bir eylem olarak görülmesini zorlaştırmıştır. Askere, *Anayasayı da çiğneyerek yasal görevini yapmak* gibi hiçbir hukuk devletinde kabul edilemeyecek bir görev (ve yetki) verilmiştir.⁴⁶¹

27 Mayıs darbesini yapanlar, 1935 tarihli Ordu Dâhili Hizmet Kanunu’nu *Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu* olarak yeniden düzenlemişlerdir. Bugün yürürlükte olan ve Kenan Evren’in de Ankara Başsavcı Vekili Hüseyin Görüşen’e ifade verirken savunmasına dayanak yaptığı yasa, 4 Ocak 1961’de kabul edilen *211 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmetler Kanunu’dur*.⁴⁶² 27 Mayıs 1960’da darbe yapan asker, 1961’de Ordu Dâhili Kanunu’nu *TSK İç Hizmet Kanunu* adıyla yeniden düzenlerken, darbelere dayanak olarak gösterilen maddeyi de 34. maddeden 35. maddeye kaydırmışlardır. 1961 tarihli *211 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmetler Kanunu’nun 35. Maddesi* şöyledir: “Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti’ni kollamak ve korumaktır.”⁴⁶³ TSK İç Hizmet Kanunu defalarca değiştirilmiş; ancak TSK’nın cumhuriyeti *kollama ve koruma* görevine 76 yıldır dokunulmamıştır.

TSK, iç güvenliğin tehdit altında olduğunu ifade ederek zaman zaman sivil yönetime müdahale etmiştir. Ancak, 12 Eylül Darbesi’nin yargılanması için hazırlanan iddianamede bu maddenin darbeye meşruiyet kazandırmayacağı ve hiçbir kanun maddesinin Anayasa’nın üzerinde olamayacağının altı çizilmiştir. Ordunun müdahale yetkisini İç Hizmet Kanunu’ndan aldığı hakkındaki yorumlar demokratik rejim felsefesine aykırıdır. Askerlerin demokratik hayatı kesintiye uğratmaları hiçbir hukuki gerekçeye dayandırılmaz.

Askerin, bütün darbeleri Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu’nun 35. maddesine, *Cumhuriyeti koruma-kollama* yetkisine dayanarak yaptığı bilinmektedir. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile Genelkurmay Başkanlığı arasındaki *gizli* yazışma beş maddenin daha olduğunu ortaya koymuştur. İlk kez askeri darbelerin gerekçesi olan altı madde resmi yazıya dökülmüştür.

28 Şubat sürecinin en gergin dönemleri olan ordu ve Refahyol Hükümetinin ilişkilerinin gergin olduğu darbe söylentilerinin olduğu Başbakan Necmettin Erbakan’ın

⁴⁶¹ Demirel, “Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Toplumsal Meşruiyeti Üzerine”, s. 32.

⁴⁶² <https://www.cnnturk.com/guncel.konular/kenan.evren/402/index.html?pageIndex=7> (10.05.2013)

⁴⁶³ www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.211.pdf (20.05.2013)

istifasının beklendiği günlerde 27 Mayıs 1997’de, dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, konusu özetle *ordunun Türk milletini koruma kollama vazifesinin sınırının ne olduğu* sorulduğu bir yazı gönderilmiştir. Genelkurmay Başkanlığı, devletin zirvesinin bu sorusuna *gizli* ibareli üç sayfalık yazıyla cevap vermiştir. Böylece TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu’na gelen belgeler arasında askeri darbelerin tek dayanağının İç Hizmet Kanunu’nun ünlü 35. maddesi olmadığı ortaya çıkmıştır.⁴⁶⁴

Genelkurmay Başkanlığı, *Cumhuriyet’i Koruma ve Kollama* görevinin sınırlarını altı maddeye dayandırmaktadır. Bunlar da; 1961 tarih, 211 Sayılı TSK İç Hizmet Kanunu’nun 35. maddesi, 2. maddesi, 37. maddesi, TSK İç Hizmetler Yönetmeliği’nin *Disiplin* başlıklı 1. maddesi, *Mesleğe karşı vazifeler ve vasıfları* başlıklı 85. madde ile 86. madde ve 86-a bendi olarak sıralanmaktadır. Söz konusu altı madde şöyledir.⁴⁶⁵

1. **TSK İç Hizmetler Kanunu–35:** *Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti’ni kollamak ve korumaktır.*
2. **TSK İç Hizmetler Kanun–2. madde:** *Askerlik: Türk vatanını, istiklal ve cumhuriyetini korumak için harp sanatını öğrenmek ve yapmak mükellefiyetidir. Bu mükellefiyet özel kanunlarla vaz’olunur.*
3. **TSK İç Hizmetler Kanunu–37. madde:** *Silahlı Kuvvetlere katılan her asker andiçer. And sureti aşağıdadır: “Barışta ve savaşta, karada, denizde ve havada her zaman ve her yerde millete ve cumhuriyetime doğruluk ve muhabbetle, hizmet ve kanunlara ve nizamla ve amirlerime itaat edeceğime ve askerliğin namusunu Türk sancağının şanını canımdan aziz bilip icabında vatan, cumhuriyet ve vazife uğrunda seve seve hayatımı feda eyleyeceğime namusum üzerine andiçerim.”*
4. **TSK İç Hizmetler Yönetmeliği–1. madde:** *Yurt ve milletin saadet ve selâmetini ve istiklâlini temin etmek ve cumhuriyeti korumak, ancak disiplini mükemmel olan Silâhlı Kuvvetlerle kabildir. Silâhlı Kuvvetlerde disiplinin yerleşmesi için, Silâhlı Kuvvetlerin bütün mensuplarını mutlak bir itaate ve vicdan mesuliyeti duyarak doğrulukla vazife görmeğe, her hizmeti en küçük teferruatına kadar, büyük bir dikkatle ve istekle yapmağa alıştırmak; kalplerine yurt, cumhuriyet, milliyet meslek ve vazife sevgisini sokmak lâzımdır. Bunlar her âmirin baş vazifelerindendir.*
5. **TSK İç Hizmetler Yönetmeliği–85. madde:** *Vazifesi, Türk yurdu ve cumhuriyetini içe ve dışa karşı lüzumunda silâhla korumak olan, Silâhlı*

⁴⁶⁴ <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1100013&CategoryID=7>
7 (12.09.12)

⁴⁶⁵ <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.211.pdf> (11.12.12)

Kuvvetlerde her asker kendine düşeni öğrenmeğe ve öğrendiğini öğretmeğe ve icabında son kuvvetini sarf ederek yapmağa mecburdur.

6. **TSK İç Hizmetler Yönetmeliği-86. madde:** *Asker, kendisinden beklenen vazifeleri hakkiyle yapabilmek için yüksek ahlâk ve kuvvetli maneviyata sahip olmalıdır. (86/a): Cumhuriyet, Yurt, Millet; askerin mukaddesatındandır. Bunlara içerden ve dışarıdan vaki olacak her türlü tecavüzü karşılamak, def etmek ve lüzumunda bu uğurda hayatını fedadan çekinmemek her askerin borcudur.*

6- 7 ay önce Başbakan Yardımcısı Bekir Bozdağ, TSK İç Hizmet Kanunu'nun 35. Maddesinin ve başkaca bu konularla irtibatlı maddeler dâhil olmak üzere bunlarla ilgili kapsamlı, köklü çalışmaların yapıldığını söylemiştir.⁴⁶⁶ Ayrıca son dönemde Genelkurmay Başkanlığının yeniden Milli Savunma Bakanlığına bağlanması da gündemdedir.⁴⁶⁷

3.4. 28 Şubat 1997 Dolaylı Askeri Müdahalesi

1997 yılında gerçekleşen dolaylı askeri müdahaleyi açıklayabilmek için 1983–1997 yılları arasındaki siyasal gelişmeleri incelemek gerekmektedir. 1980 askeri müdahalesinden sonra dört eğilimi birleştirme iddiasıyla Özal, darbe sonrası ilk sivil iktidarı olmanın getirdiği tedirginlikle orduya karşı temkinli davranır. Tıpkı 1960 darbesinden sonra AP ile ordu arasında yaşanan ilişkilere olduğu gibi karşılıklı ilişkilerde taviz verilmesi gerektiğinde genellikle bu tavizi siyasetçiler vermiştir. Ancak Özal, ordu karşısında hareket alanını da genişletmiştir.⁴⁶⁸ Bunu en bariz örneği 1987 yılında yaşanmıştır. Ordu, emekli olacak Genelkurmay Başkanı Necdet Ürug'un yerine Necdet Öztörün'u getirmek istemektedirler. Hatta Ürug ile Öztörün arasındaki devir teslim töreninin davetiyelerinin bile basıldığı söylenmektedir. Temmuz 1988'de emekli olacak olan Ürug, Ağustos'tan önce kendi isteğiyle emekliye ayrılmak isteyip yerine Öztörün'u getirmek istediğini açıklayınca, ordunun 2000'li yıllara kadar kimin genelkurmay başkanı olacağının belli olduğu uzun vadeli planı, ortaya çıkmıştır. Kamuoyunda tartışılan plana göre, 12 Eylül darbesini yapanlar ordu terfi sistemine ve hiyerarşik yapısına göre 2000 yılına kadar sürecektir olan kadrolaşmayı hazırlamış 1988

⁴⁶⁶ “TSK'nın o maddesi değişecek”, Habertürk Gazetesi, 8.10.2012.

<http://www.haberturk.com/gundem/haber/783480-tsknin-o-maddesi-degisecek-> (20.05.2012)

⁴⁶⁷ <http://www.samanyoluhaber.com/gundem/AK-Parti-son-noktayı-koydu-Genelkurmay/889734/> (20.05.2012)

⁴⁶⁸ Türköne, s. 443.

yılından itibaren kimin hangi üst düzey komuta kademesine geleceği önceden planlanmıştır. Ancak Özal, bu planı yasa yetkisini kullanıp Üruğ'un yerine Öztörün'ü değil de Necip Torumtay'ı atayarak bu planı bozmuştur. Torumtay'ın kararnamesini tereddütsüz imzalayan Evren de Özal'ın bu kararını desteklemiştir. Öztörün ise bu atamaya tepki olarak kısa bir süre sonra istifa etmiştir.⁴⁶⁹ Aynı yıl içinde hükümet milli savunma bütçesini meclis komisyonlarında tıpkı diğer kamu kuruluşlarının bütçeleri gibi tartışabilmiştir.⁴⁷⁰

1990'larda Türkiye'nin dış çevresinde onu tehdit eden olaylar yaşanmaya başlamıştır. Irak'ın Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal etmesi Türkiye'de bir kriz ortamına neden olmuştur. Türkiye savaşa girmek istememiştir ve girmemiştir. Ancak, Birleşmiş Milletler (BM) ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün (NATO) üyesi olduğundan Irak'a karşı yapılan ambargolara uymak zorunda kalmıştır. Aynı şekilde, ABD'nin Türkiye'deki hava üslerini (özellikle incirlik) kullanmasına da izin verilmiştir. Türkiye'de yaşanan bu kriz ortamında, iç politikada ordu ile hükümet arasındaki güç dengesi sorunu yeniden gündeme gelmiştir. Bu süreçte politikada daha çok Özal'ın sözünün geçtiğinin askerin ise ikincil ya da tavsiyede bulunma rolünden öteye gitmediği olasıdır. Çünkü bu dönemde hükümet ile ordu arasında yaşanan fikir ayrılığından dolayı Özal'ın destekleyip atadığı Genelkurmay Başkanı N. Torumtay istifa etmiştir. Torumtay istifa mektubunda, “inandığım devlet anlayışına ve ilkelerine görevimi sürdürmenin imkânsız olduğunu” gördüğü için istifa ettiğini belirtiyordu.⁴⁷¹ Bu gelişme, Özal'ın ordudan bağımsız hareket ettiğini göstermektedir.

Özal, 12 Eylül öncesi siyasi partilerin yöneticilerine yasak geçiren anayasasın geçici 4. maddesinin iptali için anayasa değişikliğini referanduma sunuyor ve geçici 4. madde az bir farkla da olsa (%49 hayır, %51 evet) kaldırılmıştır.⁴⁷² Özal referanduma gitmeden önce sonuç ne olursa olsun erken seçime gideceğini söylediği için 29 Kasım 1987 de erken seçimlere gitmiştir. Bu referandumda, sonuç hayır çıksaydı ANAP oylarını güçlendirecekti, evet çıksaydı ise partilerin toparlanmasına izin vermeden seçime giderek ve yine oyları alacaktı. Seçim sonunda ANAP oyların %36'sını alarak meclise 292 milletvekili, Erdal İnönü başkanlığındaki Sosyal Demokrat Halkçı Parti

⁴⁶⁹ İba, ss. 277, 278.

⁴⁷⁰ Türköne, s. 444.

⁴⁷¹ Hale, Türkiye'de Ordu Siyaset, s. 245.

⁴⁷² Lewis, Demokrasinin Türkiye Serüveni, s. 20.

(SODEP) %24 oy oranıyla meclise 99 milletvekili sokarken, Demirel liderliğindeki Doğru Yol Partisi (DYP) %19 oy oranıyla meclise 59 milletvekili sokmuştur. Özal, seçimlerden önce %10 genel seçim barajının yanına bir de en çok oy alan partiye bir milletvekili çıkarma avantajını sağlayan *il/çevre seçim barajını* getirdiği için Özal, Türkiye’de ilk defa, %36 oy oranıyla parlamentodaki milletvekilliklerinin %65’ini almıştır.⁴⁷³ Bu seçimlerden sonra ANAP dışında, meclise giren DYP ve SODEP, 12 Eylül öncesinin iki büyük partisinin devamıydı. Ayrıca bu seçimin önemi, 12 Eylül’den sonra yasaksız, sıkıyönetimsiz ve güdümlü olmayan partilerin katılabildiği ilk seçim olmasıydı.⁴⁷⁴ Bu seçim sonuçlarıyla oluşan tablo, 12 Eylül öncesine benzer bir tablo yaratma eğilimi yansıtıyordu. Bu da 12 Eylülcüler için siyasal istikrarsızlığın yakında olacağı ve rejimin geleceği yeniden tehlikeye düşeceğine dair tartışmaları başlatmıştır.

Özal döneminde geçicide olsa 1990 yıllarına kadar ordu siyaset ilişkileri daha demokratik zeminde ilerlemiştir. Her ne kadar askerin yetki ve imtiyazları ile ilgili mevzuat değiştirilmemiş ise de, Özal döneminde askerin siyaset üzerinde herhangi bir zorlayıcı etkisi hemen hemen olmamıştır. Sivil-asker ilişkisi oldukça demokratik bir zeminde yürütülmüştür. Hatta Özal, teamüle aykırı şekilde Genelkurmay Başkanlarının atamaları ve görevden ayrılmalarda (Toruntay’ın istiası) söz sahibi olmuştur. Bunda Özal’ın sürdüğü başarılı ekonomi politikalarının, ekonomiyi özel sektöre ve yurtdışına açmasının da etkisi olduğu savunulmaktadır.⁴⁷⁵ Özal’ın ekonomiyi özel sektöre ve yurtdışına açması savunma sanayi üzerinde olumlu bir etki yapmıştır. Kamu ve özel sektörler arasında işbirliği teşvik edilmiştir. Yerli savunma sanayi özel ve yabancı sektör yatırımcılarına ve teknoloji transferine daha açık hale gelmiştir. Hükümet bu ekonomik faaliyetlerin koordinasyonu ve teşvik edilmesi için Savunma Sanayi Müsteşarlığını kurmuş ve Savunma Sanayi Fonunu meydana getirmiştir.⁴⁷⁶ “Bu arada, F-16 ortak uçak projesi büyük bir ilerleme kaydetmiştir. Bu gelişmeler, TSK’yı büyük ölçüde tatmin etmiştir. Karşılığında, 1980 hükümet darbesinden sonra zayıflayan sivil otorite güçlenmiştir.”⁴⁷⁷

⁴⁷³ Hakan Mehmet Kiriş, “Türk Parti sisteminde 1980 sonrası Kutuplaşma ve Dinamikleri”, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Isparta, 2010, s. 160.

⁴⁷⁴ İba, s. 273.

⁴⁷⁵ Narlı, “Civil-Military Relations in Turkey”, s. 115.

⁴⁷⁶ Ali L. Karaosmanoğlu ve Behice Özlem Gökakın, “Türkiye’de Sivil-Asker İlişkisinin Unutulan Boyutları”, *Uluslararası İlişkiler*, c. 7, S. 27, Güz, 2010, ss. 29-50, s. 35.

⁴⁷⁷ Fatih Altaylı ve Murat Bardakçının Genelkurmay Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ ile Habertürk Röportajı, 11-12 Şubat 2010, www.fatihaltayli.com.tr: “Orgeneral Başbuğ “Turgut Özal’ı rahmetle,

1988 yılına gelindiğinde, Evren'in Cumhurbaşkanlığı görev süresi bitmeye yakın olduğundan Özal cumhurbaşkanlığı görevi için aday olabileceğini ima etmiş ve yeni tartışmalar başlamıştır. Yeni cumhurbaşkanı kim olacak, bir sivil mi yoksa askeri gelenek sürecektir mi? tartışmaları başlamıştır. Evren'in, 1989'da 7 yıllık cumhurbaşkanlığı görevinin bitmesiyle birlikte, Özal cumhurbaşkanlığı görevi için aday olmuş ve sadece kendi partisinin oylarıyla 3. turda seçilmiştir. Özal 1950-1960 yılları arasında Cumhurbaşkanlığı yapan Celal Bayar'dan sonra 2. sivil cumhurbaşkanı olmuştur. Özal, 17 Nisan 1993 yılında vefat edince cumhurbaşkanlığı görevi, 16 Mayıs 1993'te Demirel'e devredilmiştir. Böylece boşalan DYP Genel Başkanlığı'na da Tansu Çiller getirilmiştir.⁴⁷⁸

1983–1991 yıllarını kapsayan ANAP iktidarından sonra hükümet eden DYP-Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) (yani CHP) koalisyon hükümetleri orduyla görünür bir sorun yaşamamıştır. Ancak bu süre boyunca (1983–1985) Türkiye terör sorunu ile yüz yüze geldiğinden dolayı savunma harcamaları artmış, ülke bütçesinden en fazla payı alır olmuştur. Bu yüzden, bu dönemde askerler stratejik kararların alınması noktasında, siyasetler üzerinde etkili olmuşlardır.⁴⁷⁹

1980'li yılların ortalarından itibaren, 1980–1983 askeri dönemin basına yönelik çeşitli sansür uygulamalarına tepkiyle de bağlantılı olarak basında demokratik rejimin vazgeçilmezliği konusunda bir fikir birliği oluşmuştur. Ancak 1990'lı yıllarla birlikte Güneydoğu Anadolu Bölgesinde ayrılıkçı milliyetçiliğin ivme kazanması ve siyasal İslam'ın yükselişe geçmesiyle ülke bütünlüğü ve laikliğin korunması konusunda dayanılacak en sağlam gücün TSK olduğu düşüncesi pekişmiş ve bu fikir birliği kırılganlığa uğramıştır.⁴⁸⁰ TSK bu sefer de ülke bütünlüğünün ve laikliğin korunması gerektiğinden yeniden *koruma ve kollama görevlerini* dile getirmiş, bir müdahale de

şükranla anmamız lazım. O olmasa yanmıştık” diyor ve anlatıyor, “Savunma Sanayii Fonu olmasa hiçbir şey yapamayız. Elimiz kolumuz bağlanır.” Akt. Karaosmanoğlu ve Gökakın, “Türkiye’de Sivil-Asker İlişkisinin Unutulan Boyutları”, s. 35.

⁴⁷⁸ Sina Akşin, *Türkiye Tarihi, Bugünkü Türkiye 1980-2003*, Cem Tarih Yayınları, 5. Cilt, Eylül, 2011, s. 94.

⁴⁷⁹ Türköne, s. 444.

⁴⁸⁰ Demirel, “Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Toplumsal Meşruiyeti Üzerine”, s. 34.

bulunması gerektiğini dile getirmiş bu söylemlerle dolaylı müdahalesine meşruti bir zemin hazırlamıştır.⁴⁸¹

Aralık 1995'te yapılan milletvekili genel seçimlerinde Erbakan'ın liderliğindeki İslamcı kimliği ile bilinen Refah Partisi (RP) oyların %21,37'sini alarak 158 milletvekili meclise sokması, Türk siyasetinde *post modern darbe* olarak bilen dolaylı askeri müdahaleye zemin hazırlamıştır. Seçimlerden Mesut Yılmaz başkanlığındaki ANAP %19,65 oy oranıyla ikinci parti, Tansu Çiller başkanlığındaki DYP ise oyların %19,18 alarak üçüncü parti olarak meclise girmiştir.⁴⁸² RP ile ANAP'ın müzakereleri sonucunda kamuoyunda iki partinin koalisyon kuracağı algısı oluşmuşken ANAP bu koalisyon modelinden vazgeçmiş ve merkez sağın diğer güçlü partisi DYP ile hükümeti kurma kararı almıştır. ANAP-DYP koalisyon hükümeti bir yıl dolmadan dağıldığı için tek alternatif RP ile DYP ya da ANAP arasında bir ittifakla koalisyon hükümeti kurulmasıydı. Sonuçta DYP ile RP anlaşmış ve Erbakan yeni hükümetin Başbakanı olmuştur. Bu durumdan, rejimin en çok laik karakteri üzerinde duran TSK hoşnutsuz olmuştur. Askerin hoşnutsuzluğunu arttıracak olaylar artmaya başlamıştır.

İlk olarak 31 Ocak 1997'de RP'li Sincan Belediye Başkanı Bekir Yıldız'ın Filistin davasını desteklemek için düzenlediği Kudüs Gecesinde misafir olan Türkiye'nin İran Büyükelçisinin yaptığı konuşmadan dolayı ertesi gün, RP'nin %29 oy aldığı Sincan sokaklarında tanklar yürümüştür. Genelkurmay Başkanı tankların tatbikata gittiğini söylese de bu RP'ye bir gözdağıdır. Çünkü tatbikat için tankların geçeceği bildirilmemiştir.⁴⁸³ Yıldız, görevinden alınmış ve DGM'de yargılanmak üzere tutuklanmıştır. İran büyükelçisi de istenmeyen kişi ilan edilmiş ve diplomatik protestolarla sınır dışı edilmiştir. Aynı şekilde, RP'li Adalet Bakanı Şevket Kazan'ın, Yıldız'ı usule aykırı yollarla cezaevinde ziyaret etmesi spekülasyonları arttırmıştır. Aynı süreçte RP'li Kayseri Belediye Başkanı Şükrü Karatepe'nin de 10 Kasım törenlerinden sonra yaptığı konuşma basına yansımış ve Karatepe de, Sincan Belediye Başkanı gibi tutuklanmıştır.⁴⁸⁴

⁴⁸¹ Ümit Cizre, "Problems of Democratic Governance of Civil-Military Relations in Turkey and the European Union Enlargement Zone," *European Journal of Political Research*, S. 43, 2004, ss. 107-125, s. 108.

⁴⁸² Kiriş, "Türk Parti sisteminde 1980 sonrası Kutuplaşma ve Dinamikleri", s. 166.

⁴⁸³ Mehmet Ali Birand, *Son Darbe: 28 Şubat*, Doğan Kitap Yayıncılık, 1. Baskı, Şubat, 2012, ss. 198-200.

⁴⁸⁴ Lewis, *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, s. 25.

Bu süreçte RP'nin kurulmasıyla birlikte Cumhuriyet tarihinde ilk kez İslamcı bir partinin lideri olan Erbakan'ın Başbakan olmasından sonra medyada laiklik ilkesinin tehdit altında olduğuna dair haberlerin yoğunluk kazanmıştır. Laikliğin tehdit altında olduğu iddiası seçimler sonrası kimi medya organları aracılığıyla canlı tutulmuş, medya ve sivil toplum üzerinden laiklik ilkesinin tehdit altında olduğu işlenmiş ve TSK siyasal alandaki etkinliğini oldukça arttırmıştır.⁴⁸⁵

Komutanların, yaşanan bu gelişmelerden dolayı duydukları rahatsızlıkları dile getirmeleri ve bunun basına yansması, ordu ile hükümet arasındaki gerilimi arttırmıştır.⁴⁸⁶ 28 Şubat'taki MGK toplantısının gündeminin *irtica* olacağı bir ay önceden kararlaştırılmıştır. Siyasiler komutanlar Çankaya Köşkü'ne toplantıya giderken laik kamuoyu, iş çevreleri, üniversiteler ve ordu son derece rahatsız olduklarını dile getirmişlerdir. Her ne kadar Çiller "rejimin teminatı biziz" demiş olsa da, Erbakan hükümeti, rejime bir tehdit olarak görülmüştür.⁴⁸⁷ Toplantıda Erbakan'a karşı çok sert bir üslup kullanılmış ciddi suçlamalarda bulunulmuştur. MGK toplantısında neler olduğunu dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel şöyle anlatmaktadır:⁴⁸⁸

"Bilhassa Güven Erkaya'nın üslubu çok sert. Tabi ben yatıştırdım onu. Sayın Erbakan da nezaketle ona bir cevap verdi. Sayın Erbakan'ı itham etti. Dedi: "Senin ağzından hiç Türk kelimesi duymuyoruz." Yani bu kadar ağır bir itham. O da dedi ki: "Ben Maraşlıyım Kozanoğlu ailesinin mensubuyum. Ben Türkoğlu Türk'üm." Böyle bir şey de geçti... Sayın Erbakan aslında bu kadar eleştiriye bir takım nezaket sınırlarını aşan eleştirilere başbakan olarak tahammül edebilmiştir ve bir olgunluk göstermiştir bana göre."

28 Şubat 1997 tarihinde yapılan MGK toplantısında Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Güven Erkaya'nın isteği doğrultusunda MİT Müsteşarlığı tarafından hazırlanan *Türkiye'deki Radikal Dinci Akımları Rejime Tesirleri* başlıklı 70 sayfalık bir rapor okutulmuştur. Raporda özetle radikal dinci akımların *ideolojik ve teşkilatlanma* aşamasını tamamladıkları silahlanma aşamasına geldikleri iddia edilmiştir.⁴⁸⁹ 9 saat

⁴⁸⁵ Burak, s. 61.

⁴⁸⁶ Ali Bayramoğlu, *28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, ss. 97-100.

⁴⁸⁷ Birand, *Son Darbe: 28 Şubat*, ss. 207, 208.

⁴⁸⁸ Birand, *Son Darbe: 28 Şubat*, ss. 209, 210.

⁴⁸⁹ Türköne, s. 445.

süren MGK toplantısından sonra, dosyalardan 18 maddelik karar listesi çıkmıştır. MGK toplantısında ordunun, hükümete dile getirip imzalattıkları bazı istekleri şöyledir.⁴⁹⁰

1. Devrim kanunları ödünsüz uygulanmalı
2. Kamu kurum ve kuruluşlarda, kılık kıyafet yasalarının uygulanması
3. Tarikatların yasaklanmasına ilişkin anayasa maddelerinin yürürlüğe konulmalı
4. Temek eğitim 8 yıla çıkarılmalı (amaç imam hatip liselerinin orta kısımlarını kapatmak)
5. Pompalı tüfekler kontrol altına alınmalı
6. Kuran kursları Diyanet İşleri'ne bağlanmalı ve denetim altına alınmalı, (amaç tarikatların faaliyetlerine son vermek)
7. İmam hatipler sınırlanmalı
8. Atatürk aleyhine işlenen suçlarla ilgili 5816 sayılı kanunun istismar edilmesine izin verilmemeli
9. İslam sermayenin ekonomik kaynakları kontrol altına alınmalı
10. Üniversitelerde dinci kadrolaşmaya dikkat edilmeli vd.

Erbakan toplantıdan sonra “biraz üstünde çalışalım” diyerek 18 maddelik bildiriye hemen imzalamamıştır. Buna rağmen bildiri medya dağıtılmıştır. Hem ordunun doğrudan bir müdahalesinden çekiniliyordu, hem de Erbakan zaman kazanmaya çalışıyordu. MGK Genel Sekreterinin, “kararlar uygulanmazsa yaptırımlar gelir” şeklindeki açıklamasıyla hükümete resmen meydan okunmuştur. Anayasanın 118. maddesi, MGK kararlarının hükümet tarafında *öncelikle dikkate alınmasını* gerektiriyordu. Erbakan bir çıkmazdaydı bir yanda tam tersini davranmasını bekleyen çok şey vadettiği seçmeni vardı, bir diğer yandan da ordu. Bildiriye imzalaması Erbakan için siyaseten intiharı olacaktı. Erbakan, 5 Mart günü imzalamıştır.⁴⁹¹

⁴⁹⁰ “Postmodern Darbe Yargıda”, Bugün Gazetesi, 13.04.2012.

<http://gundem.bugun.com.tr/postmodern-darbe-yargida-haberi/189368> (01.06.2013)

⁴⁹¹ Birand, *Son Darbe: 28 Şubat*, ss. 215-218.

Ordu, hükümetle arasındaki bütün köprüleri yakmıştır. Bunu, Genelkurmay Genel Sekreteri Erol Özkasnak'ın sözlerinden anlayabiliriz. Erbakan toplantıdan sonra basına ordu ile uyum içinde olduklarını söylemesine istinaden, Genelkurmay Genel Sekreteri Erol Özkasnak, “TSK yalnızca Atatürk'ün kurduğu laik cumhuriyete inananlar ve bu hedefe gönül verenlerle uyum içindendir” diyerek cevap vermiştir.⁴⁹²

MGK toplantısından sonra irtica faaliyetlerine yönelik geniş çaplı operasyonlar başlamıştır. Çiller, Erbakan'dan istifa edip kendisinin başkanlığında hükümeti yeniden kurmayı teklif etmiştir. Bunun üzerine Erbakan istifasını Cumhurbaşkanı Demirel'e verirken, hükümeti kurma görevini Çiller'e vermesini istemiştir. Ancak Demirel, hükümeti kurma görevini ANAP'ın Genel Başkanı Mesut Yılmaz'a vermiştir.⁴⁹³

RP'nin, askerin doğrudan müdahalesi olmadan, sözde demokratik yollarla iktidardan uzaklaştırılması *28 Şubat Süreci*, *Postmodern Darbe* olarak anılmaktadır. 28 Şubat Süreci “çok eksenli ve çok aktörlü karmaşık değişim sürecinin ürettiği sert çatışmaların sonucu” olarak da değerlendirilmektedir.⁴⁹⁴ Bu süreçte, ordu yine siyasi iktidar üzerindeki etkisini ve gücünü göstermiştir. Ordu, yarattığı yasal ve yasal mekanizmalarını kullanarak siyasete müdahale edip seçimle gelen bir iktidarı devirmiştir.⁴⁹⁵ 28 Şubat sürecinden sonra ordunun *koruma ve kollama* görevini yerine getirirken siyasete müdahale şekli diğerlerinden farklı olmuştur ve tarihten sonra da siyasete müdahaleleri dolaylı olmuştur.⁴⁹⁶ Daha sonra Genelkurmay 2. Başkanı Orgeneral Çevik Bir, 28 Şubat MGK toplantısında “demokrasiye balans ayarı” yaptıklarını söylemektedir.⁴⁹⁷ Müdahaleden sonra Genelkurmay Genel Sekreteri Tümgeneral Erol Özkasnak müdahale için, “21. Yüzyılın ordusu yaptı mı böyle yapar, herkes bizden 12 Eylül darbesi gibi bir darbe bekliyordu ama biz postmodern

⁴⁹² Birand, *Son Darbe: 28 Şubat*, s. 215.

⁴⁹³ Lewis, *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, s. 26.

⁴⁹⁴ Bayramoğlu, *28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi*, s. 13.

⁴⁹⁵ Gareth Jenkins, “The Turkish Officer Corps,” *The Adelphi Papers*, 41: 337, May, 2008, ss. 21-40, s. 40.

⁴⁹⁶ Cizre, “Problems of Democratic Governance of Civil-Military Relations in Turkey and the European Union Enlargement Zone,” s. 108.

⁴⁹⁷ http://www.zaman.com.tr/huseyin-gulerce/karadayi-ile-cevik-bir-karsi-karsiya-_2036434.html (01.06.2013)

zamanların ordusuyuz, bu kez görev sivil kuvvetlerin” yorumunu yapmıştır.⁴⁹⁸ Gazeteci İsmet Berkan, *Postmodern Darbe* kelimesini ilk o zaman duyduğunu ifade etmiştir.

Mayıs 1997’de Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, Erbakan’ın partisinin anayasa mahkemesi tarafından kapatılması talebiyle dava açmıştır. Çiller’inde baskısıyla Erbakan, 18 Haziran 1997’de istifa etmiş ve 1999 yılına kadar sürecek yeni hükümet, Mesut Yılmaz’ın başkanlığında kurulmuştur. Bu tarihten 2002 yılına kadar hükümet, seçmenden çok orduyu temsil etmiştir. Bu arada Anayasa mahkemesi, 1998’de RP’yi kapatmış ve Erbakan’a 5 yıl siyaset yasağı getirmiştir.⁴⁹⁹

28 Şubat sürecinden sonra ordunun politikacılar üzerindeki rolü daha belirleyici olmaya başlamıştır. Nitekim bu dönemde Mesut Yılmaz’a da bir muhtıra vermişlerdir. Yılmaz, gazetecilere “Bazı askerler irtica tehlikesini 30 Ağustos’ta yapılacak Yüksek Askeri Şura’da görev sürelerini uzatmak için kullanıyorlar” açıklamasını yapmıştır. Bunu takiben “laiklik için demokrasi feda edilemez...Türban yasağı yanlıştır.” yorumunu yapmıştır. Bu sözlerin ardından Silahlı Kuvvetleri 20 Mart’ta Genelkurmay Başkanı ve 4 Komutan “Terör ve ortak irticayla mücadelede TSK’nın yasal görevi. Hiçbir makam siyasi ihtiras uğruna TSK’yı bundan vazgeçiremez.” şeklinde bir bildiri yayınlamışlardır.⁵⁰⁰ Yılmaz, bunu muhtıra olarak değerlendirmiştir.⁵⁰¹ 1999 seçimlerinden sonra 2002 yılına kadar Ecevit başkanlığında ANAP ve MHP ile hükümet kurulmuştur.

3.5. Türkiye’de Gerçekleşen Askeri Müdahalelerde Dış Güçlerin Etkisi

27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesinin yapılışında dış güçlerin etkisini ispatlayan açıklamalar bulunmaktadır. Özellikle 1960 müdahalesinde, Sovyetler Birliği’nin ve Amerika’nın etkisini büyük olduğu yönündeki düşünceler hâkimdir.

SSCB’nin gizli servisi KGB, Türkiye’ye karşı operasyonları 1960’ların başlarında yürürlüğe koymuş, Ankara’da Sovyet elçiliğinde çalışan KGB subayları tarafından birkaç ajan seçilmiş ve bu ajanlar Rusya’da eğitilmişlerdir. Türkiye’ye döndüklerinde bu kadro aralarına radikal eğilimli gençleri çekmiş, bazılarını Suriye’de

⁴⁹⁸ Berkan, *Asker Bize İktidarı Verir mi?*, s. 20.

⁴⁹⁹ Ünsaldı, s. 113.

⁵⁰⁰ Nilüfer Narlı, “Concordance and Discordance in Turkish Civil-Military Relations, 1980-2002”, *Turkish Studies*, 12:2, ss. 215, 225, s. 222.

⁵⁰¹ Birand, *Son Darbe: 28 Şubat*, s. 259.

Rusların açtığı kamplarda eğitmek için göndermişlerdir. Türkiye’de şehir terörcülüğü yapmak adam kaçırmak öldürmeler ile oldukça ilerlemiş ve başarılı olmuştur”⁵⁰²

John Barron’nun KGB adlı kitabında, *The Art and Science of Espionage* adlı bölümde, KGB’nin yalan haberlere başvurduğundan, kendi içinde bu işleri yürütmek için bir bölümün olduğundan bahsedilmektedir. Yabancı devletlerin kararlarını etkileyecek gizli eylemleri ve mücadeleleri düzenlediğinden, fitneler çıkardığından, bu bölümün 1950’lerden beri KGB’nin en önemli bölümü haline geldiğinden, Sovyetler Birliğinin yalan haberler dediği yolların, yıllardan beri yabancı kamu düşüncesini büyük aldatmalarla yanlış kanıya sürüklemekte olduğundan ve daha birçok şeyden bahsedilmektedir.⁵⁰³

O dönemde Başbakan Adnan Menderes, Türkiye’de meydana gelen olayların Sovyetler etkisi olduğu düşüncesiyle hem dış politikada hem de iç politikada rahatlayabilmek için Moskova’ya gitmeye karar vermiştir. Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye nota vererek Türkiye-Amerika arasında atom silahları üzerine yapılan anlaşma hakkında bilgi istemesi, Dışişleri Bakanlığı’nın kendi teşkilatlarına gönderdiği kriptolarda, olayların komünistler tarafından desteklendiği yolunda bilgi vermesi de o önemde Başbakan Adnan Menderes’in Moskova ziyaretinin nedenleri arasında gösterilerek gazetelere yansımıştır.⁵⁰⁴

Celal Bayar’ın da bu konuda ki görüşleri şu şekildedir:

“....Bugün apaçık ortaya çıkmıştır ki, 27 Mayıs olayları, Moskova ambalajlıdır. Bizim Radyo dedikleri musibet, bir akşam masa başında imal ettiği bir takım yalan haberleri yayınlıyor, ertesi gün o haber olaylarla gerçekleşiyordu. Haberler, her zaman olayların önünde gitmiştir. Muhtemelen, Adnan Menderes’in Moskova’ya bir ziyaret yapma niyeti, topyekûn muhalefet ile Moskova arasında işleyen bu oyunu bozmak hedefini güdüyordu. Çünkü Başbakan, Moskova kaynaklı modellere uygun ihtilal tahriklerini, daha 1957 seçimleri sonunda fark etmiş ve bu konuda Milli İstihbarat teşkilatlarını uyarmıştı. Nitekim Başbakanın Moskova’yı ziyaret

⁵⁰² John Barron, *KGB: The Secret Work Of Soviet Secret Agents*, Abantam Book, 4th Printing, April 1994, ss. 237-239.

⁵⁰³ Barron, ss. 238-239, 254-269.

⁵⁰⁴ Dağcı, s.76.

ihhtimali gazetelerde yayınlandıktan sonra bir anlaşma olduğu takdirde plânları bozulacağı için olacak basını muhalefeti, yani bütün cepheleleri, yalan, tezvir, iftira kampanyalarıyla donattılar. Böylece, ziyareti sabote etmek istiyorlardı. Bunda muvaffak olmadıkları söylenemez. Bugün, kronolojinin ortaya çıkardığı gerçek budur. Artık bundan sonra olup bitenler, üniversite olayları, 555K'lar⁵⁰⁵, büyük şehirlerimizi yaşanmaz hale koyan vur kaççı öğrenci hareketleri, Harbiye'nin yaptığı sessiz yürüyüş, bütün bunlar, hazırlanmış bir senaryonun, seanslarından ibarettir ve bir neticedir. 27 Mayıs senaryosu, Moskova'da yazılmış, Kore'de sahneye konmuş, Türkiye'de, yerli elemanlarla gerçekleştirilmiştir.”⁵⁰⁶

Aynı şekilde 28 Şubat 1997'de gerçekleşen askeri müdahalenin fiiliyata geçemeyip literatüre Postmodern Darbe olarak yerleşmesinin deki en büyük etken o dönemde ordunun gerekli dış desteğı bulamamış olmasıdır. Ordunun müdahale yapabilmesi için o dönemki dış konjonktür şartları çok önemlidir. Celal Bayar, Sovyetler Birliğı için şöyle diyor: “....Sözgelimi bugün Moskova, savaş yanlısı görünmüyorsa, bu sürdüğü soğuk savaştan kârlı çıktığı içindir.”⁵⁰⁷ Celal Bayar söylediğı sözde bu durumu açıklamaktadır.

Darbelerde dış ülkelerin rolü Türkiye'de hep tartışıldı. “ABD ve İngiltere darbelerin neresinde?” sorusuna cevap arandı. İngiliz arşivlerinde 4 yıl araştırma yapan tarih uzmanı Cihat Göktepe, İngiltere Büyükelçiliğı'nin 27 Mayıs'tan 38 gün önce “Türkiye'de darbe olabilir” notunu Londra'ya gönderildiğine dair, 19 Nisan tarihli bir belgeye ulaşmıştır. Belgeler incelendiğinde, elçilikten Londra'ya darbe haberin anında gittiğı Menderes'ten önce Londra'nın darbeden haberi olduğı anlaşılmaktadır. Ayrıca, birçok telgrafta, asayişin olmadığı, silahlı kuvvetlerin bu gidişe nasıl tepki verebileceğı belirtiliyor ve İngiltere 38 gün sonra olabilecek olayları bildiğı ve darbenin onlar için sürpriz olmadığı anlaşılmaktadır.⁵⁰⁸

⁵⁰⁵ 5 Mayıs 1960 tarihinde, Ankara, Kızılay'da Demokrat Parti (1946) aleyhtarı öğrencilerin yaptığı protesto eylemi. Adını 5. ayın 5. günü saat 5'te Kızılay'da gerçekleşmesinden alan eylem cumhuriyet tarihinin ilk *sivil itaatsizlik* eylemi olarak da anılır.

⁵⁰⁶ İsmet Bozdağ, *Bir Darbenin Anatomisi Celal Bayar Anlatıyor*, Emre Yayınları, 3. Baskı, Eylül, 2006, s. 101.

⁵⁰⁷ Bozdağ, *Bir Darbenin Anatomisi Celal Bayar Anlatıyor*, s. 100.

⁵⁰⁸ İdris Gürsoy'un röportajı, 22.05.2012.

<http://www.haber7.com/roportaj/haber/882492-londra-darbeyi-38-gun-onceden-biliyordu> (30.05.2013)

1958-62 arasında İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliğini yapmış olan Bernard Borrows'la ölmeden önce 1998'de mülakat yapan Göktepe, İngiliz elçisine, “Menderes ve Zorlu ile yakın çalışmanıza rağmen bu yapıyı (darbecileri) neden hemen tanıdınız?” diye sorduğunda, “Baktık ki bir defakto durum var, darbeciler yönetime, ülkeye hâkim ve bizim dış politik çıkarlarımızla örtüşen mesajlar veriyor. Bu İngiliz menfaatlerine uygundur. Darbe türü şeyler sadece Türkiye’de olmuyor, dünyanın pek çok yerinde oluyor. Bizim için asli olan İngiliz menfaatlerinin sürdürülmesidir.” şeklinde cevap vermiştir.⁵⁰⁹

27 Mayıs sabahı Albay Alparslan Türkeş tarafından radyoda okunan bildiride, “NATO’ya, CENTO’ya ve geçmiş anlaşmalara bağlıyız” denmiştir. Bu yüzden elçi bu ifadeyi dış politikada radikal bir değişiklik olmayacak şeklinde yorumladıklarını ve bu yüzden ABD ve İngiltere’nin cuntayı ülkenin *meşru hükümeti* olarak tanıdıklarını söylemiştir.⁵¹⁰

Yine aynı şekilde 27 Mayıs askeri müdahalesinin gerçekleşmesinde ABD’nin rolü olduğunu söyleyen birçok kaynak mevcuttur. ABD bu rolü, Amerika Merkezi Haber Alma Teşkilatı (CIA) aracılığıyla gerçekleştirmiştir. Albay Alparslan Türkeş anılarında ihtilalden üç gün sonra İçişleri Bakanlığında inceleme yaparken, orada Amerikalılara ait bir büro tespit ettiğini ve bakanlığa giren ve çıkan tüm evrakların o büronun kontrolünden geçtiğini, büronun CIA’ye ait olduğunu ve 27 Mayıs’tan önce Türkiye’de yıkıcı eylemlerden, trafiğin düzenlenmesine, uyuşturucu maddelerle mücadeleden, polis örgütüne eleman yetiştirilmesine kadar birçok alanlarda CIA’nın katkıları olduğunu belirtmiştir.⁵¹¹

Ayrıca, çoğu dış kaynakta, 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesinde, CIA’nın rolü olduğunu ileri sürmektedir. Londra’da 1972 yılında yayınlanan Sunday Telegraphy Gazetesindeki bir araştırma yazısı da 27 Mayıs ve 12 Mart’ın birer CIA operasyonu olduğunu iddia etmiştir. Söz konusu gazetenin o tarihte ülkemize sokulması yasaklanmıştır.⁵¹²

⁵⁰⁹ İdris Gürsoy’un röportajı, 22.05.2012.

⁵¹⁰ İdris Gürsoy’un röportajı, 22.05.2012.

⁵¹¹ Dağcı, s. 77.

⁵¹² Dağcı, s. 77.

1960 darbesinden sonra orduda, ordu subaylarının gençleştirilmesi, rütbe enflasyonunun önlenmesi, kadro fazlalığının giderilmesi ve orduda piramidin yeniden kurulması amaçlarıyla yaklaşık 275 general ile 7000 subay 20 Ağustos 1960'ta emekli edilmiştir.⁵¹³ Bunun için Amerika'dan karşılıksız 12 milyar dolar para alınmış ve bu bağış olarak gösterilmiştir.⁵¹⁴ Ayrıca subaylar emekli edilirken herhangi bir kıstas belirtilmemiş herhangi bir gerekçeye dayandırılmamıştır. Aynı yaşta ve rütbede olan subaylardan biri tasfiye edilirken diğeri orduda kalmıştır. Kısacası emekliye ayırmada bir ölçü kullanılmamıştır.⁵¹⁵

27 Mayıs yönetiminden önce devlet, sonra da adalet bakanı olan Amil Artus, Milliyet gazetesinde yayınlanan anılarında tasfiye işleminin ordunun NATO standartlarına ulaştırılması için NATO'nun ve ABD'nin isteği üzerine yapıldığını açıkça belirtmiştir. Artus, temmuz ayı başında NATO Başkomutanı Norstad'ın, Ankara'ya gelerek Cemal Gürsel ile görüştüğünü, ordunun subay kitlesinin rütbelere göre bir piramit manzarası arz etmesi gerekirken bir silindir haline geldiğini, yüksek rütbeli subayların gereğinden fazla olduğunu bu durumda ordunun harp gücünün azalacağını ve bunun düzeltilmesini istediğini belirtmiştir.⁵¹⁶

Bununla birlikte CIA'nın 27 Mayıs Askeri Müdahalesinden aylarca evvel haberi olduğu ve bunun için faaliyetlerde bulunduğu, Amerika'da yapılan yayınlarda ve CIA'nın ihtilalden önce Washington gönderdiği raporlarda darbenin kaçılmaz olduğunu belirtmesinden anlaşılmaktadır. Bunun yanında ABD, Türkiye ile 5 Mart 1959'da Güvenlik İş Birliği Anlaşması imzalamasına rağmen Adnan Menderes'i uyarmamıştır.⁵¹⁷ Neticede, Amerika bir askeri müdahalenin kaçılmaz olduğunu görmüş hatta Güvenlik İş Birliği Anlaşması'na rağmen Menderes Hükümetini uyarmamıştır.

12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi gerçekleştiğinde, Amerika Birleşik Devletleri yönetiminin darbeden haberdar olduğu ve darbe gecesi Başkan Jimmy Carter'a "bizim çocuklar işi bitirdi" anlamında bir mesajın, bir toplantının ortasında

⁵¹³ Bu olaya EMİNSU olayı deniyor. Emekli İnkılap Subaylar Derneği, 27 Mayıs Darbesi'nden sonra askeri tasfiye hareketi ile emekliye sevk edilen 235 general ve yaklaşık 5.000 subay tarafından kurulmuş dernektir. Kısaca *EMİNSU* olarak adlandırılmıştır.

⁵¹⁴ Dağcı, s. 78.

⁵¹⁵ Yetkin, s. 29.

⁵¹⁶ Milliyet Gazetesi, "İhtilalin Adalet Bakanı Amil Artus'un Anıları", 24.05.1987.

<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Safa%20K%C4%B1%C4%B1%C3%A7%C4%B1o%C4%9Flu/> (19.05.2013)

⁵¹⁷ Dağcı, s. 78.

iletildiğinin anlaşılması, 12 Eylül'de ABD'nin rolü konusunu da tartışmalara açmıştır. Bu bilgiyi ilk M. Ali Birand 12 Eylül 04.00 kitabında ortaya atmaktadır. 12 Eylül Darbesi sırasında dönemin ABD Ulusal Güvenlik Konseyi Türkiye Masası Sorumlusu Paul Henze'in, askerî müdahaleyi haber alırken haberi ulaştıran diplomatın "your boys have done it" senin çocuklar işi bitirdi, anlamındaki konuşması, 12 Eylül Darbesi içinde ABD'nin rolü konusunda tartışmalara neden olmuştur. Paul Henze, 2003 yılında Zaman Gazetesi'ne verdiği demeçte, Mehmet Ali Birand'ın iddialarını reddetmiş, ancak kısa bir süre sonra M. Ali Birand, Henze ile yaptığı görüşmenin sesli ve görüntülü kayıtlarını yayınlamaya Henze'i yalanlamıştır.⁵¹⁸

3.6. Türkiye'de Gerçekleşen Askeri Müdahalelerin Özellikleri

Askeri liderler yönetimi ele geçirdikten sonra kendilerini hiçbir zaman ülkelerinin sürekli yöneticileri olarak görmemişlerdir, siyasete bulaşmanın ordunun bütünlüğünü, profesyonelliğini tutarlılığını komuta yapısını bozduğunu görüp iktidardan ayrılmak istemişlerdir. Kendilerini iktidara el koymaya sevk eden sorunları düzelttikten sonra, iktidarı sivillere bırakacakları beklentisini canlı tutmuşlardır.⁵¹⁹ 27 Mayıs 1960 darbesi ve diğer darbeler hazırlanırken de askerlerin ana fikirleri buydu; ancak darbeden sonra askerler arasında bu konuda görüş ayrılıkları başlamış ve komitenin parçalanmasına neden olmuştur. Bu fikir ayrılıkları sonucunda darbenin ileri gelenleri ordunun gerçek görevinden uzaklaşarak, siyasallaşacağı endişesine kapılarak iktidarı sivillere devretmek ve orduyu asli görevine döndürmek için seçim kararı almışlardır.⁵²⁰

Türkiye'de söz konusu olan askeri müdahalelerin karşılaştırılması ise Tablo 8'dedir.

⁵¹⁸ <http://arsiv.zaman.com.tr/2003/06/14/haberler/h2.htm> (10.11.12)

⁵¹⁹ Huntington, Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma, s. 40.

⁵²⁰ Dağcı, s. 23.

Tablo 8. Askeri Müdahalelerin Karşılaştırmalı Özellikleri

Tarih	27 Mayıs 1960	12 Mart 1971	12 Eylül 1980	28 Şubat 1997	27 Nisan 2007 Muhtırası
Çeşidi	Doğrudan Müdahale	Dolaylı Müdahale	Doğrudan Müdahale	Dolaylı Müdahale	Dolaylı Müdahale
Yöntem	Hiyerarşik değil, Cunta	Hiyerarşik	Hiyerarşik	Hiyerarşik	
Yapısı	Cuntacı grup 38 subaydan oluşmaktadır. (Subayların Cuntası)	Üst düzey komuta kademesi yönetiyor.	Genelkurmay Başkanı, Hava, Deniz, Kara Kuvvetleri Komutanları ve Genel Sekreterde dâhil olmak üzere altı kişiden oluşmaktadır. (Generallerin darbesi)	Ordu Üst Yönetimi.	Ordu Üst Yönetimi.
Siyasete etkisi	Yeni bir siyasi düzen kuruluyor.	Devlet yönetimindeki siyasiler üzerinde perde arkası baskı yapılıyor.	Yeni bir siyasi düzen kuruluyor.	Devlet yönetimindeki siyasiler üzerinde perde arkası baskı yapılıyor.	Devlet yönetimindeki siyasiler üzerinde perde arkası baskı girişiminde bulunuluyor.
Partiler üzerindeki etkisi	İktidar partisi kapatılıyor	Anti-sistem partiler kapatılıyor.	Tüm partiler kapatılıyor.	İktidar ortağı büyük parti kapatılıyor.	İktidar Partisine karşı kapatma davası açılıyor.
Anayasal ve yasal sonuçları	Anayasa yapıldı. %61, 7 oyla kabul edildi. Askeri Yargıtay anayasal kurum haline getirildi. Anayasada MGK yürütme organı haline getirildi. Genelkurmay Başkanlığı Başbakanı karşı sorumlu tutulmuştur.	Anayasada sivilleşme aleyhine düzenlemeler yapılmıştır. Askeri yargı alanı sivil yargı aleyhine genişletilmiştir. Askeri Yüksek İdare Mahkemesi (AYİM) anayasal bir kurum olarak kurulmuştur. MGK daha etkili hale getirilmiştir.	Anayasa yapıldı. 61 anayasasına göre oylama daha sıkı şartlarda yapıldı. %91,4 ile kabul edildi. AYİM'in görev alanı genişletilmiştir. MGK'nın yetkileri artırılıyor.	Hükümete uygulamaları 18 maddelik MGK kararları verildi.	Verilen bir muhtırayla anayasada cumhurbaşkanının sahip olması gerektiği nitelikler sayılıyor. Bu şekilde ordu cumhurbaşkanlığı seçimlerini etkilemeyi amaçlıyor.
Orduya Etkisi	Yaş ortalaması 38 olan 14 subay, 235 general ve amiral, 500 subay (eminsu) tasfiye edilmiştir. 1962 ve 1963 olaylarından sonra 7 subay idam edilmiş, 29 subay müebbet hapis cezası, 78 subaya da çeşitli cezalar verilmiştir	5 general, 1 amiral, 35 albay, tasfiye edilmiştir. (sol darbe hazırlığı iddia edenlerin tasfiyesi)	Astlarına karşı denetimi tam olarak kurdukları için silahlı kuvvetlerde tasfiye işlemi yapılmamıştır.	Ordu da bir tasfiye işlemi olmamakla birlikte, irtica tehdidiyle kamu kesiminden memurlar tasfiye edildi.	Ordu siyaset ilişkilerindeki denge değişiyor ve bu dengenin, sivil siyaset lehine geliştiği ortaya çıkıyor. Kurumsal mekanizmalar halen tamamlanmadı.

Türkiye’de darbelerin dünyadaki emsallerinden ayrılan yanı, askeri müdahalelerin bütün yıpratıcılığına rağmen, Türk ordusunun, kendisini aranılır kılabilmiş olması ve imtiyazlı konumunu kabul ettirme konusunda önemli mesafeler alabilmiş olmasıdır. Askeri müdahale dönemlerinin kısa süreli olması, tam da askerlerin

öngördüğü gibi, ordunun prestij kaybını sınırlayabilmiştir. Bu durum, hem insan hakları ihalelerinin vahim olarak algılanmasını zorlaştırmış, hem de TSK'nın ekonomik, siyasal veya askeri başarısızlıkların sebebi olarak görülmesi ihtimalini azaltmıştır. Oysa Arjantin, Brezilya ve Şili gibi ülkelerde uzun süreli askeri yönetimler, orduların yıpranmasını kaçınılmaz kılmış böylece askeri müdahalelere karşı geniş bir toplumsal ittifakın temelleri atılmıştır.⁵²¹ Gerçekten de, Türkiye'de gerçekleşen darbeleri, Latin Amerika ve Ortadoğu örnekleriyle karşılaştırdığımızda, Türkiye'de gerçekleşen darbelerin daha kısa süreli olmuş olduklarını görebiliriz. Türkiye'de gerçekleşen üç müdahalede de dikkati çeken en değer özellik, kısa bir zaman sonra ordunun iktidarı sivillere bırakmış olmasıdır. Kışlalı'ya göre, ordunun bu tutumunda, Kemalizm ideolojisine bağlılık, iç ve dış güçler dengesi önemli rol oynamıştır.⁵²²

Yaşlı bir Moğol bilge kişisi Cengiz Hana, “Bütün fetihlerinizi at üstünde yaptınız, ama ayağınızı yere basmadan oraları yönetebilir misiniz?” demiştir.⁵²³ Türkiye'de komutanlar da darbelerden sonra askeri niteliklerle, ülkeyi yönetecek sivil niteliklere sahip olmanın, farklı olduğunun farkına vardıklarından, askeri yönetimleri Latin Amerika ve Ortadoğu ülkelerine nazaran kısa süreli tutmuşlardır.

TSK iktidarda uzun süre kalmanın kurum olarak orduya hem disiplin ve savaş gücü hem de prestij açısından zarar vereceğinin bilincindedirler.⁵²⁴ Ordunun politikaya girmesi demek, politikanın da orduya girmesi demektir. Ordu, bunun askeri hazırlık ve verimliliğe zarar vereceğinin bilincinde olmuşlardır.⁵²⁵ Uzun süreli askeri müdahaleyi savunan subaylar olmuş olsa da bunlar TSK içinde hâkim pozisyona gelememişlerdir. Uzun süreli askeri rejimlerin, esas misyonları olarak sundukları çağdaş uygarlık düzeyine ulaşılmasının önünde bir engel teşkil edeceğine inanılmıştır.⁵²⁶ Türk Silahlı Kuvvetlerinin üç müdahalesinde de ortak özellik olarak ordunun iktidarı ele aldığı andan itibaren sorunları halledip yönetimi tekrardan sivillere bırakacağını vaat ederek yönetime el koymasını, üç müdahaleyi yaşamış olan bir subay şöyle açıklamaktadır:⁵²⁷

⁵²¹ Demirel, “Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Toplumsal Meşruiyeti Üzerine”, ss. 45, 46, 51.

⁵²² Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, s. 322.

⁵²³ Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, s. 318.

⁵²⁴ Taha Parla, “Demirel, Fukuyama ve Huntington”, 18.09.2005.

http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=5067 (10.06.2013)

⁵²⁵ Lewis, *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, s. 29.

⁵²⁶ Demirel, “Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Toplumsal Meşruiyeti Üzerine”, ss. 45-46.

⁵²⁷ Birand, *Emret Komutanım*, s. 478.

“Her defasında uzun ön hazırlık yapılmadan müdahale oldu. 12 Eylül dahi hazırlığı sonradan yaptı. Amacı treni rayına oturtmaktır. “Ben Düzeltelim, gideyim” der. Dümene geçince asıl sorunlar başlar. Zira bir emirle işi hallediveren asker, bürokrasinin direncini kıramaz, sosyal çalkantılardan etkilenir, bürokrasiye güvenmediği için bu defa emekli subayları kilit noktalara getirir, onlar da işi beceremez ve bir süre sonra batağa girdiğini batmaya başladığını hisseder. Ülkeyi yönetmek için hazırlıklı olmadığını bilir. Kendi içinde bölüneceğinden korkar... Birde askerin sivil yönetirken kendisinin sivil toplumun hastalıklarını almasından korkar. Rüşvetti adam kayırmaktı disiplinsiz hareket etmekte... İçimizde sürekli kalıcı olmak isteyenler var tabi ama ancak yok denecek kadar azınlıktadırlar.”

Türkiye’de bütün askeri darbeler yapılırken demokrasiyi güçlendirmek işlemeyen ya da aksayan siyasal yönetime işlerlik kazandırmak amaçlarıyla yapılmıştır; yani birçok yazarında söylediği gibi demokrasiye demokrasi için ara verilmiştir. Ancak Kışlalı’ya göre, bütün toplumsal kurumlar, siyasal rejimlerin ömrü uzadıkça güçlenmektedir. Zaman içinde aksayan yönleri düzelmekte, bir yandan da toplum kendilerine alışmaktadır. Oysa her askeri darbeden sonra yeniden düzenleme, bir türlü kurumsallaşamayan, istikrar kazanamayan bir siyasal ortam oluşturmaktadır. Özellikle de amaç demokratik bir rejim ise, birçok şeye yeniden başlamak gerekmektedir.⁵²⁸

Türkiye’de farklı toplumsal kesimler ve gruplar var, farklı kesim ve grupların birbirlerine karşı şüpheleri, korkuları ve kaygıları vardır ve silahlı kuvvetler darbelere destek devşirirken karşısına aldıkları bir kesime karşı ötekilerin desteğini almayı başarmıştır. 27 Mayıs 1960 darbesinde, darbeye maruz kalanlar genellikle muhafazakâr, köylü, taşralı kesimler olmuştur. Arkasından 12 Mart ve 12 Eylül darbelerinde bir şekilde bu kesimlerin desteği alınmıştır. İhtilalleri meşrulaştırmak için, “Biz 12 Mart’ı, 12 Eylül’ü sizin kutsallarınız olan devlet ve dini korumak için yapıyoruz. Sola karşı yapıyoruz. Batılılaşmacı elitin çocukları solcu oldu ve arkalarındakilerin büyük bir kısmı alevidir.” tezi ileri sürülmüş ve kendine ciddi bir destek de bulmuştur. 28 Şubat ve sonrasında ise Alevilerin desteği aranmış, “sizi bu Sünni dindarların baskıcılığından ancak biz koruruz” mesajı verilince, Alevi kesimde ciddi bir çoğunluk bu harekete tepki

⁵²⁸ Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, s. 319.

göstermemişlerdir.⁵²⁹ 1980 darbesinde ise ordu herhangi bir sivil veya bürokratik grupla özdeşleşmemiştir.⁵³⁰

1980 askeri müdahalesinin, 1960 darbesiyle belli benzerlikleri olmasına karşın 12 Eylül 1980 darbesinin üç önemli özelliği vardır.⁵³¹

1. Silahlı kuvvetler hiyerarşisinde hiçbir değişiklik meydana getirmemiştir. 1960 darbesinde Rüştü Erdelhun örneğinde olduğu gibi önceki ordu komutanlarının uzaklaştırılmasına gerek kalmamış darbe sonrası bir tasfiye işlemine girilmemiştir.
2. Aynı nedenlerden dolayı öncekilerden daha çok merkezileştirilmiştir.
3. MGK içinde fikir ayrılığı, asker yöneticiler ile ordu komutanları arasında bir bölünme yoktur.

3.7. Türk Ordusunun Toplumsal Kökenleri

Askeri kadroların toplumsal kökeni, onların siyasi tutumlarında, ne derece etkili olduğu konusu tartışılmalı bir konudur. Subay ve astsubayların toplumsal kökeni de, bazı diğer modern ordularda da olduğu gibi, Türk ordusunda siyasi eğilimlere yansiyabilecek temek kırılma noktası olabilmektedir. Daver'e göre TSK'nın ülke sorunlarına ve olaylara yaklaşımı ile TSK'nın yapısı, geldiği toplumsal köken arasında sıkı bir ilişki vardır. Bu yüzden, birinde meydana gelen değişme diğerini de etkilemektedir.⁵³² Ordunun toplumsal kökeni derken söz konusu olan orduyu oluşturan subay ve astsubayların toplumsal kökenidir.

Ordu, başta Latin Amerika olmak üzere, birçok geri kalmış ülkede, siyasi tutumlarının da etkisiyle, genellikle ayrıcalıklı bir tekelin elindeyken Türk ordusunda durum farklı olmaktadır. Üst gelir düzeyindeki aileler, genellikle zor olduklarını düşündükleri doğu hizmetini, askerlik mesleğinin niteliğinden doğan zorlukları göz önüne alarak, çocuklarının subay olmasını istemezken, dar gelirli toplum kesimleri için, askeri eğitim toplumsal hiyerarşide yükselmenin bir yolu olmuştur.⁵³³ Oysa geçmişte

⁵²⁹ Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, Kasım, 2012, s. 30.

⁵³⁰ Karpat, Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset, s. 299.

⁵³¹ Hale, *Türkiye'de Ordu Siyaset*, ss. 211, 212.

⁵³² Bülent Daver, *Çağdaş Siyasi Doktrinler*, Ankara, 1968, s. 114.

⁵³³ Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, s. 321.

subaylar daha çok aristokrasiden devşirilirlir ve askerden çok aristokrat olarak görülürlerdi. Aristokratik bir toplumda, siyasi ve askeri elitlerin sosyal değerleriyle maddi çıkarları aynı olduğu için sivil ve askeri güçler arasındaki gerginliğin çözümünü içermektedir. Sanayileşme ve aristokratik toplumun çökmesi ile birlikte teknik açıdan daha uzmanlaşmış subaylara ihtiyaç duyulmuştur. Eğitimde fırsat eşitliğinin yaygınlaşmasıyla subaylık yolu herkese açılmıştır. Bu süreç içinde subaylar, kendilerini profesyonel asker olarak tanımlamaya başlamışlardır.⁵³⁴

1920-1957 yılları arasında Meclis'deki milletvekillerinin, %47'si asker kökenli %13'ü ise sivil bürokrasi üyesidir.⁵³⁵

Aynı şekilde, 1971 yılında Kışlalı'nın 239 subay ve 531 astsubay üzerinde yaptığı bir araştırmada (Tablo: 9) askerlerin toplumsal kökeni söz konusu olduğunda sivil-askeri bürokrasinin ağırlığı yine söz konusudur. Söz konusu araştırma da subayların yarıya yakının, subay ve memur olan %46,4'lük orana bakarak bürokrat kökenli olduğunu söyleyebiliriz. (araştırmaya katılan subayların %11,7'sinin babası askerken, %34,7'sinin babası sivil bürokrasi mensubudur.) Tüccar, sanayici, müteahhit gibi yüksek gelir grubundan gelenlerin oranının (%7,9) ise çok düşük olduğu görülmektedir.

Subaylık mesleğini, yüksek gelir gruplarının pek tercih etmediği meslek olarak görmemelerinin nedenini Kışlalı, subay mesleğinin niteliğinden doğan zorluklara, doğu hizmetinin oluşuna bağlamıştır. Aksine dar gelirli ailelerin çocuklarını subaylık mesleğine yönlendirmelerinin nedenini de askeri eğitimin parasız oluşuna bağlamaktadır.⁵³⁶

Bu veriler, Türk subaylarının genellikle orta ve dar gelirli ailelerden geldiği savını doğrulamaktadır.

⁵³⁴ Atay, s.12.

⁵³⁵ Ünsaldı, s.195.

⁵³⁶ Ahmet Taner Kışlalı, "Türk Ordusunun Toplumsal Kökeni Üzerine Bir Araştırma", Ankara Üniversitesi, *SBF Dergisi*, c. 29, S. 2, 1978, ss. 89-105, s. 92.

Tablo 9. Subay Kesimin Baba ve Dede Meslekleri

	Baba Mesleği %	Dede Mesleği %
Subay Astsubay	11,7	8,3
Memur	34,7	15,0
Tüccar sanayici müteahhit	7,9	8,3
İççi	5,0	1,6
Küçük esnaf	13,3	13,3
Çiftçi	14,2	14,6
Gelir sahibi	--	33,4
Serbest meslek	12,9	14,6

Kaynak: Ahmet Taner Kışlalı, “Türk Ordusunun Toplumsal Kökeni Üzerine Bir Araştırma”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, c. 29, S. 2, 1978, s. 90-94.

Aynı araştırmada, subayların ailelerinin de eğitim durumu ortaya konmuştur. (Tablo: 10) Lise ve yükseköğrenim gören ailelerden gelen subayların oranının %35,1 olmasına bakarak tüccar, sanayici ve özellikle serbest meslek sahiplerinin bu oranda olduğu düşünülürse, bürokrat babalarının büyük çoğunluğun, üst kademe bürokrasiden gelmediği söylenebilmektedir.

Ayrıca, bu çalışmada, dikkat çeken başka nokta ise, tüccar, sanayici, müteahhit, serbest meslek ve küçük esnaf oranlarında bir değişiklik yokken, dedeleri bürokrat (subay-memur) olanlarının oranı %23,3’ten bir kuşak sonra %46,4’e çıkarak iki katı artış göstermesidir. (Tablo: 9) Bir kuşak sonra, bürokrat kökenlilerin sayısı iki katına çıkarken tersine bir durumu bu sefer çiftçi kesimin oranında gözlemlenmiştir. Çiftçi kesimin oranının, %33,4’den %14,2’ye düştüğü görülmektedir. Dedelerinin toplumsal sınıflamasında, %50’lik yer tutan *gelir sahibidir* kesimi ise bir kuşak sonra kaybolmaktadır.

Tablo 10. Subay ve Astsubay Babasının Öğrenim Durumu Karşılaştırması

Babanın öğrenim durumu	Subay %	Astsubay %
Yok	10,0	32,7
İlkokulu bitirmiş	31,3	52,7
Ortaokulu bitirmiş	23,4	9,4
Lise bitirmiş	16,7	3,7
Yükseköğrenim bitirmiş	18,4	1,3

Kaynak: Kışlalı, “Türk Ordusunun Toplumsal Kökeni Üzerine Bir Araştırma”, s.104.

Daha yakın tarihte, 1983’te Hüseyin Ağca’nın üç harp okulunun toplam mensubunun %25’i üzerinde yaptığı bir çalışmada da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Aynı şekilde, askerler ile sivil memurlar *bürokratlar* diye grupladığımızda yine

bürokrasinin %49,8 (subay %25,5 + memur %24,3) oranıyla ordu içinde önemli yer tuttuğunu görebiliriz. (Tablo: 11)

Ayrıca, askerlik mesleğinin babadan oğula geçme oranı da (%25,5) düşük değildir. Genellikle asker olan babalar aşırı çalışma saatleri ve zor çalışma koşulları gibi nedenlerle çocuklarının bu mesleği tercih etmesini istemezken asker çocukları için subaylık mesleği toplumsal açıdan yükselme fırsatı sunduğu için asker çocuklarına çekici gelir. Ancak Ünsaldı'ya göre, askeri toplumun tamamıyla kendi içine kapalı olduğunu söyleyemeyiz, çünkü sivil çevreden gelen subayların (%25,5'e karşı %66,4) oranı da düşük değildir.⁵³⁷

Ayrıca deniz subaylarının kentli olma oranı (%64,7) daha yüksektir. (Tablo: 12)

Tablo 11. TSK Harp Öğrencilerinin Toplumsal Kökeni (1983)

Baba Mesleği	Ortalama (%)	Kara Harp Okulu (%)	Deniz Harp Okulu (%)	Hava Harp Okulu (%)
İşsiz	0,8	0,9	0,6	0,5
İşçi	16,2	13,7	15,9	25
Çiftçi	11,3	13,7	4,7	6,4
Memur	24,3	22,9	22,9	25,9
Subay, Astsubay	25,5	26,1	30	18,6
Serbest Meslek	13,8	11,8	18,2	16,8

Kaynak: Hüseyin Ağca, TSK Harp Okulları Öğrencileri Üzerine Bir Psikososyal Saha Araştırması, Ankara, s.6-8. (akt.) Levent Ünsaldı, *Türkiye'de Asker ve Siyaset*, Kitap Yayınevi, 1. Basım, Kasım, İstanbul, 2008, s.196.

Tablo 12. Subayların Coğrafi Kökenleri (1983)

Subayların Coğrafi Kökenleri	Ortalama (%)	Kara Harp Okulu (%)	Deniz Harp Okulu (%)	Hava Harp Okulu (%)
Köy	9,7	11,4	3,5	7,7
Kasaba-Küçük Kent	37,3	38,8	29,4	37,3
Gecekondü Mahallesi	5,4	6,3	2,4	4,1
Büyük Kent	47,7	43,4	64,7	50,9

Kaynak: Hüseyin Ağca, "TSK Harp Okulları Öğrencileri Üzerine Bir Psikososyal Saha Araştırması", (akt.) Ünsaldı, s. 196.

Türkiye'de kara ordusunun subay adayları yurdun her köşesinden gelirken, Deniz Kuvvetleri'nin subayları yüzde yetmiş oranında liman kentlerinden ve gelişmiş kentlerden gelmektedir. Hava Kuvvetleri ise, her yıl binlerce başvuru içinden sadece 200 subay adayı seçmektedir. Bu adaylarda genellikle gelişmiş bölgelerden gelen iyi yetişme şansını elde etmiş adaylar oluyor. Gerek havacı, gerekse denizci subaylar son

⁵³⁷ Ünsaldı, s. 197.

derece gelişmiş pahalı teknolojilere dayalı araç gereç kullanmak zorunda kaldıkları için teknik deneyimleri dâhil iyi bir İngilizce bilmek zorundalar. Bu nedenle derslerin bir bölümü İngilizce olarak verilmektedir.⁵³⁸ Ağca'nın 1983 yılında yaptığı çalışma da deniz harp okulu subaylarının %64,7'sinin büyük kentlerden gelmesi de bunu doğrulamaktadır.

Subayların olduğu kadar astsubayların da siyasal eğilimlerini belirleyen toplumsal kökenleri önemlidir. Astsubaylar büyük bir oranda kırsal kesimden gelmektedir: %22,5'i küçük kent, %5,8'i büyük kent doğumluyken, %57'si kasaba ve %14'ü köy kökenlidir. (Tablo: 13) Kışlalı da yaptığı araştırmada subaylarla astsubayların babalarının elde ettiği gelirlerle göre karşılaştırarak, subayların (%46,4) pek çoğunun astsubaylara (%19,9) oranla daha çok bürokrat, tüccar ve serbest meslekle uğraşanlar gibi, orta ya da yüksek gelir gruplarından geldiğini saptamıştır. Bunun tersine işçiler ve köylüler gibi düşük gelirli gruplardan gelen astsubayların sayısı epey fazladır. (Tablo: 14) Aynı araştırmada subaylarla astsubayların babalarının eğitim düzeyi açısından da farklılık olduğu gözlenmiştir. Subay babalarının sadece %41,3'ü ilkokul mezunuyken, bu oran astsubay babasında %85,4'e çıkar. (Tablo: 10)

Ağca'nın bu sefer 1985'te bu kez de astsubayların toplumsal kökenleri üzerine yaptığı bir başka araştırmada Kışlalı'nın çalışmasıyla, benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 13. Astsubayların Toplumsal Kökenleri

Coğrafi Köken	%	Baba Mesleği	%
Köy	22,4	Subay (emekli)	0
Kasaba küçük kent	34	Astsubay (emekli)	1,63
Büyük kent	28,2	Memur (emekli)	25,77
Yanıtsız	15,4	Çiftçi	21,2
		İşçi	34,09
		Zanaatkâr	8,48
		Tüccar	0,48
		Serbest meslek	7,99
		İşsiz	0,32

Kaynak: Hüseyin Ağca, "TSK Orta Dereceli Askeri Okullar Üzerine Saha Araştırması", Ankara, 1885, s. 98-99. (akt.) Ünsaldı, s.198.

⁵³⁸ Birand, *Emret Komutanım*, ss. 176-179.

Tablo 14. Subay ve Astsubayların Baba Mesleğinin Ölçüt Alan Toplumsal Köken Farkı ile İlgili Karşılaştırma

Baba Mesleği	Subay %	Astsubay %
Subay- astsubay	11,7	2,2
Memur	34,7	17,7
Tüccar-sanayici vb.	7,9	2,6
İşçi	5,0	16,0
Küçük esnaf	13,3	16,7
Gelir sahibi	--	0,5
Çiftçi	14,2	37,8
Serbest meslek	12,9	6,2

Kaynak: Kışlalı, “Türk Ordusunun Toplumsal Kökeni Üzerine Bir Araştırma”, s.103.

Tablo 15. Subaylarla Astsubayların Babalarının Öğrenim Düzeyi

Babanın öğrenim durumu	Subay %	Astsubay %
Okuma yazma bilmiyor	3,5	3,9
Okuma yazma biliyor	10	14
İlkokul mezunu	34	60
Ortaokul mezunu	10,4	10,6
Lise mezunu	23,8	10,4
Üniversite mezunu	19,2	0,9

Kaynak: Hüseyin Ağca, “TSK Orta Dereceli Askeri Okullar Üzerine Saha Araştırması”, Ankara, 1885, s. 98-99. (akt.) Ünsaldı, s.198.

Söz konusu iki çalışma da görüyoruz ki subay kadrosu gücünü geniş bir toplumsal tabandan almaktadır. Ancak subaylar çoğunlukla orta sınıf kökenlidir. (Tablo: 11, memur + subay/astsubay + serbest meslek = %63,6)

4. BÖLÜM

2000 SONRASI TÜRKİYE’DE ORDUNUN SİYASET ÜZERİNDE DEĞİŞEN ROLÜ

2000’li yıllarda ordu-siyaset etkileşiminde dengelerin değiştiği söylenebilir. Bu, bir yandan dış dinamiklere bağlı olarak gerçekleşirken, diğer yandan da iç dinamiklerin etkin olduğu bir süreç ile gerçekleşmiştir. Bugün silahlı kuvvetlerin, siyaset üzerinde etkisinin belirgin bir şekilde azaldığı söylenebilirse; bunu demokrasi ve siyasal bilinçlenme düzeyine ve daha çok iç ve dış koşullara bağlayabiliriz. Ordu-siyaset ilişkilerinin daha demokratik zemine kaymasının itici gücü daha geniş uluslararası ortamlarda ve iç toplumsal-siyasal dinamiklerde aranmalıdır.⁵³⁹ Bu bölümde söz konusu iç ve dış etkenler genel hatlarıyla ele alınmaya çalışılmıştır.

4.1. Dış Dinamikler

4.1.1. Soğuk Savaşın Bitmesi ve Uluslararası Ortam

Soğuk Savaş yılları olarak adlandırılan, genel anlamda 1945–1991 yılları arası, dar anlamda ise 1947–1987 arası dönemde militaristleşen devlet sistemlerin sayısı katlanarak artmıştır. Bu dönemde özellikle az gelişmiş ülkelerde askeri müdahaleler ya da ordunun politik alanı dolaylı kontrolü, dönemin karakteristik özelliği olmuştur.⁵⁴⁰

Dünya, ABD ve Sovyetler Birliği diye iki temel kampa bölünmüştür. Bu dönem sürekli bir silahlanma yarışının olduğu, silahların bütün dünyaya dağıtıldığı, büyük ölçüde militaristleşen bir ekonominin etkinliğinin sürdürdüğü, askeri darbelerin yaygınlaştığı, silah satışları için yeraltı örgütlerin ortaya çıktığı, gerilla savaşlarının yaygınlaştığı, korku ve şüphenin hâkim olduğu, güvenliğin paranoya halini aldığı bir dönemdir. Kısacası, Soğuk Savaş yılları çevreleyici bir militarizmin etkin olduğu bir zaman dilimidir.⁵⁴¹

⁵³⁹ Karaosmanoğlu, Gökakın, “Türkiye’de Sivil-Asker İlişkisinin Unutulan Boyutları”, s. 33.

⁵⁴⁰ Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, Kasım, 2012, s. 9.

⁵⁴¹ Balcı, Türkiye’de Militarist Devlet Söylemi, ss. 19-20.

Soğuk Savaşın en önemli sonuçlarından biri ABD ve Sovyetler arasındaki gerilimin yol açtığı askeri üsler yoluyla mekânın militaristleşmesi olmuştur. Üslerin, bulundukları ülkeleri militaristleştirmesinin en önemli göstergesi bu ülkelerde politik, ekonomik ve sosyal problemleri çözmede demokratik yöntemlerden ziyade, askeri yöntemlerin devreye sokulması olmuştur. Soğuk Savaşla birlikte askeri alanda yaşanan değişimler, militarist söylemi bir hayli güçlendirmiş ve böylesi koşullar altında *sivil hükümet yapıları daha az gelişmiş ve siyasi kültür düzeyleri daha az olgunlaşmış* ülkelerde askeri darbeler daha kolay gerçekleşmiştir. Kısacası Soğuk Savaş, üçüncü dünya ülkeleri için askeri müdahalelerin mümkünlik koşullarını sağlayan en önemli yapısal unsurdur.

Üçüncü dünya ülkelerinde, Soğuk Savaş koşulları altında askeri rejimlerin onaylanması yaygın bir pratik haline dönüşmüştür. 1960'larda Latin Amerika'da askerin politik alanda artan rolünün arkasında en önemli faktör olarak, ABD'nin bu ülkelere yönelik askeri yardım ve eğitim politikaları görülmektedir. ABD, Latin Amerika'da 1964 Küba Devriminin yayılmasını engellemek için bu ülkede askeri rejimleri desteklemiştir. Bu dönemde Brezilya, Bolivya, Şili, Uruguay ve Arjantin'de kurulan yeni yapılanmalar bu bağlamda *anti-devrimci askeri rejimler* şeklinde tanımlanmıştır. Bu politika yüzünden ortaya çıkan, bütün askeri rejimleri komünizm tehlikesine karşı duvar oluşturduğu için ABD tarafından desteklenmiştir.⁵⁴²

Soğuk Savaş döneminde, ABD başta olmak üzere birçok Batı ülkesinde ordu, siyaset üzerinde hayli etkili olmuş ve ordu harcamalarının bütçe içindeki payı oldukça yüksek olmuştur. ABD de komünizm tehlikesi nedeniyle muhtemel bir savaş tehlikesi göz önüne alınarak birçok kararın alınmasında, silahlı kuvvetler önemli rol oynamıştır.⁵⁴³

Türkiye'de gerçekleşen askeri darbeler ve ondan sonra hâkim söylem olarak işleyişe giren militarizm, doğrudan Soğuk Savaş geriliminin bir sonucu olmasa da askeri darbelere bir meşru zemin hazırlayıp darbe için destek toplamasına yardımcı olduğunu söyleyebiliriz. 27 Mayıs 1960 darbesi, sadece Türkiye'deki iç politika nedeniyle ya da Türkiye'deki militarizm etkisiyle gerçekleşmemiştir, Soğuk Savaş döneminin koşullarının sağladığı daha geniş perspektifte bir onayla gerçekleşmiştir. Soğuk Savaş döneminde, Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerinin şekillenmesinde dış dinamikler önemli

⁵⁴² Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, Kasım, 2012, s. 10.

⁵⁴³ Türköne, s. 418.

rol oynamıştır.⁵⁴⁴ Darbeden 3 gün sonra yeni rejimin ABD ve İngiltere tarafından tanınması da askeri müdahaleyi yapanların, dış güçlerce desteklendiğini göstermektedir.⁵⁴⁵

Soğuk Savaş döneminde, Batı dünyasında askerin denetimi önemli bir öncelik olmamıştır. Türkiye, Portekiz ve Yunanistan gibi NATO üyesi ülkeler için jeopolitik değer demokratik değerlerden önce gelmiştir ve bu süreçte askerin siyasete karışması ve müdahalede bulunması normal karşılanmıştır. Ancak, Soğuk Savaş dönemi sona erdikten sonra üye ve yeni üye olacak ülkelerin güvenlik ve sivil-asker ilişkilerinin demokratik bir şekilde yürütülebilmesinin temini için *Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)* ve NATO siyasi bağlayıcılığı olan bazı normları kabul etmiştir.⁵⁴⁶ “Bu normları içeren önde gelen belgelerden biri 6 Aralık 1994 günü Budapeşte’de AGİT tarafından benimsenen “*Yeni Bir Dönemde Gerçek Bir Ortaklığa Doğru*” başlığını taşıyan belgedir. Belgenin “*Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı’nın (AGİT) Siyasi-Askeri Yönleri hakkında Davranış İlkeleri Rehberi*” başlığını taşıyan dördüncü bölümü sivil-asker ilişkilerinin demokratik bir zemine oturtulmasıyla ilgilidir.⁵⁴⁷

Sivil-asker ilişkilerinin demokratik bir şekilde yürütülebilmesi kuralı NATO tarafından da benimsenmiş ve geliştirilmiştir. Hatta daha geniş çerçevede Soğuk Savaş sonrası dönemde sivil-asker ilişkilerinin demokratikleştirilmesinin ve güvenlik sektörü reformunun, NATO’nun önemli amaçlarından biri haline gelmiştir. NATO’ya yeni üyelere ve ortaklara da uyum sağlamaları maksadıyla, *Barış için Ortaklık (BİO)* programları uygulanmaktadır.⁵⁴⁸ Örneğin, Haziran 2004’te İstanbul’da yapılan NATO Zirve’sinde kabul edilen belgelerde “yeterli” ve “demokratik bakımdan sorumlu” savunma kurumlarının geliştirilmesinin, silahlı kuvvetlerin demokratik denetiminin ve savunma planlaması ve bütçelemesinde şeffaflığın barış ve istikrar ile bağlantısını bir defa daha ifade edilmiştir.⁵⁴⁹

⁵⁴⁴ Narlı, “Concordance and Discordance in Turkish Civil-Military Relations, 1980-2002”, s. 217.

⁵⁴⁵ İdris Gürsoy’un röportajı, 22.05.2012.

⁵⁴⁶ Karaosmanoğlu ve Gökakın, “Türkiye’de Sivil-Asker İlişkisinin Unutulan Boyutları”, s. 33.

⁵⁴⁷ Alexandre Zambert, “Implementation of Democratic Control of Armed Forces in the OSCE Region,” *DCAF Occasional Paper*, No 11, Geneva, July, 2006, ss. 9-10. Akt. Karaosmanoğlu ve Gökakın, s. 34.

⁵⁴⁸ Cizre, “Problems of Democratic Governance of Civil-Military Relations in Turkey and the European Union Enlargement Zone,” s. 110.

⁵⁴⁹ 28-29 Haziran 2004, NATO İstanbul Zirvesinde Yayınlanan Belgeler. Akt. Karaosmanoğlu ve Gökakın, “Türkiye’de Sivil-Asker İlişkisinin Unutulan Boyutları”, s. 33.

Soğuk Savaşın bitmesiyle gelişmiş ülkelerde ordu- siyaset ilişkileri açısından dönüm noktası olmuş, sivil-asker ilişkileri daha demokratik bir görünüm kazanmaya başlamıştır. Soğuk Savaş döneminde, canlı tutulan ülkenin dış düşman tehdidinde olduğu iddiasının geçerliliği kalmamış, halkın iktidardan beklentileri artmıştır. Bunun pratikteki sonucu ise Soğuk Savaş döneminin bitmesiyle savunma harcamalarının azalması olmuştur. Özellikle 2000'lerin sonunda birçok ülke savunma harcamalarına ayırdıkları bütçenin bir kısmını başka alanlara ayırmışlardır.⁵⁵⁰ Savunma harcamaları bakımından Soğuk Savaş dönemi ile sonrası dönem kıyaslandığında, ülkelerin savunma harcamalarında bir düşüş olduğu gözlenmektedir. 1985 ve 2000 yılları arasında ülkelerin savunma harcamaları ve bu harcamaların GSMH içinde paylarının önemli oranda düşmüştür. Hatta ABD, İngiltere, Almanya, İtalya, İran, Irak, Mısır ve Suriye'de bu azalma %50'leri aşmaktadır.⁵⁵¹ Stockholm'de bir araştırma enstitüsünün (Stockholm International Peace Research Institute) yaptığı araştırmaya göre, 1998'den beri dünyada toplam savunma harcamaları azalmaya başlamıştır. 2012 yılında da, 2011 yılına göre %0,5 (\$1.75 trilyon) oranında azalma göstermiştir.⁵⁵² Türkiye'de de savunma harcamalarının, bütçe içindeki oranında düşüş gözlenmektedir. Savunma harcamalarının, 1998 yılında bütçedeki payı %10,4 iken, 2007 yılında bu oran %7,5'e düşmüştür.⁵⁵³

1990'lı yıllarda, Soğuk Savaş sona erip bununla bağlantılı olarak komünizm tehdidi ortadan kalkmıştır.⁵⁵⁴ Soğuk Savaş sonrası dış tehdit azaldıktan sonra, Türkiye'de ulusal güvenlik anlayışı MGK tarafından değiştirilerek, PKK tehdidi ve irtica öncelikli tehdit düzeyine çıkarılmıştır.⁵⁵⁵ Ancak, Soğuk Savaş sonrası Türkiye'de ulusal güvenliğe yönelik iç ve dış tehditler azalmamıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde de, dengelerin değişim sürecinde olduğu Ortadoğu, Kafkaslar ve Balkanlar gibi

⁵⁵⁰ Gareth Jenkins, "The Turkish Military's Impact on Policy", *The Adelphi Papers*, 42:337, 2001, ss. 57-82, s. 69.

⁵⁵¹ Türköne, s. 418, 427.

⁵⁵² "Military Might", *The Economist*, 15.04.2013.

<http://www.economist.com/blogs/graphicdetail/2013/04/daily-chart-9> (16.04.2013)

⁵⁵³ Gülay Günlük Şenesen, "Türkiye'nin Savunma Harcamaları: 2000'li Yıllar", *Almanak Türkiye2006-2008: Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, Ed.Ali Bayramoğlu, Ahmet İnsel, Tesev Yayınları, Temmuz, 2009, ss. 172-176, s. 173.

⁵⁵⁴ Evren Balta Paker, "Dış Tehditten İç Tehdide: Türkiye'de Doksanlarda Ulusal Güvenliğin Yeniden İnşası", *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, der. Enver Balta Paker, İsmet Akça, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Mayıs, 2010, s. 411.

⁵⁵⁵ Ali O. Karaosmanoğlu, "Transformaton of Turkey's Civil-Military Relations Culture and International Environment", *Turkish Studies*, Vol. 12, No. 2, June, 2011, ss. 253-264, s. 257.

istikrarsızlık ve belirsizliklerle dolu bir bölgenin ortasında yer alan Türkiye’de, terörizm ve radikal dinci akımlar, etnik farklılıklardan kaynaklanan bölgesel çatışmalar, kitle imha silahları ile uzun menzilli füzeler gibi risk ve tehditleri devam etmiştir.⁵⁵⁶

Desch’e göre, uluslararası tehditlerin, ya da güvenlik sorunlarının arttığı ve iç tehditlerin azaldığı dönemlerde, sivil iktidar ile silahlı kuvvetler birbirlerine yaklaşmakta ve sivil-asker ilişkisinin demokratik bir zeminde sürdürülme olasılığı artmaktadır. İç tehditlerin arttığı ve dış tehditlerin azaldığı dönemlerde ise sivil-asker ilişkisi daha karmaşık hale gelmekte ve demokratik standartlardan uzaklaşmaktadır.⁵⁵⁷ Gerçekten de 1990’larda tüm dünyada, hem Soğuk Savaşın bitmesi, hem de neo-liberal dönüşüm çerçevesinde yaşanan ordunun demokratik denetime sokulup; iktidar alanının daraltılması olgusu; Türkiye’de gerçekleşmemiştir. Çünkü bu dönemde, 1990’larda ilerleyen terör sorunu ve yeni oluşan “irtica” tehdidiyle, ordunun iktidarını korumaya çalışmış ve siyaset üzerindeki belirleyici rolünü sürdürmeye devam etmiştir.⁵⁵⁸

Soğuk Savaş ve sonrası dönemdeki ortam ve dinamikler, önce Sovyetler Birliği’nin dağılması, sonra da 11 Eylül olaylarından sonra, önemli bir değişime uğramıştır. Balkanlarda belirleyici gücün ABD olmaya başladığı ve belli bir istikrarın sağlandığı ortamda ABD’nin artık Türkiye’ye ayrıcalıklı bir müttefik gibi davranmasının bir anlamı kalmamıştır. Macaristan, Polonya, Bulgaristan, Romanya, Arnavutluk, Gürcistan, Özbekistan ve Tacikistan ABD’yle askeri ve siyasal alanda işbirliği yapmak için önerilerde bulunmuşlardır. Doğu Avrupa’dan başlayan bir hat boyunca Türkiye’yi de içine alan Kafkaslarda Orta Asya’ya ve Afganistan’a uzanan bir eksenle Avrasya bölgesinde ABD askeri ve siyasal konumunu güçlendirmiştir. Ayrıca, 1990’larda Irak da ABD yönetimine girmiştir.⁵⁵⁹

Soğuk Savaşın sona erdiği, güvenlik anlayışının sivilleşmeye başladığı ve uluslararası hukuk mekanizmalarının etkinlik kazanabileceğine dair umutların arttığı 1990’ların ardından dünya siyaseti tekrar hızlı bir militaristleşme sürecine girmiştir. 11 Eylül 2001 sonrası, Amerika Birleşik Devletleri’nin terörizmle savaş gerekçesiyle

⁵⁵⁶ Burak, s. 62.

⁵⁵⁷ Michael C. Desch, *Civilian Control of the Military: The Changing Security Environment*, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 1999.

⁵⁵⁸ Narlı, “Civil-Military Relations in Turkey”, s. 115.

⁵⁵⁹ İlhan Uzel, “Ordu Dış Politikasının Neresinde?”, *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu*, der. Ahmet İnel, Ali Bayramoğlu, Birikim Yayınları, 4. Baskı, 2009, İstanbul, ss. 333-334.

başını çektiği oluşumlar önce Afganistan (2001), sonra Irak (2003) savaşlarıyla büyük yıkım ve kayıplara sebep olmanın yanı sıra uluslararası hukuk alanını ve Birleşmiş Milletleri işlevsizleştirmişlerdir. Bu yeni dönemin belirleyici özelliklerinden birinin ise, gerek uluslararası gerekse ulusal ve yerel düzlemde *militarizm* olduğunu savunulmaktadır.

4.1.2. Avrupa Birliğine Üyelik Süreci

Özellikle 2000’li yıllarda Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne (AB) katılma sürecinde bir hızlanma gözlenmiştir. 17 Aralık 2004 tarihinde, Avrupa Birliği ülkeleri Türkiye’nin katılma müzakerelerinin 3 Ekim 2005 tarihinde, başlamasına karar vermişlerdir. Bu süreçte, AB’nin Türkiye’den bir beklentisi de sivil inisiyatiflerin siyasi, askeri ve hukuki konulara ilişkin karar alma sürecinde etkinliklerini kısıtlayacak, siyaset dışı etmenlerin devreye girmesine izin vermemeleridir.⁵⁶⁰ AB’ne üyelik sürecinin hız kazanmasıyla demokratik standartlara ters düşen askerlerin kendini hissettiren varlığının anayasa ve yasal reformlar çerçevesinde azaltılarak, asker-sivil ilişkilerinin düzenlenmesine yönelik pek çok adım atılmıştır. Aslında, AB ile uyum bakımından üyelik için gerekli koşul olan Kopenhag kriterlerinde açık bir şekilde, ordu üzerinde sivillerin kontrolünün sağlanması yönünde bir madde yoktur, siyasi kriterlerin bir gereği olarak ordu üzerinde sivillerin kontrolünün sağlanması gerekmektedir. Kopenhag kriterleri, siyasi, ekonomik ve topluluk mevzuatının benimsenmesi olmak üzere üç grupta toplanmıştır. Siyasi kriterleri, demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını güvence altına alan kurumların varlığıdır.⁵⁶¹ Bu kriterlerin bir gereği de, ordu üzerinde sivil kontrolün sağlanmasıdır. Çünkü askerin sivil hükümetin denetiminde olması, demokrasinin vazgeçilmez kuralıdır. Kopenhag kriterleri ile 2000’li yıllardan sonra AB’ne giriş sürecinde sivil ve askeri otoriteler arasındaki ilişkilerde, siviller lehine meydana gelen değişimler olmuştur.

AB’ne üyelik sürecinde TSK’da, AB reformlarına destek verdiğini açıklamıştır. AB üyeliğinde askerin veto gücüne sahip olduğu varsayımından, ne kendi başına demokratik bir Türkiye, ne de AB üyesi bir Türkiye yaratılabilir. “Ordu, Türkiye’nin AB projesine karar verecek temsili bir kurum değil; böyle bir yetkisi yoktur. Varmış

⁵⁶⁰ Türköne, s. 447.

⁵⁶¹ <http://www.kamudenetciligi.gov.tr/contents/files/752d1--Kopenhag-Kriterleri.pdf> (01.06.2013)

gibi davranmak ve konuşmak orduyu siyasetin içinde ve üstünde bağımsız bir güç olarak görmek demektir. Ordu, siyasetin tanımlanmış bir aktörü değildir, görevi yurt savunmasını en yetkin bir şekilde yapmak üzere hazırlanmaktır. AB üyeliği gibi kararlar ordu tarafından değil toplum, toplumun siyasal temsilcileri tarafından verilir. Bu süreçte orduyu bir veto gücü olarak nitelemek, başa dönmektir. AB üyeliği hedefi toplumsal bir uzlaşuya dayanıyorsa bürokrasinin onayına gereksinim duymaz. Dahası, bu süreci taşıyacak olan da sivil-asker bürokrasi değil toplum ve onun siyasal temsilcileridir.”⁵⁶²

2001 yılı başlarında Harp Akademileri Komutanı Orgeneral Nahit Şenoğlu’nun Türkiye’nin AB adaylığı için, Karara Türk milletinin sevindiğini belirten Şenoğlu: “Ama bizden daha çok, Yunanistan sevindi. Kıbrıslı Rumlar sevindi. Bölücü terör örgütü sevindi. Laik Cumhuriyeti yıkmak isteyenler sevindi.” şeklinde bir konuşma yapmıştır.⁵⁶³

Ordunun AB konusundaki içten görüşünü Eski Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu şu şekilde dile getirmiştir.⁵⁶⁴

“AB’ye tam üyelik hedefine TSK hiçbir zaman karşı olmadı... Ancak, bizim o zaman söylediğimiz, bu süreçte önemli olanın Türkiye’nin ülkesi ve ulusuyla bölünmez bütünlüğünün zarar görmemesiydi. Bu konuda Avrupa’nın samimi olmasıydı... AB’nin çifte standart uygulamaması gerekir... AB, başka ülkelere koşmadığı koşulları Türkiye’ye koşuyor... Nitekim o zaman dikkat çektiğimiz bazı sorunlar, çifte standart yaklaşımları bu süreçte yaşandı. Sanki AB emrediyor ve bu yerine getiriliyor gibi bir izlenim var... AB’nin çifte tutumu Türkiye’yi Lozan’la Sevr arasında bir konuma yöneltmek istediği gibi bir izlenim doğurdu... O dönemde Dışişleri Bakanı olan İsmail Cem, eğer koşullar işimize gelmezse pazarlık ederiz, diyordu. Ama sonraki süreç bir pazarlığın yapılmadığını gösterdi. Ne derlerse kabul ediliyor, Türkiye sürekli taviz veriyor, izlenimi var. Bugün TSK ve diğer güvenlik güçlerinin eli kolu bağlı gibi. Müdahil olamıyor... AB müdahale ediyor.”

⁵⁶² İhsan D. Dağı, “Yaralı ve Zor Bir Tartışma”, Radikal Gazetesi, 14.01.2006.
http://www.radikal.com.tr/yorum/yarali_ve_zor_bir_tartisma-768788 (01.06.2013)

⁵⁶³ İhsan D. Dağı, “Yaralı ve Zor Bir Tartışma”, Radikal Gazetesi, 14.01.2006.

⁵⁶⁴ İhsan D. Dağı, “Yaralı ve Zor Bir Tartışma”, Radikal Gazetesi, 14.01.2006.

Kıvrıkoğlu şunu da söylüyor: “150 yıldır Türkiye’nin modernleşme sürecine öncülük eden bir kurum AB üyeliğine karşı çıkmayacak.” Bu doğru, çünkü AB üyeliğine açıktan karşıtlık, ordunun bu tarihsel *modernleştirici rolü* üzerinden *meşrulaştırdığı yönetme hakkını* da ortadan kaldıracaktır; ordunun AB konusunda net olmamasının nedenlerinden biri de budur.

Ordu, AB sürecinin kendisinin aleyhine işleyeceğinin farkında olmuştur. Ancak AB üyeliği Atatürk’ün Batılılaşma politikasının son aşaması olduğu için⁵⁶⁵ ve Cumhuriyetin kuruluşundan, hatta Osmanlı Devleti’nin son döneminden itibaren ordu, modernleşme misyonunu üstlendiği için, kendisiyle çelişmemek adına bu süreci desteklemiştir. Halkın büyük çoğunluğunun da AB sürecine destek verdiğini bildiği için bu sürece engel oluyormuş gibi görünüp, halk nezdindeki itibarını zedelemeyi göze alamamıştır.⁵⁶⁶

1999’da Türkiye’nin AB’ye tam üyelik statüsüne hak kazanması sonrası demokratikleşme ve ordu – siyaset ilişkilerinin liberal demokrasilerdeki ordu – siyaset ilişkilerinin seyrine evrilmesi özellikle, 2001 sonrası yapılan yasal ve anayasal düzenlemelerle ivme kazanmıştır. AB’ne üyelik süreciyle MGK’nda bazı değişiklikler yapılarak TSK’nın siyasi ve hukuksal özerkliği giderilmeye çalışılmış aynı şekilde Sayıştay Kanunu’nda bazı düzenlemelerle de TSK’nın mali özerkliği sınırlandırılmıştır.

4.1.2.1. Milli Güvenlik Kurulunda Yapılan Değişiklikler

2003 öncesinde MGK Genel Sekreterliği, tek cümleyle anayasal kurumları yönlendiren temel siyasi bilgi ve bilgi derlemesi tekeli elinde tutan, siyasi alanda icracı ve denetleyici bir yapıyı ifade etmekteydi.⁵⁶⁷ 2003 öncesinde, MGK’nda önemli dört özellik dikkat çekmekteydi.⁵⁶⁸

1. MGK Genel Sekreterliği her türlü bilginin aktığı, değerlendirildiği ve koordine edildiği devlet hafıza ve eylem merkezi görevini görmekteydi.

⁵⁶⁵ Metin Heper, “Civil-Military Relations in Turkey: Toward a Liberal Model?”, *Turkish Studies*, 12:2, July, 2011, ss. 241-252, s. 244.

⁵⁶⁶ Gareth Jenkins, “Semboller ve Gölge Oyunu, 2002-2004”, *Ak Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, Ed. Hakan Yavuz, Kitap Yayınevi, 1. Baskı, Şubat, 2010, İstanbul, ss. 235, 236.

⁵⁶⁷ Ali Bayramoğlu, “Asker Sivil İlişkisi”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 12.08.2003.

<http://www.savaskarsitlari.org/arsiv.asp?ArsivTipID=1&ArsivAnaID=15262> (09.09.12)

⁵⁶⁸ Bayramoğlu, “Asker Sivil İlişkisi”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 12.08.2003.

MGK bu bilgi derlemesi çerçevesinde Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu (TRT), Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK), Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK), valilikler ve bakanlıklar gibi devlet kurumlarıyla doğrudan ilişkiye geçer, yönlendirme yapar ve en önemlisi taleplerde bulunurdu.

2. Siyasetin ve siyasetçinin bu bilgiler tarafından kuşatılmasıdır. Bu bilgiler, hükümet de dâhil olmak üzere, TBMM meclis komisyonlarının, ayrıca çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarının karar donanımını sağlar. Bu şekilde kararların yönünü ve niteliğini belirler. Bu durum, fiili olarak siyasi iktidarı bağımlı hale getiren ve hükümet-devlet çarkının çalışma biçimine işaret eden bir durumu ifade ederdi.
3. MGK alt birimleri sadece bilgiyi üretmekle, derlemekle ve politika uygulamalarını denetlemekle yetinmez, toplumun, ekonominin, siyasetin her yönüyle tümünü takip ve kontrol eder. MGK bünyesindeki Milli Güvenlik Siyaseti Başkanlığı'nın Özel Siyasetler Baş Müşavirliği, sosyal siyaset, ekonomi siyaseti, eğitim ve kültür siyaseti, bilim ve teknoloji siyaseti müşavirliklerinden oluşur. Aynı şekilde Toplumla İlişkiler Başkanlığı altında, Yazılı Medya Müşavirliği, Görsel ve İşitsel Medya Müşavirliği, İnternet Müşavirliği, en ilginç Sivil Toplum Örgütleri Müşavirliği bulunmaktadır. Bu kurumlaşma MGK'ya, ekonomiden sivil toplum alanına kadar yönlendirme, takip ve politika üretme faaliyetlerinde bulunmasını sağlamıştır.
4. Bilgi tekeli oluşturmada toplumu yönlendirebilmekteydi ve yaptığı tüm faaliyetleri askerin siyasi ve ideolojik kontrolü altında yapmaktaydı. MGK Genel Sekreteri, ordu komuta kademesinin 15 üyesinden birisidir ve MGK onun üzerinden fiilen Genelkurmay karargâhının bir parçası olur. En az bunun kadar önemli olan diğer bir husus, MGK'nın diğer personelinin asker ya da asker kökenli olmasıdır. 1999 itibarıyla, MGK'nın lojistik destek grupları dışında kalan dört ana biriminde 116 personel çalışmaktadır. Başkan, başkan yardımcısı, baş müşavir, müşavir, uzman ve uzman yardımcısından oluşan bu personelin, uzman

ve uzman yardımcıları dışındaki hemen hemen tüm kadrosu asker ve asker kökenli kişilerden oluşmaktaydı.

Türkiye AB ilişkileri çerçevesinde, Türkiye'nin aday ülke statüsü kazandığı 1999 Aralık ayından itibaren reform sürecinde gerçekleştirilen düzenlemelerle ve özellikle 30 Temmuz 2003 tarihinde, 7. AB Uyum Paketiyle MGK'nın TSK'nın parçası gibi yapılanmasına ve davranmasına son vermek; icracı yetkilendirme ve işlevlerine son vermek için düzenlemeler yapılmıştır. Söz konusu düzenlemeler şu şekildedir:

1. 3 Aralık 2001 tarihinde 4709 sayılı yasayla bir dizi anayasa değişiklikleri yapılmış bu değişiklikler anayasasının MGK'yı düzenleyen 118. maddesine de yansımıştır. MGK'nın devletin varlığı ve bağımsızlığı ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği toplumun huzur ve güvenliğinin korunması hususunda alınması zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararlar Bakanlar Kurulunca *öncelikle dikkate alınır* ifadesi *değerlendirilir* ifadesiyle değiştirilmiştir. Bu şekilde, MGK Bakanlar Kurulunun üzerindeymiş izlenimi uyandıran emredici ifade yumuşatılmıştır.
2. Yine aynı yasayla kurulun daimi üyeler arasına Adalet Bakanı ve Başbakan Yardımcıları da eklenmiştir. Çoğunluk usulüyle karar alan MGK'da sivil üye sayısı asker üye sayısının üzerine çıkarılmıştır. Böylelikle, kuruldaki sivil üye sayısı arttırılarak kurula demokratik görünüm kazandırılmıştır.
3. Aynı şekilde, 2003 yılında 2945 sayılı Milli Güvenlik Kurulu yasasında yapılan değişikliklerle, MGK'nın ayda bir yerine, ayda iki kez toplanacağı kararlaştırılmış, cumhurbaşkanının ve başbakanın talebiyle kurulun toplanabilmesine imkân tanınıp, kadrolarının atanması ve çalışma usullerinin gizliliği de kaldırılmıştır. Ayrıca, bu şekilde MGK'nın gündenden belirlemede ki ağırlığı da hafifletilmiştir.
4. AB Uyum Paketiyle 1982 Anayasasının MGK'yı düzenleyen 118. maddesinde ve 2945 sayılı MGK ve MGK Genel Sekreterliği Kanunu'nda önemli değişiklikler yapılmıştır.⁵⁶⁹ Ayrıca, "Bakanlıklar, kamu

⁵⁶⁹ Avrupa Birliği Uyum Yasa Paketleri, Başbakanlık, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Ankara, 2007, ss. 72-73.

kurum ve kuruluşları ile özel hukuk tüzel kişileri Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'ne gerekli olan açık ve her derecede gizli bilgi ve belgeleri sürekli veya istenildiğinde vermek zorundadırlar.” şeklindeki 19. madde hükmü yürürlükten kaldırılmaktadır.⁵⁷⁰ Bu hükmün yürürlükten kaldırılmasıyla Türkiye’de şeffaflık konusunda bir adım atılmıştır. MGK’nın ve Genel sekreterinin yetkileri sınırlandırılmıştır.

5. MGK Genel Sekreterinin siviller arasından da atanabileceği hükmü getirilmiştir. Bu doğrultu da, 17 Ağustos 2004’te kuruma ilk sivil genel sekreter olarak Mehmet Yiğit Alpogan atanmıştır.⁵⁷¹
6. YÖK, TRT ve 2004 yılında kaldırılan DGM’ye asker üye atanması uygulamasına son verilmiştir. Ayrıca, RTÜK üyeliği için MGK Genel Sekreterliğini tarafından da aday gösterilmesi gerektiğine dair hüküm kaldırılmıştır.⁵⁷²
7. 28 Şubat sürecinde aktif bir psikolojik savaş planlaması ortaya konan MGK Psikolojik Savaş Başkanlığına tasfiye edilerek işlevleri Başbakanlığa aktarılmıştır.
8. Sayıştay’ın harcama ve kadroları denetim dışı tutan 30. maddesi yürürlükten kaldırılmış, askeri malların denetimi Sayıştay denetimine alınmıştır.
9. Bazı hastanelerin atıl kapasitelerinin değerlendirilmesi amacıyla belli oranda sivil hasta kabul etmesine ilişkin yasal düzenleme yapılmıştır.
10. 5201 sayılı *Harp Araç ve Gereçleri ile Silah Mühimmat ve Patlayıcı Madde Üreten Sanayi Kuruluşlarının Denetimi Hakkında Kanunla* özel ve kamu sektöründe harp silah ve mühimmatın yapımıyla uğraşan tüm sanayi kuruluşlarını kapsayan ve bunların denetime tabi tutulmasını sağlayan yeni bir düzenleme getirilmiştir.

⁵⁷⁰ Avrupa Birliği Uyum Yasa Paketleri, s. 73.

⁵⁷¹ Metin Heper, “The Justice and Development Party Government and the Military in Turkey”, *Turkish Studies*, 2007, Vol. 6, S. 2, ss. 215-231, s. 220.

⁵⁷² Tanel Demirel, “2000’li Yıllarda Asker ve Siyaset, Kontrollü Değişim ile Statüko Arasında Türk Ordusu”, *Seta Analiz*, S. 18, Şubat, 2010, s. 8.

Yapılan düzenlemelerden sonra, MGK elindeki şu yetkileri yitirmiştir:⁵⁷³

1. Milli Güvenlik Kurulu kararlarının hazırlanmasında ve bu kararların uygulanmasında, bakanlıklar ve ilgili kurum ve kuruluşlarla müşterek çalışmalar yapmak, uygulamaları takip ve kontrol etmek, düzenleyici, yönlendirici ve koordine edici işbirliğinde bulunmak.
2. Milli güvenlik siyasetini tayin, tespit, uygulama ve gerektiğinde düzeltme ve değiştirme görevlerini doğrudan veya bakanlık, kurum ve kuruluşlarla da yapılacak müşterek çalışmalarla araştırmak incelemek, planlar hazırlamak ve bu konudaki uygulamaları takip ve koordine etmek, yönlendirmek, sonuçları değerlendirmek.
3. Şiddet olaylarının yaygınlaşması ve kamu düzeninin ciddi şekilde bozulması sebepleriyle ilan edilen olağanüstü halde alınacak tedbir, yapılacak iş ve işlemlerin tespit çalışmalarını yapmak, uygulamada işbirliğinin sağlanması için gerekli tedbirleri tespit etmek.

4.1.2.2. Ordunun Sayıştay Denetimine Açılması

TBMM adına Devletin gelir, gider ve mallarını denetlemekle görevli bir yüksek denetim organı olarak Sayıştay, diğer kurum ve kuruluşlar gibi Türk Silahlı Kuvvetlerinin denetimini de yapmakla yükümlüdür. Ancak, TSK kendisine bu konuda da yasal zemin hazırlayarak hareket alanı bırakmıştır. Anayasa ile Sayıştay’a verilen bir görevin kullanım usulleri Sayıştay Kanunu ile yönetmeliğe bırakılmış, yönetmelik ise Sayıştay’ın Anayasa’dan gelen görev ve yetkisini ortadan kaldıracak şekilde tanzim edilmiştir.

Türk Silahlı Kuvvetleri’nin oynadığı siyasi rolün en önemli araçlarından biri, bu kurumun idari, mali, siyasi denetim dışı kalması ve siyasetteki gücünü bu denetimsizlikten hareketle üretmesi olmuştur. Genellikle bu konudaki düzenlemeler darbelerle paralel olmuştur. Nitekim 7. Uyum Paketi bu denetim sorununun en önemli ayaklarından birisine, mali denetim işini düzenlemesi olmuştur.

⁵⁷³ Bayramoğlu, “Asker Sivil İlişkisi”, Yeni Şafak Gazetesi, 12.08.2003.

Sayıştay'ı düzenleyen 1924 Anayasası'nın 100. maddesinde silahlı kuvvetlerin ya da askeri harcamaların denetimine ilişkin herhangi bir istisna ya da muafiyet söz konusu değildir. Söz konusu madde, “Büyük Millet Meclisine bağlı ve Devletin gelirlerini ve giderlerini özel kanuna göre denetlemekle görevli bir Sayıştay kurulur.” şeklindedir.⁵⁷⁴

Bu alandaki ilk yasal düzenleme, anayasal dayanağı olmamasına karşın 26.05.1927 tarih ve 1050 sayılı Muhasebei Umumiye Kanunu'nun 99. maddesiyle yapılmıştır. Bu maddede aynen, “Devletin kara, deniz ve hava savunma kuvvetlerine ait teçhizat, harp malzemesi, giyecek, yakacak ve yiyecekler ve askeri fabrika ve bunlara bağlı kuruluşlar, Milli Savunma ve Deniz Bakanlıklarınca düzenlenip Bakanlar Kurulunca onaylanacak yönetmeliğe göre teftiş ve denetime tabi olup bunlar için kesin hesap düzenlenmeyeceği gibi *Sayıştay'a hesap da verilmez*” şeklindedir.⁵⁷⁵

Ayrıca, 04.01.1961 tarih ve 211 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nun 104. maddesinde, “Orduvleri, askeri gazino, kışla gazinoları, askeri müzeler ve bunların yönetmelikte gösterilecek her türlü müstemilatı, sarfiyat ve muameleleri bakımından 1050 sayılı Muhasebei Umumiye Kanunu ile 2886 sayılı Devlet İhale Kanunu hükümlerine ve Sayıştay'ın vize ve denetimine tabi değildir.” hükmüne yer verilerek 1050 sayılı Kanun dışında ilk defa bir kısım askeri tesisler ve bu tesislerin mal ve işlemleri Sayıştay denetimi dışında bırakılmıştır.⁵⁷⁶

27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi sonrasında yürürlüğe konulan 1961 Anayasası'nda Sayıştay'ın görev ve yetkileri daha detaylı düzenlenmiştir. Anayasa'nın 127. maddesinde, “Sayıştay, genel ve katma bütçeli dairelerin bütün gelir ve giderleri ile mallarını Türkiye Büyük Millet Meclisi adına denetlemek ve sorumluların hesap ve işlemlerini kesin hükme bağlamak ve kanunlarla verilen inceleme, denetleme ve hükme bağlama işlerini yapmakla görevli” kılınmıştır.⁵⁷⁷

21.02.1967 tarih ve 832 sayılı Sayıştay Kanunu'nda, 1050 sayılı Kanun'un 99. maddesi ile uyumlu bir düzenleme yoluna gidildiği görülmektedir. Bu kanunun “Askeri kadrolarla askeri teçhizat, levazım, ayniyat, fabrika ve müesseseler, Sayıştay denetimine

⁵⁷⁴ Kemal Gözler, *Türk Anayasaları*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 1999, s. 73.

⁵⁷⁵ Altındal, s. 10.

⁵⁷⁶ 211 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu, Madde 104.

www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.211 (20.05.2013)

⁵⁷⁷ <http://www.anayasa.gen.tr/1982ay.htm> (20.05.2013)

tabidir” şeklinde başlayan 38. maddesinin son fıkrası; “Ancak, bunların denetim usulleri, Sayıştay’ın görüşü alındıktan sonra Milli Savunma ve Maliye Bakanlıklarınca yapılacak bir *yönetmelikte* belirtilir.” şeklinde, bir istisna hükmü ile devam etmektedir.⁵⁷⁸

1971 yılında yapılan Anayasa değişikliklerine kadar, TSK denetimine ilişkin gerek 1050 sayılı Kanun’un 99. ve gerekse 832 sayılı Sayıştay Kanunu’nun 38. maddelerinde tanınan istisnaların anayasal dayanağının bulunmamaktadır. 12 Mart 1971 Muhtırasının ardından, 20.09.1971 tarih ve 1488 sayılı Kanun ile 1961 Anayasası’nın Sayıştay’ın kuruluşu ile görev ve yetkilerini tanımlayan 127. maddesine, “Silahlı Kuvvetler elinde bulunan Devlet mallarının Türkiye Büyük Millet Meclisi adına denetlenmesi usulleri, *millî savunma hizmetlerinin gerektirdiği gizlilik esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenir.*” şeklinde bir fıkra eklenmiştir.⁵⁷⁹ Bu düzenlemenin, 1960 askeri müdahalesinden sonra yapılan düzenlemeden farkı, gizlilik esası yine korunarak *yönetmelikle* düzenlenir hükmü yerine, *kanunla* düzenlenmesi hükmü getirilmesidir.

Yapılan değişiklikle, Anayasa’da ilk defa Türk Silahlı Kuvvetleri’nin elinde bulunan devlet mallarının Sayıştay tarafından denetimine ilişkin ayrı ve kısıtlayıcı bir usul belirlenmiştir. Böylece, 1971 yılında başlayan ve 2004 Anayasa değişikliğine kadar devam eden 33 yıllık süreçte, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin elinde bulunan Devlet mallarının denetimine ilişkin diğer kamu kurumlarından farklı bir denetim usulü belirlenmiş ve bu uygulama dayanağını Anayasa’dan almıştır.⁵⁸⁰ Bu fıkra hükmü çerçevesinde TSK elinde bulunan Devlet mallarının denetiminde *millî savunma hizmetlerinin gerektirdiği gizlilik* esası getirilmiş ve ayrı bir kanunla çerçevesi çizilecek farklı bir denetim usulünün uygulanacağı belirtilmiştir.

Muhtıra sonrası, anayasal değişiklikle silahlı kuvvetlerin elinde bulunan devlet mallarının aleni şekilde denetlenmesine son verilmiştir. Başka bir deyişle, Sayıştay’ın genel ve katma bütçeli dairelerin bütün gelir ve giderlerini ve mallarını TBMM adına denetleme ve hükme bağlama işlevine istisna getirilmiş, ordunun elindeki mallar ile bundan doğan tasarruflar tümüyle denetim dışı tutulmuş ve ordunun iç denetimine bırakılmıştır. Bu düzenlemeler, askeri alanı sivil hukuk alanı dışına taşıyıp yargı

⁵⁷⁸ <http://www.sayistay.gov.tr/mevzuat/kanun.htm> (20.05.2013)

⁵⁷⁹ <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm> (25.05.2013)

⁵⁸⁰ Altındal, s. 15.

denetiminden uzaklaştırıp aynı şekilde mali denetimden muaf hale getirip yasal düzeyde genelkurmay başkanlığının hem ayrı siyasi merkez oluşturmaya, hem de politik gücünün artmasına zemin hazırlamıştır.

1980 askeri müdahalesinden sonra ise, askeri malların Sayıştay tarafından denetimine ilişkin 1961 Anayasası hükmü 1982 Anayasası'nda da aynen korunmuş ve 160. maddesinin son bendinde, "Silahlı Kuvvetler elinde bulunan Devlet mallarının Türkiye Büyük Millet Meclisi adına denetlenmesi usulleri, Milli Savunma hizmetlerinin gerektirdiği gizlilik esaslarına uygun olarak *kanunla* düzenlenir." şeklinde yer almıştır.⁵⁸¹

AB üyelik sürecinde 10.12.2003 tarih ve 5018 sayılı *Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu* ile 1050 sayılı Muhasebe Umumiye Kanunu'nun yürürlükten kaldırılmıştır.⁵⁸² Böylece, 1050 sayılı Kanun'un 99. maddesinde yer alan istisna, 5018 sayılı Kanun'un yürürlük kazanması ile ortadan kalkmıştır

Aynı şekilde, 07.05.2004 tarihinde 5170 sayılı Kanun ile Anayasa'nın 160. maddesinin son fıkrası yürürlükten kaldırılmıştır. Bu düzenleme ile 832 sayılı Kanun'un 38. ve Ek-12. maddelerinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin elinde bulunan Devlet mallarının Sayıştay tarafından denetimine ilişkin belirlenen ayırık usul bu tarihte anayasal dayanağını yitirmiştir. Çünkü son fıkra TSK'nın gizliliğini koruyan Ek-12. madde dayanağını bu son fıkradan alıyordu. Bu nedenle de 832 sayılı Kanun'un Ek-12. maddesinin ve dolayısı ile yönetmeliğin anayasal dayanağı ortadan kalkmıştır.

03.12.2010 tarihinde 6085 sayılı Sayıştay Kanunu, 832 sayılı Sayıştay Kanunu yürürlükten kaldırdığı gibi, diğer kanunların Sayıştay denetiminden istisna veya muafiyet tanıyan hükümleri ile 6085 sayılı kanuna aykırı hükümler de yürürlükten kaldırmıştır. Bu nedenle 211 sayılı kanunun ordu evleri, askeri gazino, kışla gazinoları, askeri müzeler ve bunların yönetmelikte gösterilecek her türlü müştemilatı, sarfiyat ve muamelelerini Sayıştay denetimi dışında bırakan 104. maddesinin geçerliliği kalmamıştır. Yine aynı madde hükmü gereği, 3238 sayılı kanunun 11. maddesiyle

⁵⁸¹ <http://www.anayasa.gen.tr/1982ay.htm> (20.05.2013)

⁵⁸² <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=1.5.5018&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=> (25.05.2013)

Müsteşarlığın bu kanun kapsamında yaptığı iş ve işlemlerinin Sayıştay denetimi dışında tutan hükümleri de yürürlüğünü yitirmiştir.⁵⁸³

2003, 2004 ve son olarak 2010'da Sayıştay kanunu ve Anayasada yapılan düzenlemelerle TSK'nın Sayıştay tarafından denetimi daha demokratik bir zemine oturmuştur. Daha önce değinilen, gizlilik ve güvenlik kaygıları denetimlerin etkili bir şekilde gerçekleştirilmesine engel teşkil etmeyen, ABD (Government Accountability Office-GAO), İngiltere (UK National Audit Office-NAO) ve Fransa (Cour des Comptes), Sayıştaylarında olduğu gibi TSK da daha şeffaf, denetlenebilir bir kurum haline gelmiştir.

4.1.3. Küreselleşme ve Demokratikleşme

Sivil toplumcu yaklaşıma göre, devlet ile sivil toplum arasında kaçınılmaz bir çelişki vardır ve birinin etki alanı zayıfladıkça diğ erin etki alanının artacağını savunur. Bu yaklaşım bu ikilemde tercihini sivil toplumd an yana kullanarak siyasal, ekonomik, kültürel olarak sivil toplumun güçlenmesini savunur. Siyasal düzeyde sivil toplum demek, devletin vatandaşlarının siyaset yapma siyasete katılma parti kurma hakkına kısıtlama getirilmemesi demektir.⁵⁸⁴ Gelişmiş bir sivil toplum ve sağlıklı bir sivil toplum, doğrudan demokratikleş tiriş i bir işleve sahip olmasa da, toplumsal ve siyasal yapının demokratikliğinin bir göstergesidir. Bir toplumda sivil toplum gelişmişse toplumda hukuk kuralları gelişmiş diyebiliriz. Böyle bir toplumda, ordunun siyasete müdahalesine izin vermeyen hukuksal mekanizmalar da oturmuştur.

Türkiye'de kurtuluş savaşından gelen, itibar ve meşruiyetle birlikte 1920'li yıllarda ulus-devletin inşa edilmesi sürecinde etkili olan, yeni rejimin çekirdek kadrosunu oluşturan elit sınıfı “asker-sivil bürokratik sınıf” olarak tanımlanmaktadır. Bu asker-sivil aydın grubu, devletin resmi ideolojisi çerçevesinde yukarıdan bir modernleşme projesi uyguladıkları için Osmanlı Devleti'nden gelen merkez-çevre arasındaki mesafe açılmıştır. Ayrıca Türkö ne'ye göre, bu dönemde modern bir sivil toplum için gerekli koşullar, üsten yapılan yasal düzenlemelerle sağlanmaya çalışıldığı için sivil değil bürokratik bir toplum yaratılmış ve toplumsal çevre-siyasal merkez

⁵⁸³ Altındal, s. 19.

⁵⁸⁴ Türkö ne, s. 357.

ilişkisini dengeli bir şekilde kuramamıştır.⁵⁸⁵ Bu durum, özerk bir sivil toplumun kurulmasını engellemiştir. Kısacası tek parti döneminde, devletten bağımsız bir sivil toplum alanının oluşmasını mümkün kılacak sonuçlar doğmamıştır. Bu yüzden, Türkiye’de sivil toplum çok partili hayatın oturmaya başladığı, 1950 sonrası gelişmeye başlamıştır.

1980’lerde uluslararası çevrede yaşanan değişimler, Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği’ndeki gelişmeler tüm dünyada sivil toplum kavramını tartışılmasına neden olmuştur. Bu dönemde küreselleşmenin kazandığı hız, ulus-aşırı özellikler taşıyan sivil toplum kuruluşlarının sayısı ve etkinliği artmıştır. 1980 sonrasında sivil toplumun alanı, kapsamı dışında sivil toplumun demokrasi açısından taşıdığı değerler de tartışılmaya başlanmıştır. Türkiye’de de uluslararası gelişmelere paralel olarak sivil toplum hareketleri canlanmıştır. Özellikle, 1985 sonrasında Türkiye’de sivil toplum kuruluşlarının gelişimi hızlanmıştır. 1950-1980 yılları arasında dünyada, sivil toplumun gelişimi açısından önemli gelişmeler yaşanmasına rağmen Türkiye sivil aktörelere, sivil ve sosyal gruplar ordu karşısında etkili olamamışlardır.

Dünyanın her yerinde askerlerin, aldıkları eğitim dolayısıyla sivillerden farklı bir zihin yapısına sahip olduklarının kabul edildiğine değinmiştik. Askeri zihniyet olarak da adlandırılan ve dünyayı güvenlik penceresinden gören bu yaklaşımda genel hatlarıyla belirleyici olan dost-düşman ayrımıdır ve gri tonlar pek bulunmaz ki, bu da alınan eğitimin ve ordunun işlevinin gereğidir. Eğitim aracılığıyla yaratılan bu kuşku ve korku, Türkiye’nin demokratikleşmesini ve insan haklarının gelişimini engelleyen en önemli etkenlerden biri olmuştur. Dünyanın en büyük emperyalist güçlerine ve onların içte ve çevremizdeki uzantılarına karşı savaş veriliyorsa, ordu için demokrasiden ödün verilmesinden doğal bir şey yoktur. Sonuçta, askerler insan hakları ve demokratikleşme ile etkin çatışma ve parçalanma arasında bire bir ilişki kurarak, bu konuda Batı’dan gelen eleştiri ve baskıları doğrudan bölünmeye giden yolu açmak olarak değerlendirmişlerdir. O yüzden de Uzgel’e göre, “insan hakları ve demokratikleşme kendi içinde insanlığın oluşturduğu bir değer olarak alınmak ve cumhuriyet projesinin en önemli parçası olarak kabul edilmek yerine, Batı’nın özellikle Türkiye’ye karşı

⁵⁸⁵ Türköne, ss. 371, 372.

kullanmayı seçtiği emperyalist araçlarından biri olarak görülmüş diğer konular gibi güvenlik alanına hapsedilmiştir.”⁵⁸⁶

Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle ülkelerin savunma harcamalarında azalma görüldüğüne değinmiştik aynı şekilde küreselleşme ile birlikte sivil toplum algısının değişmesi, insan hakları ve demokrasinin önem kazanması da ülkelerin savunma harcamalarını azaltmalarında etkili olmuştur. 2012 yılında Fransa, Japonya, İngiltere, İtalya, Hindistan, Kanada, Avustralya, Brezilya ve dünyada toplam savunma harcamalarında 1991’den beri %40’ın altına düşmeyen ve 2012’de %69’luk gibi en büyük paya sahip olan, ABD’nin de savunma harcamalarını 2011 yılına göre azalttığı görülmektedir.⁵⁸⁷

Ayrıca 2004’ten sonra Türkiye’de de savunma harcamalarına ayrılan pay, en büyük bütçe kalemi olmaktan çıkarak Milli Eğitim Bakanlığının (MEB) bütçesinin altında yer almıştır.⁵⁸⁸ 2012 bütçesinde bütçenin %15’i eğitime ayrılırken %5’i savunma harcamalarına ayrılmıştır.⁵⁸⁹

Küreselleşme ve demokratikleşme ile birlikte, ulusal ve uluslararası düzeyde TSK ile sivil kuruluşlar arasında çeşitli iletişim, diyalog ve hatta denetim kanalları açılmış ve açılmaktadır. Örneğin, “TÜSİAD hem iç hem de dış politikada Genelkurmay Başkanı’nın statüsünden, alternatif ders kitapları hazırlamaya insan haklarına dek her konuda askerlerden farklı görüşler geliştirerek Washington ve Brüksel’de temsilcilikler açarak Türk siyasal sistemine ağırlığını” koymaya başlamıştır.⁵⁹⁰ Bu gelişmeler, askerin esas itibariyle otoriter ve iç tehditlere ağırlık veren bir askeri kültürden daha demokratik ve çoğulcu bir kültüre doğru kaymasına zemin hazırlamaktadır. Sivil-asker ilişkilerinin medyanın ilgisini çekip ve daha da önemlisi bugün gerek medyada gerek akademik hayatta tartışılabilir olması önemli bir gelişmedir ve yine bu durum, bu sürecin ürünüdür. Generallerin siyasi içerikli her konuşması medyanın, sivil toplum kuruluşlarının, vatandaşın tepkisini çekebilmektedir. Bu konu şimdiye kadar hiç bu kadar yoğun ve serbest tartışılmamıştır. Sivil toplum, bu konuya hiç bu kadar ilgi

⁵⁸⁶ Uzgel, “Ordu Dış Politikanın Neresinde?”, ss. 315-325.

⁵⁸⁷ <http://www.economist.com/blogs/graphicdetail/2013/04/daily-chart-9> (16.04.2003)

⁵⁸⁸ Çelik, s. 173.

⁵⁸⁹ <http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/yasar/2011/10/19/insana-yatirim-butcenin--15i-egitime-ayrildi> (28.05.2013)

⁵⁹⁰ Uzgel, “Ordu Dış Politikanın Neresinde?”, s. 330.

duymamıştır. Artan ilgi ve tartışmaları bir demokratik eğitim süreci olarak kabul etmek gerekmektedir.⁵⁹¹

4.2. İç Dinamikler

2000'lere kadar "TSK, seçimlere katılmayan parti görünümü"⁵⁹² vermiştir. TSK bu süreçte, ya tüm seçimleri etkilemiş ya da seçimle gelmiş sivil iktidarı değiştirebilmiştir. Kenan Evren'in danışmanı Ali Baransel, ordunun bugünkü konumun değiştiğini söylemektedir. "Artık belli kalıplar içinde değil de daha geniş açılı bir vizyona sahip" olduklarını "TSK'nın, değişen şartlara uyum sağlayan bir zemine kaydığını" düşünmektedir. Baransel, ordunun kendi içinde iki gruba ayrıldığını ancak bugün orduda sözü geçenlerin değişime açık olan askerler olduğunu söylemektedir.⁵⁹³ Aynı zamanda Türkiye'de ordunun artık etkili olmadığını Batı dünyasın da kabul etmektedir. Economist dergisi, Şubat 2013 tarihinde, "Erdoğan ve Generalleri" başlığını kullandığı analizinde Türk ordusu için "Bir zamanlar her şeye muktedir Türk ordusu, aciz değilse sindirilmiş durumda" değerlendirmesinde bulunmuştur.⁵⁹⁴ Bu değişimde, dış dinamikler olduğu kadar iç dinamikler de etkili olmuştur. Bu iç dinamikler; değişen dünya şartlarını, dış dinamikleri arkasına alarak Türkiye'de sivilleşmeye yönelik adımlar atan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti- AKP)⁵⁹⁵ ve ona bu zemini hazırlayan Türkiye'de değişen, ekonomik ve sosyal ortamdır.

4.2.1. Yeni Bir Siyasi Aktör Olarak AK Parti

28 Şubat sürecinden sonra, Milli görüş içinde yenilikçi ve gelenekçi kanat diye bir bölünme yaşanmıştır. RP gibi Fazilet Partisi'nin (FP) de kapanmasıyla, gelenekçi kanat Saadet Partisi'ni, yenilikçi kanat ise, 14 Ağustos 2001 tarihinde AK Parti'yi (AKP) kurmuştur.⁵⁹⁶ Milli Görüş içindeki yenilikçi kanatta yer alan AK Parti, 3 Kasım

⁵⁹¹ Karaosmanoğlu ve Gökakın, "Türkiye'de Sivil-Asker İlişkisinin Unutulan Boyutları", s. 41.

⁵⁹² Berkan, Asker Bize İktidarı Verir mi?, s. 14.

⁵⁹³ <http://www.haber7.com/roportaj/haber/824413-kenan-evren-ruhsal-sancilar-icerisinde> (30.05.2013)

⁵⁹⁴ Milliyet Gazetesi, "Türk Ordusu Zayıf ve Bölünmüş", 02.02.2013.

<http://siyaset.milliyet.com.tr/turkordusuartikzayifvebolunmus/siyaset/siyasetdetay/02.02.2013/1663635/default.htm> (27.05.2013)

⁵⁹⁵ *Adalet ve Kalkınma Partisi* kısaltması için *AK Parti* ve *AKP* kısaltmaları kullanılmaktadır. Parti tüzüğünde *AK Parti* kısaltılması kullanılmıştır.

<http://www.akparti.org.tr/upload/documents/tu%CC%88zu%CC%88k-2013-1.pdf>

⁵⁹⁶ Burak, ss. 62,63.

2002 seçimlerinde %34,28 oy oranıyla galip çıkmış ve meclise 364 milletvekili sokarak çoğunluğu elde etmiştir.⁵⁹⁷ 2002 yılından bu yana, ANAP'ın çoğunluğunu kaybettiği 1991'den beri ilk defa Türkiye bir tek partiyle yönetilmiş ve ilk defa İslami kökleri olan bir parti çoğunluğu sağlamıştır.

Teşkilat olarak Mili Görüş'ten kopsa da AK Parti, geniş görüşlülük, liderlik niteliği ve sahip olduğu geniş kitle desteği açısından daha çok Özal'ın 1980'lerdeki ANAP'ını hatırlatmıştır. Findley'e göre, "partinin ismindeki ak kısaltması, siyasetteki yaygın kirlenmeden bıkmış halkın beklentileriyle" örtüşmektedir. Hatta yazara göre bazı yönlerden AK Parti "daha etkili sosyal demokrat partinin doldurması muhtemel boşluğu da" doldurmuştur.⁵⁹⁸

2002 seçimlerinde, partinin kuruluşundan sadece 15 ay sonra genel seçimlerde çoğunluğu elde etmesine yardım eden çeşitli etkenler olmuştur. 1994'te Recep Tayyip Erdoğan'ın RP adına İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı yaptığı sırada icraatları tanınmasına yardım etmiştir. Görevi sırasında bazı icraatları tartışmalara yol açmış ve onun siyasal yaşamında yeni bir yön çizmiştir. "Demokrasinin hedefe ulaşmak için sadece bir araç", "demokrasi bizim için tramvay istediğimiz durağa gelince ineriz." sözleri tartışmaları arttırmıştır.⁵⁹⁹ Erdoğan, 1998 yılında Siirt'te Selçuklu Sultanıyla Bizans İmparatoru arasındaki hayali bir mücadeleyi anlatan, ders kitaplarına da girmiş Ziya Gökalp'ın ünlü "Minareler süngü, kubbeler miğfer/Camiler kışlamız, mü'minler asker" şiirini okumasından dolayı yargılanmıştır. Halkı din farkı gözeterek kin ve düşmanlığı tahrik etmek ve bir İslam devleti kurmayı amaçlamak suçlamasıyla on ay ceza almıştır.⁶⁰⁰ Bu şekilde, bütün dikkatler üzerine çekip iyice tanınmıştır. Jenkins'e göre, bu olay Erdoğan'ın "imajını başarılı bir belediye başkanından ulusal bir sembole dönüşmesine" yardımcı olmuştur.⁶⁰¹

Ayrıca, AK Parti kendisini İslamcı parti olarak değil "muhafazakâr demokrat" parti olarak sunmuştur.⁶⁰² Dine ve ahlaki değerlere saygıyla, toplumsal dinamikleri talepleri bir araya getiren, muhafazakâr bir siyasal çizgiyi yeğlemişlerdir. Ünsaldı'ya

⁵⁹⁷ Kiriş, "Türk Parti sisteminde 1980 sonrası Kutuplaşma ve Dinamikleri", s. 167.

⁵⁹⁸ Findley, *Modern Türkiye Tarihi 1789-2000*, s. 359.

⁵⁹⁹ Ümit Özdağ, *İkinci Tek Parti Dönemi*, Kripto Yayınları, 5. Baskı, Ankara, Mayıs, 2011, s. 18.

⁶⁰⁰ Findley, *Modern Türkiye Tarihi 1789-2000*, s. 360.

⁶⁰¹ Jenkins, "Semboller ve Gölge Oyunu, 2002-2004", s. 240.

⁶⁰² Özdağ, *İkinci Tek Parti Dönemi*, s. 104.

göre, AK Parti, ahlaki boyutta muhafazakâr ve kamu alanlarında dine daha büyük yer veren “Alman tarzı” ya da “Amerikan tarzı” bir demokrasi modelini yeğlemiştir.⁶⁰³ Ekonomide liberal, toplumsal konularda muhafazakâr olan AK Parti bu şekilde liberal kesimlerin de desteğini sağlamıştır. Ekonomik politikaya verdiği öncelik ve iş adamlarından yana tutumu Erbakan’dan çok Özal’ı akla getirmiştir. Yolsuzlukla mücadele konusunda esas rakibi olan CHP’ye göre daha büyük bir ciddiyet sergilemiştir. Muhafazakârlıkla, sosyoekonomik adalet, demokrasi, bireysel haklar ve AB’yle bütünleşme üzerindeki vurguları birleştiren AK Parti, bu açılardan Avrupa’daki sosyal demokrat partilere benzetilmektedir.⁶⁰⁴

AK Parti’yi kurulduktan sadece 15 ay sonra genel seçimlerde çoğunluğu elde etmesine yardım eden diğer bir etken ise, AK Parti’nin kuruluşunun Şubat 2001 mali ekonomik krizine denk gelmesidir. Bu siyasi ve ekonomik istikrarsızlığın ve belirsizliğin hâkim olduğu 2002 seçimleri öncesinde, *Adalet ve Kalkınma Partisi*, *Genç Parti* ve *Yeni Türkiye Partisi* diye iktidar adayı olarak üç yeni parti ortaya çıkmıştır. Yeni kurulan bu üç partinin de isimleri o zamanki koşullara tepkiyi yansıtmaktadır. Kriz sonrası seçmenin mevcut siyasi partilere olan güveni ve ilgisi kalmamıştır. Kamuoyu araştırmaları, 2002 seçmenlerinin temel kaygılarının din değil işsizlik, ekonomi ve enflasyon olduğunu ortaya koymuştur.⁶⁰⁵ Halk siyasetçileri başarısızlıklarından dolayı sorumlu tuttuğu için, bir önceki seçimlerde yani Nisan 1999 seçimlerinde mecliste sandalye sahibi olan partilerin hiçbirisi Kasım 2002’deki seçimlerde %10 barajını aşamamıştır.⁶⁰⁶

2002 seçimlerinde, Erdoğan’ın mahkûmiyeti seçimlere katılmasına engel teşkil ettiği için yerine Abdullah Gül başbakan olmuş 2003’te Erdoğan’ın yasağı kalkınca 8 Mart 2003 tarihinde yenilenen seçimlerde, mahkûmiyetine sebep olan konuşmayı yaptığı Siirt’ten aday olup ara seçimleri kazanarak milletvekili olmuştur. Bu gelişme üzerine Gül istifasını sunmuş ve dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer 59. hükümeti kurma görevini Erdoğan’a vermiştir.⁶⁰⁷ Böylece, Abdullah Gül

⁶⁰³ Ünsaldı, s. 117.

⁶⁰⁴ Findley, *Modern Türkiye Tarihi 1789-2000*, s. 359.

⁶⁰⁵ Findley, *Modern Türkiye Tarihi 1789-2000*, s. 360.

⁶⁰⁶ Hidayet Keskin, Mehmet Hakan Kiriş vd., “2001 Krizinin Ekonomik Ve Siyasi Yönleri Üzerine Bir Değerlendirme Çabası”, Süleyman Demirel Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 2, S. 4, Güz, 2006, ss. 46-73, ss. 68, 69.

⁶⁰⁷ Özdağ, *İkinci Tek Parti Dönemi*, s. 105.

Cumhurbaşkanlığında ve Erdoğan Başbakanlığındaki ülkemizin yönetimi günümüze kadar devam etmiştir.

AK Parti iktidara geldikten sonra, kendisinin en amansız muhalifinin bugüne kadar siyasal parti görünümü sergileyen TSK olduğunun farkında olmuştur. Hatta bunu seçimlerden önce dile de getirmişlerdir. 2002 seçimlerinden önce Erdoğan ile görüşmek için AK Parti genel merkezine giden gazetecilerle sohbet sırasında, AK Parti Genel Başkan Yardımcılığını sürdüren Hüseyin Çelik, gazeteci İsmet Berkan’a dönerek “Biz seçimi kazanırsak asker bize iktidarı verir mi?”⁶⁰⁸ sorusunu yöneltmesi Türkiye’nin o günkü koşullarını, insanlardaki hala ordunun baskın olacağı endişesini çok iyi açıklamaktadır.

Erdoğan cezaevinden çıktıktan sonra yaptığı bir konuşmada “dini sembollerle siyaset yapmayacağım”, ancak “herkese inançlı insanların siyasette nasıl davranması gerektiğini göstereceğim” demiştir.⁶⁰⁹ AK Parti, İslami geçmişine rağmen Ağustos 2001’de AK Parti’nin kuruluşundan bu yana kendisini sürekli *dini* değil *muhafazakâr* bir parti olarak sunmaya özen göstermiştir. Hatta Kemalizm’e bağlılığını ispatlamaya çalışmıştır. 14 Ağustos 2001’de AK Parti’nin kuruluşunu ilan etmek yaptığı basın toplantısında salon Atatürk posterleriyle süslenmiş ve konuşma Atatürk’e bir dakikalık saygı duruşuyla başlamıştır. Toplantıdan sonra da Erdoğan ve partinin kurucu üyeleri Anıtkabir’i ziyarete gitmişlerdir.⁶¹⁰

4.2.1.1. 2000 Yılı Sonrası Ordu Siyaset İlişkilerinin Seyri

2000 sonrasında (hatta AK Parti’nin iktidarıyla 2001) silahlı kuvvetler ile hükümet arasındaki ilişkiler daha önce de değinildiği gibi, 2002’den 2006 yılının sonuna kadar, ordu laikliğin ve üniter devletin korunması gibi sorunlarda hükümete baskı yapmayı sürdürürken, hükümetinin meşruiyetini ve tartışmalı konularda bile politika belirlemenin hükümetin yetkisinde olduğunu kabul ettiği kontrollü bir anlaşmazlık dönemidir. 2007 yılı ise, 27 Nisan’da *e-muhtıra* (elektronik muhtıra) ile ordu komutanlarının hükümete açıkça meydan okuduğu bir dönemdir. Sonrasında ise,

⁶⁰⁸ Berkan, Asker Bize İktidarı Verir mi?, s. 14.

⁶⁰⁹ Findley, Modern Türkiye Tarihi 1789-2000, s. 360.

⁶¹⁰ Jenkins, “Semboller ve Gölge Oyunu, 2002-2004”, s. 238.

ordu ile AK Parti hükümetiyle arasında gerginlik devam etse bile komutanların geri planda kalmaları gerektiğini kabul ettikleri bir döneme girilmiştir.⁶¹¹

2001 seçimlerinden sonra iktidarını koruyan AK Parti liderleri, laiklik ilkesine bağlılıklarını sürekli tekrarlasalar da, TSK kendisini “Cumhuriyetin kurucusu” ve “Kemalizm değişmez koruyucusu” olarak gördüğü için, AK Parti’ye karşı hep kuşku duymuşlardır. Çünkü TSK için AK Parti’nin söylemleri değişmiş olsa bile İslami kökenleri olan laiklik için tehlike arz eden bir partiden kopmuştu. Tayyip Erdoğan’ın, 1994’te RP’den İstanbul Büyükşehir Başkanı seçildikten sonra aynı yıl, “Allah’a şükür şeriat hukukunu destekliyoruz” 1995 yılında ise, “Meclis dualarla açılmalıdır.”⁶¹² diyerek tartışmaları yaratan bir siyasi arkaplanı olmuştur. Aynı şekilde Belediye Başkanlığı sırasında İstanbul’da restoranlarda alkol içilmesini yasaklaması da tartışma yaratmıştır.⁶¹³ TSK kendisini, Laikliğin ve Kemalizm’in ideolojisinin koruyucusu olarak gördüğü için⁶¹⁴ ne kadar ılımlı olursa olsun TSK’nın İslami kökenleri olan bir partiyi desteklemek imkânsızlaşmıştır. Ancak, TSK’nın, AK Parti’nin belli parametreler çevresinde kalmasını sağlamak için yapacağı girişimler, AB süreciyle sekteye uğratılmıştır. AK Parti için, AB üyelik süreci TSK’nın yetkilerini sınırlayan önemli bir araç haline gelmiştir.⁶¹⁵ Çünkü AB kriterlerinin en önemlisi, demokrasinin vazgeçilmez kuralı olduğu için *ordu üzerinde sivillerin kontrolünün sağlanmasıydı*.⁶¹⁶ AB’nin Türkiye’ye Kopenhag kriterlerinden ordu üzerindeki sivil kontrolün sağlanması için yaptığı baskı TSK’nın kurumsal bir platformda MGK toplantılarında hükümete karşı baskı yapma ihtimalini azaltmıştır.⁶¹⁷

Jenkins’e göre, bu süreçte TSK ve AK Parti deyim yerindeyse bir tür gölge oyunu oynamışlardır. Jenkins’e göre:⁶¹⁸

“...AKP Kemalist ortodoksini sınırlarını yoklayacak, eğer orduda güçlü bir tepki yaratmışsa geri çekilecek, TSK da laikliğin ortodoks

⁶¹¹ Hale, Türkiye’de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm, AKP Olayı, s. 141.

⁶¹² Tunca Bengin, “Tayyip’ten El Fatiha”, Milliyet Gazetesi, 08.01.1996, s. 12.
[http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/pkDUSeS9VHcSq0wfzQNL1g_x3D__x3D_\(01.06.2013\)](http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/pkDUSeS9VHcSq0wfzQNL1g_x3D__x3D_(01.06.2013))

⁶¹³ Heper, “The Justice and Development Party Government and the Military in Turkey”, s. 221.

⁶¹⁴ Heper, “Civil-Military Relations in Turkey: Toward a Liberal Model?”, s. 242.

⁶¹⁵ Harris, “Military Coups and Turkish Democracy, 1960-1980”, s. 212.

⁶¹⁶ Jenkins, “Semboller ve Gölge Oyunu, 2002-2004”, ss. 235, 236.

⁶¹⁷ Cizre, “Problems of Democratic Governance of Civil-Military Relations in Turkey and the European Union Enlargement Zone,” s. 111.

⁶¹⁸ Jenkins, “Semboller ve Gölge Oyunu, 2002-2004”, s. 236.

Kemalist yorumunu korumaya çalıştığı halde siyasete doğrudan müdahaleden kaçınacaktı. Bu sırada her iki tarafın da bir gözü AB ve üyelik sürecindeki ilerlemede olacaktı.”

AK Parti’nin iktidara gelmesinin, 1999’da Avrupa Birliği’ne tam üyelik statüsü sonrası askeri bürokrasisinin görelî de olsa liberal demokrasilerdeki olağan rolüne evrilmesine ve askeri bürokrasinin sistem içindeki özerkliğini zayıflatan gelişmelere zemin hazırlamıştır. Özellikle, 2000’ten sonraki düzenlemelerle sistemin kısmî de olsa sivilleşmesine önemli katkılarda bulunmuştur.⁶¹⁹ MGK da yasal düzenlemeler yapılacağına dair haberler çıktığında, MGK Genel Sekreteri Orgeneral Tuncer Kılınç’ın, hükümetin MGK’nin yapısının değiştirilmesine ilişkin çalışmaları için “Hayal gücünün sınırı yok”⁶²⁰ diye düşünmesine rağmen, AK Parti, AB’yle bütünleşme sürecini hızlandırmış, gerekli reformların hayata geçmesini ve AB’ye üyelik görüşmelerinin Ekim 2005’te başlamasını sağlamıştır. Özellikle, AB sürecinin etkisiyle ordunun siyaset üzerindeki etkisini azaltacak sivilleşmeye yönelik önemli yasal düzenlemeler yapılmıştır.

Kasım 2002 seçimlerinden sadece iki ay önce Genelkurmay Başkanlığına atanan Orgeneral Hilmi Özkök, 1998-2000 yılları arasında görev yapmış, sözünü sakınmayan Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hüseyin Kıvrıkoğlu’nun aksine Türkiye’ye resmi katılım müzakerelerinin başlaması için tarih verilmesi sürecinde siyasete müdahale eder davranışlarının AB üyeliği için gerekli Kopenhag siyasi kriterlerine aykırı görüleceği düşüncesiyle, siyasi süreci etkiliyormuş gibi gözükmekten sakınmıştır.⁶²¹ 2002 genel seçimleri açıklandıktan sonra, Orgeneral Özkök, “milletin iradesine saygı” duyduğunu söylemiştir.⁶²²

Özkök, Ağustos 2002- Ağustos 2006 yılları arasında genelkurmay başkanlığı görevi yaptığı süre boyunca hükümetle açıkça çatışmaya girmemiştir.⁶²³ Özkök, genelkurmay başkanı olarak mümkün olduğunca düşük siyasi profil sergilemeye çalışarak, laiklik ilkesine aykırı bir tavır ile karşılaştığında hükümeti uyarmak için müdahale ederek yumuşak bir strateji geliştirmiştir. Ancak, ordu içinde AK Parti’nin,

⁶¹⁹ Burak, ss. 62,63.

⁶²⁰ “MGK Genel Sekreteri, 7. AB Uyum Paketini eleştirdi”, abhaber.com, 23.07.2003.

⁶²¹ Jenkins, “Semboller ve Gölge Oyunu, 2002-2004”, ss. 244.

⁶²² Radikal Gazetesi, 6.11.13.

⁶²³ Hale, Türkiye’de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm, AKP Olayı, s. 141.

Kemalizm ideolojisine ve laiklik ilkesine zarar vereceğini düşünen komutanların varlığına engel olamamıştır. Özkök, “Ergenekon Davasında” tanıklık yaptığı sırada ifadesinde, yemeğini evden getirdiği günler olduğundan bahsetmiştir. (12 Temmuz 2008) Özkök, 28 Şubat sürecinde olduğu gibi bir tutum sergilemediği için askerlerin onu suçladıklarını üzerine geldiklerini ifade etmiştir. (25 Aralık 2008)⁶²⁴ Yine aynı şekilde, Özkök, Ergenekon davasında verdiği ifade de “2003’te kuvvet komutanlarıyla yaptığım toplantıda muhtıra sözünün” geçtiğini ifade etmiştir. Özkök, daha sonra “muhtıra” sözcüğünü Aytaç Yalman’ın (2003’te Kara Kuvvetleri Komutanı) kullandığını açıklamıştır.⁶²⁵ Medya, Özkök’ü, Türkiye’de askerın siyasete müdahale geleneğini yıkan general olarak tarihe geçirmiştir.⁶²⁶

Öte yandan, dönemin asker-sivil ilişkilerinin genellikle gergin olduğu bilinmektedir. Ordu ile hükümet 2002 yılı sonunda BM Genel Sekreteri Kofi Annan’ın Türk ve Rum kesimleri halinde bölünmüş Kıbrıs Adası’nın bağımsız bir devlet olarak birleştirilmesini öneren planı (Kofi Annan Planı) karşısında, yine aynı şekilde ABD’nin Kuzey Irak’ı işgalinden sonra Kuzey Irak sınırına asker gönderilmesi konusunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Ancak, ordu ile hükümet arasında sürüp giden en önemli anlaşmazlık ordunun Kemalist Laikliğin koruyucusu olarak bir gün, AK Parti’nin bunu zedeleyeceği endişesiydi.⁶²⁷

Sezer ile eşi, 20 Kasım 2002’de Prag’daki NATO zirvesine katılmak için Türkiye’den ayrılırken protokol gereği, Meclis Başkanı Bülent Arınç ve beraberinde başörtülü eşi tarafından havaalanından uğurlanmışlardır. Resmi sayılan bir törene başörtülü bir kadının katılmasını laikliğe hakaret olarak görüp 28 Kasım’da Özkök ve kuvvet komutanları Arınç’ı, Meclis’deki odasında ziyaret edip üstü kapalı şekilde ikazda bulundukları söylenmektedir.⁶²⁸

⁶²⁴ Murat Yetkin, “Müdahale Geleneğini Yıkan General”, 03.08.2012.

http://www.radikal.com.tr/yazarlar/murat_yetkin/mudahale_gelenegini_yikan_general-1096072

(15.06.2013)

⁶²⁵ Deniz Zeyrek, “Darbe ve Muhtırayı Kim Engelledi”, 27.09.2002.

http://www.radikal.com.tr/yazarlar/deniz_zeyrek/darbe_ve_muhtirayi_kim_engelledi-1101814

(15.06.2013)

⁶²⁶ Murat Yetkin, “Müdahale Geleneğini Yıkan General”, 03.08.2012.

⁶²⁷ Hale, Türkiye’de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm, AKP Olayı, ss. 142-144.

⁶²⁸ Milliyet Gazetesi, “Kamusal Alanda Ne Mayo Olur Ne Türban”, 28.11.2002, s. 16.

http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/dWT7GOKDbWVc7OYeItu9lg_x3D__x3D_D_

(01.06.2013)

AK Parti iktidara geldikten sonra, İslamcı faaliyetlerde bulunduğu iddiasıyla 1997 yılında ordudan uzaklaştırılan eski subay Ramazan Toprak'ın, TBMM savunma komitesinin başına atanmasına TSK tepki vermiş ve yapılan baskılar sonucu toprak görevinden istifa etmiştir. Bununla birlikte, 2002 sonlarında Gül ve Arınç'ın YAŞ kararlarının temyize açık olması yönündeki görüşlerini yoğun bir şekilde dile getirmelerinden dolayı Gül ve Arınç, irtica ile bağlantılı olan kişileri, TSK sızmak ve zayıflatmak için cesaretlendirdikleri yönünde suçlamalardan dolayı, Genelkurmay Başkanı Özkök tarafından sertçe uyarılmışlardır.⁶²⁹

Aynı şekilde, 23 Nisan 2003 tarihli dönemin Meclis Başkanı Bülent Arınç'ın düzenlediği Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı resepsiyonuna Genelkurmay Başkanı'nın, Arınç'ın türbanlı eşinin de katılacağını öğrenince buna tepki gösterip resepsiyona katılmamıştır.⁶³⁰ Cumhurbaşkanı Sezer'in resmi davetlere, AK Parti milletvekillerinin eşlerini başörtülü oldukları için çağırmayı reddettiğinden, bir uzlaşma olarak Erdoğan ve Gül yurtdışı toplantı ve resepsiyonlara eşleriyle giderken, yurt içindeki resepsiyonlara yalnız katılmışlardır. Hale'e göre, o dönemde, bu durum Erdoğan eşi Emine Erdoğan'ın beyaz saray da Bush ve eşi tarafında ağırlanabilirken kendi ülkesinde cumhurbaşkanlığı köşküne girememe gibi bir sonuç doğurmuştur.⁶³¹

Ayrıca, 5 Mayıs 2003 tarihinde de Silahlı Kuvvetler, uyarı şeklinde, bir basın bildirisiyle kısaca, TSK'nın laik, demokratik ve sosyal hukuk devletinin en büyük garantisi olduğunu ifade etmişlerdir. Aynı yılın Ekim ayında ise, General İlker Başbuğ'un basına sunduğu bir açıklamada her yıl İmam Hatip Liselerinden 25000 öğrencinin mezun olduğu, ancak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 5500 din görevlisi atadığını belirterek eğitim reformu planlarının nedenlerini sorgulamamaya başlamıştır. Bunun üzerine hükümet o yıl eğitim reformlarını daha sonra gerçekleştirmek üzere ertelemişlerdir.⁶³²

Ordunun, 2004 yılı itibariyle hâlâ siyasetle uğraştığını Alper Görmüş şöyle anlatır:

⁶²⁹ Radikal Gazetesi, "AKP'ye İlk Eleştiriler", 09.01.2003.

<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=62293> (01.06.2013)

⁶³⁰ Burak, s. 63.

⁶³¹ Hale, Türkiye'de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm, AKP Olayı, s. 145.

⁶³² Burak, s. 63.

*Günlüklerin 4 Kasım 2004 bölümünün sonrasında, çeşitli kolordu ve ordularda Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanlarına verilen brifinglerin tam metni yer alıyor. Bu brifingler, TSK'nın yalnız Genelkurmay ve kuvvet komutanlıkları karargâhları seviyesinde değil her seviyede yoğun bir politik hareketliliğin yaşandığını; siyaseti ve hükümeti izleme - denetleme faaliyetinin gerçekleştirildiğini gösteriyor. Brifinglerin tamamını okuduktan sonra, zihnimde tam bir siyasi parti canlandı. (Türk Silahlı Kuvvetleri Partisi-TSKP): Bu partinin genel merkezi Genelkurmay ve kuvvet komutanlıkları karargâhları; il merkezleri ordu karargâhları; ilçe ve belde merkezleri ise kolordu ve daha küçük askeri birliklerin karargâhlarıydı... Bilgiler, tıpkı bir siyasi parti organizasyonunda olduğu gibi aşağıdan yukarıya iletiliyor, genel merkez de bu bilgileri yorumlayarak TSKP'nin izleyeceği siyaseti belirliyordu.*⁶³³

Ağustos 2006 yılında Özkök, genelkurmay başkanlığından emekli olunca yerine Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Yaşar Büyükanıt geçmiştir.⁶³⁴ 28 Ağustos'ta yapılan ve ulusal televizyonlarda canlı olarak yayınlanan devir teslim töreninde kendisi, “cumhuriyetin temel ilkelerini ve laikliği” korumanın “ordunun görevi” olduğunu savunmuştur.⁶³⁵ Aynı içerikli konuşmayı gazetecilere, devir teslim töreni öncesinde 25 Ağustos tarihinde de yapmıştır.⁶³⁶ Bu olay, 2006 yılına gelindiğinde, Türkiye AB'ye yaklaştığı ölçüde ordunun manevra alanı daralsa, AK Parti ve TSK arasında çatışma devam ettiğini göstermektedir.

2007 yılında, ordu ile hükümetin arasındaki anlaşmazlık Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde su yüzüne çıkmıştır. Ardından daha sonra değinilecek olan tarihe *e-muhtıra* olarak geçen 27 Nisan Muhtırası yayınlanmıştır. 28 Ağustos 2007 tarihinde, Gül'ün cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından ordu komutanları, yeni cumhurbaşkanının yemin törenine katılmayı reddetmişlerdir. Aynı şekilde, 1 Ekim'de geleneklere aykırı olarak yeni meclisin açılışına katılmamışlardır.⁶³⁷ Aynı şekilde, 29 Ağustos 2007

⁶³³ Alper Görmüş, *İmaj ve Hakikat Bir Kuvvet Komutanının Kaleminden Türk Ordusu*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 302.

⁶³⁴ <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=4845680&tarih=2006-07-31> (01.06.2013)

⁶³⁵ <http://www.aktifhaber.com/buyukanitin-toren-konusmasi-81206h.htm> (01.06.2013)

⁶³⁶ Milliyet Gazetesi, “Org. Büyükanıt'tan önemli mesajlar!”, 25.08.2006.

<http://www.milliyet.com.tr/2006/08/25/son/sonsiy16.asp> (01.06.2013)

⁶³⁷ Hale, Türkiye'de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm, AKP Olayı, s. 156.

tarihinde Gül'ün GATA'da katıldığı ilk resmi törende komutanlar koltuklarına Cumhurbaşkanı Gül, oturmadan yerleşmişler ve Genelkurmay Başkanı Orgeneral Büyükanıt ve Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral İlker Başbuğ ödül vermek için kürsüye çıkarlarken ve yerlerine geçerlerken, yerleşik uygulamanın aksine Gül'ü selamlamamışlardır.⁶³⁸

30 Ocak 2008'de AK Parti ile MHP genel başkanlarının, üniversitelerde başörtüsü yasağının kaldırılması konusunda anlaşmaları üzerine Orgeneral Büyükanıt gazetecilere, “Türk toplumun bütün kesimleri ordunun bu konudaki tutumunu çok iyi bilmektedir” diyerek ordunun buna karşı olduğunu açıklamaktan öteye gidememiştir.⁶³⁹

2008 yılının Mart ayında AK Parti'ye kapatma davası açılmıştır. Dava 30 Temmuz'da karar bağlanıp AK Parti'nin kapatılmamasına karar verilmiştir. Ancak, Anayasa Mahkemesi Başkanı Osman Paksüt'ün 4 Mart'ta kapatma davası başlamadan önce Kara Kuvvetleri komutanı İlker Başbuğ ile görüşmesi yönünde çıkan haberler hükümet ve ordu arasındaki gerginliği pekiştirmiştir.⁶⁴⁰

Ağustos 2008 tarihinde Yaşar Büyükanıt'ın emekli olması üzerine yerine Kara Kuvvetleri Komutanı İlker Başbuğ gelmiştir. Başbuğ görevini devralırken “Türkiye Cumhuriyetinin laik yapısını bozmaya çalışan irticai hareketleri ve üniter yapısını yıkmaya çalışan terörü” kınamıştır ve ordunun halkın gözünde saygınlığını arttırma girişimlerinde bulunmuştur. 4 Eylül 2008'de, Güneydoğunun en büyük kenti Diyarbakır'ı ziyaret etmiş orada sivil toplum örgütleriyle görüşüp terörü bitirmek için halkla işbirliği yapılması gerektiğini vurgulamıştır.⁶⁴¹ Ardından da Van'a gidip halkın arasında dolaşmış, duygusal anlar yaşanmıştır.⁶⁴² Ayrıca, Ankara'da Genelkurmay Başkanlığı'nda düzenli basın bilgilendirme toplantıları düzenlenmiş, Genelkurmay Başkanlığı Basın ve Halkla İlişkiler şubesi güçlendirilmiştir.

2010 yılında Genelkurmay Başkanlığı görevine Başbuğ'un yerine gelen Orgeneral Işık Koşaner, çoğu tutuklu bulunan 17 generalin Yüksek Askeri Şura'ya

⁶³⁸ Oran, Türk Dış Politikası 2001-2012, s. 99.

⁶³⁹ Hale, Türkiye'de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm, AKP Olayı, s. 156.

⁶⁴⁰ Milliyet Gazetesi, “Osman Paksüt: 2 - 3 Kez Orgeneral Başbuğ ile Görüştüm”, 15.06.2008.
<http://www.milliyet.com.tr/default.aspx?aType=SonDakika&ArticleID=876146> (01.06.2013)

⁶⁴¹ Milliyet Gazetesi, “Başbuğ; Diyarbakır'da sivil toplum kuruluşlarını ziyaret etti”, 04.09.2008.
<http://www.milliyet.com.tr/default.aspx?aType=SonDakika&ArticleID=986896> (01.06.2013)

⁶⁴² Milliyet Gazetesi, “Başbuğ'un Van'da duygusal anları”, 05.09.2008.
<http://www.milliyet.com.tr/default.aspx?aType=SonDakika&ArticleID=987296> (01.06.2013)

(YAŞ) terfi ettirilmesini talep etmiştir. Gül ve Erdoğan bunun mümkün olmadığını belirterek tutuklu paşaların emekli edilmesini istemişlerdir. Bunun üzerine Orgeneral Koşaner ve 3 kuvvet komutanı 29 Temmuz 2011 günü istifa etmişlerdir. Genelkurmay başkanlığı görevine, Koşaner'in yerine onunla istifa etmemiş tek kuvvet komutanı olan Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Necdet Özel getirilmiştir.⁶⁴³

Bundan sonra hükümet ve genelkurmay arasında sembolik ama önemli gelişmeler yaşanmıştır. MGK'daki oturma düzeninde, siviller ve askerler karşı karşıya değil de karışık oturması sağlanmıştır. YAŞ'ta Başbakan, başbakanlık pozisyonunda yanında genelkurmay başkanıyla değil, yalnız oturmaya başlamıştır. 30 Ağustos Zafer Bayramı törenlerinde kutlamaları artık genelkurmay başkanı değil, başkomutan sıfatıyla Cumhurbaşkanı Gül kabul etmeye başladı. 27 Nisan Muhtırası Genelkurmay Başkanlığının internet sitesinde 30 Ağustos 2011'de kaldırılmıştır. 30 Ağustos 2009'dan beri Genelkurmay'ın bütün afişlerinde yer alan, sokaklardaki ilan tahtalarına asılan *Güçlü Ordu, Güçlü Türkiye* sloganı Türk Deniz Kuvvetlerinin 930. Kuruluş yıldönümü için hazırlanan afişlerde yer almamıştır. Son olarak, Ocak 2012 yılında liselerde okutulan askerlik dersi de kaldırılmıştır.⁶⁴⁴

13 Eylül 2011 yılında Emekli Korgeneral Atilla Kıyat'ın yaptığı konuşma ordunun siyaset üzerinde nasıl etkide bulunduğunu açıklaması yönünden önemlidir. Kıyat konuşmasında şunları söylemektedir:⁶⁴⁵

“Biz yıllar boyunca kendimizi ülkenin tek sahibi ve tek seveni olarak gördük. Bu nedenle de bazı hatalar yaptık. Tabirimizi mazur görün, tırnak içinde her şeye maydanoz olduk. RTÜK’e üye verdik, YÖK’e üye verdik....MGK kanalıyla ülkeyi yönetmeye kalktık, hatta yönettik de. MGK toplantıları amacını kaybetti. Sanki her ay hükümetin icraatını denetlediği toplantılar haline dönüştü.”

4.2.2. Ekonomik ve Sosyal Değişim

Bir ülkenin gündeminde sivil-asker ilişkilerinin nasıl olması gerektiği, bunun yasal çerçevesinin nasıl çizileceği kısacası sivil-asker ilişkilerindeki dengenin nasıl

⁶⁴³ Oran, *Türk Dış Politikası 2001-2012*, s. 103.

⁶⁴⁴ Oran, *Türk Dış Politikası 2001-2012*, s.103.

⁶⁴⁵ Star TV, *Arena Programı*, 13 Eylül, 2011, (Akt.), Oran, *Türk Dış Politikası 2001-2012*, s. 104.

olacağının tartışılması için ülkenin sosyoekonomik sorunlarının olmaması yani sosyoekonomik olarak belli bir ilerleme noktasında olması gerekmektedir. Uzun bir müddet Türkiye'nin gündeminde asker sivil ilişkilerinin olmamasının nedeni yaşadığı sosyoekonomik problemlerin gündemde olmasıdır. Yoksulluğun yaygın olduğu, toplumun önemli bir çoğunluğunun beslenme, barınma ve sağlık gibi temel ihtiyaçlarını dahi güçlülükle karşılayabildiği bir ortamda sivil iradenin üstünlüğü meselesinin öncelikle ele alınması mümkün olmamıştır.⁶⁴⁶

Ordu, darbeyi ve daha sonra kurulacak sivil rejimi planlarken kamuoyunu genellikle hesaba katarak hareket etmiştir. 14 Mayıs 1950 genel seçimleri ile tek partili otoriter cumhuriyetten, çok partili demokratik cumhuriyete geçilmesiyle on yıllık Demokrat Parti iktidarının ardından başlayan ve yarım asrı aşan demokratik cumhuriyet döneminde gerçekleşen, beş ayrı askeri darbe/müdahale, cumhuriyetin demokratikleşememesinde birinci derecede engelleyici rol oynamıştır. Dünya hızla demokratikleşirken, Türkiye bu süreci izlemekte zorlanmıştır. Cumhuriyeti demokrasiyle taçlandıramayan Türkiye, yeni bir bin yılda hâlâ asrın başlarında tartıştığı *hürriyet, insan hakları, hukuk devleti, sınırlı devlet, özgür birey* gibi çağdaş kavram ve değerleri tartışmayı sürdürmektedir.⁶⁴⁷

Türk toplumunda militer değerlerin ağır bastığına değinmiştik. Türk toplumuna ayırt edici rengini veren, onu tanımlayan değerlerin birçoğu ordu ve askerlik faaliyetleriyle ilişkilidir.⁶⁴⁸ Ordu-millet ve peygamber ocağı ordu söylemi, Yeşilçam filmlerinde yer bulan ideal damat olarak üniformalı damat profili, askeri üniformalarla fotoğrafı çekilen erkek çocukları, şaşalı asker uğurlamaları, askeri liseyi kazandığı oğluyla şehir içinde tur atan baba,⁶⁴⁹ sayılabilecek örneklerdendir.

Türkiye'de ordu yine halkın en güvendiği kurumlardan biridir. Örneğin, yapılan bir araştırma kapsamında, Türkiye'nin gündemini sürekli meşgul eden terör sorununun çözümü için ne yapılması gerektiği konusunda halka sorulan sorulara verilen cevaplar arasında, 2010 yılında halkın %31,6'sı askeri yöntemlerle bu sorun çözülmeli derken bu oran 2012'de %50,1'e çıkmıştır. Yine aynı araştırma kapsamında, halkın kurumlara güven derecesi araştırıldığında, halk arasında orduya güven derecesi sırasıyla, 2010

⁶⁴⁶ Demirel, "Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Toplumsal Meşruiyeti Üzerine", s. 35.

⁶⁴⁷ Davut Dursun, *Demokratikleşemeyen Türkiye*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 7-8.

⁶⁴⁸ Demirel, "Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Toplumsal Meşruiyeti Üzerine", s. 35.

⁶⁴⁹ Birand, *Emret Komutanım*, s. 37.

yılında %45,3 2011 yılında %46,4 2012 yılında ise %42,2 oranında çıkarak en çok güvenilen kurum olarak ilk sırada çıkmıştır. Ancak 2010 ve 2011 dönemlerine göre, orduya duyulan güven derecesi azalmaktadır. Ayrıca, araştırma kapsamında, Türk ordusunun siyasetteki gücündeki değişim değerlendirildiğinde, ordunun siyasetteki ağırlığının azaldığını düşünenlerin oranı, 2011 yılında %41,9’u azaldığını düşünürken bu oran 2012’de %36,5’e düşmüştür. Ordunun siyasetteki ağırlığının değişmediğini düşünenlerin oranı ise, 2011’de %33,1 iken, bu oran 2012’de %36,5’e yükselmiştir.⁶⁵⁰

Türkiye de ordu, ulus-devletin oluşum aşamasında aktif rol oynaması, toplumun modernleşme misyonunu üstlenmesi ve ideolojinin bekçiliğini üstlenmesi gibi militer görev ve geleneklerle yoğrulmuş olduğundan ordunun en güvenilir kurum olarak ilk sırayı alması normaldir. Ancak ordunun en güvenilir kurum olması sivil hayata müdahale edebileceği, müdahale ettiğinde ise destek göreceği anlamına gelmemelidir. Toplumun, değişen Yeni Dünya algısı, değişen Türkiye ve sosyoekonomik koşullar altında sivil-ordu ilişkilerine bakış açısı değişmiştir. Artık tüm dünyada toplumlar, ordunun meşruti bir zemin hazırlayıp sivil hayata müdahale ederek demokrasi ile gelip halkın seçtiği iktidarı, demokratik olmayan yollarla devirmesine, demokrasiye ara verip askeri bir yönetim kurmasına kolay kolay müsaade etmeyip bunu sorgulayabilmektedir.

1980’lerde 24 Ocak ekonomik kararlarının da etkisiyle, başlayan ve geleneksel siyasal yapıların çözülüşüne tanıklık eden bu evrede, 1983 sonrası yavaş yavaş devlet-dışı aktörlerin (Sivil Toplum Örgütleri) güç kazanmaya başladığı ve kültürel aidiyetlerin siyasileştiği kaydedilmektedir. Bilindiği üzere, Türkiye’de ithal ikameci sanayileşmeye bağlı kalkınma modeli 1970’lerin sonlarına doğru bir bunalıma girmiştir. 24 Ocak Kararları ile Turgut Özal liderliğinde, kalkınma modelinin ulusalcı-devletçi bir stratejiden radikal bir biçimde ulusalötesi bir stratejiye kaymıştır.⁶⁵¹ Ekonomin iyileşmesinin de etkisiyle Özal döneminde ordu-siyaset ilişkilerinin daha demokratik zemine olduğuna değinmiştik. Özal’ın 1987 yılında Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna, 1989 yılında da Divan’a bireysel başvuru kabul ederek antidemokratik süreçler Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) ile aşılmaya çalışılmıştır.⁶⁵² Aynı

⁶⁵⁰ Kadir Has Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Merkezi, Türkiye Sosyal ve Siyasal Eğilimler Araştırması-V, <http://www.khas.edu.tr/news/799/1278/Khas-2012-Tuerkiye-Sosyal-Siyasal-Egilimler-Arastirmasi-Sonuclari-Aciklandi.html> (10.04.13)

⁶⁵¹ Burak, s. 59.

⁶⁵² Oran, Türk Dış Politikası 2001-2012, s. 83.

şekilde, 2001'den sonra AK Parti hükümeti ekonomiyi özel sektöre açmıştır. Bu bağlamda değişen ekonomik yapıya koşut olarak siyasal ve yönetsel mekanizmalar da değişime uğramış ve serbest piyasa ekonomisine geçişle birlikte devlet, eski konumundan farklılaşmaya başlamıştır.⁶⁵³

4.3. 27 Nisan 2007 Muhtırası

10. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in görev süresinin dolmasıyla laiklik ilkesinin zarar göreceğini düşünenler Sezer yerine, AK Parti'den birinin cumhurbaşkanı seçilip, başörtülü eşiyle birinin Çankaya köşküne çıkmasını sert eleştirmişlerdir. Nisan 2007'de Atatürkçü Düşünce Derneği ve birçok sivil toplum örgütü Ankara, İstanbul gibi büyük kentlerde kitlesel (cumhuriyet mitingleri) mitingler düzenleyip Erdoğan ya da Gül'ün cumhurbaşkanı seçilmesine karşı çıkmışlardır.⁶⁵⁴ Mitingler ilk olarak Sezer'in 14 Nisan'da Harp Akademilerinde, "Rejim hiçbir dönemde bu kadar tehdit altında olmadı. Dış güçler laik cumhuriyeti ılımlı İslam cumhuriyeti yapak istiyor." şeklindeki konuşmasından sonra, aynı gün Emekli Orgeneral Şener Eruygur'un genel başkanlığını yaptığı Atatürkçü Düşünce Derneği ilk olarak Ankara'da miting düzenlemiştir.⁶⁵⁵ Orgeneral Büyükanıt, 12 Nisan 2007'de ki bir basın toplantısında, "Cumhuriyet'in temel değerlerine sözde değil özde sahip bir kişinin cumhurbaşkanı seçilecek olmasını ümit ediyoruz." diyerek mitingleri dolaylı olarak desteklediklerini dile getirmişlerdir.⁶⁵⁶

24 Nisan'da Erdoğan, Gül'ün cumhurbaşkanlığı seçimlerine aday olduğunu açıklayıp cumhurbaşkanlığı genel seçimlerinin ilk turundan sonra, 27 Nisan gecesi 23.20'de, Genelkurmay Başkanlığı'nın internet sitesinde yayınlanan, kamuoyunun *e-muhtıra* dediği bir bildiride, cumhurbaşkanı seçiminin laiklik sorunu üzerine odaklaşmasını, "silahlı kuvvetler endişeyle izlemektedir" ifadesi pekiştirilmiştir. TSK'nın bu "tartışmalarda taraf olduğu ve laikliğin kesin savunucusu olduğu ve gerektiğinde tavrını koyacağından" bahsedilmiştir. Özellikle bildiri de, "TSK bu niteliklerin korunması için kanunlarla verilmiş olan açık görevleri eksiksiz yerine

⁶⁵³ Burak, s. 59.

⁶⁵⁴ Milliyet Gazetesi, 22.04.2007, <http://gundem.milliyet.com.tr/cumhuriyet-mitingleri--br--yine--font-color-red-basliyor--font-/gundem/gundemdetay/22.04.2009/1086244/default.htm> (01.06.2013)

⁶⁵⁵ Oran, Türk Dış Politikası 2001-2012, s. 90.

⁶⁵⁶ Radikal Gazetesi, "Büyükanıt Cumhurbaşkanı Adayını Tarif Etti", 13.04.2007. <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=218257> (01.06.2013)

getirme konusundaki kararlılığını” ve “bu kararlılığa olan bağlılığını” dile getirmiştir.⁶⁵⁷ Her ne kadar, AB süreciyle ordu-siyaset ilişkileri daha demokratik bir zemine oturtulmaya çalışılsa da bu muhtıra, 2006–2007 yıllarında hala asker-sivil ilişkilerindeki çatışmanın sürdüğünü göstermektedir.⁶⁵⁸

Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt, 30 Temmuz 2007’de yaptığı basın toplantısında, muhtıra hakkında açık bir şey konuşmayıp 12 Nisan’daki konuşmasındaki görüşlerinin geçerli olduğunu, muhtıranın seçim sonuçlarını etkilediğini düşünmediğini söylemiş ve muhtıra için yetki verdiğini de reddetmemiştir.⁶⁵⁹ Bildiri 2007 Nisan ayında yurt içinde ve yurt dışında tepki ile karşılanmıştır. Avrupa’nın Genişlemeden Sorumlu Üyesi Olli Rehn, TSK’nın demokratik laikliğe ve demokratik değerlere saygı gösterdiğini ispatlaması için seçim sürecine karışmaması gerektiğini söylemiştir.⁶⁶⁰ Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt 2009 yılında katıldığı bir TV programında bu internet açıklamasının kendisi tarafından yazıldığını⁶⁶¹ fakat bunun bir muhtıra olmadığını söylemiştir.⁶⁶² Ayrıca Başbuğ, 2012 yılında muhtıra için, “TSK zaman zaman laiklik hassasiyetlerini ortaya koyar. Bu da TSK’nın laiklik hassasiyetini ortaya koyan bir açıklamadır.” şeklinde yorum yapmıştır.⁶⁶³

Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer yerine AK Parti, Abdullah Gül’ü aday olarak göstermesi üzerine CHP cumhurbaşkanlığı seçimlerini boykot ederek seçimlere katılmamıştır. Bunun üzerine, Gül’ün aldığı oy sayısının 367’nin altında olduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi’ne dava açılmış ve Anayasa Mahkemesinin cumhurbaşkanlığı seçimlerini iptal etmesinin ardından erken genel seçme gidilmiştir. 2007 seçimlerinde de AK Parti oy oranını arttırarak oyların %46,6’sını alarak 341 milletvekilini meclise sokmuştur.⁶⁶⁴ Gül, 8 Ağustos 2007 tarihinde yapılan

⁶⁵⁷ http://www.tsk.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_Basin_Aciklamalari/2007/BA_08.html (01.06.2013)

⁶⁵⁸ Karaosmanoğlu, “Transformaton of Turkey’s Civil-Military Relations Culture and International Environment”, s. 253.

⁶⁵⁹ Radikal Gazetesi, “Büyükanıt’ın “Köşk” sorusuna yanıtı: Görüşüm geçerliğini koruyor”, 31.07.2007. <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=228550>

⁶⁶⁰ BBS Haber, “EU Warns Turkish Army Over Vote”, 28 April 2007. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6602661.stm> (01.06.2013)

⁶⁶¹ Taraf Gazetesi, “ 27 Nisan Bildirisini Ben Yazdım”, 08.05.2009. <http://www.taraf.com.tr/haber/27-nisan-bildirisini-ben-yazdim.htm> (01.06.2013)

⁶⁶² Today’s Zaman, “Former Military Chief on The Defensive over E-Memo Criticism”, 15, June, 2013.

⁶⁶³ Hürriyet Gazetesi, “Muhtıra Değil Laiklik Hassasiyeti”, 9.11.2012. <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/21884320.asp> (01.06.2013)

⁶⁶⁴ Kiriş, “Türk Parti Sisteminde 1980 Sonrası Kutuplaşma ve Dinamikleri”, s. 170.

cumhurbaşkanlığı seçiminin üçüncü turunda 339 oy alarak Türkiye Cumhuriyetinin 11. cumhurbaşkanı seçilmiştir. Böylece, Nisan 2007’de başlayan bir e-muhtıraya sebep olan Türkiye’nin 11. Cumhurbaşkanı’nı seçim süreci sona ermiştir.

1999 yılında Avrupa Birliği’ne adaylık süreciyle başlayan ve 2002 sonrası ivme kazanan asker-sivil ilişkilerinin görece demokratikleştirilmesine rağmen “Cumhuriyet’in ve temel niteliklerinin kurucu ve kollayıcı aktörü” olarak TSK’nın, siyaset alanına müdahaleleri son bulmamıştır. Bunun açık bir örneği 27 Nisan 2007 tarihli Genelkurmayın, Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yapıldığı gece kurumun resmi internet sitesinden yayımladığı bildiriyle siyasete müdahalesidir.⁶⁶⁵

On yılda bir darbe geleneğimiz 1997’de yılında bozulmuştu, ancak 2007’de 21. yüzyılda yeniden yakalanmıştır. 27 Nisan bildirisi ülkemizdeki darbe geleneğinin değişmediğini göstermiştir. Yeni olan değişen tek şey müdahalenin şekli, değişen tek şey muhtıra duyurulurken kullanılan teknolojik donanımın 2000’li yılların şartlarına uygun olmasıdır.⁶⁶⁶ Türk siyasi hayatında değinilen müdahaleler düşünüldüğünde, aslında müdahalenin, internette bir bildiri yayınlamaya kadar düştüğü şeklinde yorumlarsak, bunun Türk siyaseti için olumlu bir gelişme olduğunu söyleyebiliriz. Artık müdahalelerinin sınırlandığı ve ordunun siyasetten uzak durduğu yorumunu yapabiliriz.⁶⁶⁷

Ordu, ülke içinde ve dışında destekleneceğini düşünseydi belki de internette bildiri yayınlamaktan öteye gidecekti ancak, gerek AB süreci gerek değişen dış dengeler, ülke içindeki sivil toplum kuruluşlarının güçlenmesi gibi sebeplerle ordu, siyasete müdahalesinde tepki alacağını öngörmüştür. Çünkü ordunun RP hükümetinin iktidardan indirilmesin de rol oynadığı 1997 yılındaki koşullar, 2007’de yoktur. RP’nin aksine, AK Parti gerek ülke içinde halkın büyük desteğine, gerek ülke dışında desteğe sahiptir. 1997 yılında RP’ye karşı olan iş adamları, sivil toplum kuruluşları, insan hakları örgütlerinin çoğu bugün müdahale olması durumunda AK Parti’nin yanında yer alacağını ordu öngörmüştür.

⁶⁶⁵ Burak, s. 60.

⁶⁶⁶ Milliyet Gazetesi, Cüneyt Ülsever, “27 Nisan Muhtırası Millete Hayırlı Olsun!”, 29.04.2007. <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/6426009.asp?yazarid=3&gid=61> (01.06.2013)

⁶⁶⁷ Oktay Ekşi, Gazeteci, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, 30 Ekim 2012, s. 42, 43. Akt. Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, Kasım, 2012, s. 32.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türk siyasi tarihinde, farklı toplumsal ve siyasal aktörlerin yanında, ordu ilerici, modernleştirici görev edinmiş bir güç olarak görülmektedir. Türkiye’de ordu kendini bir tür *koruyucu* ve *düzenleyici* olarak görmüştür. Bu nedenle de siyasete doğrudan ya da dolaylı müdahalelerde bulunmuş, müdahale etmediği zamanlarda da etkinliğini, müdahale etme olasılığı yahut sahip olduğu mekanizmalar eliyle, kaybetmemiştir.

Türkiye’deki müdahaleleri, Güney Amerika ve Orta Doğu’daki askeri diktatörlüklerden ayıran en önemli özellik, yönetimlere el koyduktan hemen sonra iktidarı sivil hükümetlere devretmek ve çok partili rejime dönmek için kendisine bir takvim belirlemesidir. Fakat 1960’tan bu yana her müdahaleden sonra ordu kışlasına dönmeden, anayasa ve diğer mevzuat değişikliklerine giderek siyasete müdahalesini meşru hale getirecek *mekanizmalar* ortaya çıkarmış, kendi özerk alanını genişletmiş ve siyasi otoritenin alanını daraltmıştır. Böylece, 2000’li yıllara kadar, siyasi hayat üzerindeki askeri gözetim devam etmiştir.

Hatırlanacağı üzere demokratikleşme, kurumsallaşma, sivil toplumun gelişimi, ordunun profesyonelleşmesi gibi etkenler, ordunun siyasete müdahalesi azaltmaktaydı. 2000 yılından sonra Türkiye’de, askerin siyaset üzerindeki etkisinin de değiştiği görülmektedir. Bununla birlikte Türkiye’de ordu – hükümet ilişkileri liberal - demokratik modelden uzak bir noktadadır. Örneğin Türkiye’de genelkurmay başkanlığının milli savunma bakanlığına değil başbakanlığa bağlı olması ve Milli Güvenlik Kurulu’nun savunma dışında özellikle iç siyasette rol oynaması gibi nedenler liberal modelin gereklerinden farklı bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca siyasetçilerin, temsil ettikleri halkın ve aynı zamanda ordu komutanlarının tutum ve davranışlarının değişmesi gerekliliği de konunun bir diğer boyutunu oluşturmaktadır. Diğer taraftan Türkiye’de askerin güncel siyasetten dışlanması sürecinin bu kapsamdaki kurumsal – yasal mekanizmaların kurulmadan yürütülmesi liberal modelden bir başka sapmayı ortaya çıkarmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye’de asker sorunu aynı zamanda bir sivil sorundur.

Demokratikleşmenin kesintilere uğramasında ve yavaşlamasında sivillerin de payı olmuştur. Politikacılar ve siyasi partiler zaman zaman antidemokratik tutum içine girmişlerdir. Bazı siyasi partiler, ideolojik gruplar, medya, üniversite mensupları ve sivil toplum kuruluşları TSK'yı kendi siyasi görüş ve ideolojileri yönünde etkileme eğiliminde olmuşlar, hatta siyasete karışmasını teşvik etmişlerdir. Huntington'un terimleriyle söyleyecek olursak, askerin *özel kontrolünü* amaçlayan çabalar tükenmemiş; buna mukabil askerin *nesnel kontrolü* yerleşmemiştir.

Orduyu siyasetten izole etmenin temel yolu olarak hep ordunun profesyonelleşmesi görülmüştür. Profesyonel ordunun bir noktaya kadar siyasete müdahale etmeyeceği elbette doğrudur ancak, tek başına yeterli değildir, ordunun profesyonelleşmesinin yanında, hükümetin temel politika ve programlarının hem resmen hem fiilen ulusun siyasetinden sorumlu sivil liderlerce kararlaştırılması anlamına gelen, *sivillerin üstünlüğü* ilkesini de kabul edilmesi gerekmektedir. Çünkü ordunun profesyonelleşmesi ordu müdahalesini önleyebileceği gibi profesyonelleşme ile birlikte askerliğin bir meslek olduğunun bilincine varan kendilerini iktidardaki hükümetten daha çok devletin hizmetinde ve vatansever olarak gören orduyu, müdahaleye de itebilir. Ayrıca, profesyonel ordu, kendisinin siyasal iktidarın iç muhaliflerine karşı bir baskı aracı olarak kullanılmasını istemez ve böyle bir durumun gerçekleşmesi de müdahaleye neden olabilir. Bir ülkenin demokratik biçimde işleyebilmesi için ordunun, sivil iktidarın emrinde olduğunu kabul etmesi gerekmektedir.

Ordunun siyasete müdahale etmediği, kendi görev alanında faaliyet gösterdiği, demokratik ve sivil bir yönetimin olduğu bir sistemin bazı koşulları karşılaması gerekmektedir:

1. Ordunun söz konusu vesayetçi konumu, askeri müdahalelerden sonra belli anayasal ve yasal düzenlemeler yapılarak korunmaktadır. Bu bakımdan, Türkiye'de silahlı kuvvetlerin hukuki statüsünü düzenleyen mevzuata bakıldığında; Millî Güvenlik Kurulunun anayasal konumunun dışında, *Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu*, *Genelkurmay Başkanının Görev ve Yetkilerine Ait Kanun*, *Millî Savunma Bakanlığı Görev ve Teşkilatı Hakkında Kanun*, *Türk Silahlı Kuvvetleri Personel Kanunu*, *Türk Silahlı Kuvvetleri İç*

Hizmet Kanunu ve bunlara benzer birçok mevzuatın, esas itibarıyla 1960 darbesinden sonraki ortamda silahlı kuvvetlerin sistem içerisindeki konumunu pekiştirmek üzere yaptığı düzenlemelere rastlanmaktadır.⁶⁶⁸ Türkiye’de orduya geniş vesayet yetkisi veren bu kanunlar, silahlı kuvvetlerin hukuki statüsünün demokratik, çoğulcu, Batılı tarzda bir demokrasiye uygun biçimde ve sivil inisiyatifle kökten düzenlemedikçe, demokrasinin ön koşullarından olan, ordunun sivil denetime girmesinin oldukça güç olacağı söylenebilir.

2. Genelkurmayın ve Kuvvet Komutanlıklarının yönetimi ve denetimi ilk aşamada askeri bir konu almakla beraber aynı zamanda siyasi de bir meseledir. Onun için, en üst merci olarak, Milli Savunma Bakanlığı aracılığı ile hükümet tarafından yürütülmesi gereken bir politika olmalıdır. Güvenlik ve savunma siyaseti ve stratejisiyle ilgili tercihler Genelkurmay ve Kuvvet Komutanlıklarını bünyesinde bütünleştirmiş Milli Savunma Bakanlığı tarafından hazırlanmalı ve nihai kararları demokratik seçimle iktidara gelen sivil yürütme organı (Başkanlık veya yarı başkanlık sisteminde Başkan ya da Cumhurbaşkanı; parlamenter sistemde Başbakan ya da Bakanlar Kurulu) tarafından verilmelidir. Genelkurmay çekinceye yer vermeyecek şekilde yürütmeye bütünleşmeli ve yürütme de çekinceye yer vermeyecek şekilde tüm güvenlik ve savunma konularında Parlamente’ye karşı *sorumlu* ve *hesap verebilir* durumda olmalıdır.
3. Yasama organının; savunma bütçesi, savunma harcamaları ve silahlı kuvvetlerin elindeki tüm kamu mallarının her türlü denetimi bakımından kesin yetkisi olmalıdır. Bu yetki savunma konularında bilgili uzmanların yardımı ve parlamento komisyonları ve Sayıştay’ın aracılığıyla etkili bir şekilde kullanılmalıdır. Denetimin etkili yürütülmesi için gerekli *şeffaflık* sağlanmalıdır.
4. Sivil-asker ilişkisinin demokratik bir zemine oturtulabilmesi için *tek başlı yargı* ilkesi anayasal kural olarak kabul edilmeli ve uygulamaya konmalıdır. Yüksek Askeri Şura kararlarının sivil yargı denetiminin dışında tutulmasını demokratik rejimle ve hukukun üstünlüğü ilkesiyle bağdaştırmak mümkün değildir. Askeri bir yargı sisteminin bulunması da ülkede ikili bir hukuk sistemini ortaya çıkaran düzenlemelere yol açabilmektedir.

⁶⁶⁸ TSK İç Tüzüğü’nün darbelere hukuki gerekçe kazandıran ünlü 35. Maddesinin değiştirilmesi için Haziran 2013’te TBMM’nde çalışma başlatılmıştır.

5. Son olarak merkezi teşkilat hiyerarşisinde Genelkurmay Başkanlığı Milli Savunma Bakanlığına bağlanması bu tabloyu tamamlayıcı nitelikte bir düzenleme olarak tartışılmalıdır.

Araştırmanın son bölümünde araştırmanın başlangıcında yer alan çıkış noktaları konumundaki sorunsalları değerlendirilmelidir. *Türkiye’de ordu, çeşitli sosyoekonomik ve siyasi kültürden kaynaklanan nedenlerden dolayı siyaset üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir* şeklinde öngörülen durum, ordunun siyaset üzerinde etkili olmasını sağlayan, Osmanlı Devleti döneminden bu yana gelen ve tek parti döneminde de süren, bir süreci ortaya çıkarmıştır. Modernleşme ve ulus inşa süreçlerinde bu rolün, asker–bürokrat sınıfınca üstlenilmiş olması, ordunun kendini rejimin ve modernliğin temeli, laikliğin değişmez savunucusu olarak görmesiyle pekişmiştir. Ordu, siyasi kültürün ve ideolojinin yanında sahip olduğu sosyoekonomik güçle de *müesses nizamın* (kurulu düzenin) koruyucusu olmak politikasını sürdürme eğilimindedir.

Çalışmada ikinci bir nokta olarak *Türkiye’de ordu, siyasete doğrudan olduğu kadar dolaylı da müdahale etme güç ve mekanizmalarına sahip olduğundan, sivil siyaset dönemlerinde de ordunun etkisi devam etmiştir* şeklinde bir sorunsal üzerinde durulmuştur. Türkiye siyaseti incelendiğinde, her dönemde ordunun bazen artan bazen azalan ama kendisini hissettiren bir ağırlığı söz konusu olmuştur. Ordu, siyasete her müdahalesinden sonra vesayetini güçlendirecek mekanizmaları ya oluşturmuş ya da güçlendirmiştir. Bu denetsel güç sadece askerin darbeler ve muhtıralar yoluyla doğrudan müdahale ettiği dönemlerde değil, sivil siyasetin yaşandığı dönemlerde de devam etmiştir.

Çalışmada üçüncü olarak *Türkiye’de ordunun siyasete müdahil olmasında iç dinamiklerden daha fazla dış dinamiklerin ve uluslararası siyasetin etkisi vardır,* şeklinde bir nokta üzerinde durulmuştu. Ordunun siyaset üzerindeki rolü, bir yandan dış dinamiklere bağlı olarak gerçekleşirken, diğer yandan da iç dinamiklerin etkin olduğu bir süreçtir. Bu bakımdan söz konusu dinamiklerin ağırlığını ölçmenin oldukça zor olması nedeniyle bu konuda kesin bir fikir yürütmek de zorlaşmaktadır. Yine de kısmen doğrulandığı ve bu kapsamda Türkiye siyasetindeki büyük kırılmaların dış dinamiklerle, iç dinamiklerin aynı paralelde seyrettiği dönemlerde gerçekleştiği söylenebilir. Bu doğrultuda Soğuk Savaşın sona erdiği, demokratikleşmenin ve sivil siyasetin ön plana

çıkıldığı son dönemde Türkiye’de bu türden dış dinamiklerin etkilediği bir değişimin, 1990’larda değil de 2000’lerde ortaya çıkmasının iç siyasal dinamiklerle ilişkili olduğu söylenebilir. 1990’lı yılların zayıf koalisyon hükümetlerinin yerini alan ve 2007’de 1982 Anayasası’na göre kilit pozisyonundaki cumhurbaşkanlığı seçimini gerçekleştiren AK Parti, AB uyum sürecinin de etkisiyle sivil siyaset anlayışını ön plana çıkarmıştır. Diğer bir deyişle bugün silahlı kuvvetlerin, siyaset üzerinde etkisinin azaldığı söylenebilirse bu; iç ve dış dinamiklerin uyumuna bağlı olarak gerçekleşmekte olduğu belirtilebilir.

Türkiye’de son yılların önde gelen tartışmalarından biri olan ordunun siyaset üzerindeki rolünün kısıtlanması ve demokratikleşmenin hızlandırılması konusu güncelliğini ilerleyen dönemde de sürdürecektir bir potansiyele sahiptir. Bir yandan ordunun tarihsel süreçteki yerleşik rolünün kısa vadede radikal bir şekilde değişip değişmeyeceği⁶⁶⁹ diğer yandan da askerin siyasal alandan çekilmesinin *ileri demokrasi* özelliklerinin kazanılması konusunda yeterli olup olmayacağı konuları ilerleyen dönemdeki ana tartışma eksenleri olacaktır.

⁶⁶⁹ Can Dündar’ın dediği gibi “ordunun siyasette boşalttığı yeri neyin dolduracağı” hususunu tartışma konusu haline getirmektedir. Bkz. Can Dündar, “Ordunun Boşluğu Nasıl Dolacak?”, 10.01.2012, Milliyet Gazetesi.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Afyoncu, E. vd., (2010), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri İsyanlar ve Darbeler*, Yeditepe Yayınları, 2. Baskı, Temmuz, İstanbul.
- Ahmad, F. (2012), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, 10. Baskı, Şubat.
- Ahmad, F., (2007), *İttihat ve Terakki*, Kaynak Yayınları, 4. Basım.
- Akça, İ., (2010), "Ordu Devlet ve Sınıflar: 27 Mayıs 1960 Darbesi Örneği Üzerinden Alternatif Bir Okuma Denemesi", *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, der. İsmet Akça, Evren Balta Paker, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Mayıs.
- Akşin, S., (2011), *Türkiye Tarihi, Bugünkü Türkiye 1980-2003*, Cem Tarih Yayınları, 5. Cilt, Eylül.
- Akşin, S., *Yakınçağ Türkiye Tarihi 1*, Milliyet Kitaplığı, Doğan Gazetecilik, İstanbul.
- Akyaz, D., (2009), *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi*, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- Altınay, A. G., (2009), "Tabulaşan Ordu, Yok Sayılan Militarizm: Türkiye'de Metodolojik Militarizm Üzerine Notlar", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Dönemler ve Zihniyetler*, Ed. Ömer Laçiner, İstanbul, İletişim Yayınları, Nisan, 2009, ss. 1245-1257.
- Altuğ, K., (1991), *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, Yılmaz Yayınları, İstanbul.
- Arsel, İ., (1961), *Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları*, Ankara.
- Atay, A. S., (1998), *Çok Partili Dönemde Türkiye'de Ordunun Siyasal Rolü ve Devlet Yapısı İçindeki Yeri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Aydemir, T., (1968), *Talat Aydemir'in Hatıraları*, Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayını, İstanbul.
- Balcı, A., (2011), *Türkiye'de Militarist Devlet Söylemi*, Kadim Yayınları, Ankara.
- Barron, J., (1994), *KGB: The Secret Work of Soviet Secret Agents*, Abantam Book, 4th Printing, April.
- Bayramoğlu, A., (2007), *28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Belge, M., (2011), *Militarist Modernleşme, Almanya, Japonya ve Türkiye*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- Berghahn, V. R., (2006), *Europa in the Era of Two World Wars: From Militarism and Genocide to Civil Society, 1900-1950*, Princeton University, March/April, United States of America.
- Berkan, İ., (2011), *Asker Bize İktidarı Verir mi?*, Everest Yayınları, İstanbul, 2. Basım, Mart.

- Birand, M. A., (1987), *Emret Komutanım*, Milliyet Yayınları, 9. Baskı, Mart.
- Birand, M. A., (2012), *Son Darbe: 28 Şubat*, Doğan Kitap Yayıncılık, 1. Baskı, Şubat.
- Bozdağ, İ., (2006), *Bir Darbenin Anatomisi Celal Bayar Anlatıyor*, Emre Yayınları, 3. Baskı, Eylül.
- Bozdemir, M., (1982), *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, Ankara Üniversitesi Yayınları: 489, Ankara.
- Cemal, H., (2010), *Türkiye'nin Asker Sorunu*, Doğan Kitap Yayıncılık, 1. Baskı, Mayıs.
- Çavdar, T., (1999), *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, İmge Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, Ekim.
- Çelik, S., (2008), *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Devlet*, Salyangoz Yayınları, 1. Basım, İstanbul, Ocak.
- Dağcı, G. T., (2006), *Osmanlıdan Cumhuriyete Ordu Siyaset İlişkisi*, İlgi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Şubat.
- Dahl, R., (1985), *Democracy and its Critics*, New Haven, Londra, Yale University.
- Daver, B., (1968), *Çağdaş Siyasi Doktrinler*, Ankara.
- Desch, M. C., (1999), *Civilian Control of the Military: The Changing Security Environment*, Baltimore, The Johns Hopkins University Press.
- Devletoğlu, J. (2010), *İngiliz Arşivlerinde 12 Eylül'ün Ayak Sesleri*, Doğan Kitap Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, Eylül.
- Diamond, L., Platter, F. M., (ed.), (1996), *Civil- Military Relations and Democracy*, Baltimore, The Johns Hopkins University Press.
- Dursun, D., (1999), *Demokratikleşemeyen Türkiye*, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Duverger, M., (2011), *Diktatörlük Üstüne*, Dönem Yayınevi, İstanbul.
- Findley, C. V., (2011), *Modern Türkiye Tarihi 1789-2007*, Timaş Yayınları, 1. Baskı, Ekim, İstanbul.
- Finer, S. E., (1975), *The Man on Horseback: The Role of The Military in Politics*, 2nd Enlarged Edition, Penguin Books.
- Görmüş, A., (2012), *İmaj ve Hakikat Bir Kuvvet Komutanının Kaleminden Türk Ordusu*, Etkileşim Yayınları, İstanbul.
- Gözler, K., (1999), *Türk Anayasaları*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.
- Halaçoğlu, Y., (2007), *Osmanlı Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 6. Baskı, Ankara.
- Hale, W., (1996), *Türkiye'de Ordu Siyaset*, çev. Ahmet Fethi, Hill Yayınları, İstanbul.
- Hale, W., (2010), *Türkiye'de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm, AKP Olayı*, çev. Ergun Özbudun, Doğan Kitap Yayıncılık, İstanbul, 1. Baskı, Eylül.
- Heywood, A., (2011), *Siyaset*, Liberte Yayınları, 5. Baskı, Eylül.
- Huntington, S. P. (1968), *Political Order in Changing Societies*, New Haven and London, Yale University Press.

- Huntington, S. P., (1993), *Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma*, çev. Ergun Özbudun, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara.
- Huntington, S. P., (2006), *Asker ve Devlet*, çev. K. Uğur Kızılaslan, Salyangoz Yayınları, 2. Basım, İstanbul, Nisan.
- İba, Ş., (1998), *Ordu Devlet Siyaset*, Çiviyazıları, 1. Basım, Temmuz.
- İğdemir, U., (1982), *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, Ankara.
- Jenkins, G., (2010), “Semboller ve Gölge Oyunu, 2002-2004”, *Ak Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*, Ed. Hakan Yavuz, Kitap Yayınevi, 1. Baskı, Şubat.
- Karatepe, Ş., (2011), *Tek Parti Yönetimi*, İz Yayıncılık, 4. Baskı, İstanbul.
- Kardaş, Ü., (2009), “Askeri Gücün Anayasal Bir Yargı Alanı Yaratması ve Yürütme Erkini Etkin Bir Şekilde Kullanması”, *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu*, der. Ahmet İnel, Ali Bayramoğlu, Birikim Yayınları, 4. Baskı.
- Karpat, K., (2010), *Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset*, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Şubat.
- Kayalı, K., (2012), *Ordu ve Siyaset*, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul.
- Kenan Evren’in Anıları, (1990), Cilt 1, Milliyet Yayınları.
- Kışlalı, A. T., (2005), *Siyaset Bilimi*, İmge Yayınevi, 11. Baskı, Ankara, Kasım.
- Lewis, B., (1984), *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, çev. M. Kırıatlı, Ankara.
- Maraşlı, E., (2010), *Darbe İçinde Darbe, Ondörtler Olayı*, Bilgeoğuz Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- Marx, K., *İngiliz Orta Sınıfı*, Gazete Yazıları, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Moskos, C., (1985), *La nueva organizacion militar: institucional, ocupacional o plurl?*, Ed. Banon, rafael ve Olmeda, Jose Antonio.
- Nordlinger, E. A., (1997), *Soldiers in Politics Military Coups and Governments*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey.
- Oran B. (ed.), (2013), *Türk Dış Politikası 2001-2012*, Cilt III, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- Özbudun, E., (1996), *The Role of the Military in Recent Turkish Politics*, Center for International Affairs, Harvard University, November.
- Özdağ, Ü., (2004), *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, Boyut Kitapları Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, Kasım.
- Özdağ, Ü., (2006), *Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Ordu Siyaset İlişkisi*, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul, Eylül.
- Özdağ, Ü., (2011), *İkinci Tek Parti Dönemi*, Kripto Yayınları, 5. Baskı, Ankara, Mayıs.
- Öztuna, Y., (2007), *Türk Tarihinde Ordu Faktörü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, Eylül.
- Öztuna, Y., Gökdemir, A., (1987), *Türkiye’de Askeri Müdahaleler*, Tercüman Yayınevi, İstanbul.

- Paker, E. B., (2010), “Dış Tehditten İç Tehdide: Türkiye’de Doksanlarda Ulusal Güvenliğin Yeniden İnşası”, *Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, der. Enver Balta Paker, İsmet Akça, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Mayıs.
- Parlar, S., (2005), *Silahlı Bürokrasinin Ekonomi Politikası*, Mephist Yayınları, Genişletilmiş 2. Baskı.
- Paşa S., Elliot, H., (2007), *Emperyalizmin Hükümet Darbesi Abdülaziz’in Tahttan İndirilmesi*, çev. Faruk Yılmaz, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Przeworski, A., (1991), *Democracy and the Market, Political and Economic Reform In Eastern Europa and Latin America*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Sanders, L. V., (2011), *Türkiye’de Beş Yıl*, çev. Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, Mayıs.
- Serra, N., (2011), *Demokratikleşme Sürecinde Ordu, Silahlı Kuvvetlerin Demokratik Reformu Üzerine Düşünceler*, çev. Şahika Tokel, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.
- Sunay, C., (2010), *Türk Siyasetinde Sivil Asker İlişkileri*, Orion Kitabevi.
- Türkmen, Z., (1993), *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, İrfan Yayınevi, İstanbul.
- Türküne, M., (2009), *Siyaset*, Opus Yayınları, 10.Baskı, İstanbul, Ekim.
- Uzgel, İ., (2009), “Ordu Dış Politikanın Neresinde?”, *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu*, der. Ahmet İnsel, Ali Bayramoğlu, Birikim Yayınları, 4. Baskı.
- Ünsaldı, L., (20089, *Türkiye’de Asker ve Siyaset*, Kitap Yayınevi, 1. Basım, Kasım, İstanbul.
- Vagts, A., (1959), *A History of Militarism: Civilian and Military*, Meridian Books, First Printing, April, 1959, America.
- Von Der Goltz, (1887), *The Nation in Arms*, çev. Ashworth, P. A., W. H. Allen and Co, London.
- Weber, M., (2011), *Tophumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, çev. Özer Ozankaya, Cem Yayınevi, 1. Basım, Mart, İstanbul.
- Yetkin, Ç., (2011), *Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika*, Kilit Yayınları, 5. Basım, Ankara, Kasım.

Makaleler

- Altındal, H., (2010), “Türk Silahlı Kuvvetlerin Türkiye Büyük Millet Meclisi Adına Sayıştay Tarafından Denetimi: Değişen Anayasa ve Yasal Düzenlemeler Çerçevesinde Bir Değerlendirme”, *Sayıştay Dergisi*, S. 79, Ekim-Aralık, ss. 3-30.
- Arslan, A., (2003), “Türkiye’nin Siyasi Ve Toplumsal Modernleşme Sürecinde Ordu ve Askeri Elitler”, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, c. 6, S. 1, Bahar, ss. 5-28.
- Bilgin, V., (1996), “Ordu, Siyaset ve Demokrasi”, *Ordu Devlet ve Demokratikleşme*, S. 56, Güz.
- Bruneau, T., (2005), “Civil-Military Relations in Latin America: The Hedgehog and the Fox Revisited”, *Revista Fuerzas Armadas y Sociedad*, Ano, 19, No: 1, 2005, ss. 111-131.
- Burak, B., (2001), “Osmanlıdan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri”, İstanbul Üniversitesi, *History Studies*, Volume 3/1, ss. 45-67.
- Cizre, Ü., (2004), “Problems of Democratic Governance of Civil-Military Relations in Turkey and the European Union Enlargement Zone,” *European Journal of Political Research*, S. 43, ss. 107-125.
- Çakmak, D., (2008), “Türkiye’de Asker Hükümet İlişkisi: Talat Aydemir Örneği”, Gazi Üniversitesi, *Akademik Bakış*, c. 1, S. 2, Yaz, ss. 35-68.
- Çitçi, O., (2006), “Ordu-Siyaset İlişkileri: 1920-1938”, *Amme İdaresi Dergisi*, c. 39, S. 4, Aralık, ss. 17-44.
- Demir, O., Üzümcü, A., (2002), “Türkiye’de Yaşanan Ara Rejimlerin Sebepleri Üzerine Bir İnceleme”, Gazi Üniversitesi, *İİBF Dergisi*, Güz, ss. 155-182.
- Demirel, T., (2002), “Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Toplumsal Meşruiyeti Üzerine”, *Toplum ve Bilim*, S. 93, ss. 29-54.
- Demirel, T., (2010), “2000’li Yıllarda Asker ve Siyaset, Kontrollü Değişim ile Statüko Arasında Türk Ordusu”, *Seta Analiz*, S. 18, Şubat.
- Erdoğan, M., (2005), “Türkiye’de Asker ve Siyaset”, *21 Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat*, II. Cilt, Aktüel Yayınları, Ed. Adnan Küçük, Ahmet Karadağ, vd., 1. Baskı, Ağustos.
- Gökbayır, S., (2012), “Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin 1908 Seçimleri Siyasi Programı”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 3, S. 1, ss. 61-96.
- Hale, W., “The Turkish Republic and Its Army”, 1923-1960, *Turkish Studies*, 12:2, ss. 191-201.
- Hanioğlu, M. Ş., (2011), “Civil-Military Relations in the Second Constitutional Period, 1908-1918”, *Turkish Studis*, 12:2, ss. 177-189.
- Harris, G. S., (2011), “Military Coups and Turkish Democracy, 1960-1980”, *Turkish Studies*, 12:2, July, ss. 203-213.

- Heper, M., (2007), "The Justice and Development Party Government and the Military in Turkey", *Turkish Studies*, Vol. 6, S. 2, ss. 215-231.
- Heper, M., (2011), "Civil-Military Relations in Turkey: Toward a Liberal Model?", *Turkish Studies*, 12:2, July, 2011, ss. 241-252.
- Jenkins, G., (2001), "The Turkish Military's Impact on Policy", *The Adelphi Papers*, 42:337, ss. 57-82.
- Jenkins, G., (2008), "The Turkish Officer Corps", *The Adelphi Papers*, 41: 337, May, ss. 21-40.
- Kailitz, S., (2013), "Democratization, Classifying Political Regimes Revisited: Legitimation and Durability", *Democratization*, Vol. 20, No. 1, 29 January, London, ss. 39-60.
- Karaosmanoğlu, A. L., Gökakın, B. Ö., (2010), "Türkiye'de Sivil-Asker İlişkisinin Unutulan Boyutları", *Uluslararası İlişkiler*, c. 7, S. 27, Güz, ss. 29-50.
- Karaosmanoğlu, A. O., (2011), "Transformaton of Turkey's Civil-Military Relations Culture and International Environment", *Turkish Studies*, Vol. 12, No. 2, June, ss. 253-264.
- Keskin, H., Kiriş, M. H., vd., (2006), "2001 Krizinin Ekonomik Ve Siyasi Yönleri Üzerine Bir Değerlendirme Çabası", Süleyman Demirel Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 2, S. 4, ss. 46-73.
- Kışlalı, A. T., (1978), "Türk Ordusunun Toplumsal Kökeni Üzerine Bir Araştırma", Ankara Üniversitesi, *SBF Dergisi*, C. 29, ss. 89-105.
- Narlı, N., (2000), "Civil-Military Relations in Turkey", *Turkish Studies*, Vol. 1, No. 1, Spring, ss. 107-127.
- Narlı, N., (2011), "Concordance and Discordance in Turkish Civil-Military Relations, 1980-2002", *Turkish Studies*, 12:2, ss. 215, 225.
- Şenesen, G. G., (2009), "Türkiye'nin Savunma Harcamaları: 2000'li Yıllar", *Almanak Türkiye 2006-2008: Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, Ed. Ali Bayramoğlu, Ahmet İnsel, Tesev Yayınları, Temmuz, ss. 172-176.
- Valenzuela, J. S., (1992), "Democratic Consolidation in Post-Transitional Settings: Notion, Process, and Facilitating Conditions," *Kellogg Institute*.
- Zambert, A., (2006), "Implementation of Democratic Control of Armed Forces in the OSCE Region," *DCAF Occassional Paper*, No. 11, Geneva, July.

Tezler

- Aysal, N., (2004), "Türkiye'de İslami Düşüncenin Örgütlenmesi ve Hedefleri", Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Güler, Z., (2007), "Osmanlı Ordusunun Modernleşmesinde Von Der Goltz Paşa'nın Rolü", Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin.
- Güneş, H., (2010), "Modern Toplumlarda Ordu ve Devlet", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

- Karamollaoğlu, U., (2011), “Militarizm ve Pretoryenizm Ekseninde Modern Türkiye’de Ordu İktidarı ve Neo-Liberalizmin Ordu İktidarına Etkisi”, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Kiriş, H. M., (2010), “Türk Parti sisteminde 1980 sonrası Kutuplaşma ve Dinamikleri”, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Isparta.
- Özdamar, H., (2007), “1930-1945 Arası Dönemde Türkiye’de Militer Anlayış ve Yansıması”, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Gazete ve Dergi Makaleleri

- Ahmet İnsel, “Pretoryen güçler ve rejim”, Radikal Gazetesi, 25.02.2007.
- Ali Bayramoğlu, “Asker Sivil İlişkisi”, Yeni Şafak Gazetesi, 12.08.2003.
- Ali Bayramoğlu, “Asker Sivil İlişkisi”, Yeni Şafak Gazetesi, 12.08.2003.
- Ayşe Gül Altınay, “Bir Madde Olarak Militarizm”, Yeniçağ Gazetesi, 30.08.12.
- Ayşe Gül Altınay, “Militarizm”, 25.11.2005.
- Bozulan Demokrasiyi İşletmeye Geldik”, Cumhuriyet Gazetesi, 17.09.1980.
- Can Dündar, “Ordunun Boşluğu Nasıl Dolacak?”, 10.01.2012, Milliyet Gazetesi.
- Cüneyt Ülsever, “27 Nisan Muhtırası Millete Hayırlı Olsun!”, Milliyet Gazetesi, 29.04.2007.
- Deniz Zeyrek, “Darbe ve Muhtırayı Kim Engelledi”, Radikal Gazetesi, 27.09.2002.
- İhsan D. Dağı, “Yaralı ve Zor Bir Tartışma”, Radikal Gazetesi, 14.01.2006.
- İnci Kayar, “Başbakanlarımız ve Türkiye’de Siyaset II”, blog, 04.06.2012.
- İshak Demir, “Demokrasi ya da Darbeler Tarihi”, Tarih ve Bugün, 26.09.2009.
- Murat Yetkin, “Müdahale Geleneğini Yıkan General”, Radikal Gazetesi, 03.08.2012.
- Murat Yetkin, “Müdahale Geleneğini Yıkan General”, Radikal Gazetesi, 03.08.2012.
- Mümtaz’er Türköne, “Ergenekon’un 16 Mart Katliamı”, Zaman Gazetesi, 23.10.2008.
- Sait Yılmaz, “ABD Silahlı Kuvvetleri Çıkmazda”, Beykent Üniversitesi, ABD Araştırma Masaları, 06.06.2008.
- Taha Parla, “Demirel, Fukuyama ve Huntington”, Radikal Gazetesi, 18.09.2005.
- Tunca Bengin, “Tayyip’ten El Fatiha”, Milliyet Gazetesi, 08.01.1996.
- Türkiye’yi Derinden Sarsan O Mektup”, Tımetürk, 28.05.2012.
- Yalçın Bayer, “Sizi Ben Bile Kurtaramam”, Hürriyet Gazetesi, 07.05.2010.

Gazete Haberleri

- Abhaber.com, “MGK Genel Sekreteri, 7. AB Uyum Paketini eleştirdi”, 23.07.2003.

- BBS Haber, "EU warns Turkish army over vote", 28 April 2007.
- Bugün Gazetesi, "Postmodern Darbe Yargıda", 13.04.2012.
- CnnTürk.com, *Kanlı Pazar*, Hayatın Tanığı Programı, 16.02.2013.
- Financial Times, Metin Münir, 10.07.1980.
- Haber7.com, İdris Gürsoy'un Röportajı, 22.05.2012.
- Habertürk Gazetesi, "TSK'nın O Maddesi Değişecek", 8.10.2012.
- Habertürk, Fatih Altaylı ve Murat Bardakçının Genelkurmay Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ ile Habertürk Röportajı, 11-12 Şubat 2010.
- Hürriyet Gazetesi, "Muhtıra Değil Laiklik Hassasiyeti", 9.11.2012.
- Milliyet Gazetesi, "Başbuğ; Diyarbakır'da Sivil Toplum Kuruluşlarını Ziyaret Etti", 04.09.2008.
- Milliyet Gazetesi, "Başbuğ'un Van'da Duygusal Anıları", 05.09.2008.
- Milliyet Gazetesi, "El Koyarız Protokolü", 21.12.1999.
- Milliyet Gazetesi, "İhtilalin Adalet Bakanı Amil Artus'un Anıları", 24.05.1987.
- Milliyet Gazetesi, "Kamusal Alanda Ne Mayo Olur Ne Türban", 28.11.2002.
- Milliyet Gazetesi, "Org. Büyükanıt'tan Önemli Mesajlar!", 25.08.2006.
- Milliyet Gazetesi, "Köşke Bomba Koyarım", 21.12.1999.
- Milliyet Gazetesi, "Osman Paksüt: 2-3 Kez Orgeneral Başbuğ ile Görüşüm", 15.06.2008.
- Milliyet Gazetesi, "Türk Ordusu Zayıf ve Bölünmüş", 02.02.2013.
- Milliyet Gazetesi, "Verilen Cezalar", 06.09.1963.
- Newsweek, , "Arjantin Deneyimi", 7 Şubat, 2010.
- NTV Tarih, "Darbelerin Miladı Bab-ı Ali Baskını", sayı:48, Ocak, 2013.
- Radikal Gazetesi, "AKP'ye İlk Eleştiriler", 09.01.2003.
- Radikal Gazetesi, "Büyükanıt Cumhurbaşkanı Adayını Tarif Etti", 13.04.2007.
- Radikal Gazetesi, "Büyükanıt'ın 'Köşk' Sorusuna Yaniti: Görüşüm Geçerliğini Koruyor", 31.07.2007.
- Radikal Gazetesi, "Maraş Katliamı MİT Planıydı", 22.11.2011.
- Taraf Gazetesi, "27 Nisan Bildirisini Ben Yazdım", 08.05.2009.
- The Economist, "Military Might", 15.04.2013.

İnternet Adresleri

- <http://arsiv.zaman.com.tr/2003/06/14/haberler/h2.htm> (10.11.12)
- <http://blog.milliyet.com.tr/victor-jara--salvador-alende--venceremos---/Blog/?BlogNo=291684> (17.11.12)
- <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1963/09/06> (01.05.2013)
- <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1999/12/21> (03.06.2013)
- http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/dWT7GOKDbWVc7OYelTu9lg_x3D__x3D_D_ (01.06.2013)
- http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/pkDUseS9VHcSq0wfzQNL1g_x3D__x3D_ (01.06.2013)
- <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Safa%20K%C4%B1%C4%B1%C3%A7l%C4%B1o%C4%9Flu/> (19.05.2013)
- <http://gundem.bugun.com.tr/postmodern-darbe-yargida-haberi/189368> (01.06.2013)
- <http://gundem.milliyet.com.tr/cumhuriyet-mitingleri--br--yine--font-color-red-basliyor--font/gundem/gundemdetay/22.04.2009/1086244/default.htm> (01.06.2013)
- <http://gundem.milliyet.com.tr/ordununboslugunasildolacak/gundem/gundemyazardetay/10.01.2012/1486621/default.htm> (12.12.2012)
- <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=4845680&tarih=2006-07-31> (01.06.2013)
- <http://incikayar.blogspot.com/2012/06/basbakanlarimiz-ve-turkiyede-siyaset-ii.html> (10.05.2013)
- <http://infiniteactualacademydotcom.wordpress.com/category/infiniteactual-university/page/6/> (17.11.12)
- <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/3089846.stm> (17.11.12)
- <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6602661.stm> (01.06.2013)
- <http://siyaset.milliyet.com.tr/turkordusuartikzayifvebolunmus/siyaset/siyasetdetay/02.02.2013/1663635/default.htm> (27.05.2013)
- <http://video.cnnturk.com/2013/haber/2/16/kanli-pazar-hayatin-taniginda> (17.02.2013)
- <http://www.akparti.org.tr/upload/documents/tu%CC%88zu%CC%88k-2013-1.pdf>
- <http://www.aktifhaber.com/buyukanitin-toren-konusmasi-81206h.htm> (01.06.2013)
- <http://www.anayasa.gen.tr/1961ay.htm> (20.05.2013)
- <http://www.anayasa.gen.tr/1982ay.htm> (20.05.2013)
- <http://www.anayasa.gen.tr/1982ay.htm> (20.05.2013)
- http://www.belgehaber.com/haber.php?haber_id=3346 (10.05.2013)
- <http://www.belgeler.com/blg/26xa/modern-toplumlarda-ordu-ve-devlet-army-and-state-in-modern-societs> (27.09.11)

<http://www.beykent.edu.tr/WebProjects/Web/egitim.php?CategoryId=830&ContentId=646&phpMyAdmin=26b1ab37aa748d52c4747d623bec741b> (30.05.2013)

<http://www.cumhuriyetarsivi.com/monitor/index.xhtmll>. (01.06.2013)

<http://www.emekliassubaylar.org/component/k2/item/374-turkiyede-assubayligin-tarihsel-gelisimi-2> (20.05.2013)

http://www.gao.gov/browse/date/custom?&rows=10&o=10&now_sort=issue_date_dt+desc&o=80 (30.05.2013)

<http://www.haber7.com/roportaj/haber/824413-kenan-evren-ruhsal-sancilar-icerisinde> (30.05.2013)

<http://www.haber7.com/roportaj/haber/882492-londra-darbeyi-38-gun-onceden-biliyordu> (30.05.2013)

<http://www.haberlink.com/haber.php?query=53352> (17.11.2012)

<http://www.haberturk.com/gundem/haber/783480-tsknin-o-maddesi-degisecek> (20.05.2012)

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/21884320.asp> (01.06.2013)

<http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/14647203.asp> (20.05.2013)

<http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/6426009.asp?yazarid=3&gid=61> (01.06.2013)

<http://www.kamudenetciligi.gov.tr/contents/files/752d1--Kopenhag-Kriterleri.pdf> (01.06.2013)

<http://www.khas.edu.tr/news/799/1278/Khas-2012-Tuerkiye-Sosyal-Siyasal-Egilimler-Arastirmasi-Sonuclari-Aciklandi.html> (10.04.13)

<http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/1044.html> (23.03.2013)

<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=1.5.5018&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=> (25.05.2013)

<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.211.pdf> (11.12.12)

<http://www.mgk.gov.tr/Turkce/kanun.html> (20.05.2013)

http://www.mgk.gov.tr/Turkce/tarihce_3.html (20.05.2013)

<http://www.milliyet.com.tr/2006/08/25/son/sonsiy16.asp> (01.06.2013)

<http://www.milliyet.com.tr/default.aspx?aType=SonDakika&ArticleID=876146> (01.06.2013)

<http://www.milliyet.com.tr/default.aspx?aType=SonDakika&ArticleID=987296> (01.06.2013)

http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=6776 (14.11.12)

http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=5067 (10.06.2013)

<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=218257> (01.06.2013)

<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=62293> (01.06.2013)

- <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1100013&CategoryID=77> (12.09.12)
- http://www.radikal.com.tr/turkiye/maras_katliami_mit_planiydi-1073231 (01.06.2013)
- http://www.radikal.com.tr/yazarlar/deniz_zeyrek/darbe_ve_muhtirayi_kim_engelledi-1101814 (15.06.2013)
- http://www.radikal.com.tr/yazarlar/murat_yetkin/mudahale_gelenegini_yikan_general-1096072 (15.06.2013)
- http://www.radikal.com.tr/yorum/yararli_ve_zor_bir_tartisma-768788 (01.06.2013)
- <http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/yasar/2011/10/19/insana-yatirim-butcenin--15i-egitime-ayrildi> (28.05.2013)
- <http://www.samanyoluhaber.com/gundem/AK-Parti-son-noktayi-koydu-Genelkurmay/889734/>
- <http://www.savaskarsitlari.org/arsiv.asp?ArsivTipID=1&ArsivAnaID=15262> (09.09.12)
- <http://www.savaskarsitlari.org/arsiv.asp?ArsivTipID=5&ArsivAnaID=14929> (09.09.12)
- <http://www.savaskarsitlari.org/arsiv.asp?ArsivTipID=6&ArsivAnaID=29713> (14.11.2012)
- <http://www.sayistay.gov.tr/mevzuat/kanun.htm> (20.05.2013)
- <http://www.tandfonline.com/loi/ftur20> (28.09.2012)
- <http://www.tandfonline.com/page/terms-and-conditions> (28 Eylül 2011)
- <http://www.taraf.com.tr/haber/27-nisan-bildirisini-ben-yazdim.htm> (01.06.2013)
- <http://www.tarihvebugun.org/2009/09/turkiyede-demokrasi-gelenegi.html> (23.03.13)
- <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa.htm> (20.05.2013)
- <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm>, (01.04.2013)
- <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm> (25.05.2013)
- <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss427.pdf> (14.11.2012)
- <http://www.todayszaman.com/news-202443-former-military-chief-on-the-defensive-over-e-memo-criticism.html> (01.06.2013)
- http://www.tsk.tr/1_tsk_hakkinda/1_1_tarihce/tarihce.htm (06.03.13)
- http://www.tsk.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_Basin_Aciklamalari/2007/BA_08.html (01.06.2013)
- http://www.turkishgreek.org/index.php?option=com_content&view=article&id=108:yunanistanntoaskerikanadnadoenueuenotamlarnkaldrlmas&catid=55:kariliklialgilamalar&Itemid=73 (19.11.12)
- <http://www.yenicag.com.cy/yenicag/2012/08/30/bir-madde-olarak-militarizm-ayse-gul-altinay/> (11.04.2013)
- http://www.zaman.com.tr/gundem_rustu-erdelhun-savunma-bakanini-ikna-edip-basbakani-kandirdilar_1294327.html (30.05.2013)

http://www.zaman.com.tr/huseyin-gulerce/karadayi-ile-cevik-bir-karsi-karsiya-_2036434.html (01.06.2013)

http://www.zaman.com.tr/mumtazerturkone/ergenekonun16martkatliami_752373.html (01.06.2013)

<https://www.cnnturk.com/guncel.konular/kenan.evren/402/index.html?pageIndex=7> (10.05.2013)

www.fatihaltaylı.com.tr

www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.211 (20.05.2013)

www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.211.pdf (20.05.2013)

Diğer Kaynaklar

211 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu.

28-29 Haziran 2004, NATO İstanbul Zirvesinde Yayınlanan Belgeler.

Avrupa Birliği Uyum Yasa Paketleri, Başbakanlık, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Ankara, 2007.

Kadir Has Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Merkezi, Türkiye Sosyal ve Siyasal Eğilimler Araştırması-V.

Kopenhag Kriterleri.

Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, Kasım, 2012.

Oktay Ekşi, Gazeteci, TBMM Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu Dinleme Tutanağı, 30 Ekim 2012.

Türkçe Sözlük, (1983), Cilt:1, 7. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Yayın No:505, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı: Niran Cansever

Doğum Yeri: Mersin

Doğum Yılı: 1988

Medeni Hali: Evli

EĞİTİM DURUMU

Lise: Mersin Salim yılmaz Lisesi, 2002 – 2005.

Lisans: Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Kamu Yönetimi Bölümü 2006-2010.

Yüksek Lisans: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu
Yönetimi Anabilim Dalı 2010-...

YABANCI DİL DÜZEYİ

İngilizce – İyi/75 KPDS

İŞ DENEYİMİ

2011-2012: Nevşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsün Kamu Yönetimi
ABD Araştırma Görevlisi.

2012-...: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu
Yönetimi ABD Araştırma Görevlisi.

BİLİMSEL YAYINLAR VE ÇALIŞMALAR

- SCI, SSCI ve AHCI dışındaki indeks ve özler taranan dergilerde yayımlanan makaleler

1. Hakan Mehmet Kiriş, Niran Özalp, Ayşen Peker, “Siyasetçiler ve Kamu Yöneticileri Bakımından Tanınırlık: Isparta Örneği”, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 14, 2013, ss.23-35.

- **Ulusal sempozyum kongre kurs (workshop) düzenlenmesi gibi etkinliklerde görev almak**
1. World Cafe Sosyal Bilimlerde Nitelik ve Nicelik-Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 3-4 Nisan 2013.

EKLER

EK 1

27 Mayıs 1960 Darbe Bildirisi

“Sevgili Vatandaşlar, Bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri, memleketin idaresini ele almıştır. Bu harekâta Silahlı Kuvvetlerimiz; partileri içine düştükleri uzlaşmaz durumdan kurtarmak ve partiler üstü tarafsız bir idarenin nezaret ve hakemliği altında, en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak idareyi, hangi tarafa mensup olursa olsun, seçimi kazananlara devir ve teslim etmek üzere girişmiş bulunmaktadır.

Girişilmiş olan bu teşebbüs, hiçbir şahsa veya zümreye karşı değildir. İdaremiz, hiç kimse hakkında şahsiyata müteallik tecavüzkâr bir fiile müsaade etmeyeceği gibi, edilmesine de asla müsamaha etmeyecektir. Kim olursa olsun ve hangi partiye mensup bulunursa bulunsun, her vatandaş; kanunlar ve hukuk prensipleri esaslarına göre muamele görecektir. Bütün vatandaşların, partilerin üstünde aynı milletin, aynı soydan gelmiş evlatları olduklarını hatırlayarak ve kin gütmeden birbirlerine karşı hürmetle ve anlayışla muamele etmeleri, ıstıraplarımızın dinmesi ve milli varlığımızın selameti için zaruri görülmektedir.

Kabineye mensup şahsiyetlerin, Türk Silahlı Kuvvetleri’ne sığınmalarını rica ederiz. Şahsi emniyetleri kanunun teminatı altındadır.

Müttefiklerimize, komşularımıza ve bütün dünyaya hitap ediyoruz. Gayemiz, Birleşmiş Milletler Anayasası’na ve insan hakları prensiplerine tamamen riayettir. Büyük Atatürk’ün “Yurtta sulh, cihanda sulh” prensibi bayrağımızdır.

Bütün ittifaklarımıza ve taahhütlerimize sadıqız. NATO ve CENTO’ya inanıyoruz ve bağlıyız. Düşüncemiz “Yurtta sulh, cihanda sulh’tur.”

Milletimizin bir zarara uğramayacağı delaletinde sabır ve ihkamla tebessür etmeleri beklentilerimiz arasındadır.

T.S.K, Albay Alparslan Türkeş

EK 2**12 Mart 1971 Muhtırası**

1- Meclis ve hükümet, süregelen tutum, görüş ve icraatlarıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.

2- Türk milletinin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetleri'nin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliğini giderecek çarelerin, partilerüstü bir anlayışla meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.

3- Bu husus süratle tahakkuk ettirilemediği takdirde, Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek, idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya karardır.

Bilgilerinize.

EK 3

12 Eylül 1980 Darbe Bildirisi

Yüce Türk Milleti;

Büyük Atatürk'ün bize emanet ettiği ülkesi ve milletiyle bu bütün olan, Türkiye Cumhuriyeti Devleti, son yıllarda, izlediğiniz gibi dış ve iç düşmanların tahriki ile varlığına, rejimine ve bağımsızlığına yönelik fikri ve fiziki haince saldırılar içindedir. Devlet, başlıca organlarıyla işlemez duruma getirilmiş, anayasal kuruluşlar tezat veya suskunluğa bürünmüş, siyasi partiler kısır çekişmeler ve uzlaşmaz tutumlarıyla devleti kurtaracak birlik ve beraberliği sağlayamamışlar ve lüzumlu tedbirleri almamışlardır. Böylece yıkıcı ve bölücü mihraklar faaliyetlerini alabildiğine arttırmışlar ve vatandaşların can ve mal güvenliği tehlikeye düşürülmüştür. Atatürkçülük yerine irticai ve diğer sapık ideolojik fikirler üretilerek, sistemli bir şekilde ve haince, ilkokullardan üniversitelere kadar eğitim kuruluşları, idare sistemi, yargı organları, iç güvenlik teşkilatı, işçi kuruluşları, siyasi partiler ve nihayet yurdumuzun en masum köşelerindeki yurttaşlarımız dahi saldırı ve baskı altında tutularak bölünme ve iç harbin eşiğine getirilmişlerdir. Kısaca devlet güçsüz bırakılmış ve acze düşürülmüştür.

Aziz Türk Milleti, işte bu ortam içinde Türk Silahlı Kuvvetleri, İç Hizmet Kanunu'nun verdiği Türkiye Cumhuriyeti'ni kollama ve koruma görevini Yüce Türk Milleti adına emir ve komuta zinciri içinde ve emirle yerine getirme kararını almış ve ülke yönetimine bütünüyle el koymuştur. Girişilen harekâtın amacı, ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, Devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmaktır.

Parlamento ve Hükümet feshedilmiştir. Parlamento üyelerinin dokunulmazlığı kaldırılmıştır. Bütün yurttaki sıkıyönetim ilan edilmiştir. Yurt dışına çıkışlar yasaklanmıştır. Vatandaşların can ve mal güvenliğini süratle sağlamak bakımından saat 05.00'den itibaren ikinci bir emre kadar sokağa çıkma yasağı konulmuştur.

Bu kollama ve koruma harekâtı hakkında teferruatlı açıklama bugün saat 13.00'teki Türkiye Radyoları ve Televizyonun haber bülteninde tarafımdan yapılacaktır.

Vatandaşların sükûnet içinde radyo ve televizyonları başında yayınlanacak bildirileri izlemelerini ve bunlara tam uymalarını ve bağrından çıkan Türk Silahlı Kuvvetleri'ne güvenmelerini beklerim.

Kenan EVREN
Orgeneral
Genelkurmay ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı

EK 4**28 Şubat 1997 MGK Toplantısında Alınan 18 Maddelik Karar**

1. Demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'ni hedef alan rejim aleyhtarı faaliyetler karşısında ödün verilmemelidir. Anayasa'nın 174. maddesinde koruma altına alınan devrim kanunlarının ödün verilmeden uygulanması esastır. Hükümet, icraatında devrim yasalarına uygunluğu sağlamakla görevlidir.

2. Savcılar, devrim yasalarının ihlali oluşturarak davranışlar karşısında harekete geçmelidirler. Yasaları ihlal eden dergâhlar kapatılmalıdır.

3. Sarık ve cüppeli giyim şeklinin özendirildiği görülmektedir. Kılık ve kıyafetleri bu yasaya ters düşen kişilerin onurlandırılmamaları gerekir.

4. Anayasa'nın 163. maddesinin kaldırılmasının yarattığı hukuki boşluklar, irticai akımların ve laikliğe aykırı tutumların güçlenmesine yol açmıştır. Bu boşlukları telafi edecek yasal düzenlemeler getirilmelidir.

5. Eğitim politikalarında yeniden tevhidi tedrisat kanunu ruhuna uygun bir çizgiye gelinmelidir.

6. Temel eğitim 8 yıla çıkarılmalıdır.

7. İmam - hatip okulları toplumdaki bir ihtiyacı karşılamak üzere kurulmuşlardır. Bu ihtiyacın fazlası olan imam hatip okulları, meslek okullarına dönüştürülmelidir. Ayrıca kökten dinci grupların kontrolünde olan kuran kursları kapatılarak, milli eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda düzenlenmelidir.

8. Devlet dairelerinde ve belediyelerde kökten dinci bir kadrolaşma hareketi sürdürülmektedir. Hükümet, bu kadrolaşmanın önüne geçmelidir.

9. Cami yapımı gibi dini konuları siyasi amaçlar için istismar etmeye dönük olan her türlü davranışlara son verilmelidir.

10. Pompalı tüfekler kontrol altına alınmalı ve gerekirse pompalı tüfek satışları yasaklanmalıdır.

11. İran'ın Türkiye'deki rejimi istikrarsızlığa itmeyi amaçlayan çabaları yakın takibe alınmalıdır. İran'ın Türkiye'nin içişlerine karışmasını önleyici politikalar uygulanmalıdır.

12. Yargı mekanizmasının daha etkin çalışmasını sağlayacak ve yargı bağımsızlığını güvence altına alacak, hükümetin tasarruflarından koruyacak düzenlemeler bir an önce getirilmelidir.

13. Son dönemde Türk silahlı kuvvetleri mensuplarını hedef alan tahriklerde büyük artış gözlenmektedir. Bu sataşmalar TSK içinde rahatsızlığa yol açmaktadır.

14. İrticai faaliyetlere karıştıkları için TSK'daki görevlerine son verilen subay ve astsubayların belediyelerde istihdam edilmelerinin önüne geçilmelidir.

15. Partilerin belediye başkanları ve il, ilçe yöneticilerinin konuşma ve davranışları da siyasi partiler Yasası'nın sorumluluk alanına sokulmalıdır.

16. Tarikatların denetimindeki finans kuruluşları ve vakıflar aracılığıyla ekonomik güç haline gelmeleri dikkatle izlenmelidir.

17. Laiklik aleyhtarı yayın çizgisi olan tv kanalları ve özellikle radyo kanallarının verdikleri mesajlar dikkatle izlenmeli ve bu yayınların Anayasa'ya uygunluğu sağlanmalıdır.

18. Milli Görüş Vakfı'nın bazı belediyelere yaptığı usulsüz para transferleri durdurulmalıdır.

EK 5

27 Nisan 2007 Muhtırası

Türkiye Cumhuriyeti devletinin, başta laiklik olmak üzere, temel değerlerini aşındırmak için bitmez tükenmez bir çaba içinde olan bir kısım çevrelerin, bu gayretlerini son dönemde artırdıkları müşahade edilmektedir. Uygun ortamlarda ilgili makamların, sürekli dikkatine sunulmakta olan bu faaliyetler; temel değerlerin sorgulanarak yeniden tanımlanması isteklerinden, devletimizin bağımsızlığı ile ulusumuzun birlik ve beraberliğinin simgesi olan milli bayramlarımıza alternatif kutlamalar tertip etmeye kadar değişen geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır.

Bu faaliyetlere girişenler, halkımızın kutsal dini duygularını istismar etmekten çekinmemekte, devlete açık bir meydan okumaya dönüşen bu çabaları din kisvesi arkasına saklayarak, asıl amaçlarını gizlemeye çalışmaktadırlar. Özellikle kadınların ve küçük çocukların bu tür faaliyetlerde ön plana çıkarılması, ülkemizin birlik ve bütünlüğüne karşı yürütülen yıkıcı ve bölücü eylemlerle şaşırtıcı bir benzerlik taşımaktadır.

Bu bağlamda;

Ankara’da 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı kutlamaları ile aynı günde kuran okuma yarışması tertiplenmiş, ancak duyarlı medya ve kamuoyu baskıları sonucu bu faaliyet iptal edilmiştir.

22 Nisan 2007 tarihinde Şanlıurfa’da; Mardin, Gaziantep ve Diyarbakır illerinden gelen bazı grupların da katılımı ile, o saatte yataklarında olması gereken ve yaşları ile uygun olmayan çağ dışı kıyafetler giydirilmiş küçük kız çocuklarından oluşan bir koroya ilahiler okutulmuş, bu sırada Atatürk resimleri ve Türk bayraklarının indirilmesine teşebbüs edilerek geceyi tertipleyenlerin gerçek amaç ve niyetleri açıkça ortaya konulmuştur.

Ayrıca, Ankara’nın Altındağ ilçesinde “Kutlu Doğum Şöleni” için ilçede bulunan tüm okul müdürlerine katılım emri verildiği, Denizli’de İl Müftülüğü ile bir siyasi partinin ortaklaşa düzenlediği etkinlikte ilköğretim okulu öğrencilerinin başları kapalı olarak ilahiler söylediği, Denizli’nin Tavas ilçesine bağlı Nikfer beldesinde dört

camii bulunmasına rağmen, Atatürk İlköğretim Okulunda kadınlara yönelik vaaz ve dini söyleşi yapıldığı yolunda haberler de kaygıyla izlenmiştir.

Okullarda kutlanacak etkinlikler, Milli Eğitim Bakanlığı'nın ilgili yönergelerinde belirtilmiştir. Ancak, bu tür kutlamaların yönerge dışı talimatlarla yerine getirildiği tespit edilmiş ve Genelkurmay Başkanlığınca yetkili kurumlar bilgilendirilmesine rağmen herhangi bir önleyici tedbir alınmadığı gözlenmiştir.

Anılan faaliyetlerin önemli bir kısmının bu tür olaylara müdahale etmesi ve engel olması gereken mülki makamların müsaadesi ile ve bilgisi dahilinde yapılmış olması meseleyi daha da vahim hale getirmektedir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Cumhuriyet karşıtı olan ve devletimizin temel niteliklerini aşındırmaktan başka amaç taşımayan bu irticai anlayış, son günlerdeki bazı gelişmeler ve söylemlerden de cesaret almakta ve faaliyetlerinin kapsamını genişletmektedir.

Bölgemizdeki gelişmeler, din ile oynamanın ve inancın siyasi bir söyleme ve amaca alet edilmesinin yol açabileceği felaketlerin ibret alınması gereken örnekleri ile doludur. Kutsal bir inancın üzerine yüklenmeye çalışılan siyasi bir söylem veya ideolojinin inancı ortadan kaldırarak, başka bir şeye dönüştüğü, ülkemizde ve ülke dışında görülebilmektedir. Malatya'da ortaya çıkan olayın bunun çarpıcı bir örneği olduğu ifade edilebilir. Türkiye Cumhuriyeti devletinin çağdaş bir demokrasi olarak, huzur ve istikrar içinde yaşamasının tek şartının, devletin Anayasamızda belirlenmiş olan temel niteliklerine sahip çıkmaktan geçtiği şüphesizdir.

Bu tür davranış ve uygulamaların, Sn. Genelkurmay Başkanı'nın 12 Nisan 2007 tarihinde yaptığı basın toplantısında ifade ettiği "Cumhuriyet rejimine sözde değil özde bağlı olmak ve bunu davranışlarına yansıtmak" ilkesi ile tamamen çeliştiği ve Anayasanın temel nitelikleri ile hükümlerini ihlal ettiği açık bir gerçektir.

Son günlerde, Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde öne çıkan sorun, laikliğin tartışılması konusuna odaklanmış durumdadır. Bu durum, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından endişe ile izlenmektedir. Unutulmamalıdır ki, Türk Silahlı Kuvvetleri bu tartışmalarda taraftır ve laikliğin kesin savunucusudur. Ayrıca, Türk Silahlı Kuvvetleri yapılmakta olan tartışmaların ve olumsuz yöndeki yorumların kesin olarak

karşısındadır, gerektiğinde tavrını ve davranışlarını açık ve net bir şekilde ortaya koyacaktır. Bundan kimsenin şüphesinin olmaması gerekir.

Özetle, Cumhuriyetimizin kurucusu Ulu Önder Atatürk'ün, “Ne mutlu Türküm diyene!” anlayışına karşı çıkan herkes Türkiye Cumhuriyeti’nin düşmanıdır ve öyle kalacaktır.

Türk Silahlı Kuvvetleri, bu niteliklerin korunması için kendisine kanunlarla verilmiş olan açık görevleri eksiksiz yerine getirme konusundaki sarsılmaz kararlılığını muhafaza etmektedir ve bu kararlılığa olan bağlılığı ile inancı kesindir.

Kamuoyuna saygı ile duyurulur.

